

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PAUL MASON • APAYDINLIK GELECEK

Paul Mason

Apaydınlık Gelecek

İnsanın Köktenci
Bir Savunusu

İngilizceden Çeviren: Şükrü Alpagut

Yordam Kitap

Paul Mason

1960 Manchester (İngiltere) doğumludur. BBC 2'nin *Newsnight* programında ve *Channel 4 News*'ta ekonomi, siyaset, kültür, dijital dünya, toplumsal adalet gibi konularda muhabirlik ve editörlük yapmış, *The Guardian*, *New Statesman* gibi gazete ve dergilerde makaleleri yayınlanmıştır. 2003 Wincott Ödülü, 2007 Diageo Afrika Ekonomi Haberleri Ödülü, 2007 Orwell Ödülü gibi ödüllerin sahibi olan yazar Londra'da yaşamaktadır.

Paul Mason'ın *Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek* (2010) ve *Kapitalizm Sonrası - Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz* (2016) kitapları, Yordam Kitap tarafından yayınlanmıştır.

Eserin Orijinal Adı

Clear Bright Future

A Radical Defence of the Human Being

(Penguin Books, Londra, 2019)

APAYDINLIK GELECEK

İnsanın Köktenci Bir Savunusu

Paul Mason

İngilizceden Çevireni
Şükrü Alpagut

Yordam Kitap: 370 • Apaydınlık Gelecek • Paul Mason
ISBN 978-605-172-380-8 • Çeviri: Şükrü Alpagut • Kitap Editörü: Ali Mert
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • Sayfa Düzeni: Gönül Göner
Birinci Basım: Mayıs 2020
© Paul Mason, 2019 © Yordam Kitap, 2019

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokakı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2 ...
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

APAYDINLIK GELECEK
İnsanın Köktenci Bir Savunusu

*Annem,
Julia Lewis'in (1935-2017) anısına*

Yaşam deneyimlerim ... insanlığın aydınlık, parlak geleceğine olan inancımı yıkmak şöyle dursun, aksine ona yok edilemez bir nitelik kazandırdı.

*Lev Troçki*¹

1 Deutscher, Isaac, *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940* (Kovulan Sosyalist: Troçki, 1929-1940), Londra, 2003, s. 399 [Kitap isimleri, kitabın Türkçe baskısı varsa, parantez içinde italikle ve Türkçede yayınlandığı adıyla, Türkçe baskısı yoksa, parantez içinde düz metinle ve bizim yaptığımız çeviriyle belirtilmiştir. -ed.]

İÇİNDEKİLER

Giriş	13
KISIM I	
OLAYLAR	17
1 BAŞLANGIÇ GÜNÜ	19
2 GENEL BİR TRUMP TEORİSİ	35
KISIM II	
BENLİK	65
3 NEOLİBERAL BENLİĞİN YARATILIŞI	67
4 TELGRAFLAR VE HİDDET	94
5 DAĞILMA	111
6 KEKİSTAN'A GİDEN YOL	127
7 ARENDT'İ OKUMAK YETMEZ	157
KISIM III	
MAKİNELER	173
8 MAKİNEYİ SARAN GİZEM BULUTUNUN DAĞITILMASI	175
9 NEDEN İNSANLARA İLİŞKİN BİR TEORİYE GEREKSİNİM DUYARIZ?	198
10 DÜŞÜNEN MAKİNE	215
11 ANTİHÜMANİST SALDIRI	244
12 KAR TANESİ AYAKLANMASI	277

KISIM IV

MARX	299
13 CAMI KIRMAK	301
14 MARKSİZMDEN GERİYE NE KALDI?	320

KISIM V

BAZI REFLEKSLER	347
KISA BİR ARA... ..	349
15 GELECEĞİN İPTALİNİ GERİ AL	351
16 TEHLİKEYE TEPKİ GÖSTER	363
17 MAKİNE DENETİMİNE KARŞI ÇIK	374
18 Şİ CİNPİNG'İN DÜŞÜNCELERİNİ REDDET	388
19 ASLA PES ETME	398
20 ANTİFAŞİST BİR HAYAT YAŞA	412
TEŞEKKÜRLER	422
DİZİN	424

GİRİŞ

Bu kitabı okumayı bitirince, bir seçim yapmanızı istiyorum. İnsanları makinenin kontrol etmesini kabul mü edeceksiniz, yoksa buna direnecek misiniz? Eğer yanıtınız direnmekse, insanların haklarını makinelerin mantığına karşı hangi temele dayanarak savunacaksınız?

Yirmi birinci yüzyılda, insanlık yeni bir problemle yüz yüzedir. Bilişim teknolojisi sayesinde, geniş bilgi asimetrleri ortaya çıkmıştır –bu da geniş güç asimetrleri yaratmıştır. Akıllı cihazlarımızın ekranları sayesinde, hem şirketler hem de hükümetler, algoritmalar yoluyla üzerimizde denetim kurmakta giderek etkinleşiyor: Ne yaptığımızı, ne düşündüğümüzü biliyor, bir sonraki hamlelerimizi kestirebiliyor, davranışlarımızı etkileyebiliyorlar. Bu arada bizim, olan bitenlerin herhangi birini bilme hakkımız bile yok.

Bugünün karabasanı işte tam da budur. Gelecekte, yapay zekâ geliştikçe, bilişim makinelerinin denetimini bütün bütüne elden kaçırmamız işten bile olmayacak.

Basit tanımıyla algoritma, bir insanın bir sorunu çözmek için tasarladığı ve yazdığı yönergelerden ibarettir. Örneğin, pasaportumu gösterdiğimde, sınır denetim görevlisi bilir ki, parmak izlerim daha önce arşivlenmiş izlerle eşleşirse, geçmeme izin vermesi gerekir; eşleşmezse, daha ayrıntılı sorgulama için beni alıkoyar.

Bir bilgisayar programı, insan müdahalesi olmadan işleyen bir algoritmadır. Bir anlamda, uzun bir otomasyon sürecinde

elde edilmiş nihai başarıdır. Geçen iki yüz yılda en başarılı stratejilerimizden biri, işçileri, sanayi sürecinin “kenarı”na almak, denetimci yapmaktan çok gözlemci yapmak, makinelere ise geçici ve sınırlı özerklik vermek olmuştur. Bugün bilgisayarlar ve bilişim ağlarıyla yaptıklarımız, geçmişte yel değirmenleriyle, çırçır ve eğirme makineleriyle, içten yanmalı motorla yaptıklarımızın bir uzantısıdır yalnızca. Ancak bir gün makineler bize talimat verebilecek duruma gelirse, insanlığın kalıcı olarak “kenara” çekilip denetimi teslim etmesi tehlikesi vardır.

Milyonlarca insan, algoritmik denetimin tehlikeleri konusunda teyakkuza geçmiştir. Ancak bunu, bir etik komitesiyle, bir teknoloji konferansıyla, bir bilim dergisiyle ilgili –ya da gelecek kuşağın çözeceği– bir problem sanmaktadır. Aslında bu, şimdi boğuşmakta olduğumuz acil iktisadi, siyasal ve ahlaki krizlerle yakından bağlantılıdır.

İşte bunun nedeni...

Diyelim, ülkeyi hükümetten daha iyi yönetebilen, her bir insandan daha mantıklı düşünebilen ve bağımsız çalışabilen bir makinenin olduğunu size anlatmışım? Diyelim, yaşamınızdaki tüm önemli kararların kontrolünü o makineye devretmenizi istemişim? Diyelim, makinenin ne karar vereceğini önceden kestirerek davranışınızı ona göre değiştirirseniz daha mutlu olacağınızı söylemişim? Umarım ki, tüm bu fikri alaya alırdınız.

Ama makinenin yerine “piyasa” sözcüğünü koymayı deneyin. Otuz yıldan beri milyonlarca insan, hayatlarını piyasa güçlerinin çekip çevirmesine, davranışlarını şekillendirmesine ve demokratik haklarını zapturapt altına almasına izin vermiş durumdadır. Bu makinenin iktidarı ve denetimine tapmaya adanmış bir din bile vardır: Adı, ekonomidir.

Son otuz yılda piyasayı özerk, insanüstü bir ruh kılavuzu¹ konumuna yükseltmekle, sonraki yüz yıllık dönemin herhangi bir

1 “Spirit guide”, spiritüalizmde aynı zamanda “görünmez koruyucu varlığı” verilen isim. –ed.

anında makine denetimini kabul etmeye kendimizi potansiyel olarak hazırlamış olduk.

Serbest piyasa çağında, insanların piyasa güçlerine boyun eğişini kutlamayı öğrendik. Yurttaşlık, ahlak ve “etkenlik” (eyleme geçme gücü) gibi kavramları, şimdi yalnızca tüketici seçiminin ve finans mühendisliğinin çekip çevirdiği dünyanın işleşiyle sanki alakasız kavramlarmış gibi ele aldık.

Ne var ki, şimdi serbest piyasa sistemi kendi içine çöküp patlamıştır. Bencillik, hiyerarşi ve tüketimcilik mantığı artık işe yaramıyor. Sonuç olarak, piyasa dini, yerini eski tanrılara bırakmıştır: ırkçılığa, milliyetçiliğe, kadın düşmanlığına ve kudretli hırsızların putlaştırılmasına.

2020'lere yaklaşırken, etnik milliyetçilerin, kadın düşmanlarının, otoriter siyasal liderlerin oluşturduğu bir ittifak, dünya düzenini lime lime ediyor. Onları birleştiren, evrensel insan haklarını hor görmeleri ve özgürlükten korkmalarıdır. Onlar, makine denetimi fikrini seviyorlar ve göz yumarsak, kendilerini zengin, kudretli, hesap sorulamaz durumda tutmak için bu makineyi saldırganca kullanacaklar.

Kargaşanın ve düzensizliğin kökünü kazımak, ırka, cinsiyete ve milliyete dayalı yeni biyolojik hiyerarşiler dayatma girişimine dur demek, makine denetimine hayır demek için geç kalınmış değildir. Ancak bunlara teslim olmayı savunan tezler her yanımızı kuşatmıştır.

“İnsanlık zaten bitti” fikri, alternatif sağdan akademik sola kadar uzanan modern düşüncede derinlemesine kök salmıştır. Siz, kişisel olarak, “insani değerler”e uygun yaşamak için ne kadar çabalarsanız çabalayın, insani değerlerin hiçbir temelini olmadığı; insan doğası diye bir şeyin bulunmadığı, insanlara tüm makineler karşısında ayrıcalık tanımının mantıksal bir temelini ve evrensel insan hakları için bir dayanağın olmadığı yönünde –Silikon Vadisinden Çin Komünist Partisi’nin genel merkezine kadar uzanan– genel bir kanı vardır.

Anlaşıyor ki, serbest piyasa ideolojisi, daha kuşatıcı bir antihümanizme götüren bağımlılık yapıcı bir geçiş ilacı gibidir. Ve biz bu daha sert ilacın tam olarak nasıl zarar verebileceğini ortaya çıkarmak üzereyiz.

Serbest piyasa dininin ilk emri, “yarış ve elde et” idi. Küreselleşmeden dönüş ve sağcı milliyetçilik çağında, ilk emir şöyle olacaktır: yarış, elde et, yalan söyle, denetimine al ve öldür. Yeni zeki makineler teknolojisini insanın denetimi altına almaz ve onu, insani değerlere ulaşmak üzere programlamazsak, bunların tasarımıyla temel alınacak değerler, Putin’in, Trump’ın ve Şi Cinping’in değerleri olacaktır.

Dolayısıyla, bu kitabı, bir başkaldırı eylemi olarak kaleme aldım. Kitabı okuduğunuzda, sizin de başkaldırı eylemlerine başlayacağınızı umuyorum. Bu eylemler, diktatörleri alaşağı etmekten tutun, yanınızda yörenizde insan merkezli projeler geliştirip uygulamaya, gündelik yaşantınızda makine mantığına basitçe karşı çıkmaya kadar geniş bir alanı kaplayabilir.

Etkin şekilde direnmek için, serbest piyasa ekonomisiyle, makineye tapınmayla ve akademik solun antihümanizmiyle gi-receği çatışmadan sağ çıkabilecek bir insan doğası teorisine ihtiyacımız var.

Kısacası, insanı/insanlığı köktenci bir tutumla savunmamız gerekiyor.

KISIM I

OLAYLAR

Ayaktakımının istediği ve Goebbels'in büyük isabetle ifade ettiği şey, yıkım pahasına bile olsa tarihe erişmekti.

*Hannah Arendt*¹

1 Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism (Totalitarizmin Kaynakları)*, Londra, "Kindle" basımı, s. 435

BAŞLANGIÇ GÜNÜ

Ross koşarak yanımdan geçiyor, kamerası kayıttı. Eliyle omzuma dokunuyor ve konuşmaya başlıyor ama ben, kaskıma bantlanmış GoPro etiketini göstererek, sessizce dudaklarımla “canlı” diyorum –yani, “bizi suçlu duruma düşürebilecek bir şey söyleme” demek istiyorum. Onunla en son İstanbul’da bir protesto gösterisini filme aldık. Bu farklı.

Saniyeler sonra, yine film çekerek kargaşanın içinden eğile büküle geçen Brandon’la bir beşlik çıkıyoruz. 2011’den beri protesto gösterileri dünyasında mekik dokuduk: Kahire, Atina, İstanbul. Kamera tutmayan ellerimizi uzatıp çok kısa bir an parmaklarımızı birbirine geçiriyoruz. Vitrinler kırılıp parçalanıyor. SUV modeli bir araç ateşe veriliyor. Alevler ve patlama sesleri havayı dövüyor, göz yaşartıcı gaz yayılıyor.

Maske takmış ve siyahlar giyinmiş bin kadar genç kentte kavgaya gibi esiyor, çevik kuvvet polisleri de peşlerinde. Şu rastlantıya bakın ki, kentin bu birkaç yüz metre karelik savaş alanında birbirimizi buluyoruz: Ben, Ross ve Brandon –başı beladaki ülkelerin filmini çeken emektarlar.

Günlerden, 20 Ocak 2017. Yer, Washington DC. Küresel sistemin kıyılarında olanca hızıyla sürmekte olan toplumsal savaş şimdi sistemin merkezine ulaşmış bulunuyor. Beyaz Saray’dan iki blok uzaktayız. Donald Trump başkan olalı henüz bir dakika geçmiş.

Protesto gösterisi ivme kazanırken, polisler şaşkın: İnsanların ya onlara itaat ettiği ya da aksi halde vurulduğu durumlar için eğitilmişler. Bugün ne ateş etmek ne de itaat mümkün. Bu yüzden de protestocuların peşinden, bedenleri saçma sapan bir teçhizatın ağırlığı altında ezilmiş ve askeri tembelliğe dayalı bir yaşam tarzıyla şişmişken, nefes nefese koşuyorlar. Bir kızın sürdüğü bisiklet takla atıp kazara üç polisi birden yere serince, bazı başka polisler kızı pataklamak ve bisikleti parçalamak için koşturuyor, diğerleri de kızın kalkmasına yardım etmeye çalışıyor. Film müziği, toplumsal olayların klasik müziği: polis megafonları; telsizlerden sızan, panik içinde emirler yağdıran cızırtılı sesler; bir Starbucks vitrininin kırılma sesi; genç Amerikalıların “Faşist ABD’ye hayır!” sloganları.

Polisler, en sonunda yarım parmak çapındaki hortumlarından göz yaşartıcı gaz sıkarak saldırıya geçiyorlar. Siyah kar maskesi takmış kimi gençler, kaçmak yerine, sağlam bir kama düzeni oluşturuyor ve gazdan korunmak için yatay tuttukları siyah şemsiyelerini açarak polis hattına hücum ediyorlar. Bir protestocu, maskesiz olarak, asfaltta yüzükoyun yatıyor ve bir aynasız ona şok silahını doğrultuyor. Yaklaşık yirmi yaşındaki genç, sarışın ve kıvrıkcık saçlı, yüzünde en ufak bir korku belirtisi yok. Aynasız ve kendini yakından çeken kamera objektiflerine bakarak, soğukkanlı bir ifadeyle şöyle diyor: “Donald Trump’ı s...yim. Donald Trump’ı s...yim.”

Göstericiler dağılırken, polisler küçük grupları sokaklarda kovalamaya başlıyorlar. Her şey şiddetleniyor: Hızla koşarak “American Development Bank”i, “Joe’s Stone Crab”i, Washington’daki lobicilerin çalıştıkları ruhsuz ofis binalarını geride bırakıyoruz. Ve biz bir yandan koşarken, ağır hareket eden, düşüncesiz bir düşmandan –olağan akışın parçalara bölündüğü görüntü boyunca– bu panik içinde kaçma eylemi, bana filmlerden bir şey hatırlatıyor. Ama neredeydi, hangi filmdeydi, çıkaramıyorum.

Trump'ın göreve başlama töreninden önceki gece, Tennessee'den 72 yaşında bir çiftçiyle tanışıyorum. Franklin Meydanı'nda bir yola tebeşirle yazılmış "Trump'ı s...yim" sözlerine başıyla işaret edip, "Ne düşünüyorsun bu konuda?" diye soruyor. Kalın, kırmızı bir kovboy gömleği giyiyor ve kederli bir yüz ifadesi var. "Thrash metal" çalan bir müzik grubunun çevresinde toplanmış göstericilere dalgınca bakarak şöyle mırıldanıyor: "Çalışmak istemiyorlar. Hasta bunlar." Ne acayip, çünkü besbelli ki göstericilerin çoğu, diploması ve işi olan orta sınıftan gençler.

"Kaça mal oluyor biliyor musun?" diye devam ediyor. "Bir beysbol şapkası elli dolar. Bir çift spor ayakkabısı yüz elli dolar." Bu söz yine tuhaf görünüyor, çünkü –çoğunluğu anarşist olan– protestocuların neredeyse hiçbiri markalı beysbol şapkası ya da spor ayakkabısı giymiyor. "Tek istedikleri pa-ra," derken, son sözcüğü, avucunu dilenci gibi açıp mız mızlanarak söylüyor. Pislik koklamış gibi yüzünü buruşturuyor.

İşte, ancak şimdi kavırıyorum: Adam gerçekte göstericileri görmüyor, onların kendisine anımsattıklarını, yani Tennessee'deki yoksul siyahları –zihin gözüyle– görüyor. "Süpermarketten çıktıklarını görüyorsun..." diyor, sertleşmiş ve öfkeden dışarıya uğramış gözleriyle, "beyaz tişört yirmi dolar, spor ayakkabısı yüz elli dolar..." Adam, siyahların giydiklerinin fiyatı konusunda bir uzman.

Ben itiraz etmeye çalışırken, adamın zihni başka bir konuya atlıyor: düzmece olduğuna inandığı iklim değişikliği konusuna. "Sığırlar osurur," diyor coşarak, "ama şimdi benim metan vergisi ödemem gerektiğini söylüyorlar, ha?" Antarktika'nın altında, deve iskeletleri barındıran fosilleşmiş bir tropikal ormanın bulunduğunu ve bunun kanıtladığı üzere, iklim değişikliğinin geçici olduğunu bana anlatıyor: "Etme bulma dünyası."

Washington, Göreve Başlama Töreni için dolup taşarken, böyle kişilere her köşe başında rastlıyorum. Trump onlara yetki

verdi ve ABD medyası, salıvermeyi en çok istedikleri şeyi –nefreti– salıvermelerine olanak sağladı. Kendilerini acındıran ırkçılar birbiri ardına hikâyelerini üzerime boca ederken, neyle uğraştığımız açıklık kazanıyor: mantık hesabı yaparken güçlerini kaybetmiş, yaşamdaki tüm ufak tefek adaletsizlik ve sıkıntıları siyahların, gay’lerin ve özgürleşmiş kadınların yol açtığı hayali bir tehdide bağlayan insanlarla.

Liberal yorumcular, bu türden bireyleri nelerin motive ettiğini –onları yoksullaştıran ekonomiyi ve yönlerini şaşkırtan toplumsal değişimi– anlamamızı istiyorlar. Orta Batı’nın motellerinde ve taşra bölgelerinde geçen tatminsizlik içindeki yaşamlarına duygudaşlıkla bakmamızı istiyorlar.

Kendi adıma akıl, mantık ve bilim denilen daha katı bir duygudaşlık biçimini yeğlerim.

“Beyaz işçi sınıfı”nın sorunlarını anlamam istendiğinde, beyaz olarak doğmuş ve zorlu şartlara sahip bir İngiliz kömür madeni kasabasında yetişmiş olmanın verdiği güvenle şunu söylerim: Yok öyle bir şey. Tıpkı “amele” ve “vahşi” kimliklerinin, sömürgeci yerleşimcilerin, kurbanlarına reva gördükleri insanlık dışı muameleyi haklı çıkarmak için kurguladıkları kimlikler olması gibi, “beyaz işçi sınıfı” kimliği de yoksulları ezmek için zenginlerin kurguladıkları bir kimliktir.

Gelin, sorunla yüzleşelim. Eğer barış, özgürlük ve sosyal adalet istiyorsanız, “Antarktika Devesi Adamı” gibi kişiler, sizin düşmanınızdır. Bunlar, ırkçı ve vergi kaçakçısı bir adamı, “kadınların cinsel organına ellemek”le böbürlenmiş bir adamı –yeryüzünün en güçlü ülkesinde– iktidara getirdiler. Böylelikle, küreselleşme olarak bilinen çok taraflı sistemi tahrip etmeye, azınlık ve kadın hakları alanındaki elli yıllık ilerlemeyi tersine çevirmeye, hukukun egemenliği yerine kleptokratik¹ bir hanedanın egemenliğini kurmaya bile giriştiler.

1 Yolsuzluğa, hırsızlığa bulaşmış kişilerin egemenliği. –ed.

Bu tür kişiler her kıtada saldırıya geçmiş bulunuyor. Oregon'ın Portland kentinde, göçmenlerin kafalarının “betona vura vura” ezilmesi çağrısı yapan “Patriot Prayer” (Yurtsever Yakarış) göstericileri var; Türkiye’de, eşgüdümlü şekilde kadın gazetecilere tecavüz tehditleri savuran iktidardaki AKP’nin “trol”leri var; Rusya’da Onur yürüyüşlerine saldıran gruplar var; Alman parlamentosu Bundestag’ın kürsüsünden İslamofobik nutuklar atan neo-Naziler var. Hindistan’da bunlar, Müslümanları linç eden “inek muhafızları” arasında yer alırken, Başbakan Narendra Modi –Hinduların Trump’ı– kılını bile kıpırdatmıyor. Brezilya’da bunlar, 2018’de başkan seçilen, bir kadın rakibine “tecavüz etmeye değmezsin” diyen ve asi Afrikalı kölelerin soyundan siyah *quilombola*’ların “üreyip çoğalmaya uygun olmadıkları”nı öne süren faşist Jair Bolsonaro’nun neferleridir.

Daha geniş bir düzlemde, bunların zihinsel çöplüğü, dünyanın her yanında mantıklı bireylerin düşüncelerini ve sosyal medya gündemlerini kirletiyor.

Kamuoyu araştırmacıları, bunların zihniyetini, “otoriter popülizm”² olarak adlandırmışlardır. Bunlar, başka birinin hakları gibi gördükleri insan haklarına; “kendi” kültürlerini kirlettiğini düşündükleri göçe; küresel siyaset ve ekonomide –baskıcılığını haklı saydıkları devletin elini zayıflattığını düşündükleri– çok taraflılığın tüm biçimlerine karşı çıkmakta birleşirler. Tüm inandıkları bundan ibaret olsaydı, hızla değişen toplumlarda her zaman pusuda bekleyen türden gerici duyguların basit bir karmasıyla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebilirdik.

Ama daha derinlerde olan biten bir şeyler var: son beş yüz yıldır, piyasaya dayalı toplumların yol gösterici değerleri olan bilime, mantığa ve akılcılığa karşı düşmanlık. Göreceğimiz gibi, alternatif sağın eylemcileri tam olarak anlasınlar ya da anlama-

2 <https://yougov.co.uk/news/2016/11/16/trump-brexit-front-national-afd-branches-same-tree/>

sınlar, akla karşı bu saldırı, krizdeki seçkinlerin bir kesimince önceden kuramlaştırıldı.

Öğrenilmiş aptallığın küresel siyasette patlama yapması hepten dehşet vericidir, çünkü bu, bilgi açısından tarihin en zengin çağında meydana geliyor. Bu durumu anlamamız ve akılcılığı kucaklamaları, demokratik davranışın kısıt ve kurallarını benimsemeleri için tutucu zihniyete sahip kişilerin olabildiğince geniş bir kesimini ikna etmenin yollarını arayıp bulmamız gerek.

Ne var ki, ikna edilmelerinin mümkün olmadığı durumlarda onlara karşı direnmeliyiz. Onlar, kaba kuvvete değil kurallara dayalı bir küresel sisteme, kanıta dayalı siyaset anlayışına ve sağduyuya savaş açtılar. Bu değerleri savunmak isteyenlerin karşılık vermeleri gerekir.

Bunu yapmak için, kendimizi salt olgusal gerçeklerden daha fazlasıyla donatmamız gerek. Felsefeci Tzvetan Todorov'un yazdığı gibi, 20. yüzyılda totaliterciliğe karşı verilen mücadeleyi, hem umudu hem de anıları incelememiz gerek. Peki ama neyi anımsamak ve neyi ümit etmek için?

Çok eski değil, 1990'ların başında, kesinlikle akılcı kişiler, tarihin "sona erdiği"ne; liberal demokrasinin ve serbest piyasa kapitalizminin, gelecekte kalkışmaları olanaksız kılan birer kursesuzluk hali olduğuna inanıyorlardı.

2008'den beri bu yanlış, bu kuruntu çökmüştür. Lehman Brothers'ın iflasıyla zincirinden boşalan finansal kriz hızla tırmanarak, serbest piyasa sistemini bir meşruiyet krizine sürüklemiştir; bu da şimdi demokrasiye, insan haklarına karşı bir saldırıya dönüşmüştür ve jeopolitik sisteme yeni gerginlikler yüklemektedir.

Amerika'yı Trump yönetiyor. Brexit, Avrupa Birliği'nin dağılmasını tetiklemiştir. Sosyal medyada anti-Semitizm, İslamofobi ve beyaz üstünlüğü ile erkek mağduriyetine dair kuruntular kol geziyor. Türkiye'de yüzlerce gazeteci hapiste. Filipinler'de

devlet başkanı, ölüm mangalarının eylemlerinden zevk alıyor. Ergenlik çağındakilerin duvarlara Beşar Esad aleyhine yazılar yazmalarıyla başlayan Suriye Savaşı, 470 bin kişinin ölümüne ve 10 milyon kişinin yerini yurdunu terk etmesine yol açmıştır.³ Çin, gelecek on yıl içinde 1,4 milyar yurttaşını mutlak dijital gözetim ve denetim altına alma çabalarına hız veriyor.⁴ Bu, bir çizgi romandan alınmış ürkütücü, distopik bir kurgu değildir. Gerçektir.

Dünyanın kalburüstü üniversitelerinde eğitim görmüş daha genç meslektaşlarımın, sistemik kriz çağının sona erdiği konusundaki kesin yargılarına, bir gazeteci olarak hep imrenmişimdir. Buna karşılık ben, yirmili yaşlarımın ilk yıllarını Thatcher'ın Britanya'sında –bir çatışma, gerileme ve toplumsal çözülme döneminde– geçirdim. Onlar sanki sadece sakin, ılımlı, teknokratik ilerlemeyi bilir gibiler.

Şimdi onlara acıyorum. Her sabah haber akışlarında dramatik, akla hayale sığmayan olaylar silsilesini, üstelik bunlara dair bir kurama sahip olmadan, seyretmek zorunda kalıyorlar. Trump, FBI'a karşı Putin'in yanında yer almak için Moskova'ya uçuyor. Avusturya'nın saygın tutucu partisi, bir gecede sosyalistlerle ittifakı bozup neofaşistlerle ittifak kuruyor. Çin'de, Şi Cinping, otuz yıllık uzlaşi hükümetiyle bağları koparıp tüm iktidara el koyuyor. Varlığından hiçbir zaman haberdar olmadığımız özel istihbarat teşkilatlarının, en yüksek peyi sürenin lehine seçimleri manipüle ettiği ortaya çıkıyor.

Gerçek zamanlı olarak başımıza geldiği ve ceplerimizdeki cihazlarla görülebildiği için, bu yeni küresel düzensizlik iki kutuplu bir tepkiye yol açıyor: kargaşaya karşı aşırı duyarlılık, ama sıra buna son verme olasılığına gelince, bir teslimiyet hali.

3 Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2017/countrychapters/syria>

4 <http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-china-34592186>

Bir zamanlar Batı dünyasının egemen ideolojisi olan liberalizme gelince, o da iki kutuplu olup çıkmıştır. Eğitimli kişiler arasında, jeopolitik umutsuzluğun yanı sıra teknolojik coşkunun dile getirildiğine tanık olmak artık sıradan hale geldi: Trump'tan sonra olabilecek kötü şeylere dair karanlık bir önsezinin yanı sıra yüksek teknoloji, otomasyona dayalı, yeşil bir gelecek öngören iş planları. Bu tutumu araştırırsanız görürsünüz ki, dayandığı varsayım –şimdi bile– Dördüncü Sanayi Devrimi denilen bir şeyin her şeyi yoluna koyacağı beklentisidir.

Bu kitabın savı, bunun olmayacağıdır. Yeni teknolojilerin potansiyelini insan refahı ve esenliğini yükseltecek biçimde devreye sokmak için, geriye, savunulacak insani bir şeyin kalması gerekir. Ama yüz yüze geldiğimiz krizlerin –ekonomik, jeopolitik ve teknolojik krizlerin– her birinin kökünde, insan olmanın taşıdığı anlamın aşınması yatıyor.

1980'lerden beri serbest piyasa ideolojisi, ekonomik gereksinimlerin bir toplamından fazlası olan bir benliğe sahip olma hakkımıza saldırmaktadır. Küreselleşme dağılırken, evrensel ve elimizden alınamaz olan haklar düşüncesinin kendisi saldırıya uğramaktadır. Bu arada, teknoloji de, dijital denetim ve gözetimden bağışık, özerk hareket edebilme yeteneğimizi baltalamaya başlamıştır: Görmemize de, anlamamıza da izin verilmeyen algoritmik denetim biçimlerine gitgide daha çok boyun eğiyoruz.

Bu hiç de tesadüf değildir: Bu kitabın akışı içinde göstereceğim gibi, apaçık antihümanizm teorileri, geçen iki yüz yılın herhangi bir dönemine oranla bugün daha güçlüdür.

Bugünkü korku ve acımasızlık iklimine rağmen, Rus devrimci Lev Troçki'nin bir keresinde insanlığın “aydınlık, parlak geleceği” dediği şeye yine de ulaşabileceğimize inanıyorum. Ancak ekonomik krizin kaynakları üzerindeki sis perdesini kaldırmanın ve demokrasi anlayışımızı derinleştirmenin yanı sıra, bizi insanlık kavramını da savunmamız ve bundan yeni pratik sonuçlar çıkarmamız gerekir.

Trump'ın göreve başlama töreninin yapıldığı gün polisi atlatıktan sonra, o sahnenin bana anımsattığı şey aklıma geldi: Bu bir zombi filmiydi. İlk zombi filmi 1932'de gösterime girdi, ama bu sinema türü 1960'lı yıllara kadar kıyıda köşede kaldı.⁵ Erken dönem zombi filmlerinin çoğunda, canavar, ölüp dirilmiş siyah bir Karayipli adamdır ve beyaz kadınlara tebelleş olup zarar vermeye niyetlidir. O filmlerin hangi korkular üzerine kurulduğunu anlamak zor değildir.

Modern zombiyle ancak *Yaşayan Ölülerin Gecesi* (*Night of the Living Dead*; 1968) adlı filmde tanıştık: Bir ceset hayata döndürülüyor ve insanları öldürüp yemeye programlanıyordu. Bu yeni tür canavar, tanıyıp bildiğiniz beyaz komşunuzun cinnet geçirmiş haliydi. Zombi sineması ondan sonra küreselleşti. Sadece 2010'da, Japonya'da çekilen *Big Tits Zombie* (Koca Memeli Zombi) filminden ABD'de çekilen *Santa Claus vs the Zombies* (Noel Baba Zombilere Karşı) filmine kadar yirmi yedi zombi filmi çekildi. Zombi artık video oyunlarındaki başlıca düşman karakterdir –siz öldürdükçe çoğalan, davranışı kestirilebilen, sessiz ve budala hedeftir. Hafta sonu zombi toplantıları; insanların yardım amaçlı para toplamak üzere oralarına buralarına kan sürerek yaptıkları zombi “yürüyüşler”i vardır. Zombi bir mecaz olup çıkmıştır: Düzen ve kurallarının, her türden fikri içinde yansıtmaya olanak sunduğu, herkesçe anlaşılan bir anlatı çerçevesi olmuştur. Böylelikle, *Kung Fu Zombie*, *Biker Zombies from Detroit*, *La Cage aux Zombies* ve *World War Z* gibi filmlere kavuştuk.

Peki, niçin böylesine devasa ölçekte dikkat, duygu ve zihinsel enerjiyi hep birlikte zombiye yatırıyoruz? Kendimize ve kendimiz hakkında ne söylemeye çalışıyoruz?

İnsan kültürleri, çoğunlukla derinden hissedilen insani bir gereksinimin eğretilmesi olarak, yaşayan ölümlere veya yarı in-

5 Dendle, Peter, *The Zombie Movie Encyclopedia* (Zombi Sineması Ansiklopedisi), Jefferson, 2001

sanlara dair her zaman efsane ve söylenceler kurgulamıştır –ama zombi olgusu benzersizdir. Zombiler vampir değildir. Vampir ile kurban arasındaki ilişki, gayrimeşru cinsel çekimi anlatan bir mecazdır, üstelik bir vampirle tartışabilirsiniz. Zombiler hortlak değildir. Hortlak öyküsünün ardındaki mecaz, kederdir ve hortlaklar sizi öldüremez. Zombiler kurt adam da değildir: Kurt adam, akıl hastalığını veya sosyopatik şiddeti anlatan bir mecazdır –ve kurt adam olmak gelip geçiciyken, zombi olmanın geri dönüşü yoktur.

Batı folklorundaki geleneksel canavarlarla karşılaştırılınca, zombi, nevi şahsına münhasır bir sınıf oluşturmasını sağlayan bir süper güce sahiptir: Kendi kendini kopyalayıp üretir. Tek kurt adam, Londra'yı kırıp geçirmez; tek vampir, Transilvanya halkını yok etmez. Ama tek zombi –geometrik olarak büyüyen bir cinayet ya da hastalık bulaştırma süreciyle– bütün bir toplumun kökünü kazıyabilir.

Öyleyse, zombi mecazının işlediği gerçek, derin korku nedir? En olası yanıt şudur: Bizi insan yapan şeyleri –akılcılığımızı, gerçeği yalandan ayırabilme yeteneğimizi, diğer insanları bizimle aynı haklara sahip dost türdeşlerimiz olarak görebilme yeteneğimizi– yitirmek üzere olmaktan duyduğumuz korku. Etkenliğimizi. Özgürlüğümüzü.

Bu türden korkular akla yatkındır. Shakespeare ve Galileo'nun yaşadıkları günlerde tanımlandığından beri, hümanizme yöneltilmiş en büyük saldırıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Hümanizm, 400 yıldan uzun bir süre, Batı'ya özgü uygarlık fikirlerinin, bilimsel düşüncenin ve toplumsal ilerleme kavramlarının merkezinde yer aldı. Ancak 20. yüzyılın sonundan itibaren, hümanizm karşıtlığı aynı anda birkaç yönden birden yükselişe geçmiştir.

Stratejik tehdit, teknolojiden gelmektedir. Yapay zekânın, tüm insan beyinleri bir araya getirilse elde edilebilecek yetenekleri aşan bir yetkinlik düzeyine bu yüzyıl içinde ulaşması ola-

sıdır. Aynı zamanda, biyomühendislik, bireylerdeki tek seferlik gen uyarlamalarının ve –eğer bu alandaki yasaklar kaldırılacak olsa– insanlığın gen havuzundaki geri dönüşsüz değişikliklerin mümkün olduğu bir noktaya ilerlemiştir. Bu olasılıklara duyulan inanç, gelecekle ilgili düşünce üretenler arasında güçlü bir antihümanizmi körüklüyor: insan bireyselliğinin değerine dair bir bozgunculuk; *Homo sapiens*’in sönmeye mahkûm bir tür olduğuna ilişkin bir kanı.

İkincisi, sınırlı biliminde ve bilişim kuramında kaydedilen gelişmeler, davranışımızın kaçılmaz şekilde belirlenmiş olduğu; beynimizin, şimdi kendisi de gitgide daha çok dev bir “bilgisayar”ın ürünü gibi görünen bir evren içinde, kendi DNA’sınca “programlanan” ve ancak kendi fiziki ortamınca değişime uğratılan salt bir biyolojik makine olduğu kanısını pekiştirmiştir. Bu önermelerin ikisi de bilimin kendi içinde tartışılıyor olmasına karşın, dünya havalimanlarının kitap satış noktaları, ince ayrımları boş verip doğrudan doğruya mesajı –halihazırda özgürlük yeteneğinden yoksun birer otomat olduğumuz mesajını– ileten satış rekoru kırmış kitaplardan geçilmiyor.

Üçüncüsü, çıplak bir demografik gerçek var: Bugün dünya nüfusunun çoğunluğu, hümanizme dayanak oluşturan kültürel kavramların zayıf olduğu ülkelerde yaşıyor. 1949’da İnsan Hakları Evrensel Bildirisi imzalandığı zaman, gezegen üzerinde 2,4 milyar insan vardı ve bunların dörtte biri, Aydınlanma geleneklerinin şekillendirdiği toplumsal seçkinleri barındıran kalkınmış, demokratik ülkelerde yaşıyordu. Bugün ise 7,5 milyar insan var –ve bunların çoğu, insan haklarının reddedildiği toplumlarda, istikrarlı demokratik sistemler dışında yaşıyor. Daha kötüsü, bu devletlerin resmî ideolojileri tamamen antihümanist. Çin’de “Marksizm” olarak öğretilen Konfüçyüsçülük ile muhasebecilik karışımı şey, Hindistan’da Modi yönetiminin Hindu şovenizmi ve Putin’e can veren Büyük Rus milliyetçiliği bu ideolojiler arasındadır.

Sonuncu ama diğerleri kadar önemli bir başka başlık da, geçen kırk yıl boyunca serbest piyasa ekonomisi adına hümanizme karşı yürütülen saldırıdır. Neoliberalizm olarak bilinen iktisadi model, bizi yeni rutinlere zorlayıp sırf ayakta kalmak için yeni tutum ve değerler benimsemeye mecbur ederek; bizi iki boyutlu iktisadi canlılara indirgeyerek, 21. yüzyılın ilk yıllarıyla birlikte birbiri peşi sıra üzerimize gelmeye başlayan antihümanizm biçimlerine karşı davranışsal ve zihinsel savunma güçlerimizi kırmıştır.

Tüm bu tehlikeleri billurlaştıran ve hızlandıran dönüm noktası, Trump'ın kazandığı başkanlık zaferi ve dizginlerinden boşalmasına yardım ettiği küresel ölçekli sağcı popülizm dalgasıydı.

Trump, küreselleşmiş serbest piyasanın dayandığı çok taraflı kurumlara –BM İnsan Hakları Konseyi'ne, Dünya Ticaret Örgütü'ne, Avrupa Birliği'ne ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'na– karşı bir yıkım gölgesi gibi harekete geçti. Medyayı “yalan haber” yapmakla suçlayan, diplomasi ve iç siyasete abartılı hareketler ve öngörülemezlik sokan Trump, 1989 sonrası kurulan dünya düzenini dağıtmaya çalışmakla kalmadı, fiilen düzensizlik çıkarmaya da çabaladı.

Trump, 2017'de Charlottesville'de çıkan şiddet olaylarına tepkisini dile getirirken, ABD'de yeni bir faşizm biçimine açıkça yeşil ışık yaktı. Alternatif sağ [*alt-right*”, ABD'deki aşırı sağ], evrensel insan hakları fikrinin tümüne saldırıyor; bilimsel düşüncenin geçerliliğini bıkıp usanmadan sorguluyor; üniversiteler ve kamu denetimindeki medya gibi kendini nesnel doğruları ortaya koymaya adanmış kurumlara kara çalıyor.

Bu arada, ABD'nin liberal, demokratik değerlerine karşı savaşmak için Trump'ın kullandığı araçların ta kendisi, insan aklı ve seçiminin can damarını emen aygıtlardı: Trump ve Rus destekçileri, ABD'li seçmenlerin görüş ve oy verme davra-

nışlarını manipüle edebilsinler diye, Cambridge Analytica'ya Facebook'un temin ettiği algoritmaları.

Eğer sağcı otoriterlerin ve teknolojik açıdan okuryazar toplumundaki faşistlerin bu yeni ittifakı yolunda giderse, pek çok insan, Tennessee'li çiftçi gibi olacaktır: Bakan ama görmeyen, düşünmeden itaat eden, hiçbir etkenlik duygusu taşımayan, davranışları Facebook algoritmalarınca denetlenen, düşünceleri bir gece önceki Fox News bülteninin yansımasından ibaret kişiler. Siyasal zombiler.

Otoriter sağın gündeminin merkezinde, doğruluk olasılığını hedef alan bir saldırı vardır. Trump'ın ve taklitçilerinin amacı, hiçbir şeyin doğru olmadığı kanısını milyonlarca insanın zihnine kazırmaktır: tüm haber görüntülerinin üstünde oynanmış olduğu; tüm savaş ve işkence görüntülerinin “fotoşop” eseri olduğu; tüm terörist saldırıların, daha derin ve tahmin edilemeyen şu ya da bu istihbarat teşkilatının “yanıltma” operasyonları olduğu; tüm savaş ve işkence kurbanlarının “kriz aktörleri” olduğu kanısını.

Bunlar, hukukun egemenliğinin, halk iradesine karşı “derin devlet”çe girilen bir saldırı anlamı taşıdığına; profesyonel haber organlarının “halk düşmanı” olduklarına; siyasal muhalefet partilerinin “sabotajcı” olduklarına inanmamızı istiyorlar. Vladimir Putin ve Narendra Modi gibi otokratlar zaten demokratik ilkelere pek aldırmaksızın aynı tiyatro metnine göre oynuyorlardı, ama Trump bu yaklaşımı yaygınlaştırıp ana akım haline getirdi. Görevdeki ilk yirmi dört ayında gösterdiği başarı, Brezilya'da, Macaristan'da, İtalya'da ve başka yerlerde taklitçi projelere ilham verdi.

Çığ gibi yayılan felaketin ciddiyetini şimdi bile küçümsüyoruz. Bu öyle kısa vadeli bir siyasal devir değil. Geçmiş 17. yüzyıl başlarına kadar giden düşünce, bilim ve kanıta dayalı siyaset yöntemlerine karşı küresel çapta bir saldırı var.

Bu aynı zamanda solda egemen düşünce tarzı için de bir krizdir. İnternet trollerinin iğrenç iddialarını –en son IŞİD terör saldırısını CIA’nın tezgâhladığı ya da sakat kalmış bir Suriyeli çocuğun “kriz oyuncusu” olduğu şeklindeki iddiaları– ekranınızı kaydırarak okurken, akılcılığa karşı bu saldırının altyapısını, postmodernizm denilen solcu bir akademik akımın kurduğunu her zaman hatırlayın.

“Bir kuram,” diye yazıyordu fizikçi Hermann Weyl, fiziksel anlamda görülemeyeni temsil etmek için sözcükleri ve sayıları kullanarak “kendi gölgenizin üstünden atlama”nıza olanak veren bir dizi fikirdir.⁶ Postmodernistler şöyle yanıt verdiler: “Artık bir gölgeniz bile yokken, nasıl atlayabilirsiniz gölgenizin üstünden?”⁷ Bu sözcükleri 1994’te yazan Jean Baudrillard’ın inancına göre, kapitalizmin dayattığı gibi yaşamaya, paranın ve özçıkarcın ritimlerine uymaya istekli olmamız, insanlığımızın içini boşaltmıştı. İktisadi güçlerin salt birer ifadesi olup çıkmıştık, dünyaya gölgemizi düşüremez, kitle iletişim araçlarının bize sunduğu gerçekliğin ötesini düşüneyemeyiz olmuştuk.

Akademik sol, insanın umarsızlığını teorileştirmişti, hem de sağ bunu bir projeye dönüştürmeden çok önce. 1950’li yıllarda işçi sınıfının edilginliğine dair bir açıklama olarak başlayan şeyler, şimdi karışıp kaynaşarak, posthümanizm (insancılık sonrası) denilen, giderek de büyüyen bir akademik ve felsefi hareket oluşturmuştur. Bu, makinelere köleliğimizin ve en uç şekliyle, bir tür olarak varlığımıza kendi isteğimizle son verişimizin açık bir gerekçesidir. Bu kitabın amaçlarından biri, posthümanizm ticaretinin defterini dürmektir.

Akılcılığı savunmak için, üstüne kurulmuş olduğu şeyi, yani deneyimin ve doğru gözlemin, kanıtlanabilir hakikati beyinlerimiz içinde yaratabildiği önermesini savunmamız gerekir.

6 Weyl, Hermann, *Philosophy of Mathematics and Natural Science* (Matematik ve Doğa Bilimleri Felsefesi), Princeton, 1950, s. 65–6

7 Baudrillard, Jean, *The Illusion of the End* (Son Yanılsaması), Stanford, 1994

Canınızı on iki bin metre yüksekte uçan bir yolcu uçağına emanet ettiğiniz zaman, gerçek bir dünyanın, duyularınızdan bağımsız olan, yasalarını uçak mühendisinin anladığı bir dünyanın varlığına inandığınız için öyle yaparsınız. O dünya ne denli karmaşık olursa olsun, ne denli rastgelelikle dolu olursa olsun, uçak mühendisine yol gösteren dört yüz yıllık bilimsel yöntemle inanmaktan vazgeçmek, ciddi şekilde geriye dönük bir adım olurdu.

Yeni akıldışıcılık ve kadercilik dinlerinin ipliğini pazara çıkarmak için, dünya görüşünün merkezine –makinelere değil, doğayı değil, farklı haklara sahip insan alt kümelerini değil– insanlığı, yani bir tür olarak hepimizi yerleştiren, iyiden iyiye gözden düşmüş bir düşünce tarzına geri dönmemiz gerekir.

Holokost [Nazi soykırımı] ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında, hümanizm, hayatta kalanların tutundukları cankurtaran salıydı. Trump'ın sarsıcı zaferinden sonraki ortamda, yeni bir kuşak bir kez daha antifaşist dönemin büyük hümanist yazarlarını – George Orwell'i, Primo Levi'yi, Hannah Arendt'i ve diğerlerini– okuyup incelemeye koyuldu. Ancak benzerliklerin ve rahatlatıcı vurguların ötesine geçtiğiniz anda, onların dünya görüşünün, modern ileri düşünceye özgü varsayımlarla uyuşmayan bir dünya görüşü olduğu açıklık kazanıyor.

Hümanizm, beyaz, Avrupa merkezli kültürle yan yana getirildiği, sömürgeci boyunduruğu haklı çıkaran gerekçeler sunduğu ve erkek iktidarıyla saf tuttuğu için gözden düştü. 1960'lı yıllarda, siyah Fransız psikiyatrist Frantz Fanon, sömürgeci geçmişin ırkçılığından arınmış bir “yeni hümanizm” çağrısı yaptı –ama öyle bir şey olmadı. Tam aksine, hümanist olma iddiasında bulunan siyasetçiler, Vietnam'dan Irak'a kadar insan yaşamına kıyan yıkıcı saldırılar yürüttüler. Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss, 1979'da, sadece sömürgeciliğin değil, faşizmin ve onun imha kamplarının da yüzyıllardır uygulandığı şekliyle hümanizmin “doğal devamı” olduğunu iddia ettiğinin

de, hümanist düşünceye karşı giderek güçlenen hoşnutsuzluğu özetlemiş oldu.⁸

Ardından, 20. yüzyılın sonuna doğru, hem sinir bilimi hem kalıtım bilimi hem de insan bilimi, insanlığı eşsiz kılan şeylerle ilgili önceki bilimsel tezleri zayıflatıyor gibi görünen iddialar ileri sürdü. Bu arada, bazı koyu yeşil çevreciler, biz var olmasaydık bunun gezegen için daha iyi olacağı yargısına ulaşırlarken, bazı köktenci hayvan özgürlüğü savunucuları eklediler: Ne kadar erken, o kadar iyi.⁹

Akılcılığın ve bilimin savunulması, ancak Arendt'in, Primo Levi'nin ve onların kuşağının benimsediğinden farklı bir hümanizm biçimine yönelirsek başarıya ulaşabilir. Aynı akılcılık ve Aydınlanma geleneklerinden doğan, -yoksulluk, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin bize dayattığı kimliklerden kurtuluş dahil- tam özgürlüğü amaç edinen alternatif ve daha köktenci bir hümanizm biçimi var.

Hümanist geleneğe mensup sadece bir tek düşünür, *gerçekçilik* -dünyanın bizim duyularımız dışında var olduğu düşüncesi- ile 21. yüzyılın biliş ve yapay zekâ kuramlarına karşı durabilen bir insan doğası tanımını birleştirdi. Onun adı, Karl Marx'tı. Kuramlarındaki tüm kusurlara ve onun adına işlenmiş tüm suçlara rağmen, Marx, eğer yaşıyor olsaydı, Washington DC'deki o protestoya maskesini takıp katılacak tek büyük filozof olurdu. Bunun neyi ifade ettiğini de anladık: Umut ateşini yeniden yakma mücadelesinin Başlangıç Günü.

8 http://www.lemonde.fr/disparitions/article/2009/11/04/1979-on-m-asouvent-reproche-d-etre-antihumaniste_1262644_3382.html

9 <http://vhemt.org>

GENEL BİR TRUMP TEORİSİ

“Küreselleşme öldü. Amerikan süper gücü ölecek.”¹ Trump’ın zaferini ilan etmesinden iki saat sonra, *Guardian* için kaleme aldığım bir köşe yazısında böyle yazdım. Kazandı, di-yordum, “çünkü orta sınıftan eğitilmiş ABD yurttaşlarının mil-yonlarcası kendi ruhuna ulaştı ve orada, tüm afra tafrasından arındırılınca, sırtıkan, beyaz üstünlüğünden yana birini buldu. Onun yanında, henüz gün ışığına çıkarılmamış kadın düşman-lığı rezervlerini.”

Genelkanı yansıtan yazarlar, onun zaferinin bir kaza oldu-ğunu, çok çekişmeli dört eyalette Clinton’ın yaptığı kampanya yanlışlarından ileri geldiğini ve çok yakında, Trump’ın büyük federal bürokrasi içinde sıkboğaz edileceğini ve hukukun üs-tünlüğü sayesinde eli kolu bağlanarak buna bir çare bulunacağı-nı söylüyorlarken, böyle bir zamanda bunları yazmak belki aşırı bir şeydi.

Ama Trump’ın zaferi, bir örüntünün parçasıydı. On sekiz ay içinde liberal siyasal merkezi vuran üçüncü tsunamiydi bu. Haziran 2015’te Yunan halkı, Yunan bankacılık sistemi kapatıla-rak haraca bağlanmasına rağmen, oylarıyla AB’ye meydan oku-muştu. Haziran 2016’da İngiliz seçmenlerin büyük çoğunluğu, AB’den çıkış, yani Brexit için oy verdi. Ve şimdi, aynı yılın Ka-sım ayında, Trump çıkageldi.

1 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/09/globalisationdead-white-supremacy-trump-neoliberal>

2008 mali krizinden beri yaptığım uyarılarda, serbest piyasa ekonomisinden kurtulmadığımız sürece, büyük bir ülkenin, kurallara ve ortak standartlara dayalı çok taraflı sistemin dışına çıkacağını ve bizatihi küreselleşmenin ölmeye başlayacağını söyleyip durdum. *Financial Times* bu uyarıların “sinir bozucu ve kulak tırmalayıcı” olduğunu söyledi.² Anlaşılan, yeterince kulak tırmalayıcı değilmiş.

Trump’ın zaferi, dünyanın siyasal ve iktisadi tarihinde yaşanan herhangi bir olay değildi, hayli büyük bir olaydı. Dünyanın entelektüel kumaşında oluşan, şimdi bile çoğu insanın anlamadığı bir yırtıktı.

Trump ister dava edilsin, ister yüce divanda yargılsın, ister sırf aşırı çizburger yediği için iş göremez hale gelsin, kazandığı zafer, yaşadığımız dünyayı geri dönülmez şekilde değiştirmiştir. O, kurallara dayalı küresel sisteme savaş açtı, Çin’le bir ticaret savaşı başlattı, Paris iklim değişikliği anlaşmasından Amerika’yı çekti, İran’la 2013’te varılan nükleer anlaşmayı yırtıp attı, aşırı sağcı şiddeti meşrulaştırdı, medyaya karşı şiddeti kışkırttı ve hem siyasette hem de diplomaside ana akıma organize yalancılığı soktu.

Onun “Önce Amerika” stratejisi, salt Çin ve Meksika aleyhine ABD’deki işleri ve büyümeyi güçlendirmekle ilgili bir şey değildi, var olan küresel güç yapısını yıkma ve Amerika ile Putin’in Rusya’sını eş yararlanıcılar yapacak şekilde yeniden kurma girişimiydi. Kuzey Kore’yi ön alıcı nükleer savaşla tehdit etmek ve emekleme çağındaki göçmen çocukları tel örgülerin arkasına koyup ebeveynlerinden ayırmak, onun taktikleri arasındaydı. Bugüne kadar da bunda başarılı oldu.

Yeni düzeni sağlamak için Trump’ın benimsediği yöntem, kaostu: öfkeyle söylenen ve ardından inkâr edilen demeçler; imzalanan ve henüz havadayken Twitter mesajıyla iptali edilen

2 <https://www.ft.com/content/adfa156-39cb-11e5-8613-07d16aad2152?mhq5j=e1>

bildiriler; diplomatlar, danışmanlar, yazılı kayıtlar ya da hesap verme zorunluluğu olmaksızın yürütülen diplomasi.

Bu kaostun ortasında yönümüzü bulmak için, yeni sağcı otoriterciliğin nasıl geliştiğini, kimlere yarar sağladığını ve neyi başarmayı amaçladığını açıklayan bir kurama ihtiyacımız var. Trump'ın zafer kazandığı gece, liberal zihniyetli kişilerin çoğunda bulunmayan şey tam da buydu. Onlar, bu korkunç olayın liberal siyasetin ve derli toplu bir küresel sistemin olası sonuna işaret ettiğini anladılar, ama Trump'ı yaratanın ve onu Beyaz Saray'a yerleştiren eylemcilere yetki verenin bizatihi liberal düzenin kendisi olduğunu kavrayamadılar.

Trump'ı anladığımızda bile, elimizde yalnızca bir yıkım güllesi teorisi olacak. Resmi tamamlamak için, bunun yıkmaya başladığı kırılğan yapıları incelememiz gerekecek. Anlaşılan o ki, yalnızca dünyanın iktisadi mimarisi değil, evrensel haklar, liberalizm ve küreselcilik ideolojileri de bu yapılar arasında yer alıyor.

Bu fikirler, ayakta kalması mümkün olmayan bir iktisadi yapıya aşılandığı için böylesine kırılğan hale geldi. Neoliberalizm olarak bilinen iktisadi modelin otuz yıllık inişli çıkışlı seyri boyunca, bunun düşünce mimarisi, çoğunlukla, içsel bir inanç gerektirmeyen gösteri ve törenlerle ifadesini buldu. Tıpkı çöküşünden önce Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, sona gelindiğinde, insanlar günü kurtarıyorlardı ama her şeyin saçmalık olduğunu yüreklerinde duyuyorlardı.

Dünyada düzeni ve öngörülebilirliği yeniden kurmak için, neoliberal dönemin alıp götürdüklerini yerli yerine koymamız gerekiyor: Ölçülülüğe, inceliğe, karşılıklı yükümlülüğe ve demokrasiye inanan üç boyutlu insanı; bağımsız düşünebilen ve söylediği şeyi kasteden bireyler topluluğunu. Tahmin edersiniz ki, bu hiç de kolay olmayacak.

Trump, başkanlığa aday olduğunu 16 Haziran 2015'te Trump Tower'daki bir kürsüden ilan etti. Yazılı metninin olmadığı anlaşılan ipe sapa gelmez bir konuşmayla, duruşunun temel dayanaklarını kabaca özetledi. Şu sözlerle Meksikalı göçmenlere saldırdı: "Uyuşturucu getiriyorlar. Suç getiriyorlar. Onlar tecavüzcü. Ve sanıyorum ki, bazıları iyi insanlar."³ "Amerika'yı yeniden büyük yapmak" için, ABD'nin kurumsal seçkinlerini, işleri yeniden ülkeye taşımaları için zorlayacağı ve Çin'e, Meksika'ya karşı cezai ticaret yaptırımları uygulayacağı vadede bulundu. İran'ı tecrit ederek ve Suudi Arabistan'a arka çıkarak Ortadoğu'da ABD siyasetini tersine çevirecekti. Amerikalı yoksulların yirmi milyonunu sağlık hizmetleri kapsamına alan "Obamacare" uygulamasını kaldıracaktı; Amerika'nın köhne-miş altyapısını yenilemek için milyarlarca dolar harcarken, aynı zamanda da (ve mucizevi olarak) ulusal borcu azaltacaktı.

Kurulu düzenin temsilcileri güldüler. Irkçılık karşıtları, öngörülebileceği gibi ve haklı olarak çılgına döndüler. Trump, Cumhuriyetçi seçmenlerin katıldığı bir ankette sadece yüzde 6,5 oy aldı. Ama altı hafta içinde oy oranı yüzde 20'ye yükseldi: En yakın rakibi Jeb Bush'un oy oranının iki katına çıktı ve beti benzi atmış Hıristiyan köktendincilerin uzayıp giden kuyruğunu hayli geride bıraktı.⁴ O zaman çok az kişi anlamıştı, ama Trump –ırkçı, kadın düşmanı, ekonomik milliyetçi ve seçkin karşıtı söylemiyle– tüm diğer popülistlerden daha etkili ve kurulu düzen temsilcilerinin boy ölçüşemeyeceği türden koskoca bir popülist sürü yaratmıştı.

Araba devrilince yol gösteren çok olur derler ya, Trump'ın ivme kazandığı sırada sormuş olmamız gereken soru şudur: Zengin ve muktedir olanların hangi hizbi onun ardında hareket edecek? Ama o zaman böyle sorular anlamsız geliyordu. Çünkü ABD'de serbest piyasa kapitalizmi öyle bir siyasal tekil

3 <http://time.com/3923128/donald-trump-announcement-speech/>

4 <https://poll.qu.edu/national/release-detail?ReleaseID=2264>

kültür [monokültür] yaratmıştı ki, seçkinlerin farklı kesimlerinin siyaseti birbirleriyle mücadele etmek için kullanabildikleri fikrinin kendisi eski solgun, siyah-beyaz fotoğraflar döneminde kalmış gibi görünüyordu. Otuz yıldır geçer akçe olan, yüzünü finansa, küresel şirketlere, karbon çıkartmaya ve teknoloji tekellerine dönmüş, toplumsal olarak liberal bir seçkin iş zümresiydi. Bunların genel tercihi, merkez sağ bir yönetimden yanaydı, ama en sonunda parti-siyaset ayrımının pek önemi yoktu. Dev şirketlerin çoğu iki partiye de bağış yapıyordu.

Hiç kuşkusuz, sağcı Çay Partisi hareketinin içinde, 2015 yılı itibarıyla işleri mahvolmuş on binlerce küçük işletme sahibi ve kapının önüne konulmuş işçiler vardı ve bunlar, küreselleşmeye, insan haklarına, göçe son verilmesi için feryat ediyorlardı. Ama onların gündemi, kurumsal (şirketlerdeki) seçkinlerin çıkarlarına öylesine aykırıydı ki, ancak, umutsuz liberter davalar uğruna 400 milyon doları çarçur etmeye hazır Charles ve David Koch gibi uçuk bireyler arasında destek bulabildi.

Bu ise anketçiler arasında kabul gören kanıyı şekillendirdi. Nisan 2016'da, Clinton yanlısı analist Stan Greenberg'in verdiği bir brifinge katıldım; yaklaşan seçimin, Cumhuriyetçileri mahvedecek ve Hillary Clinton'ı iktidara getirecek "bir depreme doğru gittiği" konusunda *Guardian*'ın siyaset muhabirlerine güven veriyordu. Nedeni şuydu: Siyahları, Hispanikleri, yeni binyıl kuşağını ve bekâr kadınları kapsayan "yeni Amerikalı çoğunluk", seçmen kitlesinin yüzde 54'ünü oluşturuyordu, giderek de artıyordu. Bu ise toplumsal tutuculuğa dayalı bir programla Cumhuriyetçilerin kazanmasını olanaksız kılıyordu. Greenberg'in bize dediğine göre, Cumhuriyetçi sağ eylemcilerin seçimi kazanma yönünde bir çabaları bile yoktu: Tek istedikleri, Obama'yı durdurma konusunda başarısız oldukları için, ana akım Cumhuriyetçilere bir ceza vermektir.⁵

5 <http://www.democracycorps.com/In-the-News/a-new-formula-for-a-realdemocratic-majority/>

Trump, en başta, yeni tür bir tutucu popülist hareket yarattığı için aday olmayı başardı. Bunu yaparken, ABD egemen sınıfı içinde, hem jeopolitik hem de ekonomik açıdan maddi çıkarlarının nerede yattığı konusunda bir çatlağın oluşmasına yol açtı. Ve bu iki kuvvetle, Hannah Arendt'in "ayaktakımı" ve seçkinler arasındaki geçici ittifak" olarak adlandırdığı şeyi yarattı. Bu ittifakın amacı, hem kusursuz hem de kalıcı diye lanse edilen bir iktisadi ve siyasal düzeni yıkmaktır.

2012'de Phoenix, Arizona'da yapılan bir Çay Partisi toplantısına katıldım. Analog çağının sabit fikirli insanlarını bir araya getiren, hoş bir etkinlikti. İçeriye girmeden önce, meslektaşlarımı toplayarak, böyle insanların görüşlerine saygı duyulması yönünde bir konuşma yaptım. Toplantının sonunda insanlar, bana, elle yazılı notlara sarılmış CD'ler, dosyalar ve klasörler vermek için kuyruğa girdiler. Obama'nın doğumuna dair tartışmayı içeren koca bir dosya; kısa zaman önce ABD'li dört personelin öldürüldüğü Bingazi fiyaskosuna dair iyi bir araştırmaya dayanan bir döküm; ayrıca, iklim değişikliğini yeren alışılmış şeyler vardı. Onların kaçıkça saplantılarını ayrıntılarıyla anlatan bütün o CD, dosya ve broşür yığını aldım ve kameramanım çekim yaparken hepsini çöp kutusuna boca ettim. Nedeni şu.

Başta onları ciddiye almıştım. 2008'de, sağcı seçmenlerin kitlesel seferberliğiyle Bush yönetiminin 780 milyar dolarlık banka kurtarma planının Kongre'de başarısız olmasını haber yapmıştım. Başkaları, "astroturf" -yapay çim- diyerek onları bir kalemde silerken, ben, Wall Street'in finans krizinin bedelini sıradan insanlara ödetmesinden haklı olarak şikâyet ederek harekete geçen sahici bir güç gibi ele aldım. Ondan sonra, Çay

6 "Mob" için "serseri güruhu", "lumpen kesim", "çeteler", "avam", "halkın alt tabakaları" gibi karşılıklar bulunsa da, "ayaktakımı" kullanımı tercih edilmiştir. Aşağıda Hannah Arendt'le ilgili bölümde daha sık karşımıza çıkacak ve Arendt sözcüğün daha çok bu anlamını kastetmektedir. -ed.

Partisi'nin Cumhuriyetçi Parti aygıtını aşağıdan ele geçirişini, giderek büyüyen bir hayretle izledim. Gösteri yürüyüşlerinde bulunup somurtmalarına katlandım, çünkü mevcut düzenin kalıcı olamayacağını biliyordum ve yerini neyin alabileceğini anlamak istiyordum.

Ancak 2012'ye gelindiğinde, sanki bir çıkmaz sokağa girmiş gibi görünüyorlardı –o Phoenix toplantısına katılan birçok kişinin paylaştığı bir izlenimdi bu. İlimli biri olan Mitt Romney, Cumhuriyetçi başkan adayydı. Sonuç olarak, çoğu kişi oy kullanmayacağını söylüyordu. Doğru, onun yardımcı adayı olan Paul Ryan, vergi indirimleri yapılmasını, sağlık ve sosyal yardım programlarının da kısılmasını, devletin küçültülmesini isteyen alternatif bir bütçe hazırlamıştı. Ama Çay Partisi hiçbir zaman salt ekonomiyle ilgili değildi. Aynı zamanda da evanjelik Hristiyanların modern yaşama karşı bir isyanıydı; kadın düşmanı erkeklerin kadın özgürlüğüne karşı bir isyanıydı; dışarıdan göçe, eşcinsellerin haklarına ve çeşitliliğe karşı bir isyandı; en başta da Başkan Obama'nın ten rengine katlanamayanların ona karşı giriştikleri bir isyandı.

Romney'nin Kasım 2012'deki yenilgisiyle başlayıp Trump'ın Haziran 2015'te altın asansöründen indiği ana kadar, Çay Partisi, Phoenix'te tanık olduğum siyasal gettonun içine sıkışmış durumda kalacaktı. Çünkü kutsal Amerika'nın yanı sıra her zaman bir de günahkâr Amerika vardır. Bazı eyaletlerde, otoyolda kilometrelerce gitseniz, yalnızca yol kenarı porno sinemaları ve içkili yerlerle ilgili reklamlar ve Konfederasyon bayrakları görürsünüz. İsa tugayı burada asla popüler bir hareket haline gelemmez. Onların ahlak anlayışı, Trump'ın kumarhanelerindeki jetonlu makinelerden gözlerini ayıramayan ya da Hooters ayaküstü lokanta zincirinde garson kızlara laf atan türden kişilerle kaynaşmalarına meydan vermez.

Evanjelikler kesinlikle hoş kişilerdi –kürtaj kliniklerinin önünde, ürkmüş kadınların yüzlerine karşı plastik ceninler sallarken bile. Ahlaki sınırları vardı. Ama Trump, Amerikan sağ

için bu sorunu çözdü: Hoş olmayan kişileri, ahlaksızları ve çevrimiçi sağın kendilerini “bok atanlar” diye tanımlayan “trol”lerini devreye soktu.

Her Hollywood filminde bir metin, bir de alt metin vardır. Filmin –asla söze dökülmeyen– alt metni, bireyleri, savaşımlara katılmaya, gezegeni kurtarmaya ya da boşanmaya hazır halde sinemadan gönderen şeydir. Trump, tüm demagoglar gibi, metin-alt metin manipölasyonları yapmakta doğal bir yeteneğe sahiptir.

Trump’ın seçim kampanyasının “metni”, Trump’ın yaşamının ta kendisiydi: Yoksullukla başlayıp zenginliğe ulaşmanın anlatıldığı bir öyküydü. Zenginlik, örgütlü suçun kol gezdiği bir endüstride Arap petrol şeyhleriyle ve Rus oligarklarla kurulan yaygın iş bağlantıları ve vurguna dayalı emlak yatırımları sayesinde kazanıldı. Pulitzer ödüllü gazeteci David Cay Johnston’ın yazdığına göre, “Trump’ın kariyeri, baş gangsterlerle, örgütlü suç şebekeleriyle, iş bitiricilerle, kokuşmuş sendika liderleriyle, üçkâğıtçılarla, hatta eski bir uyuşturucu kaçakçısıyla ilişkileri hakkındaki yasal soruşturmaları sınırlamak ve savuşturmak için onlarca yıldan beri harcanan ve büyük ölçüde başarılı olan bir çabanın eseridir.”⁷ Cumhuriyetçi Parti, başkan adayı olarak Trump’ı seçmekle, yeni ve sarsıcı bir alt metin yazmıştır: Zenginlerin, Amerika’yı yönetmek için artık temiz görünmeleri bile gerekmez.

Seçim kampanyası başlayınca, Trump, aynı ölçüde sarsıcı olan ikinci bir alt metni, olgusal gerçeklerin birbiriyle alakasız olduğu anlayışını, kamusal yaşama soktu. Temmuz 2015’te, rakibi Senatör John McCain’e şu sözlerle hakaret etti: “O bir savaş kahramanı değil. O, tutsak alındığı için bir savaş kahramanı. Ben, tutsak alınmamış kişileri severim.”⁸

7 Johnston, David Cay, “Trump’ın Ayaktakımıyla Bağları Tam Olarak Neydi?”, *Politico Magazine*, 22 Mayıs 2016, <http://www.politico.com/magazine/story/2016/05/donald-trump-2016-mob-organized-crime-213910>

8 <https://www.nytimes.com/2015/07/19/us/politics/trump-belittles-mccainsswar-record.html>

Bu sözleri öfkeye yol açınca, Trump, bunları söylediğini tüm-den inkâr etti. Hakaret, bunun sosyal medyada “viral” olarak yayılıp tekrarlanması ve ardından açıkça inkârı, daha sonra defalarca yinelenen satırarası bir öyküyü ortaya koyuyordu: Trump’ın söylediği hiçbir şey aslında o anlamda değildir, ciddiye de alınmaması gerekir. Trump’ın sözlerini, normal doğruluk ya da dürüstlük ölçülerine vurmanın da bir gereği yoktur. Bu arsız yalancılık gösterisi, Trump’ı önceki başkanlar liginden alıp 21. yüzyılın öne çıkan kleptokratlarının oynadığı lige yerleştirdi: Rusya’da Putin, Türkiye’de Erdoğan, Macaristan’da Orban ve İsrail’de Netanyahu.

Üçüncü bir alt metin katmanı, Trump’ın mitinglerinde yazıldı. Çay Partisi hareketi, hiç değilse kameraların önündeyken, apaçık yobazlığını çoğu kez dizginlemeye çalışıyordu. Trump, bu inceliği bir kenara iterek, ırkçılara, cinsiyetçilere ve İslamofobiklere şöyle dedi: Çekinmeyin, içindeki tüm nefreti kusun. Mitingler, yeniden doğmuş Hristiyanların, alternatif sağ harekete mensup ahlaksızların, porno bağımlısı sağcı yobazların oluşturduğu karma bir kitleyi buluşturdu –ve Trump her ne zaman Hillary Clinton’dan söz etse hep bir ağızdan “kancık” diye bağırarak bir atmosfer yarattı.

Trump faşist değildir, mitinglerine katılanların çoğu da değildir. Yine de iktidara geldiği dönemde Trump, ilk kez Hitler’in yükselişi sırasında Alman toplum bilimci Erich Fromm’un kuramlattığı hatip ile kalabalık arasındaki bir dinamikten yararlandı. Fromm, 1941’de, insanların faşizme boyun eğmeye “psikolojik açıdan” hazır duruma gelmeleri, “esas olarak içsel bir bezginlikten ve teslimiyetten dolayı gibi görünüyor” diye yazıyordu ve bunun, “bugünkü dönemde, demokratik ülkelerde bile, bireyin ayırt edici özelliği” olduğunu belirtiyordu.⁹ Dünyanın en zengin ekonomisinde ve kültürel yaratıcılıkla uğuldayan bir top-

9 Fromm, Erich, *Escape from Freedom (Özgürlükten Kaçış)*, New York, 1941

lumda, bu “içsel bezginlik ve teslimiyet”in nereden kaynaklandığı, yeni sağa karşı direnmeye çalışanların yüzleşmeleri gereken en temel sorunlardan biridir.

Trump anladı ki, bezgin insanlar mantık ya da ilke istemiyorlar; liberter sağın sunduğu türden özgürlük de istemiyorlar. Aslında özgürlükten korkuyorlar. Onlar, mantığın ve doğruların üstüne çıkan, içlerindeki tüm önyargıların doğru olduğunu söyleyen bir lider istiyorlar. Mitinglere katılan insanların, Trump’ın sunduğu şeye kanmalarının gizemli bir nedeni yoktur. Peki, ama seçkinlerin bir kısmı niçin buna kandı ve elde etmek istedikleri neydi?

2016 ön seçimlerinin ilk aylarında, Trump’ı Beyaz Saray’a taşıyacak olan para aşırı sağcı muhafazakâr Ted Cruz’a yatırıldı. Koruma (hedge) fonu patronu Robert Mercer –sonradan Trump’ın en büyük bağışçısı olacak kişi– Cruz’a 11 milyon dolar verirken, çatırdayan Wilks hanedanının dört üyesi 15 milyon dolar vermişti. Cruz’un “Super PAC”i (Üst Siyasal Eylem Komitesi), sonradan Trump’ın başkanlık danışmanı olan Kellyanne Conway’in yönetimindeydi.

Ama Cruz’un kampanyası tökezledi ve Trump’ınki gündeme girdi. Mayıs 2016’da Cruz çekilince, Mercer’in grubu, tersine bir manevrayla, Trump’ın kampanyasını etkili şekilde devraldı. Ağustos’ta, Steve Bannon –onun Breitbart adlı aşırı sağcı haber mecrasına Mercer zaten on milyon dolar pompalamıştı– kampanya başkanlığına, Conway ise yöneticiliğe getirildi.

Bu sırada, daha geleneksel sağcı iş liderlerinin yer aldığı küçük bir grup, Trump projesi için öne çıktı. Bunlar arasında, kumarhane kodamanı Sheldon Adelson; emlak patronu ve satın alınan şirketlerin varlıklarını elden çıkarma işiyle uğraşan Carl Icahn; yine bir varlık satıcısı olan ve 1980’li yıllarda Icahn’la birlikte Trump’ın kumarhane işinin kurtulmasına yardım eden Wilbur Ross vardı. Bunlar, gayrimenkul ve kumarhane işi yapan

adamlardı –Trump’la aynı tıynetten dolandırıcıları. Onlara liberter birkaç teknoloji milyarder de katıldı; en dikkat çekici olanı, 2009’de “Demokrasi ile özgürlüğün bağdaştığına artık inanmıyorum”¹⁰ diyen PayPal kurucusu Peter Thiel’di.

Çay Partisi’yle ilişkili en önde gelen seçkin iş insanları olan Koch biraderler, ideolojik gerekçelerle Trump’a mesafeli durdular. Ama Cumhuriyetçilerin Kongre kampanyalarına milyonlarca dolar akıttılar, emirlerindeki ücretli anketör ve propagandacı ordusunu seferber ettiler ve Trump’ın ekibine kilit adamlar yerleştirdiler, bunların arasında Indiana valisi Mike Pence dikkat çekiyordu. Koch biraderler, Indiana’yı serbest piyasa zalimliğinin laboratuvarı haline getirmesi için Pence’e parasal kaynak sağlamışlardı –şimdi de onu başkan yardımcısı yapacaklardı.

Gelgelelim, Trump seçkinlerin gitgide daha çok desteğini kazanırken bile, milyarder paralarının büyük kısmı Clinton’a gidiyordu. Trump’ın yanında kumarhaneciler, büyük petrol ve büyük tütün kodamanları vardı. Ama Silikon Vadisi’nin, Hollywood’un, Wall Street’in ve S&P 500’ün çoğunluğu Clinton’ı destekliyordu. Sendika düşmanı Walmart imparatorluğunun kadın varisi bile Hillary’nin arkasındaydı.

Trump kazanınca, elbette bu iş insanlarının birçoğu, onu kutlamak, onun danışma kurullarına girmek ve sunduğu kuralsızlaştırma [deregülasyon] cennetinde yer kapmak için yarışa girdi. Ama doğrudan yetki verilenler yine de projeyi omuzlamış olan o daracık sağcı çevreden seçildi. Okulları özelleştiren Betsy DeVos, okulların başına getirildi. Yetmiş dokuz yaşındaki Wilbur Ross, ticaret bakanı yapıldı. Exxon Mobil’yle iklim biliminin inkârını finanse etmiş olan Rex Tillerson, dışişleri bakanı oldu. Robert Mercer’in kızı Rebekah’ya yürütmede bir görev verilirken, Trump’ın kendi iş imparatorluğunu, damadı Jared Kushner temsil ediyordu.

10 <https://www.cato-unbound.org/2009/04/13/peter-thiel/educationlibertarian>

Dolayısıyla bunu, Kanadalı solcu yazar ve düşünür Naomi Klein'in sözleriyle, ABD siyasetinin "iş âleminde devralınması"¹¹ olarak tanımlamak, durumu aşırı basitleştirmek olur. Bu, iş seçkinlerinin küçük bir azınlığına yapılan bir devir teslimi, ağırlık merkezi ise açıkça borsa denetimleriyle başı ağrımayan ve hedefleri –geniş çaplı deregülasyon, yurtiçi sanayiler lehine bir ticaret savaşı, devletin radikal şekilde küçültülmesi– örtüşen özel şirketler dünyasında bulunuyordu. Adelson'dan tutun, Uber kurucusu Travis Kalanick'e kadar, bu kişiler –eşit bir oyun alanında faaliyet gösteren, borsaya kayıtlı şirketlerin resmî oyununu oynamaktan çok– kendi işletmeleri lehine avantajlar, sözleşmeler ve özelleştirilmiş varlıklar koparmak için devleti soy-maya hazır yöneticilerdi.

1990'lı yılların başından beri bu resmî oyun, Karl Marx'ın "kapitalist komünizm"¹² olarak tanımladığı şeye yakın bir durum ortaya çıkarmıştı. Bu şöyle işler. Wall Street'e kayıtlı şirketlerin açıklamaları gereken üç aylık mali raporlar yoluyla, bir iş sektöründeki ortalama kâr oranı, özellikle o sektör olgunlaşıp oturmuşsa, açık ve öngörülebilir bir hal alır. Ardından finans sistemi, sermayesi olan herkesin katılabildiği bir paylaşım mekanizması olarak çalışmaya başlar. Amerika sanayi açısından bir süper güç iken, finansal kârlar tüm kârların yalnızca yüzde 15'ini oluşturuyordu. 2000'lerin ortasına gelindiğinde ise kârların yüzde 40'ını finans üretir olmuştu.¹³ Finansal kurabiye kavanozuna herkes elini daldırabildiği ve oradan çalanların tepesine devletin çöktüğüne –Enron olayında ve Wall Street analist skandalında olduğu gibi– tanık olunduğu sürece, finansın egemenliğini pek az zengin sorguladı.

11 <https://www.theguardian.com/books/2017/jun/10/naomi-klein-now-fightback-against-politics-fear-shock-doctrine-trump>

12 Marx, Karl, "Manchester'daki Engels'e Mektup", 30 Nisan 1868, MECW, C. 43, s. 20

13 Bellamy Foster, John, "Sermayenin Finansallaşması ve Kriz", *Monthly Review*, C. 59, Sayı 11, 2008

Aynı zamanda şirketler, ortak çıkarlarını küresel olarak Amerikan devletinin temsil ettiğini anlıyorlardı. 1979'dan beri ABD, daha az güçlü ülkelere bıkıp usanmadan kuralsızlığı ve serbest ticareti dayatmış, kendi çıkarını gözetken koşullarla onlardan durmaksızın borç para almıştı. Küreselleşme, ABD iş dünyasının çıkarına çalışıyordu ve ABD hükümeti, bunu dünyaya uygulamak için iktidarını kullanmıştı –bu, Amerika'nın geleneksel sanayi kesimlerinin yoksullaşması anlamına gelse bile öyle yapmıştı. Anlaşma buydu.

Sonra 2008 krizi geldi. İstikrar sağlamanın uzun dönemli maliyetleri –sürekli devlet müdahalesi, bankacılık düzenlenmesi ve devasa bir borç– açıkça ortaya çıkınca, hem küreselleşmeye hem de ABD içindeki firmaların finans sistemi sayesinde “eşit oyun alanı”na sahip olmasına Amerikan zenginlerince verilen siyasal onay ortadan kalktı. Büyümenin durakladığı, iklim düzenlemelerinin karbon ağırlıklı işletmelere yeni külfetler getirdiği, düzenleyici önlemlerin sıkışmasıyla banka kârlarının baskılandığı bir ortamda, ABD kapitalizmi bünyesindeki bir kesim, siyasal uzlaşından çekildi.

Bunlar, küreselleşme yerine, bir “milli neoliberalizm” biçimi istiyorlardı: Serbest piyasa ekonomisi, dünyadaki tüm zenginlere yararlı küresel bir strateji olarak değil, yalnızca ABD'li seçkinleri –gerekirse yabancı muhataplarının zararına olacak şekilde– zenginleştirmek için sürdürülmeliydi. Finansın kurabiye kavanozuna gelince, başka herkesin zararına, ellerini kavanoza ilk önce ve sıklıkla daldırmak istiyorlardı. Seçtikleri aday Trump değil, Cruz'du. Ama Cruz bir fiyaskoydu, Trump ise değildi.

Trump'ın tuhaf bir çekicilik içeren liyakatsizlik ve beceriksizliği ile sözel gaddarlığı, siyasal durumu öyle eksiksiz şekilde çerçeveliyordu ki, birçoklarına göre, kriz onun “ta kendisi” idi. Ama o, bir bakıma, salt tesadüfen ortaya çıkan paravandı.

Şubat 2016'da NFL, liberal dönemin son Süper Kupası'nı sahneledi. Reklam aralarında, yabancı otomobillerin ve Amerikan karbonhidratlı gıdalarının o alışılmış karışımı sahne aldı. Devre arası gösterisinin yıldızı Beyoncé idi ve 1968'deki Kara Panterler gibi giyinmiş bir dans ekibi ona eşlik etti: *Black Lives Matter* (Siyahların Yaşamı Değerlidir) hareketine açıkça gönderme yapılarak, eski kötü günler ile şimdi arasında bir karşılaştırmayı simgeleme niyeti güdülmüştü. ABD, toparlanan ekonomisiyle ve polis kuvvetlerinin siyahlara keyfi ateş açmasını durduracak siyasal olgunluğuyla, birçok ayrı etnik grubun yaşadığı bir demokrasidir. Alt metin buydu.

2009 baharında başlayan toparlanma, bu noktaya kadar, 17 milyon yeni iş yaratmıştı.¹⁴ Mart 2009'da 7.000'in altına düşen Dow [Dow Jones borsası] şimdi 17.000'in üzerinde ve yükseliş eğilimindeydi. GYİH, 18 trilyon dolar düzeyindeydi ve toparlanmanın başladığı zamana göre 4 trilyon daha yüksekti. Üstelik de ABD büyük ticaret anlaşmalarına –Trans-Pacific Partnership (Pasifik Ötesi Ortaklık-TTP) ve Transatlantic Trade and Investment Partnership (Atlantik Ötesi Ticaret ve Yatırım Anlaşması-TTIP) anlaşmalarına– imza atmak üzereydi; bunların her biri, Amerikan mal ve hizmetlerine daha da büyük bir pazar yaratmak üzere tasarlanmıştı.

Seçkinlerin bir kesimi, ekonomik milliyetçilik uğruna tüm bunları niçin tehlikeye atıncı? Buna karşılık, küreselleşmenin ve iki partili siyasetin sürmesinde çıkarı olan şirketler niçin açık bir alternatif uğruna mücadele edemedi? İlk soruya yanıt vermek için, Trump'ın birbirinden çok farklı üç destekçisinin temsil ettiği çıkar ortaklığına bakmamız gerekir: Bunlar, Robert Mercer, Koch biraderler ve Stephen Bannon'dı.

Mercer, hiçbir zaman kamuoyuna açık konuşma yapmamıştır. Ama eski çalışanların açtıkları davalar ve verdikleri bilgiler

14 <http://www.cbpp.org/research/economy/chart-book-the-legacy-of-the-great-recession>

sayesinde, onun düşündüğü öne sürülen şeyler hakkında bir şeyler biliyoruz: Nükleer silahların öldürücü kapasitesinin abartıldığını; radyasyonun Hiroşima'dan sağ kurtulanları daha sağlıklı yaptığını; Yurttaş Hakları Yasası'ndan önce siyahların daha iyi durumda olduklarını; iklim değişikliğinin dünya üzerinde yaşamı daha iyi kılacağını düşünüyormuş. Mercer'ın, meslektaşlarıyla konuşmalarında, devletin “vergiler yoluyla paralarını alarak, güçlü insanları zayıf düşürdüğü”nü¹⁵ söylediği öne sürülüyor.

Mercer, hesaplamalı dilbilim uzmanıdır; veri analizindeki uzmanlığını kullanarak, 55 milyar dolar kâr eden bir koruma fonu kurmuştur. Bu fonun, onun için çalışan kişilerden –“kanti” denilen iki yüz kadar kantitatif analizciden– başka bir yatırımcısı yoktur. Ettikleri kârlar bir emeklilik fonuna yatırıldığı için bunlar vergi ödemezler. Kârlar, ileri matematikle üretilir –ama bunun nasıl olduğunu kimse bilmez, çünkü “Renaissance Technologies” (RenTec), finansçıların “kara kutu” dedikleri türden bir şeydir: Açıklama olmadan çalışan bir makine.

RenTec, finans piyasalarında üretilen rakamlardaki örüntüleri görme yeteneğini kullanarak kâr ediyor; o rakamları ise gerçek dünyadaki trilyonlarca ticari işlem üretiyor. Bu fonun analistleri, örneğin, küresel pazarların güneşli günlerde daha verimli çalıştığını buldular. Dolayısıyla, bundan yararlanmak için bir model kurdular. 2008 gibi iyi bir yılda yatırılan paranın getirisi yüzde 98 idi; ve o günden bugüne kriz yıllarının tümünde, Mercer'ın Medallion fonu asla yüzde 28'den düşük kâr elde etmemiştir.¹⁶

Tüm işletmelerin dar çıkarları vardır ve bir yandan kapitalizmin daha geniş gereksinimleriyle uzlaşırken bir yandan da bu

15 Mayer, Jane, “Trump'ın Başkanlığının Ardındaki Münzevi Hedge Fonu Kodamanı: Robert Mercer Amerika'nın Popülist Başkaldırısını Nasıl Sömürdü?”, *New Yorker*, 27 Mart 2017

16 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-21/how-renaisances-medallion-fund-became-finance-s-blackest-box>

dar çıkarlarının peşinden gitmeleri gerekir. RenTec'in maddi çıkarı nedir? Şöyle açıklayalım, eğer Wall Street, ineklerin sıradan birer işletme olduğu bir çiftlik gibiyse, RenTec de, Wall Street'in ve ilave olarak dünyadaki her bir finans piyasasının birer inek olduğu bir çiftlik gibidir. Diğer şirketlerin ve yatırım bankalarının finansal kârlarını "sağma" olanağına sahiptir, çünkü başka herkesten daha hızlı düşünebilen bir makineye sahiptir.

Bir pazar ve öngörülemezlik, biraz da yatırım sermayesi olduğu sürece, vergi oranı, ABD'nin ticaret politikası ya da halk sağlığı hizmetlerinin kalitesi gibi gerçek dünya faktörleri, böyle bir şirkete sahiden de vız gelir tırıs gider. RenTec'in teknik olarak hiçbir toplumsal çıkarı ya da yükümlülüğü yoktur. Nihai maddi çıkarını, diğer herkesten daha çok şey bilmesiyle ve bunun bir anlam taşıması için de ortada yeterince öngörülemezlik olmasıyla sağlar. Bu yüzden RenTec'in ideal ortamı, kaostur.

Koch Industries, daha geleneksel bir antisosyal iş imparatorluğudur. Sahipleri, Charles ve David Koch, petrol ve endüstriyel imalat işleriyle yaptıkları servetlerini, alışılmış yollarla, yani vergi kaçırarak devam ettirdiler.¹⁷ Bunların dar maddi çıkarı daha gelenekseldir: kârlılığın önündeki engelleri –asgari ücret, kurumsal vergiler, kamu malı araziler, çevre koruma yasaları ve karbon salımı tavanları, halk sağlığı güvenlik ağı ve vergilerle fonlanan emeklilik sistemi gibi engelleri– kaldırmak. Tüm bunların silinip atılmasını isterler.

Bununla birlikte, Koch'ları sadece ABD'deki kurumsal kuralsızlaştırma hamlesinin koçbaşı olarak görmek yanlış olur. Onların amacı, bilfiil, hükümete bir kapitalizm biçimidir. David Koch, ta 1980'de Libertaryen Parti'nin başkan yardımcısı adaylığına soyunduğunda, hava ulaşımını, seçim yasasını, çevrenin korunmasını, gıda standartlarını ve enerji ağını düzenleyen federal kurumların kaldırılması ve bunun yanı sıra, eği-

17 <http://www.thedailybeast.com/libertarianism-30-koch-and-a-smile>

timle, temel sağlık hizmetleriyle ve emeklilikle ilgili tüm devlet yükümlülüklerine de son verilmesi çağrısı yapmıştı.

Bu, o geleneksel “küçük devlet” isteyen muhafazakârlık projesi değildir: En kudretlilerin servet ve güç biriktirmekte, oy satın almakta, suları zehirlenmekte, yaşlıları, hastaları ve yoksulları sömürmekte serbest kalacakları, nasıl olursa olsun hiçbir güvenlik ağına takılmayacakları devletsiz kapitalizm projesidir. Koch’ların tutucu eleştirmenleri, o sırada buna “anarko-totalitercilik” adını takmışlardı. Yine, bu projeye de daha kısa bir ad verilebilir: kaos.

Koch’ların liberterliği ile Mercer’ın tekno-mistisizmi ve Donald Trump’ın paragöz egosu arasında uyuşmanın nasıl sağlandığını merak ediyorsanız, o kayıp halka Steve Bannon’dır. Eski bir Goldman Sachs yöneticisiyken Breitbart News yöneticiliğine geçen Bannon, ekonomik milliyetçi biridir. Amerikan milliyetçiliği peşindeyken, Breitbart aracılığıyla, tüm ırkçı, İslamofobik ve beyaz üstünlükçüsü görüşlerin borazanlığını yapmış, Breitbart’ın ürettiği her şeyi “Siyah Suç” başlığı üzerine kurmuştur.

Bununla birlikte, Bannon’ın projesini bu pespaye önyargıların ötesinde tanımlayan şey, Dördüncü Dönemeç olarak bilinen bir tarih kuramıdır. Bu kuramı ortaya atan Neil Howe ve William Strauss’a göre, siyasal sistemler, tipik olarak, dört evrede yükselir ve çöker: Birinci evrede, büyük coşku ve devletle güçlü özdeşleşme vardır; sonra, insanların daha derin ilkelerle bağ kurdukları bir “uyanış” gelir; bunu, kurumlara sadakatin yıkıldığı düzensizlik izler. Son olarak, “dördüncü dönemeç”te, ölüm kalım düzeyinde bir tehdidin tetiklediği sistemik bir kriz –bir devrim– baş gösterir. Eğer 1945 sonrası hızlı büyüme ve refah dönemini birinci evre, 1968’i uyanış ve Nixon sonrası çalkantıyı düzensizlik olarak görürseniz, çok ama çok uzun zamandır dördüncü evreyi beklemekte olduğumuz sonucuna varabilirsiniz. Ancak Howe’un sözleriyle: “Eğer tarih böylesi bir acil tehdit üretmezse, Dördüncü Dönemeç liderleri, kolektif eylemi hare-

kete geçirmek için her durumda böyle bir tehdit bulacaklardır –hatta belki uydurabilirler.”¹⁸

Bu türden acil tehditler bulmak, 2000’lerin ortasından beri fiilen Bannon’ın misyonu olagelmıştır. Dile getirdiği tehditler arasında cihatçı terörizm, Çin (Bannon bu ülkeyle savaş çıkacağını öngörmüştür), Meksika’dan göç, “siyah suç” ve ABD’nin ulusal borcu vardır. Ama tehditlerin hiçbiri, Amerikalı kitleleri bir devrim tertiplemek üzere fiilen harekete geçirmede için, her zaman son seçenek olarak –Howe’un öne sürdüğü gibi– bir şeyler uydurma seçeneği vardı. Bannon’ın uydurup dizayn ettiği şey, Trump başkanlığının yaratacağı kaostu. Bu bir kez başlayınca, Bannon’ın kılavuzluğuna uzun zaman ihtiyaç duymadı: Bannon kendini Beyaz Saray’dan sepetletti ve Avrupa Birliği’ni yıkmaya ahdetmiş etnik milliyetçilerden oluşan bir ittifak kurmaya girişerek, Trump’ın kaos stratejisinin etkisini Batı dünyasında yayıp güçlendirmeye yöneldi.

Bannon’a ve alternatif sağ yandaşlarına göre, gidişatımız, 1861’deki Amerikan İç Savaşı öncesine benzeyen bir ortama doğrudur –tek fark, bu kez küresel sonuçların doğacak olmasıdır. Bu senaryoda, Amerika’nın içten içe kızışan kültür savaşı, 1850’lerdeki “Kanayan Kansas” kriziyle paralellikler gösteren düşük düzeyli bir silahlı çatışma haline geliyor; bu arada, hukukun egemenliğini bazı bakımlardan askıya almayı haklı göstermek için dış tehditler gündeme getiriliyor; en sonunda Trump ya da yerini alan kişi, büyük bir konvansiyonel silahlı çatışma başlatıyor. 1945 sonrası kurulan dünya düzeni bu çatışma sonucunda yıkılınca, ABD’nin sürü psikolojisi tekrar canlanıyor ve yeni, otoriter, milliyetçi egemen bir seçkin zümreye meşruiyet kazandırıyor.

Demek ki, üç ayrı kaynağa –bir koruma fonu stratejisine, aşırı liberterliği ve havalimanı kitap raflarında artık yer verilme-

18 Howe, Neil, “Steve Bannon Dünya Görüşünü Nereden Edindi? Benim Kitabımdan”, *Washington Post*, 24 Şubat 2017

yen bir tarih kuramına– dayanan Trump’ın destekçileri, bu kaos stratejisinde buluşmuşlardır.

Mercer, Bannon ve Koch biraderler, her biri, Trump’ı iktidara getirecek aygıtın kilit parçalarına kendi katkısını yaptı. Koch’ların aygıtı, alternatif bir partiydi –düşünce kuruluşlarını, anketçileri, telefon iletişimini, dilekçeleri ve oy baskılama projelerini içeren karanlık bir şebekeydi. Bannon’ın aygıtı –Breitbart– sıklıkla neo-Nazi ve beyaz üstünlüğü yanlısı internet sitelerinde yazılanlara dayanan yalan ya da yanlış haberler üretti –bunlar, Fox News’da “gündem başlıkları” olarak ele alındı, başkan tarafından yankılandı ve yandaşlarca yutuldu.

Mercer’in aygıtı, kendi iddiasına göre, beş bin birim bilgiyi her Amerikalı seçmenin dijital kayıtlarından seçip ayıklayarak seçmen davranışını başka her modelden daha iyi kestirebilen Cambridge Analytica (CA) adlı bir veri analizi şirketi idi. Cambridge Analytica, radyo, TV ve internet reklamlarında, yalnızca eyaletlere, posta kodlarına ya da demografik gruplara dönük değil, bireylere dönük de hedefleme yapmak için on üç elemanını Trump’ın kampanyasında görevlendirdi. CA’nın gerçek zamanlı verileri temelinde, sosyal medya, büyük çekişmenin olduğu bir eyalette göçmenlikle ilgili tartışmaların zirve yaptığını gösterdiyse, Trump bu istihbarata dayanarak hemen bu konuda bir de- meç verebiliyordu.

Bu üç aygıt birlikte, hedefini tam bulan yalanlar üretmek için etkin bir üretim hattı oluşturdu.¹⁹

Milyonlarca insanın, devleti dağıtmayı ve uluslararası düzeni yıkmayı vaat eden bir adama oy vermesini sağlayan neydi? Tıpkı Brexit’te olduğu gibi, Trump’ın zaferini izleyen günlerde de “beyaz işçi sınıfı”ndan ve bu sınıfın ekonomik yoksunluğuna değinen saçma sapan gazete yazılarından geçilmiyordu. Trump’ı ik-

19 <https://www.wired.com/story/what-did-cambridge-analytica-really-dofor-trumps-campaign/>

tidara taşıyan insanların öncelikle düşük gelirli olduklarına, en başta da yerinde sayan ücretlerden, eşitsizlikten ve küreselleşmenin başka etkilerinden yakındıklarına inanmamız isteniyordu. Oysaki tüm kanıtlar bunun yanlış olduğunu göstermektedir.²⁰

Public Religion Research Institute (PRRI; Kamu Din Araştırmaları Enstitüsü) için yapılan bir ankette, “beyaz işçi sınıfına mensup seçmenler arasında Trump’a destek verilip verilmeyeceğini tahmin etmek açısından, göçmen karşıtı görüşlerin ve kültürel korkuların, ekonomik kaygılardan daha güçlü faktörler” olduğu bulgulandı. Ayrıca anket, ekonomik sıkıntı çeken işçi sınıfından kişilerin, Trump’tan çok Clinton’ı desteklemeye eğilimli olduklarını da gösterdi. Trump’a desteğin öngörülmesini sağlayan faktör, sıkıntı değil, ekonomik kadercilikti –ankete yanıt verenler, üniversite diplomasını güzel bir kariyer hamlesi olmaktan çok, bir “kumar” olarak tanımladılar.²¹

Kamuoyu araştırma şirketi Gallup, 125 bin seçmenin verilerini analiz ederek, Trump destekçisi hanelerin ortalama yıllık kazancının, Clinton destekçisi hanelerinkinden yaklaşık beş bin dolar daha yüksek olduğunu saptadı. Trump’a destekle bağlantılı ekonomik faktörler, ortalamanın üstünde engellilik ve erken ölüm oranları ya da bir kuşaktan sonraki kuşağa toplumsal hareketliliğin zayıf olduğu bir yerde yaşıyor olmaktı. Esasen, tembelliğin ve avantacılığın yaygın olduğu kasabalar küresel ekonomiden kopuktu. Buna karşılık, Gallup’un saptadığına göre, bir bölgede üretimle ilgili işler ne kadar çoksa, Trump’a destek de o kadar düşüktü.

İnsanları Trump’a iten, bir bölgede göçmenlerin ya da siyahların varlığı da değildi. Gallup’un vardığı sonuca göre, “Alan

20 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/nov/09/globalisationdead-white-supremacy-trump-neoliberal>

21 Cox, Daniel, Lienesch, Rachel ve Jones, Robert P., “Ekonomiden Ötesi: Kültürel Dışlanma Korkuları, Beyaz İşçi Sınıfını Trump’a İtti”, *PRRI/The Atlantic Report*, 9 Mayıs 2017

kodu düzeyinde bakıldığında, beyazların, ırksal ve etnik olarak yalıtılmışlıkları, Trump'a desteği öngörmek açısından en güçlü verilerden biriydi." Genel olarak, küresel moderniteyle temasın bulunmaması, tıpkı Brexit referandumunda "çıkış"ı destekleyen İngiliz seçmenler için geçerli olduğu gibi, Trump'a desteğin de öngörülmesini sağlayan bir durumdu.²²

Massachusetts Üniversitesi'nden araştırmacılar bu bulguları doğruladılar. Dediklerine göre, seçim, eğitimli ve eğitimsiz beyazlar arasında bir ayrışmayı açığa çıkarmıştı, ama "bu ayrışma, çoğunlukla, seçim bölgesindeki ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin sonucu gibi görünüyor"du.²³ Önemli bir diğer nokta olarak, yine bu çalışmada saptandığı üzere, erkekler arasında, kendini kadınlardan üstün gören himayeci bir cinsiyetçilikten çok etkin bir kadın düşmanı olmak, Trump'a desteği öngörmek açısından açık ırkçılık kadar güçlü bir faktördü. Yoksul olmak hiçbir yerde buna yaklaştımadı.

Dolayısıyla, gelirlerde durgunluk ve gerçek servette çöküş yaşanması arka planı oluşturmakla birlikte, Trump destekçileri öncelikle sınıf savaşı değil, ırk ve cinsiyet savaşı veriyorlardı. Başka bir deyişle, Trump kazandı, çünkü pek çok Amerikalının içinde, açığa çıkmamış ve engel olunmayan ırkçılık, acımasızlık ve kadın düşmanlığı rezervleri bulunuyordu. Irkçılığı ve kadın düşmanlığını, beyaz seçmenleri Trump'a iten kilit faktörler olarak saptamak, onun projesiyle Bannon, Mercer ve Koch gibi milyarderlerin projesini neyin bağladığını anlamamıza da olanak sunar.

22 Rothwell, Jonathan ve Diego-Rosell, Pablo, "Milliyetçi Siyasal Görüşlerin Açıklaması: Donald Trump Olgusu", Önrapor taslağı, Kasım 2016, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2822059

23 Schaffner, Brian F. ve ark., "2016 Başkanlık Oylamasında Beyaz Kutuplaşmasının Açıklaması: Irkçılığın ve Cinsiyetçiliğin Tokat Gibi Çarpan Rolü", Conference on the U.S. Elections of 2016: Domestic and International Aspects (Ulusal ve Uluslararası Yönleriyle 2016 ABD Seçimleri Üzerine Konferans), IDC Herzliya Kampüsü, 8-9 Ocak 2017, http://people.umass.edu/schaffne/schaffner_et_al_IDC_conference.pdf

Arendt'in terminolojisini kullanacak olursak, "seçkinler ve ayaktakımı"nın her ikisi de, dünyayı artık açıklamayan kuramlara bağlıydılar. Bu yüzden de dünya, onların beyinlerinin içindeki uyacak şekilde yeniden düzene sokulmalıydı.

Trump destekçisi seçkinlerin gözünde, kendi kendini düzelteren piyasalarla ve küçük devletle ilgili benimsedikleri temel teori, ta 2008'de çökmüştü. Irkçıların gözünde, kölelik dönemine kadar giden beyaz üstünlüğüyle ilgili zımni teoriler, uzun zamandan beri, siyahların, Hispaniklerin ve başka göçmenlerin kaydettiği ekonomik ilerlemenin meydan okumasıyla karşı karşıya kalmıştı. Ayrıca bunların hep canlı tuttıkları varsayım da –Amerika'nın beyazları her zaman düzgün işlerle, saygınlıkla ve kültürel üstünlükle ödüllendireceği varsayımı– 2008'den sonra hem ekonomik kriz hem de Obama'nın başkanlığı yüzünden zayıflamıştı. Yinelenen kamuoyu araştırmaları şunu gösterdi ki, insanları Trump'ı desteklemeye iten şey, "beyazların korunmasızlığı" ve ırksal kızgınlık duygusu idi: Ekonomik endişeyi yaratan, onların ırksal endişesidir, tersi değil.²⁴

Kadın düşmanlığının [mizojini] kökleri daha da derine gider: İnsanlığın bütün o kırk bin yıllık yazılı tarihi boyunca, kadınların ezildiğini gösteren izler bulunabilir. Ama gelişmiş dünya toplumu, gebeliği önleyici hapın görücüye çıkmasından sonraki elli yılda, ABD Merkez Bankası (Federal Reserve) başkanı Janet Yellen'in "üreme şoku" dediği durumu yaşamıştır. Bu sonuçlarla kadınların özgürleşmesine hiçbir yerde yaklaşılamasa da, artan iş fırsatları, daha büyük cinsel özgürlük ve düzelen yasal haklar, sadece iki kuşak içinde Amerikalı kadınların dünyasını değiştirmiştir. Kadın düşmanlığının ardındaki temel varsayım, yani kadınların biyolojik olarak kendilerine biçilmiş çocuk doğurma

24 https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/12/15/racial-resentment-is-why-41-percent-of-white-millennials-voted-fortrump-in-2016/?utm_term=.860ab7e418ba

ve ev işlerini bedava yapma rolüne bağlı kalmak zorunda oldukları varsayımı, un ufak olmuştur.

Trump'ın zaferinin tarihsel niteliğini de işte burada anlamaya başlıyoruz.

Bu ideolojilerin her biri -Trump'ın milliyetçi neoliberalizmi, destekçilerinin beyazları üstün gören anlayışı ve kadın düşmanlığı- insan doğasına dair biyolojik bir iddia üzerine oturtuldu: Siyahların beyazlardan aşağı olduğu; kadınların erkeklere hizmet etmek ve üremek için yaratıldığı; dünyadaki herkesin kalıtsal olarak yarışmaya, kişisel servetini azamileştirmeye ve bunu başarmak için de birbirini arkadan hançerlemeye eğilimli olduğu iddiası üzerine.

Ancak bu fikirlere temel oluşturan kapitalizm biçimleri artık ortada yoktu. Irk ayrımcılığının ve kadın itaatkârlığının Doris Day çağı 1960'lı yıllarda buharlaşıp uçmuştu; piyasa köktencilerinin cenneti 2008'den sonra olanaksız hale geldi. Seçkinlerin sağcı kesiminin ve onların işçi sınıfı içindeki izleyicilerinin ortak paydası, toplumun sözümlerine ona "doğal" düzenini ihya etme arzusudur. Bunun için ihtiyaç duydukları ise Hannah Arendt'in bir keresinde "tarihe erişmek" diye tanımladığı şeydir: Biyolojik eşitsizliğe dair benimsedikleri kurama gerçekliği yeniden uydurmak için, o gerçeklikte değişiklikler yapabilmektir.

İnsan doğasına ilişkin tutucu iddialar elbette yüzyıllar öncesine dayanır. 1960'lı yılların ortasından başlayarak, toplumsal liberalizm ve bilimsel akılcılık bunları alt edebilecek gibi görünüyordu. Oysaki 2008'den sonra tam tersi meydana geldi.

ABD'li seçkinlerin liberal ve "sahilde yaşayan" çoğunluğunun niçin tehlikeyi anlamadığı ya da eski şirket ve kurum modelini daha sıkı savunmadığı sorusuna gelince, bunun nedeni siyasal acizlikten daha derine iner. Trump karşısında *New York Times* gibi kurumların geçirdiği felç ve Clinton kampanyasının düştüğü rehavet de 2008'de başarısızlığa uğrayan modeldeki yapısal bir şeyleri yansıtmaktadır.

Bu modelde –istikrarlı, iki partili bir siyasal sistem altında finansın egemen olduğu bir ekonomide– şirketlerin kurumsal liderliği depolitize oldu. Küreselleşme döneminde, şirketlerin ulusal devletlere bir şeyleri “dikte ettiği”ni duymak alışılmış bir şeydi. Ama öyle olsa bile, bunu titiz teknokratik yöntemlerle yapıyorlardı: siyasal bağışlarla, kulis faaliyetleriyle, ehil düşünce kuruluşlarıyla, opera localarıyla. Karşılarında muhatap olarak da teknokratik bir devlet bulmayı bekliyorlardı –çünkü onu yaratan kendileriydi: kurallara ve yasalara göre yönetilen bir bürokrasi, rekabet söz konusu olunca nispeten eşit bir oyun alanı, liderlik söz konusu olunca meritokrasi (erdemli, liyakatli yönetim). Boeing, Nissan, GE ya da Google üst yöneticilerinin kendilerini ABD sermayesinin liberal “fraksiyon”u diye tanıtmaları gerekmezdi, çünkü onların projesi, rakip ya da muhalif bir fraksiyonun olmamasına ve aslında, devletin bütün iş âlemine hizmet etmesine dayanıyordu.

Eğer iş dünyası seçkinlerinin bir bölümü bir gösteri köpeği, diğer bölümü bir saldırı köpeği olsa, bu tek taraflı bir dövüş olur. Küresel şirketleri çekip çeviren teknokratların, demokrasi ve insan hakları uğruna, birer karşı-saldırı köpeği olmasını bekleyen birileri varsa, bunu daha çok bekleyebilir.

Dolayısıyla, Trump, ABD sermayesi içinde kendini korumacılığa ve küçük devlete adanmış bir fraksiyonun federal hükümeti devralmasından daha büyük bir şeyi temsil etmektedir. Eşitsizliğin –ırk, cinsiyet ve ekonomik statü eşitsizliğinin– genlerimiz tarafından belirlendiğini savunan gerici bir insan doğası kuramını temsil etmektedir. Göreceğimiz üzere, bu, en zor alt edilecek olan problemdir, çünkü geçen otuz yılın ekonomik pratiğine derinlemesine kök salmıştır.

“Bunu Ruslar yaptı” tezi, yenilginin ardından Clinton destekçisi liberallerin kendilerini avuttukları bir yanılsamaydı. Bu

konuda kanıtlar ortaya çıkmaya devam ederken, Rus devletinin, Trump'ın iktidara gelmesine yardım etmek, onu ayakta tutan popüler yobazlığı köpürtmek, bilgisayar korsanlığıyla [hacking] elde edilmiş istihbarat sağlayarak onun kampanyasını desteklemek, onun ekibine sempatizanlar yerleştirmek için büyük çaba harcadığı açıkça anlaşılıyor. Ama şurası da yine açık ki, bu olguların her birinde, Kremlin, ABD kapitalizminin kendi sistemik zaafından yararlanıyordu.

İlk zaaf, Obama yönetimince izlenen yumuşak içe kapanma ya da yalnızcılık siyasetiydi. Rusya'nın Suriye'ye asker göndermesine, Suriye'nin Halep'e yönelik kimyasal silahlı saldırısına ya da Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesine sert karşılık veremeyince, Obama, dünyanın gelecekteki yönüne ilişkin bir işaret vermiş oldu. O an için Rusya'ya karşı yaptırımlar olabilirdi, Putin bunları kabullenebilirdi, ama uzun vadede uzlaşma sağlanırdı. Batı, Rus parasına kucak açmaya ve Rus örgütlü suç şebekeleri için kolay hedef olmaya devam ederdi –Kremlin hangi kuralları çiğnemiş olursa olsun.

Tüm bunlar, Trump'ın yardımcısı Paul Manafort'un, Kiev'deki Rus kuklası yönetimin çıkarlarını gözetken bir işi ABD içinden yürütebildiği ortamı yarattı.²⁵ Kremlin'in propaganda kanalı *Russia Today*'in, ABD eski generali Mike Flynn'e 34 bin dolar ödeyebildiği ve Flynn'in, Trump'a ulusal güvenlik danışmanı olmaya hazırlanırken bile o parayı ifşa etmekten kaçınabildiği iklimi yarattı.²⁶ Bu aynı iklimde, Trump'ın elemanı George Papadopoulos, Hillary Clinton'a "çamur atma"yı teklif eden Rus ajanlarla gizli kapaklı bağlantılar kurabildi. Bu arada, Trump'ın damadı Jared Kushner, Manafort'un ve Donald Trump Jr.'un da

25 <http://www.foxnews.com/politics/2017/10/31/how-paul-manafort-isconnected-to-trump-russia-investigation.html>

26 <https://www.nbcnews.com/news/us-news/%EF%AC%82ynn-never-told-dia-russianspaid-him-say-officials-n756421>

katılımıyla, Trump Tower'da bir Rus istihbarat ajanıyla güya aynı fikri tartışmak için bir toplantı düzenleyebildi.²⁷

Güvenlik uzmanları, Rusya'nın Batı'da istikrarı bozmak için geleneksel savaş yöntemlerinin yanı sıra yolsuzluk, propaganda ve örgütlü suç yöntemlerini de kullanarak bir "melez savaş" stratejisi geliştirdiği konusunda en az on yıldan beri uyarılar yapıyorlardı.²⁸ Güncel kanıtlara bakılınca, öyle anlaşıyor ki, Trump'ın kervanı yola koyulunca, Rus istihbaratı onun ekibine rutubetli bir hava gibi yapıştı ve ABD sağında, Kremlin yararına nüfuz kullanmaya teşne pek çok kişi buldu.

Yararlandıkları ikinci bir zaaf, seçkinlerin servetlerini vergi yetkililerinden saklamak ve küresel finans düzenlemelerinden sıyrılmalarına yardımcı olmak için tasarlanmış sistemik finansal gizlilikti. Trump ile Rusya arasındaki tüm önemli araçların, resmî mevki sahibi oluncaya kadar faaliyetlerini gizlemelerine olanak veren de aslında budur.

Aynı gizlilik kültürü, teknoloji dünyasındaki büyük şirketlerin, 2016 ABD başkanlık seçimine müdahale etme araçlarını Rusların eline vermelerine olanak sağladı. Facebook, Twitter ve Google, birlikte, Rus istihbaratı tarafından manipüle edilen yüz bin dolarlık sahte ve robot hesaplar ile reklamlar için bir platform oluşturdular. Özellikle de tüm algoritmalarını, sayıları iki milyarı bulan kullanıcılarının önyargılarını pekiştirmeye ayarlamış olan Facebook, Rus yalanlarını yayma mekanizması haline getirildi.

Rus istihbarat uzantılarının hazırladığı yüz yirmi kadar sahte sayfa, yaklaşık 126 milyon insana ulaşan seksen bin içerik üretti. Üstüne üstlük Ruslar, "siyasal kurumlara güvensizlik ve

27 <http://www.motherjones.com/politics/2017/09/whos-telling-the-truthabout-the-russia-meeting-kushner-or-trump-jr/#>

28 Hoffman, Frank, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War* (21. Yüzyılda Çatışma: Melez Savaşın Yükselişi), Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007

kafa karışıklığı yaratma”ya yönelik ilanlar için on binlerce dolar harcadılar. Suriye insan hakları savunucularının sayfalarını bayıla bayıla kapatan Facebook, Rus istihbaratının kendisiyle dileği gibi oynamasına izin verdi.²⁹

Şimdi bir düşünce deneyi yapalım. Bir Rus istihbarat yetkilisi olduğunuzu farz edin: ABD demokrasisinin stratejik zaafı hakkındaki analiziniz ne olur? Her şeyin kökeninde aynı problem yatıyor, 2008’de bankacılık sistemini çökerten de o problemdi: kuralsızlaştırma ve gizlilik. Amerikalılar bir kültür savaşıyla parçalanmış durumdalar. Ayrıca, Amerikalı seçkinlerin bir kısmının kaos çıkarmakta gerçekten maddi çıkarı bulunuyor. Bu arada bu kesim, para sahibi herkesin ABD demokrasisini manipüle etmesine olanak veren kamuoyu kontrolü algoritmaları yarattılar, Cambridge Analytica ve Facebook bunun örnekleridir (başkaları da var). Resmî olarak kurallara dayalı bir demokrasi olmasına karşın, onlarca yıldan beri devam eden serbest piyasa ekonomisinin ardından ABD, teknolojik ya da finansal güç sahibi herkes için kurallardan bağımsız bir ortam olup çıkmıştır. Rusya’nın yapması gereken tek şey, onu kullanmaktır.

Trump, üç boyutlu bir felaketin temsilcisidir: Irkçılık ve iktisadi milliyetçilik için bir zafer; Vladimir Putin için, kurallara dayalı küresel düzenin parçalanmasını tetikleyen jeopolitik bir gol; şirketlere dayalı kurumsal teknoloji platformlarının, yaşını başını almış seçmenlerin davranışlarını şekillendirmekte kullanılabildiğini gösteren ilk “uygulamalı kanıt”. Trump’ın görevdeki ilk dönemine eşlik eden suçlamalara, istifalara, soruşturmalara ve keşmekeşe rağmen, tüm bunlar doğruluğunu korumaktadır. Trump dava edilse ya da seçimlerde yenilgiye uğrasa bile bunların hiçbirisi otomatikman ortadan kalkmayacaktır.

29 <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/02/the-syrianopposition-is-disappearing-from-facebook/283562/>

Trump'ın zaferi aynı zamanda da tüm ileri demokrasilerin yüz yüze olduğu daha derin bir krizi belirginleştirdi. Güçlü bir ekonomik büyüme olsa bile, sistem artık sıradan insanlara onların rızasını kazanmaya yetecek kadar refah ve güvenlik sunmuyor. Demokrasi ve insan haklarına destek zayıflıyor. Bu arada, teknoloji devlerinin gizli kapaklı algoritmaları, tam da bu firmalarda cisimleştiği iddia edilen ilerici değerlerin kendisine karşı ölümcül birer silah haline gelmiştir.

Bu tehditle yüz yüze olan halklar dirençli kimi örgütlerde derlenip toplansalar ve sahip oldukları toplumsal gücün iyice farkına varsalardı, Putin, Erdoğan, Salvini ve Trump gibi kişilerin işi daha zor olurdu. Bu isimlerin 1930'lardaki selefleri çareyi faşizmde buldular, çünkü demokratik haklara gönülden bağlı olan örgütlü, siyasallaşmış bir işçi sınıfını ve Hristiyanlığın ahlaki değerlerinden esinlenen, dirençli liberal orta sınıfı ezmek zorundaydılar. Faşizm işte buydu: Örgütlü işçi sınıfını kaba kuvvetle yenilgiye uğratmak, devleti ele geçirip onu faşist milislerle kaynaştırmak ve büyük patronlar adına terör saçarak egemenlik kurmak için alt sınıftan ayaktakımını askerileştirmek.

Ama bu kez muhtemelen faşizme ihtiyaçları yok. Dayanışmanın ufak olmuş, kolektif eyleme olan inancımız erozyona uğramış, piyasa davranışının tekdüzelikleri benlik duygumuzun içini boşaltmış –buna koşturarak, liberalizmin ahlaki temeli de yok olmuş durumda. Makinelerin insan davranışı üzerindeki denetiminin desteğini de arkanıza alarak, demokrasiye karşı saldırı başlatmak için en uygun anı seçmek isteseydiniz, şimdi bunun tam zamanıdır.

Trump'ı iktidara taşıyan kuvvetlerin hiçbirisi yenilmez değildir. Milyarderlerin bile kodesi boylayabildiğini; Rus despotların devrilebildiğini tarih bize anlatıyor. Amerika'da silahlı ayakta-kımının ırkçılığına gelince, o da 1865'te –beş yıllık bir iç savaşla bile olsa– yenilgiye uğratıldı.

Sorun şudur ki, Trump'ı üretmiş olan bozuk ekonomik sistem ve jeopolitik istikrarsızlık sadece daha da şiddetlenecektir. Trump, bulunduğu makamdan alaşağı edilse bile, şimdi yeni, daha çılgın, daha berbat bir Trump versiyonunun dört yılda bir başa gelmesinin mümkün olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Alternatif sağın meşaleli yürüyüşlerinin sona ermediği; kadın düşmanlığının şiddet dolu ideolojisinin, hayal kırıklığı içindeki bir genç erkek kuşağından diğerine yayılabildiği bir dünya.

Yaklaşan patlamaya kendimizi hazırlamak için, son otuz yılda olan bitenleri –sadece ekonomiye değil, kolektif insani ruhu-muza, etkin birer özne olma duygumuza ve akla duyduğumuz inanca da ne olduğunu– daha iyi anlamamız gerekiyor. Neoliberalizmin ekonomiye ne gibi zararlar verdiğini 2008’de anlamaya başladık; bize –benliklerimize– vermiş olduğu zararı ise ancak 2016’da görmeye başladık.

KISIM II

BENLİK

Bir dünya düzeni ne zaman ki çöker, o düzen hakkında düşünölmeye ancak o zaman başlanır.

*Ulrich Beck*¹

¹ <https://www.blaetter.de/archiv/jahrgaenge/2011/februar/kooperierenoder-scheitern>

NEOLİBERAL BENLİĞİN YARATILIŞI

En eski anılarımdan biri, 1960'lı yıllarda aşağı yukarı beş yaşımıdayken Leigh Madenciler Şenliğine gidişimle ilgilidir. Bir alanı hıncahınç dolduran insan kalabalığının ortasında, yerel bir dövüşçünün gelen herkesle kapıştığı bir boks ringi vardı. Ona meydan okuyanlardan birinin suratı kanıyor, bir diğeri çarpılmış gibi gülümsüyordu: Çoğu sarhoştı, dövüşmekten her yanları yara bere içindeydi. En iyi anımsadığım ise babamın gözlerimi kapatmak için elini alnımın üzerinde gezdirmesiydi.

O sahne, savaş sonrası uzun refah döneminin parlak günlerinde geçiyordu. Kalabalıktakilerin çoğu, art arda yıllarca gerçek ücretlerin yükselişine tanık olmuştu. Madenci olan erkeklerin birçoğu devlete çalışıyordu. Çocukları devletçe ücretsiz okutuluyordu; sağlık hizmetleri ücretsizdi; insanların içtikleri su, tükettikleri elektrik ve –birçokları için– oturdukları ev, hepsi, düşük bir bedelle devlet tarafından sağlanıyordu.

Bu, sermaye ile emek arasında apaçık bir anlaşma çerçevesinde yapılandırılmış bir dünyaydı. Şimdi insana yitik bir uygarlık gibi geliyor, ama bunun şu ya da bu biçimi sanayileşmiş dünyanın her yanında vardı. Yaşı 60'ın üzerinde olan pek çok seçmenin niçin o günlere geri dönmeyi özlediğini ve niçin sağcı popülizme verilen desteğin büyük ölçüde –Kuzey Fransa'dan tutun da Batı Avustralya'ya kadar– onun yıkıntılarından geldiğini anlamak isterseniz, o anlaşmanın, sağladığı şeyler ve yarattığı birey tipi açısından benzersiz olduğunu kavramanız gerekir.

Büyük babam, henüz 14 yaşındayken, Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Astley Green Colliery kömür ocağına indi. Babam ise aynı kuyuya 18'indeyken, İkinci Dünya Savaşı'nın son aylarında indi. Dolayısıyla, geriye doğru izleyebildiğim kadarıyla baba tarafından soy ağacım şöyle: Şapkacı, şapkacı, madenci, madenci, madenci, ekonomi editörü. Kısacası, savaş sonrası ekonomik sistem, yoksulluğu ve işsizliği bitirmekten epey fazlasını sağladı ve işe birazcık saygınlık kattı. Bir ömür süresince dikkat çekici ölçüde toplumsal yükselme olanağı sağladı.

Bunun yerini almış olan şey ise bir toplumsal felakete neden olmuştur.

2017 genel seçiminde Leigh'de İşçi Partisi için kampanya çalışması yaptığım sırada bana çarpıcı gelen şey, kent meydanında toplanmış olan az sayıdaki eylemci arasında engelli ve yaşlı sayısının fazla olmasıydı. Birçokları, seve seve açıkladıkları gibi, işle ilişkili sakatlıklardan ya da uzun süreli akıl hastalığından mustaripti. Çoğu benden on, on beş yaş büyük gösteriyordu. Ama bu çelimsiz, kır saçlı gruba daha yakından bakınca, tam benim akranım olduklarını anladım.

1960'lı yıllarda, Leigh'in Viktoryen tarzdaki ana caddesine camdan ve betondan yeni bir iş merkezi inşa etmişlerdi; beyaz yakalı işlerin ve teknokratik kültürün gelişini haber verir gibiydi. Şimdi burası harabeye dönmüş durumdadır. Kafamızı kaldırıp o yapının tozlu, kırık dökük pencerelerine bakarken, belediye meclisinin bir üyesi kulağıma şöyle fısıldadı: "Yılda on bin aile içi şiddet vakasıyla uğraşıyoruz." Oysaki nüfus sadece elli bin idi.

"Çaresizliği, umut ve tutkunun tümünden yitirildiğini hissedebilirsiniz, yok edildi, gitti," dedi altmış yaşında bir enerji işçisi bana. Çalışma yaşamını bir kömür madeninde geçirmiş bir çocukluk arkadaşım şöyle dedi: "Eski okulumda, polis, paydos saatinde kapıların dışında durup, şu ya da bu şüpheliyi arıyor. Organize suç var: uyuşturucular, silahlı soygun. Bu bir işkolu

–sokaklarda pek çok çete üyesi uyuşturucu satıyor. Çocuklarını alıverişe gönderseniz, hemen köşede onları bekleyen bir satıcı var.”

O kasaba 1921’den beri İşçi Partisi’ne oy veriyordu, seçmenlerin yalnızca yüzde 20 kadarı –vasıflı işçiler, yöneticiler ve esnaf– öteden beri hep Muhafazakârları destekliyordu. 2016’daki Brexit referandumunda, seçmenlerin üçte ikisi Avrupa Birliği’nden çıkma yönünde oy kullandı ve Muhafazakârları destekleyen yüzde 20’ye ek olarak, bir yüzde 20’nin de tutarlı olarak yabancı düşmanlığı yapan milliyetçi parti UKIP’i desteklediği sayım sonuçlarından anlaşıldı.

O kasabanın –tüm dünyada onun gibi binlerce kasabanın ve banliyönün– başına gelenlerin adı, neoliberalizmdir. Seçkinler, neoliberalizm hakkında konuşmaktan hazzetmezler. Size, neoliberalizm diye bir şeyin “var olmadığı”nı ya da sırf solcuların kullandıkları aşağılayıcı bir sözcük olduğunu söyleyeceklerdir. Onlara göre, 1980’li yıllarda Leigh gibi yerlere dayatılan acımasız ekonomik mantık “öylece olup bitmiş”tir –buna bir ad koymaya gerek yoktur.

Ama bizim neoliberalizm hakkında konuşmamız kesinlikle gerekir. Çünkü bu, sermaye ile emek arasındaki ekonomik anlaşmayı bozarak, milyonlarca insanı yeni bir öz-imege benimsemeye itmiştir. Madenciler Şenliğine katılan insanlara sapkınca görünecek düşünce ve davranış tarzları, son otuz yılda normal görülür olmuştur.

Ve şimdi neoliberalizm krizdeyken, özenle aşılانıp işlenmiş bu davranış, refleks ve düşünce örüntüleri ile öz-imegeler de krize atılmıştır. 2008’de neoliberal ekonomik sistemin çökmesiyle başlayan durum, neoliberal benliğin çöküşünü tetiklemiştir.

Neoliberalizm, 1979’da başlayan özgöl küresel kapitalizm modelidir ve günümüzde dağılmaktadır. Serbest piyasa politikalarını bazı ülkeler büyük bir hevesle, bazılarıysa gönülsüzce

benimsemiş olmasına karşın, ben daha çok bütünle ilgileniyorum: Küresel sistemin tüm farklı kısımlarının nasıl bir arada işlediğiyle –sonra nasıl ansızın işlemez olduğıyla.

Neoliberalizmi destekleyenler, sıklıkla, onu eleştirenlerin bir tanımlama yapmasını isterler. Size bir sürü uygun tanım getirebilirim, ama en açık seçiğı şudur: Toplumun tüm yönlerinin, ciberut bir devlet tarafından zorla rekabet içine sokulması.¹ Ancak bu konuda tanım istenmesi bir tuzaktır.

İktisadi sistemler gibi karmaşık, değışen ve belirsiz şeyleri anlamak için, zihnimizi şunları enine boyuna düşünmek üzere eğitmemiz gerekir: (a) olgunun bütününü ve (b) içerdığı çelişkileri. Şeylerin görünüşünün, yüzeyin altında gerçekten olan bitenlerden –2008’e hızla yaklaşıırken bankalarla ilgili olduğı gibi– farklı olabildiğı gerçeğine hazırlıklı olmalıyız. Tüm iktisadi sistemlerin gelip geçici olduğunu ve bunları başarısızlığa götüren faktörlerin, başarıya götürmüş olan faktörlerle çoğı kez aynı olduğunu kabul etmeliyiz. Bu, apaçık nedenlerden ötürü, seçkinlere rahatsızlık veren bir düşünme tarzıdır.

Tanımlama yapmak yerine, neoliberal sistemdeki başkalaşım, sarsıntı ve doğıaçlamaların yaşandığı ana ilişkiler silsilesini, temel hatlarıyla ortaya koymak isterim. Herhangi bir kapitalist ekonominin üç yapıtaşı vardır –hepsi de rant, ücret ve kâr biçiminde para üretir. Neoliberalizmin bu öğeler arasındaki ilişkiyi nasıl değıştirdiğini anlayarak başlayalım.

Devlet kapitalizmi döneminde (1945-79 arası), piyasa devlete tabiydi. Emek ve sermaye ortak çalışıyordu. Rant konusunda ise caydırıcılık önplandaydı. İktisatçılar, “rant” terimini kullandıkları zaman yalnızca topraktan ya da mülkten elde edilen rantı

1 Davies’in ifade şekli şöyledir: “Piyasaya dayalı değıerlendirme ilkeleri ve tekniklerinin, devletçe onaylanmış normlar düzeyine yükseltilmesi.” Davies, William, *The Limits of Neoliberalism: Authority, Sovereignty and the Logic of Competition* (Neoliberalizmin Sınırları: Yetki, Egemenlik ve Rekabetin Mantığı), Sage Publications, 2016, Kindle basımı, s. xiv

kastetmezler, bir şeyin arzını –bu şey ister bir kobalt madeni, ister bir nehirde balık avlama hakkı, hatta isterse bizi sermaye edinme olanağı olsun– ele geçirerek sızdırılan her türlü parayı kastederler. Rant, servet yaratmaz. Sadece, serveti üreten kişilerden alıp, rant getirebilen mülkiyet sahiplerine –“rantiye”ye– dağıtır. İktisatçı John Maynard Keynes, devlet kapitalizmini tasarladığı zaman, “rantiyenin ötanazisi”ni –rant peşinde koşanları sistemin dışına atmayı öngören politikaları– savunuyordu.²

Buna karşılık, neoliberal dönemde devlet piyasaya tabidir; aslında piyasanın önündeki tüm engelleri kaldırmak ve içme suyu temininden tutun, bir kızla ya da erkekle randevu ayarlamaya varıncaya dek, ticarileşme dışında kalmış tüm yaşam alanlarına piyasayı zorla sokmak, devletin amacı haline gelir. Sermaye, emeğe saldırır, böylece kârların GSYİH’deki payı yükselirken, üretimde ücretlere harcanan pay düşer. Bu arada, “rant” bir yaşam biçimi olup çıkar. Tekel kurabilme ve yapay olarak yüksek fiyat belirleyebilme gücü olanlara akan kârlar gitgide çoğalır – bunlar ister Microsoft gibi yazılım devleri, ister Facebook gibi sosyal medya devleri, ister Lehman Brothers gibi yatırım bankaları ya da isterse şehrinizde maaş gününe kadar % 1000 faizle ödünç para verenler olsun.

Serbest piyasa değerleri uğruna bir kavga olarak başlayan neoliberalizm, son evresinde, tekellilere ve vurgunculara yarar sağlayacak şekilde; zaten servet sahibi olanların servetini koruyacak şekilde; yüksek düzeyde eşitsizlik –devletin, seçkinlerin denetiminde olmasının garantilediği bir durum– yaratacak şekilde ayarlanan, serbest olmayan bir pazar haline gelmiştir.

Bununla birlikte, neoliberalizm, sanayi kapitalizminin sadece en son modeli olmakla kalmaz. Önceki tüm modellerle arasında üç yönden derin farklar vardır.

2 <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/keynes/generaltheory/ch24.htm>

Birincisi bu, örgütlü emekle babacan (paternalist) bir pazarlığa girmek yerine, onu yıkıp yok etmeye çalışan, bunu zorunlu gören bir modeldir. Bu, Virginia'da olduğu kadar, Şangay'da da geçerlidir. Sonuç olarak, neoliberalizm, insanların kuşaklar boyunca içinde yaşayageldikleri fiziki, toplumsal ve kurumsal çevreleri amansızca bozup yıkar.

İkincisi, bu model, ulusötesidir. Ulusal devletlerin üstünde denetim mekanizmaları yaratmasının yanı sıra, küresel bir pazar ve küresel olarak dağıtılmış sanayiler de yaratır. Sonuç olarak, ulusal devletler, modern tarihte ilk kez, serveti öncelikle finansal nitelik taşıyan uluslarüstü bir seçkin zümre adına hareket etmek üzere yeniden tasarlanmıştır.

Üçüncüsü, neoliberalizm, bilgi teknolojisinin yükselişi çevresinde gelişip şekillenmiştir ve bilgi teknolojisi, 250 yıldan beri kapitalizmin kalbinde yer almış mekanizmaları –yani, fiyatları üretim maliyetlerinin önemli ölçüde üstünde tutma yeteneğini ve makineler nedeniyle işinden olan insanlar için yeni işler yaratma yeteneğini– bozmaktadır.³

Biraz durup neoliberalizmin yol açtığı değişikliklerin anlam ve önemi üzerine düşünmek istiyorum. Bu değişikliklerin her biri, güçler dengesinde bir kaymaya yol açmıştır: çalışanlardan uzaklaşmaya, ulusal demokrasilerden uzaklaşmaya ve teknoloji şirketlerine sahip olmayanlardan uzaklaşmaya. Bu güç kayması, yeni bir felaket türünü mümkün kılar. Otomobil icat ederseniz, trafik tıkanıklıklarını da icat edersiniz. İktidarın ansızın, hesap sorulmayan ve teknoloji silahıyla donanmış, sınıfsal restleşmeye eğilimli bir seçkin zümreye doğru kabarıp aktığı bir kapitalizm biçimi icat ederseniz, Batılıların çoğunun kalıcı olduğuna inandığı liberal, demokratik ve evrenselci değerler sistemini yıkmak kolaylaşır.

3 Ayrıntılı bir açıklama için bkz. Mason, Paul, *Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015

Neoliberalizmin tarihi dört belirgin evreye ayrılır: İzlenmesi gereken bir politika olarak dayatıldığı 1979-1989 arası yükseliş evresi; otomatikman işliyor gibi görüldüğü ve küreselleştiği 1989-2001 arası parlak evre; dot-com krizi ile Lehman Brothers'ın çöküşü arasındaki çılgın dönem; serbest piyasa modelini ayakta tutma maliyetinin, dünyadaki jeopolitik düzeni aşındırmaya başladığı 2008-2016 arası yıllar.

Her bir evrede, milyonlarca insanın zihninde yeni bir benlik imgesi yaratan birtakım iktisadi ilişkilerin, varsayım, davranış ve ideolojilerin güçlenip sağlamlaştığını görüyoruz.

Birinci evrede, değişimin lokomotifleri olan ülkeler Britanya ve ABD idi. Her ikisi de 1979-82 resesyonunu daha da kötüleştiren iktisadi politikalar benimsediler; bu politikalar, işleri ortadan kaldırmak, ücretleri tırpanlamak, kamu hizmetlerini kısmak, en başta da sendikaların gücünü aşındırmak üzere tasarlanmıştı. Sonra bu iki ülke, IMF'yi kullanarak, yeni bir küresel ticaret anlaşması yaparak, doğrudan siyasal baskılara ve yeni serbestleştirilen finans piyasaları yoluyla dolaylı baskılara başvurarak, bu politikaları başka ülkelere dayattı.

Bu yeni düşünce tarzı, aşağılık bir köpek terbiyecisinin şiddet kullanmasına çok benzer şekilde, cezalandırıcı eylemlerle seçmen kitlesine dayatıldı. Kırbacın her şaklaması, gazete yazıları ya da konuşmalar yoluyla değil de, bunlar sayesinde sonuçların görünmesiyle milyonlarca insana ders vermeyi amaçlıyordu.

İlk kırbaç darbesi, para politikası yoluyla vuruldu. Hem Thatcher hem de Reagan, ekonomi politikasını, insani –istihdam ya da yoksulluk gibi– sonuçlar yerine, para arzı ya da enflasyon hedefleri gibi soyut matematiksel hedefleri tutturmaya odakladı. Sonuç, tüm sanayi sektörlerinde hızlı ve şiddetli bir yıkım oldu. Bu bize Birinci Dersi öğretti: *ekonomi politikasında insanlar artık bir önem taşımaz.*

Seçkinlerin niçin 1980'li yıllarda koskoca kasaba ve fabrikaları gönüllü olarak tahrip ettiğini anlamak için, Madenciler

Şenliğinde görmüş olduğum insanların toplumsal gücünü anlamamız gerekir. Sanayileşmiş dünyada işçi sınıfı, kendine ait bir hareket oluşturarak ve bunu yüz yılı aşkın süre devam ettirerek, hem sermaye hem de devlet karşısında kalıcı bir karşı güç yaratmıştı. Babam, beni o boks ringi çevresinde toplananların yanına götürdüğü ve sonra da gözlerimi eliyle kapattığı zaman, bana ahlaki bir öykü anlatıyordu. Sınai yaşam tarzının acımasızlığıyla bir arada yaşamalı, onun parçası olmalı, onun kokularını, ritim ve seslerini sevmeyi öğrenmeliyiz –ve aynı zamanda, daha iyi bazı şeylere olan inancı besleyip büyütmeliyiz.

Örgütlü emek, 1980’li yıllara kadar, kapitalizm içindeki ana insanileştirici güçtü, maddi kazanımlarıyla insanseverliği ve dini çok aşan bir güçtü. Hafta sonunu, sekiz saatlik işgününü, mal mülk sahibi olmayanlara oy hakkını, kadınlara eşit ücret yasasını bize o sağladı –ve İkinci Dünya Savaşı sona ererken Nazizmi alaşağı etmek için Varşova’dan Torino ve Paris’e kadar silaha sarılanlar, işçi hareketleriydi.

1980’lerin başında neoliberal siyasetin amacı, sendikaların pazarlık gücünü, sendikaları üretilen besleyen kültürü, yaydıkları dayanışma değerlerini, besleyip büyüttükleri sosyalist idealleri ve içinde örgütlendikleri işyerlerini mahvedecek kadar sert bir çöküntü yaşatmaktı. Babamın kuşağından işçi sınıfının milyonlarca vasıflı üyesi, direniş iradelerinin kırılması için, çocukluklarından beri gördükleri karabasanlardan hiç eksik olmayan şeyin ta kendisine maruz bırakılacaklardı: Yoksulluğun ve uzun süreli işsizliğin neden olduğu aşağılanmaya.

Ama o bile yeterli değildi. İnsanların daha iyi bir şeylere olan inancını da kırmanız gerekiyordu. Onların düşünüş tarzını da değiştirmeliydiniz.

Bir sonraki kırbaç darbesi, 1981’de François Mitterrand önderliğinde sosyalist-komünist bir koalisyon hükümeti seçen Fransa’ya karşı şakladı. Mitterrand, neoliberalizme karşı diren-

me sözü verdi: İki yüz bin devlet memuru aldı, asgari ücreti yüzde 39 yükseltti ve 36 bankayla birlikte 12 sanayi grubunu millileştirdi.⁴ Buna tepki olarak, Fransa GSYİH'nin yüzde 2'sine denk gelen miktarda bir para ilk üç ayda ülkeden çıktı. Bunu, Alman mark'ına karşı *frank*'ın üç kez yüksek oranda devalüe edilmesi izledi –Mart 1983'teki son devalüasyonla Mitterrand, devlet liderliğinde büyümeden vazgeçip, onun yerine kemer sıkmayı benimsemek zorunda kaldı.

Mitterrand hükümeti, bir dış güç –küresel mali piyasalar– adına fiilen kendi ülkesini işgal etmeye zorlandı.⁵ “Hiç alternatif yok” sözünü Thatcher sarf etmiş olsa da, İkinci Dersi, Fransa'nın 1981-1983 arası yaşadığı dram belletti: *Neoliberalizme karşı sol alternatifler her zaman başarısızlığa uğrayacaktır, çünkü mali piyasalar her zaman bunları sabote edecektir.*

Üçüncü ders, ya gönüllü olarak benimsenen ya da Latin Amerika örneğinde olduğu gibi IMF tarafından dayatılan yoğun özelleştirme programları yoluyla verildi. Örneğin İspanya, 1980'lerin ortasında, kamu mülkiyetindeki 34 şirketi sattı ya da devretti –neredeyse hepsi yabancı firmalara gitti. İspanya hükümeti, otomobil üreticisi SEAT'ı satın almaya Volkswagen'i ikna etmek için, şirketin 1,5 milyar dolarlık borcunu sildi, ayrıca kayıpların telafisi için ve devlet yardımı olarak 3,2 milyar dolar daha harcadı.⁶ Özelleştirilen firmalarda işgücü üçte bir oranında azaltıldı.⁷

4 Sachs, Jeffrey and Wyplosz, Charles, “Başkan Mitterrand'ın Ekonomik Sonuçları”, *Economic Policy*, 1986, http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/international_economics/shared/international_economics/prof_websites/wyplosz/Papers/Mitterrand%20Sachs%20Wyplosz.pdf

5 a.g.e., s. 290

6 Smith, W. Rand, *The Left's Dirty Job: The Politics of Industrial Restructuring in France and Spain* (Solun Kirli Görevi: Fransa ve İspanya'da Endüstriyel Yeniden Yapılanma Siyaseti), Pittsburgh, 1998, s. 200

7 Arocena, Pablo, “İspanya'da Kamu Girişimi Sektörünün Özelleştirilmesi: Liberalleşme ve Ulusal Çıkarı Koruma Arasında Sıkışıp Kalmak”, CESİfo Raporu No. 1187, Mayıs 2004

Özelleştirme süreci, neoliberalizmin başarılı olmasında çıkarı bulunan yeni bir zümre yarattı: özelleştirmede kendilerine hisse verilen ya da ucuza satın alma olanağı tanınan bireyler. Bunların kafasında artık yeni bir tür mantık vardı: Sen, SEAT işçisi, işini kaybetmelisin ya da daha esnek şekilde çalışmalısın ki ben, hissedar, yatırımların büyüdüğünü görebileyim. Bu bize Üçüncü Dersi öğretti: *Özelleştirme, dünyanınizi yerle bir etse bile, herkes için iyidir.*

Dördüncü görev, dünyanın geriye kalanına neoliberal mantığı dayatmaktı. Devlet kapitalizmi devrinde IMF, Dünya Bankası ve GATT (Dünya Ticaret Örgütünün selefi), geri planda etkinlik göstermişti. Ama artık IMF yaşamın içine dalarak, Latin Amerika'nın çoğunu, Afrika'nın çoğunu ve Asya'nın büyük kısmını borç verme karşılığında özelleştirme programlarına tabi kıldı.⁸

Meksika, kobaydı. Ağustos 1982'de 80 milyar dolar tutan borçlarını ödememe tehdidinde bulundu. IMF'nin kendi kaynaklarında bu döneme dair anlatımda şu kabule yer veriliyor: "Sistem artık risk altındaydı. Büyük ABD ve Japonya bankaları ilk kez tehdit ediliyordu, Avrupa bankaları ise büyük yeni risklerle yüz yüze ydi."⁹ Meksika, dört milyar dolarlık kurtarma karşılığında, kendine has bir Thatcherizmi hayata geçirmek zorunda kaldı: Faiz oranlarını yükseltti, kamu harcamalarını kısıtı, devlet mülkiyetindeki tüm fabrikaların yüzde 80'inin satılacağı ya da kapatılacağı bir özelleştirme programı başlattı.¹⁰ İşsizlik, 1986'ya gelindiğinde yüzde 15'e çıktı. Dış borç füze gibi yükselerek 100 milyar dolara ulaştı. Gerçek ücret düzeyleri ise sadece üç yılda en az yüzde 40 oranında düştü.¹¹

8 Boughton, James M., *Silent Revolution: The International Monetary Fund 1979–1989* (Sessiz Devrim: Uluslararası Para Fonu 1979–1989), Washington, 2001, s. 320

9 a.g.e., s. 237

10 Ganesh, G., *Privatisation Experience Around the World* (Dünya Geneline Özelleştirme Deneyimi), New Delhi, 1998, s. 203

11 Kim, Kwan S., "Meksika: Borç Krizi ve Kalkınma Stratejisi Seçenekleri", Kellogg Institute Raporu 82, Eylül 1986

ABD'den ekonomik bağımsızlığını kazanmak için 20. yüzyılda bir dizi mücadeleye girişmiş olan Meksika, şimdi yeniden Washington'ın ekonomik sömürgesiydi; ucuz işgücüyle ABD piyasasına hizmet eden, sınır boyunca kümelenmiş bir sürü fabrika vardı. IMF, Meksika aracılığıyla bize Dördüncü Dersi belletti: *Ekonomik hükümlerlik olanaksızdır.*

Son zorluk, neoliberalizmin Avrupa'daki denetimini perçinlemektir. Margaret Thatcher –kendisi Avrupa Topluluğu'nda daha çok bütünleşmenin önünü her zaman tıkamıştı– 1985'te makas değiştirdi. Avrupa'nın, diyordu, kendi parlamentosu, kısmen birleşik bir egemenliği ve bayrağı olabilir, yeter ki ana sözleşmesi olan 1986 tarihli Tek Avrupa Yasası'na neoliberalizmi yazsın.

Mitterrand, Fransa'nın “iki emel –Avrupa'yı inşa etme emeli ve toplumsal adalet emeli– arasında bölünmüş” olduğunu yazıyordu.¹² Thatcher, o seçimi tüm kıtaya dayatmakta başarılı oldu. 1980'lerin ortasından başlayarak, Avrupa Topluluğu, refah getirmekle ve tam istihdamla ilgili tüm teorik sözlerine rağmen, pratikte neoliberalizme bağlı kaldı. Merkezinde ise yalnızca Thatcher'in Britanya'sı değil, “olabildiğince büyük pazar ve olabildiğince küçük devlet” fikrini uzun zamandan beri benimsemiş seçkinler zümresiyle Almanya da yer alıyordu. Beşinci Ders şuydu: *Refah devletine bağlı ülkelerin bile, neoliberal yöntemlerle bunu sağlamaları gerekecektir.* Eğer bir sosyal piyasa ekonomisi istiyorsanız, özelleştirmeyi, taşeronlaşmayı ve zorunlu rekabeti kabul etmeniz, büyük şirketlerin vergi kaçırmasına ise göz yummanız gerekir.

Neoliberal proje, on yıldan kısa süre içinde dünya ekonomisini yeniden şekillendirmişti. Ama bu projenin gerçek başarısı, insanların düşünüş ve davranış tarzında yaptığı değişikliklerde yatıyordu.

12 Attali, Jacques, *Verbatim I*, Paris, 1993, s. 399

Kent sosyoloğu Janice Perlman, “Topluluk yoksuldu”, diye yazıyor, “ama insanlar daha iyi kentsel hizmetler talebiyle seferber oluyor, sıkı çalışıyor, eğleniyor ve umut besliyorlardı. Birbirlerini kolluyorlardı ve günlük yaşamın sakin, keyifli bir temposu vardı.” Perlman, 1960’lı yıllarda bir Brezilya *favela*’sını [kenar mahalle ya da gecekondu bölgesi] böyle tasvir ediyordu –ama o zamanlar dünyanın diğer yerlerindeki işçi topluluklarının çoğu da kolaylıkla böyle tasvir edilebilirdi.

Perlman, neoliberal dönüşüm sonrasında yaşananları belgelemek üzere 1999’da Rio de Janeiro’ya döndüğü zaman, her şey farklıydı: “Umudun yerini şimdi korku ve belirsizlik almıştı. İnsanlar, rakip çeteler arasındaki bir uyuşturucu savaşında çapraz ateşe yakalanıp öldürülmekten korkuyorlardı. (...) Kendilerini her zamankinden daha çok bir kenara itilmiş hissediyorlardı.”¹³

Neoliberalizm, 1970’lerin sonlarından başlayarak, kentlerin kenar mahallelerini yeniden icat etti ve bir milyar insanı –dünya nüfusunun yedide birini– oraları yurt edinmek zorunda bıraktı.¹⁴ Tarım ürünü fiyatlarının çökmesi, toprağı bırakıp kentlere göçü hızlandırdı. Devletin iflasın eşiğinde olması, yeni gelenlerin su havzalarına ve çöp alanlarına derme çatma evler yapmalarını önleyecek hiç kimsenin olmadığı anlamına geliyordu. Gecekonduları tasfiye etme ya da kentsel dönüşüm programları başarısız oldu: Bunlar, kenar mahallelerin geçmişten bir kalıntı olduğu ve artık buraların geleceği temsil edeceği varsayımına göre hazırlanmıştı.

Perlman’ın Nova Brasília adlı bir *favela*’da olan bitenlere dair söyledikleri, bize hikâyeyi derinlemesine anlatıyor. 1985’ten sonra belli başlı fabrikalar kapandı, işsizlik kitlesel ölçekte arttı, kolluk kuvvetleri yok oldu ve boşluğu uyuşturucu çeteleri doldurdu: 1990’ların başında bunlar, yalnızca sokakları kontrol

13 Perlman, Janice, *Favela: Four Decades of Living on the Edge in Rio de Janeiro* (Gecekondular: Rio de Janeiro’nun Kıyısında Yaşanan Kırk Yıl), Oxford, 2010, s. xxi

14 Örneğin bkz. Davis, Mike, *Planet of Slums* (Gecekondular Gezegeni), Londra, 2006

etmekle kalmıyordu, yolsuzluğa bulaşmamış son liderini infaz ettikten sonra yöre sakinlerinin derneğini de kontrol ediyordu.¹⁵ Perlman'ın gözlemine göre, çeteler bundan sonra fiilen devlet haline geldi.

Uyuşturucunun, şiddetin, yoksulluğun, işsizliğin ve güvensizliğin yerle bir ettiği bir toplulukta ne tür kişiler başarıya ulaşır zenginleşir? Yanıt şudur: Bu it dalaşının dinamiklerine uyum sağlayabilen kişiler. Sürekli güvensizliği anormallik olarak değil, normallik olarak kabul edebilenler; “bugünü yaşama”ya hazır olanlar, en başta da topluma karşı ödevleri unutup sırf kendini gözetmeye, kanunsuzluğu sineye çekmeye ve buna katılmaya hazır olanlar.

Devlet kapitalizmi döneminde, Brezilya gibi yoksul bir ülkede bile, böyle insanlara az rastlanırdı. Ama neoliberalizm yeni bir toplumsal arketip [ilk örnek] yarattı: ortak mücadeleye ya da topluluk eylemliliğine değil, kişisel beka mücadelesine odaklanmış, köksüz, benmerkezci birey. Rio *favela*'sında bir uyuşturucu kuryesi ya da torbacı muhtemelen otuz yaşına gelmeden ölmeye mahkûmdu –ama bir fabrikada asgari ücretle aylarca çalışarak kazanacağı parayı bir haftada kazanabilirdi. Silahını satın aldıktan, ailesine baktıktan ve seks için parasını ödedikten sonra, para harcamak için markalı spor ayakkabılarından ve ucuz mücevherlerden başka ne kalırdı ki geriye?

Eski sanayiler çöktükçe, küresel güneyn kenar semtlerinin başını çektiği bu yaşam tarzı, gelişmiş dünyanın harap olmuş kentlerindeki gençler arasında da hızla yayıldı. Rap müzik, çetelerin, uyuşturucuların ve cinsel şiddetin yeni ideallerini, ABD'deki yoksul, siyah ve Latin kökenli topluluklara taşıdı, ancak bu “gösterişli ve havalı” [*bling*] kültür birçok farklı ülkeyi ve müzik akımını kapsayacak şekilde gelişerek bir tür uluslararası neoliberal tarz haline geldi. Thatcher döneminin onuncu yı-

15 Perlman, *Favela*, s. 107

linda, doğduğum kasabanın gelişmelerden etkilenmemiş gençleri arasında bile, “çeteci” [“gangsta”] ahlak anlayışına, değerlere ve davranışlara rastlamak şaşırtıcı gelmiyordu.

1980’lerin sonuna doğru, iki tür öznelliğe tanık olmaya başladık: Eski sistemden örselenmiş ve küskün olarak çıkan bir grup yanında, bencilliği, bireyciliği ve uyumculuğu erkenden coşkuyla benimseyenler. Ancak kaosun ve yoksulluğun kol gezdiği bir dünyada, devlet kapitalizmindeki iyi günlerin anısı çok taze olduğu için, işçi sınıfına mensup topluluklarda ağır basan duygu durumu, depresyon ve güvensizlikti. Büyük olumsuz dersler alınmıştı, örgütlü emeğin yenilgisi kabul edilmişti, ama insanların benimseyip paylaşabilecekleri güçlü, olumlu ve evrensel bir “sağduyu” hâlâ ortada yoktu.

Bu yüzden, neoliberalizm otomatikman, büyük bir toplumsal çatışma olmadan işlemeye başlamalı ve insanların yaşamlarını iyileştirmeye girişmeliydi.

Rio’nun bir *favela*’sındaki uyuşturucu satıcısı için, zengin olmayı belirleyen can alıcı unsur, kokaindi –küresel ölçekte ticareti yapılabilen, durgunluk olsa bile fiyatı hep yüksek kalan bir maldı. Dünyanın geriye kalanı için yeğlenen uyuşturucu, kokain değil, krediydi. Ve neoliberalizm, bunun akışını sağlamak için gerçekten küresel nitelik kazanmalıydı.

Polonya muhalefet partisi Solidarność, Haziran 1989’da Doğu blokundaki ilk serbest seçimleri kazandı. Aynı gün, Çin Komünist Partisi (ÇKP), Pekin’in Tiananmen Meydanı’nda demokrasi isteyen binlerce kişinin üzerine tankları sürdü. Bu iki olay, neoliberalizmin ikinci evresinin başladığına işaret ediyordu: Dünya ekonomisinin küreselleşmesi, eski komünist ülkelerin pazar haline gelmesi ve dünya çapında yüz milyonlarca insanın *favela* zihniyetini benimsemesi.

Kasım 1989’a gelindiğinde Berlin Duvarı yıkıldı; Aralık 1991’de Sovyetler Birliği çöktü. Rusya, Çin ve Doğu Avrupa eko-

nomileri küresel hasılanın yalnızca yüzde 15'ini oluşturmalarına¹⁶ karşın, bunların küresel pazara girişi, dünya işgücünün iki kat büyümesine –on beş yıl içinde, bir buçuk milyardan üç milyara çıkmasına– katkıda bulunacaktı. Kabaca ifade edilirse, aynı miktarda sermayenin sömürebileceği emek miktarı şimdi iki katına çıkacaktı ve emeğin küresel pazarlık gücü çarpıcı ölçüde gerileyecekti.

Buna “Büyük İkiye Katlanma” adını takan iktisatçı Richard Freeman, ABD kendi işçi sınıfının zayıflayan toplumsal gücüne göre uyarılama yapmazsa, “gelecek birkaç onyılıda, ABD’deki ekonomik bölünmeler şiddetlenecek ve ülkede büyük çoğunluğun küreselleşme karşıtı olması riskini doğuracak” uyarısında bulundu.¹⁷ Tam da öyle oldu –ama sürecin başında bunu kimse umursamadı. Çünkü küreselleşmenin en önemli etkisi ekonomik değil, ideolojikti. Sovyet komünizminin çökmesi ve Çin’in pazar haline gelmesi, 20. yüzyıl solunun projesini sonsuza kadar mezara gömmüştü.

SSCB’nin dağılmasından üç hafta sonra, Ocak 1992’de, anti-Stalinist bir işçi hareketini diriltme çabalarına katkıda bulunmak üzere Moskova’ya vardım ve Gorbaçov döneminde ortaya çıkmış sol muhaliflerle çalıştım. Bu bir kamikaze göreviydi. Ekonomi toptan çöküşün eşiğindeydi. Fiyatlar sadece bir ayda yüzde 245 artmıştı, enflasyon ertesi yıl yüzde 2.500’e fırlayacaktı.¹⁸ İnsanlar, ellerinde avuçlarında son kalanları satma umuduyula, derin kar altındaki caddelere dizilmişlerdi: bir çizme teki, bir

16 Dahlman, Carl J., “Çin’in Yükselişi: Küresel Büyüme ve Sürdürülebilirlik Açısından Sonuçlar”, Fu, Xiaolan (haz.), *China’s Role in Global Economic Recovery* (Küresel Ekonomik Toparlanma İçinde Çin’in Rolü) içinde, Abingdon, 2012, s. 108

17 Freeman, Richard, “Büyük İkiye Katlanma: Yeni Küresel Emek Pazarının Gözdağı”, Edwards, John ve ark. (haz.), *Ending Poverty in America: How to Restore the American Dream* (Amerika’da Yoksulluğa Son Vermek: Amerikan Rüyası Nasıl Yeniden Canlandırılır) içinde, New York, 2007

18 <http://tass.com/economy/916534>

tava, askerde giydikleri üniforma. Her otelin bekleme salonunda, bedenini satmayı teklif eden kadınlar vardı.

Moskova'da bir üniversitenin siyasal bilgiler fakültesinde bir seminer düzenledik. Fakültenin profesörleri, Lenin büstlerini, bir sürü istatistiği ve çeşitli Sovyet liderlerin eserlerini –Rus anarşist dostlarımızın neşeyle yağmaladığı ya da tahrip ettiği şeyleri– geride bırakıp kaçıp gitmişlerdi. Ne yazık ki tam o anda, Sovyet sonrası Rusya'ya egemen olacak kuvvetler, başka bir talan biçimiyle, kesinlikle daha yıkıcı bir talanla –bir süper gücün kaynaklarına yönelik kapkaç eylemleriyle– meşguldü.

1980'lerin sonlarında, uluslararası ticaret –özellikle kişisel bilgisayar işinde ya da petrol sanayisinde– gelişince, kendi çabasıyla zengin olmuş bir milyonerler sınıfı türedi. Şimdi, bunlar arasından çıkan bir seçkin zümre, Rusya'nın “oligarklar”ı haline geldi. Bunlar, özelleştirmelere hile karıştırarak, komik derecede düşük bedellerle sanayi tesislerini kendilerine peşkeş çektiler. Petrol, gaz ve hammadde ihracat pazarlarını ele geçirdiler –Rusya fiyatlarından alıp, dünya fiyatlarından sattılar. Bazen de “düpedüz evlerindeki yazıcılardan, daha önceden düzenledikleri şirket sahiplik belgelerinin kopyasını çıkarıp sonra da bunları devlette tescil ettirerek”¹⁹ kimi şirketlerin denetimi ni ele geçirdiler.

Rusya'da kayıt altına alınan suçlar iki yılda yüzde elli arttı. 1990'da Rus polisi, kimliği belirsiz 2 bin 800 cesedi kayda geçirdi, 1993'te 18 bin ceset buldu.²⁰ Moskova'nın o sessiz sakin parkları, gitmek istemeyeceğiniz yerler haline geldi. Basit trafik kazalarının kızışıp bıçaklı kavgalara ya da asitli saldırılara dönüştüğüne tanık oldum. Yarı yarıya terk edilmiş bir öğrenci pansiyonunda bir süre kaldım, arkadaşlarım düpedüz kapıyı tekmeleyip içeri giriyorlardı.

19 https://wikileaks.org/gifiles/attach/144/144365_RussianoligarchPDF.pdf, s. 3

20 Frisby, Tanya, “Rusya’da Organize Suç Artışı: Kökleri ve Toplumsal Önemi”, *Europe-Asia Studies*, C. 50, no. 1, 1998, s. 31

Her yanımda yeni bir insan tipinin yaratıldığına tanık olabiliyordum. Brezilya'nın *favela*'larında bunu tetikleyen kokainin gelişi olmuştu. Rusya'da ise sırf paranın gelişi. Sovyet sistemi altında paranın pek az işlevi vardı. Her şeyi gayriresmî ağlar sayesinde hallederdiniz: işyeriniz, aileniz, komşularınız ve dostlarınız. Bu "mutfak sofrası" ağları, toplumsal destek için, ekonomik olarak ayakta kalmak için ve ahlaki değerlerin pekişmesi için yaşamsal önemdeydi. Ansızın şırınga edilen para, bunları paramparça etti.²¹

Yazar Viktor Pelevin, bencilliğe doğru bu zoraki yürüyüş sırasında milyonlarca insanın yaşadıklarını çok iyi yakalamıştır. *Generation P* ("*P*" Kuşağı) adlı romanının kahramanı, "sonsuzluktan bugüne" geçişle yüzleşmek zorunda kalır. Sonsuza kadar süreceği ve hiç değişmeyeceği sanılan bir sistem, başkalaşım geçirerek kuralları sürekli değişen rastlantısal bir varlık kazanmıştır. Kahraman, bir reklam ajansında metin yazarı olur ve akıl hocası, ona, neoliberalizmin kurallarını açıklar. Borç para bulursun, bir *Jeep*, bir faks cihazı ve bir kasa votka satın alırsın. İşlerin battığı zaman, ya mafya seni öldürür ya da borçları bir devlet bankasının üzerine boca ederler. Sürecin ortalarında bir yerde, "bütün bu keşmekeşi yaratmış olan adamın kafasında hayli özgül bir kimyasal tepkime meydana gelir. O sınırsız megalomanisi tam anlamıyla inkişaf eder ve kendisine bir reklam klibi sipariş eder. Bu klibin, bütün diğer gerzeklerin kliplerini yerle bir etmesini ısrarla ister."²²

Pelevin, geçiş dönemi boyunca, neoliberalizmin sıradan insanlar için nasıl işleminin beklendiğini o tek paragrafta yakalamıştır: Madrabazlar suç işleyerek ya da devleti dolandırarak parasal birikim sağlarlar, o parayı kredi sistemi yoluyla yeniden dolaşıma sokarlar ve bu da reklamcılık gibi meşru iş alanları üre-

21 a.g.e.

22 Pelevin, Victor, *Babylon* (çev. Blomfeld, Andrew), Londra, 2000, s. 9

tir. Süreç içinde, en güçlüünün ayakta kalmasına ayarlanmış yeni bir birey tipi doğar. Bu tiplerin temel nitelikleri, *favela* örneğinde olduğu gibi, suça dayanmaya, kaos ortasında serpilip gelişmeye ve normal toplum çökerken doğan fırsatlardan yararlanmaya istekli olmalarıdır.

Sosyologlar, bu yeni birey tipine “neoliberal özne” adını verdiler, çünkü felsefede “özne”, düşünen insanı belirtir (“nesne” ise dış dünyadır). Bu birey tipine rahatlıkla “neoliberal benlik” adını da verebiliriz.

Neoliberal sistemin daha yeni doğmakta olduğu dönemde yapıtlarını kaleme alan Fransız sosyolog Michel Foucault, özelleşmiş, yüksek düzeyde rekabetçi ve yoksullaşmış bir toplumda nasıl bir hal alacağımızı anlamıştı: “benliğin girişimcileri” olacaktık. Yeni sistem, salt sanayi tesislerini özelleştirmekle kalmayıp eskiden toplum olarak üstesinden gelinen –aşılmalılar, hastalıklar, işsizlik ya da işyeri kazaları gibi– tüm riskleri de özelleştirerek, benim ebeveynlerimin kuşağının hiçbir zaman yapmak zorunda kalmadığı şekilde, herkesi öncelikli olarak zihninde riskleri hesap etmek zorunda bıraktı.

Herhangi bir şeye uzunca bir süre zihninizde öncelikli yer vermek zorunda kaldığınızda, o konuda uzmanlaşırsınız. Babamın kuşağı, işbirliğine dayalı toplumsal ilişkiler sürdürmekte, gelenek ve hiyerarşileri gözetmekte uzmandı; neoliberal benlik ise böylesi şeyleri bozup parçalamakta uzman olmanızı sağlar.

Neoliberal benlik için, tüketim –herhangi bir şeyin, herhangi bir anda, sırf öylesine tüketilmesi– bir bakıma kendi kendini doğrulama etkinliği olup çıkar. “P” *Kuşağı*’nın kahramanı, baskı altındayken ya kokain içer ya da cüzdanının elverdiği rastgele bir şey satın alır: Psikolojik etki aynıdır. Ama bir şeyler satın almak, ancak diğer herkes sizin aldığınız şeyin değerini anlayabiliyorsa, bir iletişim edimi olarak etkili olabilir: Küresel moda, içki ya da makyaj markaları işte o yüzden temel önem kazanır.

Moda olmak, neoliberalizmden önce, başka herkesten farklı giysiler giymek demektir. Şimdi ise tam değeri herkesçe anlaşılabilen, gerekirse göğsünüzdeki on beş santimlik Moschino sözcüğüyle gösteriş yaptığınız giysiler giymek anlamına geliyor.

Kısacası, neoliberal özne, güvenliği özerklikle değiş tokuş etmiş ve ortak eylemin başarısızlığına çözüm olarak bireyciliği benimsemiştir. Bu, bırakın akıllı telefonları ve 4G'yi, internete kitlesel erişimden bile önce meydana geldi. 1990'lı yılların sonuna gelirken, bu yeni tavrın varlığını doğrulayan ve yönetim teorisinin, işyerlerinde bu tavrın yayılmasında nasıl ana ilericilerden biri haline geldiğini gösteren bir sürü akademik sosyoloji çalışması vardı. Paris'te yaşayan sosyologlar, Luc Boltanski ve Eve Chiapello, saate göre değil hedeflere göre işleyen "sığ hiyerarşisi" ile esnek çalışma kararını ele aldılar ve bu karar kapsamında tümüyle yeni bir ideolojinin yükseldiğini belgelediler.²³ Sosyolog Richard Sennett, bu konuda teknoloji firmalarının başı çektiğini gözlemledi: Neoliberalizmin yeni, ilkörnek işçilerinin, yazılım ve yaratıcılık sektörlerinin gevşek, ağa bağlı, resmîyetten uzak ve hiyerarşi karşıtı kültüründe nasıl oluşturulduklarını gösterdi.²⁴

Ama sistematik bencilliğin, riskleri hesaplamanın ve uyumcu ("conformist") tüketimin ortaya çıkışı, hikâyenin yalnızca yarısını anlatır. Neoliberal benliğin öğrenmesi gereken bir ders daha vardı: Borçlanma iyidir ve finans piyasaları ne kadar feci şekilde çökerse çöksün kötü hiçbir şey yaşanmaz.

Dünya ekonomisini, masaya sürülen peylerin küresel hasıla tarafından temsil edildiği, oyuncuların borçlarının ise dünyadaki her ülkeye, her haneye ve her şirkete ait borçların toplamını temsil ettiği bir poker oyunu olarak hayal edin.

23 Boltanski, Luc ve Chiapello, Eve, *The New Spirit of Capitalism* (Kapitalizmin Yeni Ruhu), Londra, 2005

24 Sennett, Richard, *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri), New York, 1998

Bu benzetmeyi kullanmaya devam edecek olursak, 1991’de oyuncuların borçları masaya sürülen peylere denktir. Ancak 2008’e gelindiğinde, borçlar başlangıca göre altı kat artarken, peylar iki katına çıkmıştır.²⁵ Bir şeyler ters gitmiş, öyle değil mi? Hangi oyuncunun en çok borç aldığı önemli değildir, çünkü masanın tamamında bir problem vardır: Oyuncuların çoğu, kendine ait olmayan parayla kumar oynamaktadır.²⁶ Şimdi kaygı duymaya başladınız mı?

Bu arada, masanın çevresine bir kalabalık toplanmış ve poker oyununun sonucuyla ilgili yan bahislere girmektedir. Bu, 1991’de neredeyse hiç olmayan ama 2008’e gelindiğinde dev boyuta ulaşan türevler piyasasıdır. Poker oyunu benzetmemizde, 2008’e gelince bu yan bahisçiler, masadaki nakit miktarının *on katı* pey sürdüler ve bunun çoğunu yine borç parayla yaptılar.²⁷ Hâlâ kaygı duymuyor musunuz?

Şimdi kumarhaneyi –gerçek yaşamda bankacılık ve finans sektörünü– düşünelim. 1991’de, masadan geçen her dolar için dört sent avanta alıyordu –ama 2008’de her dolardan kırk altı sent avanta alıyor.²⁸ Birileri riski küçümsüyor. Hâlâ kaygı duymuyorsanız, demek ki, durum kötüye giderse kumarhane sahibinin, tüm kayıp ve borçları karşılamak için sonsuza kadar yeni fiş basabileceğini sanıyor olmalısınız.

Neoliberalizm yükselişe geçince, küresel ekonomiye finansal riskler şırınga etti, hiç kimse de bunun tehlikelerini anlamadı. İktisat mesleğinin bize söylediğine göre, taze paranın, borçların ve spekülâtif sözleşmelerin ekonomik büyümeye kıyasla yükselmesi, bir tehlike sinyali olmaktan çok, artan yetkinleşmenin kanıtıydı. Devlet inançlı bir tutkuyla küçültülürken, özel sektör,

25 <https://data.oecd.org/money/broad-money-m3.htm#indicator-chart>

26 <http://www.goldcore.com/us/gold-blog/global-debt-now-200-trillion/>

27 https://fraser.stlouisfed.org/files/docs/publications/frbnyreview/pages/1990-1994/67192_1990-1994.pdf

28 http://ritholtz.com/wp-content/uploads/2011/03/nipa0328111_big.gif

yine devletin üstlenmek zorunda kalacağı, ödenmesi olanaksız borç dağları yarattı.

Bu, yüz milyonlarca insanın çarçabuk paylaşmaya başladığı bir kanıydı: Bir kumarhanede ödünç alınmış peylerle kumar oynamak güvenlidir, çünkü ne zaman ki işlerin sarpa saracağı yönünde bir tehlike belirse, kumarhane daha çok fiş basar. Defalarca tekrarlanan finansal ani yükseliş ve düşüş döngüleriyle bu ders iyice pekişti.

Bu, 1990'dan önceki beş yılda arazi fiyatlarının üçe katlandığı ve Nikkei'de işlem gören hisselerin değerinin dört katına çıktığı Japonya'da başladı. 1990'da başlayan çöküş, borsanın yüzde 80'ini sildi süpürdü, Japonya'nın ekonomik büyümesini sonraki yirmi yıl boyunca duraklattı ve aynı dönemde gerçek ücretlerin yerinde saymasına yol açtı.

Ama Japonya bugün çorak, çöle dönüşmüş bir yer midir? Hayır. Devlet eliyle bankalar kurtarıldı, hissedarlar kayıpları üstlendiler, konut fiyatları ve ücretler otuz yıl yerinde saydı –ama kimsenin umurunda olmadı. Bunun nedeni, kumarhanenin, o kritik anda, tam da oyuncuların olacağını bekledikleri şeyi yapmasıydı: Hem borçlanarak hem de para basarak, oyunun sürmesini sağlamak için yeni fişler temin etti. Japonya'daki kriz, dünyaya bilinçaltı bir ders verdi: Bütün bir ülke kredi kartının limitini tamamen tüketebilir, çökebilir ve ekonomisinin durduğunu görebilir, ama yine de kötü bir şey meydana gelmez.

Ardından, 1997'deki Asya finansal krizi patladı. O yılın Temmuz ayında Tayland'ın para birimi dolar karşısında çöktü ve bunun doğurduğu panikle, yabancı yatırımcılar Endonezya, Güney Kore, Singapur, Malezya ve Tayvan pazarından paralarını çektiler. Finansal çöküş, eski Asya "kaplan"ı ülkelerin gerçek ekonomilerinde derin resesyonları tetikledi: Bir yılda Endonezya'nın hasılası yüzde 14, Tayland'ınki yüzde 10 azaldı. Ancak yine de bu bir küresel kriz değildi.

Daha sonra, çökme sırası Rusya'ya geldi. Rusya 1997'de dış finansa kapılarını açtı, böylece borsaya ve bir yıllık hükümet borçlarına yabancı yatırımcı akını oldu. Problem, borçlanma balon gibi şişip kontrolden çıkarken, ekonomik büyümenin buharlaşıyor olmasıydı. Dünya Bankası üzgün bir ifadeyle şöyle diyordu: "Temel göstergeler kötüleşirken, borç verilen miktarlar arttı."²⁹ Ağustos 1998'de *ruble* değerinin üçte ikisini kaybetti; borsada onda dokuz değer kaybı oldu ve bankacılık istemi çöktü. Rus devleti, kendi nüfusunun elinde bulunan borçları ödeyemez duruma düştü; bankada hesabı olanların çoğu parasını kaybetti. Ekonomi bir yılda yüzde 5 küçüldü –neoliberal şok terapisi standartlarına göre bile ender rastlanan bir başarı.

Rusya krizi, Amerika'nın en başarılı koruma fonu Long Term Capital Management'in (LTCM -Uzun Vadeli Sermaye Yönetimi) çöküşünü tetikledi. LTCM, küresel finans sistemi ölçeğindeki küçük boyutlu anomaliler üstüne spekülasyon yapmak için, beş milyar dolarlık gerçek fonlarına karşılık 125 milyar dolar borçlanmıştı. LTCM, Wall Street bankalarından kendi değerinin yirmi katı borç almış olmakla birlikte, kendi değerinin iki yüz katı türev pozisyonlarına sahipti, yani dünyadaki bu tür türevlerin yüzde 5'ini elinde tutuyordu. Kumarhane benzetmesine göre, LTCM, yan bahislerin alıcısıydı: Batsaydı, diğer herkes de batardı. ABD Merkez Bankası (Federal Reserve) devreye girerek dört milyar dolarlık bir kurtarma operasyonu yaptı.³⁰

Finansal bir krizde asla kötü bir şeyin meydana gelmediği kanısına bel bağlayan Batılı yatırımcılar, dot-com balonuna (1999-2001) sürüklendiler. O balon patlayınca, sadece kısa bir duraksamanın ardından, sıcak para, yeni yaratılan tutsat ("*mortgage*") riski pazarına aktı, böylece 2008'de dünyayı krize sokacak olan menkul kıymetleştirme, yani seküritizasyon balonunu ateşledi.

29 Dünya Bankası Değerlendirme Raporu, 6, Aralık 2008

30 Walter, Per ve Krause, Par, "Koruma Fonları –Baş Belaları", *Sviergesbank Quarterly Review*, 2000

Neoliberalizmin bu manik evresini –aşırı doz almış milyarlar ve tuhaf üçkâğıtçılar dönemini– araştırmadan önce, hikâyeyi bir an yeniden kendimize odaklamalıyız. Finans, neoliberal dönemin ilk 20 yılı boyunca, insan olmanın temel değer ve niteliklerine neler yaptı?

Daha 1996’da, Mark Ravenhill’in ilk çıkışını yaptığı oyununun başlığı, reklam panolarına konulamayacak kadar rahatsız ediciydi. *Shopping and Fucking* (Alışveriş ve S*kiş) pek çok insanı çileden çıkardı. Oyun, rastgele seksin tek avuntu yolu olduğu ve genelde bizatihi bir metaya indirgendiği, tüketime dayalı bir ekonomide gençlerin ahlaki açıdan bomboş yaşamını betimliyordu. Bazıları, bu oyunu, güncel gerçekliğin düpedüz kutsanması olarak gördüler. Ama Ravenhill’in başyapıtı, neoliberalizmin en derin kusurunu çarpıcı bir anlatımla gözler önüne seriyordu.

Yalnızca piyasa değerlerine göre yaşarsanız, insanlığınızdan bir parçayı yitirirsiniz. Salt sağcı iktisatçıların salık verdikleri tüketimci bir tarzda değil, çok daha ruhsal bir düzeyde bakıldığında da, sırf kendini düşünen biri haline gelirsiniz. Ravenhill’in oyun kişileri, sürekli kişiliklerini “tasarlamak”la uğraşıyorlar, kendileri hakkında biricik olduğunu düşündükleri şeyleri ifade etmenin yolu ve yordamı olarak, sürekli markalar ve pop kültür peşinde koşuyorlar. Hiçbiri gerçekten çalışmıyor: Çoğu, pek de güvenceli sayılamayacak bir işte çalışanların bile 1996’ya kadar kolaylıkla alabildikleri kredilerle yaşıyor.

Oyunu anlayanları en çok sarsan şey ise bu yeni düşünüş tarzının, olumlu değişime dönük her türlü özlemi nasıl bütünüyle ortadan kaldırdığıydı. Karakterlerden birinin dediği gibi,

Uzun zaman önce büyük öyküler vardı. Öyle büyük öyküler ki, tüm hayatınızı onlarda yaşayabilirdiniz. Tanrıların ve Yazgının Kudretli Elleri. Aydınlanmaya Yolculuk. Sosyalizm Yürüyüşü. Ama hepsi öldü ya da dünya büyüdü veya bunadı veya

unuttu bunları, o yüzden şimdi hepimiz kendi öykülerimizi yazıyoruz. Küçük öyküler.³¹

Çoğu insanın kanısına göre, sosyalizme inanç 1990'larda çöktü, çünkü Berlin Duvarı'nın yıkılması, devlet denetimindeki bir ekonominin dehşet ve sürdürülemezliğini açığa çıkardı. Aslında, eski Stalinist rejimlere açıktan destek verenlerin pek azı neoliberalizme karşı direnenler arasında yer aldı. Eski solun anlatısının çökmesinin asıl nedeni, finansın küreselleşmesiyle birlikte ılımlı sosyalizmin bile olanaksız hale gelmesiydi –Mitterrand örneği, bu gerçeğin altını çizdi. Daha derin bir düzlemde ise insanlar, kapitalizmin yeni dinamiklerinin, babamın kuşağı tarafından yürütülen türden işyeri direnişini etkisiz kıldığını anlamaya başladılar.

Eski sistemde çalışırdınız, ücret alırdınız, işvereniniz kâr ederdi ve refah devletini ayakta tutmak için vergi öderdi. Bankalar, borç almak için değil, tasarruf etmek için vardı. Bir şeyleri kınamak isterseniz, elinizdeki son silah üretimi durdurmakta. Salt "kurallara uyarak ağırdan çalışıyor" olsanız bile, ücret artışı alabilirdiniz, çünkü dijitalleşme öncesi üretim süreçlerinin devamını ancak fabrika işçilerinin sahip oldukları incelikli, karışık bilgiler sağlıyordu.

Oysa şimdi bankalar, işçilere borç vererek, onları doğrudan –ve başarıyla– sömürmeye başladı. Ravenhill'in oyununun yayınlandığı yıl İngiliz firmalarının ortalama net kâr oranı yüzde 13'tü. Buna karşılık, ortalama kredi kartı faiz oranı yüzde 15 civarındayken, "mağaza kartları", ödemesini geciktirenlerden yüzde 18 ila yüzde 30 arasında faiz alıyordu.³² Ücretlerinin gitgide artan bir bölümü kısa vadeli borçları kapatmaya gittiği için, insanlar daha az tasarruf etmeye başladı. 1991'de İngiliz aileler,

31 Ravenhill, Mark, *Ravenhill Plays: 1: Shopping and F***ing; Faust is Dead; Handbag; Some Explicit Polaroids* (Ravenhill Oyunları: 1: Alışveriş ve S*kiş; Faust Öldü; El çantası; Bazı Açık Seçik Polaroidler), Londra, 2013, Kindle basımı

32 <http://www.mirror.co.uk/money/you-used-store-card-1990s-7114139>

kazançlarının yüzde 13'ünü kenara koyuyordu; 1999'a gelindiğinde, bu rakam yüzde 5'e düşmüştü. Bir fabrikada yaptığınız gibi, kredi kartına karşı greve de gidemezsiniz.

Doğduğum kentten insanlarla röportaj yaparken, son otuz yılda işçilerin tavırlarında değişikliğe neden olan en önemli şeyin ne olduğunu sorduğumda, herkes oy birliğiyle "kredi" yanıtını verdi. Buradaki gibi toplulukları iki yüz yıldan beri bir arada tutan tek şey "çalışma"ydı ve kredi olgusu insanların ona olan bağlılığını yok etti.

Aşağı yukarı 1990'ların ortasından başlayarak, yoksul bir toplulukta, çalışma, kredi kartını açık tutmak, ipotekli borcunu ödemek, cep telefonuna kontör yüklemek için yapılan bir şeydi –artık özsel bir değer taşımıyordu. Kapitalizmin daha önceki tüm biçimlerinde, yoksul birinin muazzam miktarda borçlanması ahmaklık olarak görülürdü. Neoliberalizmin en parlak günlerinde ise muazzam miktarda borçlanmamak ahmaklık sayılır oldu.

"Finansallaşma," diye yazıyordu iktisatçı Costas Lapavitsas, "finans etiği, ahlakı ve zihniyetinin toplumsal ve bireysel yaşama nüfuz etmesine olanak sundu."³³ Ravenhill'in oyunundaki bir karakter bunu daha iyi ifade ediyor: "Para, uygarlıktır ... Mükemmelliğe ulaşmış değiliz. Ama bunu anlamaya en yakın noktadayız. Uygarlık, paradır. Para, uygarlıktır."³⁴

Bilgi devrimi gerçektir. 1995'e gelindiğinde, yeni teknoloji şirketlerinin büyük paralar kazanacağını ve piyasada başat pozisyonlar elde edeceğini beyni olan herkes görebiliyordu. Ama hangilerinin bunu yapacağını kimse bilmiyordu.

Netscape hisselerinin 1995'teki ilk halka arzıyla, hiç kârı olmayan bir şirketin hisselerini 28 dolardan piyasaya sürdüğüne

33 Lapavitsas, Costas, "Finansallaşan Kapitalizm: Kriz ve Finansal Mülksüzleştirme", RMF Raporu No 1, Şubat 2009

34 Ravenhill, a.g.e.

ve bunun ilk gün sonunda 58 dolara yükseldiğine tanık olduk. O yılın sonunda, şirketin birleşik hisselerinin değeri 175 milyar dolardı. Netscape halka arz edildiğinde 1.600 olan Nasdaq borsa endeksi, 2000’li yılların başında 6 bin 722’ye fırlayacaktı. Doğru zamanda alan ve satan herkes için bu bedavadan bir paraydı. Ama aksini yapanlar için, Nasdaq’ın 2000–2001’de dibe vurmasında olduğu gibi, tasarruflarını kaybetmenin ürkütücü bir yoluydu. Çoğu yatırımcının ise hiçbir tasarrufu yoktu: kredi kartından borç aldıkları parayla yatırım yapıyorlardı.

Bu spekülasyonu körükleyen para nereden geldi? Devletten. Netscape arzından bir ay önce, ABD Merkez Bankası (Fed) faiz oranlarını düşürdü ve Nasdaq balonu patlarken de düşürmeye devam etti. Merkez Bankası piyasaya para pompalamakla kalmadı, o sırada bireylerin alacakları tüm akılsızca kararlar için gerekçe de sağladı.

Fed’in patronu Alan Greenspan, dünya borsalarının –hızla yükselen değerlerine rağmen– aslında aşırı düşük olduğu konusunda yatırımcılara güven verdi. Kâr etmeyen şirketlere yatırım yapmak için borçlanan insanlar, Fed’in kendisinden daha akıllıca davranıyorlardı. “Borsanın esasen bize anlattığı şey, üretkenlikte gerçekten de bir ivmelenme olduğudur,” diyordu Greenspan.³⁵

Mart 2000’de piyasa krize girince ve birçok dot-com şirketi batınca, neoliberal ekonomi modelinin ünü ve saygınlığı yerle bir oldu. Wall Street’ten on yatırım bankası, kendi müşterilerini kandırıp kâr etmeyen şirketlere yatırım yapmalarını sağlamak için düzmece araştırma verileri yayınlamaktan suçlu bulunup 1,4 milyar dolar cezaya çarptırıldı.³⁶ O zamana kadar Enron’un yanı sıra Worldcom, Tyco, Parmalat, Vivendi ve başka büyük şirketler batmıştı; İngiltere’nin köklü ve güvenilir emeklilik fonu Equi-

35 https://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/files/FOMC_19950201meeting.pdf

36 <https://www.theguardian.com/business/2003/apr/29/8>

table Life ile denetim firması Arthur Andersen de aralarındaydı. Denetim-muhasebe firmaları, şirketlerin gerçek kârlılığına ilişkin yanlış raporlar vererek suça katılmıştı. Bankalar ve şirket yöneticileri, *Alışveriş ve S*kiş* oyunundaki karakterlerin birbirlerini istismar etmeleri kadar acımasızca yatırımcılarını istismar etmişlerdi. Tüm sistemin meşruiyetine gölge düştü.

O meşruiyeti yeniden sağlamak için bir şeyler yapılmalıydı. Greenspan'ın ve diğer düzenleyici yetkililerin 2002-2008 arası teşvik ettikleri küresel hızlı büyüme ve çöküş döngüsünün bağlamı buydu. Faiz oranlarını düşürecek, finans piyasalarını ucuz paraya boğacak ve bankaları deregüle edeceklerdi. “Başarısız olamayacak kadar büyük” mantığı, şimdi bizatihi kapitalizmin bütününe uygulanacaktı.

Ancak onlar hızlı büyümeyi teşvik ederken, ABD’li seçkinler de, neoliberal ideolojiyi mutlak jeopolitik güç hayalleriyle birleştirmek gibi gösterişli ama gereksiz bir işe kalkıştılar. Neoliberal benliğin şimdi artık neden darmadağın olduğunu anlamak için, seçkinlerin onun kalıcılığına duydukları inançla nasıl iç içe örüldüğünü de anlamamız gerekir.

TELGRAFLAR VE HİDDET

Bir gün Berlin'e yolunuz düşerse, Unter den Linden bulvarının doğu ucunda durup, telefonunuzla bir panorama çekimi yapın. O zaman, tarih hakkındaki teorilerimizin nasıl da fena halde yanlış çıkabildiğini anımsamanız için elinizde görsel bir kanıt bulunur.

Burada çevrenizi beyaz taş sütunlar ve mermer heykeller kuşatır. Opera binasının önü, eski bir kışla duvarı, katedralin kapısı ve üniversitenin tüm cephesi –hepsi de Atina'daki Parthenon'un kopyalarıdır. Alt metni okumak güç değildir: Bu şeyleri 250 yıl önce inşa eden Prusya aristokrasisi, antik Yunanistan'ı yeniden inşa ettiğini ama bunu sadece daha büyük boyutta ve daha iyi yaptığını düşünüyordu. Peki, bu onlar için ne ifade ediyordu? 18 Ekim 1818'de, filozof Georg Hegel bu beyaz sütunlar arasında geziniyordu ve bir kürsüye çıkarak açıkladı: Bu, tarihin sonunu ifade ediyordu.

Tarih, diyordu Hegel, apaçık aşamalardan geçerek mükemmelliğe ulaşma yönünde insanlığa kılavuzluk eden bir “dünya tini”nin denetiminde kölelikten özgürlüğe doğru yapılan bir yolculuktur. Doğu dinleri, insanın doğadan ayrı olduğu fikrini keşfetmişti. Antik çağda Atinalılar, mükemmelliğe yakın bir şeyi –“özgür ve telaşsız ahlaki bir yaşamı”– gerçekleştirmişlerdi, ama bu, Atina'nın köleleri için değil, yalnızca özgür yurttaşları için-

di. Hegel'in öne sürdüğüne göre, mükemmel toplumu gerçekleştirmek için herkes özgür olmalıydı.¹

Şimdi sıkı durun. Hegel ilk başta Fransız Devrimi'nin büyük bir hayranıydı. O kadar ki, 1806'da, yani Hegel'in hocalık yaptığı Jena kentini Napolyon'un işgal ettiği gün, filozof onu dünyaya tininin yaşayan, ete kemiğe bürünmüş hali olarak selamladı: "Burada, bir atın üzerinde tek bir noktaya yoğunlaşmış olarak uzanıp dünyayı avucunun içine alan böyle bir kişiyi görmek, gerçekten harika bir duygu,"² diye yazıyordu.

Ancak 1818'e gelindiğinde Napolyon bozguna uğramıştı; Fransız Devrimi'nden esinlenen tüm Avrupa cumhuriyetleri ezilmişti; basın özgürlüğü yoktu. Otuz yıllık devrimci mücadeleden sonra, özgürlüğe inanan insanların çoğu, bunun otokratik devlete *direnerek* başarılabilir bir şey olduğunu düşünüyordu. Ama Hegel o düşüncede değildi. Özgür olmak, ancak, her şeye gücü yeten, aydınlanmış bir devletin itaatkâr uyruğu olmakla mümkündür, diyordu.

"Tanrı'nın dünyada yürüyüşü, devlet odur işte"³ diye ilan ediyordu. Ve 1818'de, aydınlanmış Prusya monarşisiyle, yürüyüş menziline ulaşmıştı. Hegel, öğrencilerine, "Dünya tarihi Doğu'dan Batı'ya doğru yol alır, çünkü Avrupa mutlak olarak tarihin sonudur, Asya ise başlangıcı," diye anlatıyordu. Berlin'in mermer sütunları arasında, aydınlanmış bir monarşi yönetimi altında, insan başarısının doruğuna ulaşılmıştı.⁴

Bildiğimiz üzere, durumun farklı olduğu anlaşıldı. Prusya aristokrasisi, bugünkü küresel seçkinler kadar nefret uyandırır oldu. Mutlak iktidarları yalnızca otuz yıl sürdü. 1848'e gelindiğinde, Hegel'in yıldız öğrencilerinden bazıları, demokrasiyi ger-

1 <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/1818/inaugural.htm>

2 <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/letters/1806-10-13.htm>

3 <https://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/pr/prstate.htm#PRa258>

4 Hegel, G. F. W, *The Philosophy of History (Tarih Felsefesi)*, çev. Sibree, J., Kitchener, 2001, s. 121

çekleştirme kararlılığıyla, bu aynı mermer sütunların yanında barikat kurarken görüldü.

Her şey nasıl böyle sarpa sardı? Kısa yanıtı şudur: siyaset ile ekonomi arasındaki uyumsuzluk. Napolyon'un yenilgisinden sonra Avrupa haritasının yeniden çizildiği Viyana Kongresinde (1815), Prusya yeni jeopolitik düzenin temel taşı olarak belirlendi. "En liberal ilkelere göre"⁵ hareket etme sözü karşılığında, Polonya'dan geniş bölgeler ve Batı Almanya, Prusya'nın yönetimine verildi.

Ama Prusya aristokrasisi kritik bir ayrıntıyı gözden kaçırdı. Onlar Parthenon'un mermer kopyalarını inşa etmekle meşgulken, Britanya, Fransa ve Amerika'da paralı adamlar fabrikalar inşa ediyordu. Fabrikaları çalıştırmak için, aristokratik bir devlete itaat etmeyi pek de özgürlük gibi görmeyen insanlara –liberal burjuvaziye ve işçi sınıfına– ihtiyaç vardı. Sonraki yüzyılda işçiler, kapitalistler ile aristokratlar arasındaki –ve gerçek uluslar ile 1815'te yapay olarak kurulan devletler arasındaki– çatışmalar, Viyana'da kotarılan düzeni paramparça edecekti.

Hegel'den öğrendiğimiz başka şeyler bir yana ama tarihin sonunu ilan etmenin çoğunlukla yanlış olduğunu öğrenmiş olmalıyız. Francis Fukuyama'nın "Tarihin Sonu mu?" başlıklı incelemesi, kimisinin insafsızca olduğunu söyleyebileceğimiz, çok sayıda *schadenfreude*'a [başkasının kötü durumuna sevinme –çev.] konu olmuştur –ama yeniden ele alınmaya değer. Reagan ve Bush dönemlerinde dışişleri bakanlığında görev yapan Fukuyama, 1989'da şöyle yazıyordu:

Belki de tanıklık etmekte olduğumuz şey, salt Soğuk Savaş'ın sonu ya da savaş sonrası belirli bir dönemin bitişi değil, bizzati tarihin sonu olabilir: Yani insanlığın ideolojik evriminin

5 Hansard, *The Parliamentary Debates from the Year 1803 to the Present Time...* (1803'ten Günümüze Parlamento Görüşmeleri), C. 32, 1 Şubat-6 Mart 1816, s. 71-113

son noktası ve nihai insan yönetimi biçimi olarak Batı liberal demokrasisinin evrenselleşmesi olabilir.⁶

Hegel'den esinlendiğini belirten Fukuyama, liberal demokrasinin serbest piyasalarla birleşmesinin, daha fazla ileri götürülemeyecek bir ideal olduğu konusunda ısrarcıydı. Tüm alternatifler gözden düşmüştü –üstelik, piyasalarla birlikte demokrasinin insan yaşamında çözemeyeceği hiçbir sorun yoktu.

Faşizm ve komünizm ölmüştü; milliyetçilik ve dinsel kökten-cilik ölüyordu. Fukuyama, serbest piyasa kapitalizminin liberal demokrasinin zaferine *neden olduğunu* söylemiyordu. Ancak bu ikisinin birlikte gelişi, Hegel'in "dünya tını"nın iş başında olmasına çok benziyordu: "Liberalizmin gelişmesine izin veren bilinç durumu, eğer modern bir serbest piyasa ekonomisinin sağladığı bollukla maddi açıdan güvenceye alınırsa, tarihin sonundan beklenebilecek şekilde istikrara kavuşur gibi görünüyor."⁷

"Tarihin sonu" fikri, dergi sayfalarından çıkıp dünyanın dört bir yanındaki bar taburelerine ve radyo söyleşilerine doğru yol alırken iyice basitleştirildi ve serbest piyasa kapitalizminin, doğal ve kusursuz bir durumu, daha öteye ilerlemenin imkânsız olduğu bir durumu temsil ettiği önermesine dönüştürüldü.

Hegel'in zamanında seçkinlerin hatası, bir jeopolitik düzen tasarımları ama ekonomik düzenin kendi kendini tasarlayacağını sanmalarıydı. Neoliberaler ise bunun tam tersi bir hata yaptılar: Bir ekonomik sistem tasarladılar ama onu dizginleyecek bir jeopolitik sistem tasarlamaya yanaşmadılar. Benimsedikleri ideolojinin onlara anlattığı, iktisadın küresel düzeni kendi kendine şekillendirip düzenleyecekti.

Kurdukları küresel düzen bugün harabeye dönmüştür. Ama milyonlarca ve milyonlarca insan "tarihin sonu" fikrini kabul ettiği için, bunun yanlış çıkması, muazzam bir psikolojik etki

6 Fukuyama, Francis, "Tarihin Sonu mu?", *The National Interest*, Yaz 1989

7 a.g.e.

yarattı. “Asla kötü bir şeyin olamayacağı” yanılması ve kendi arzularının esiri olma durumuyla birlikte, neoliberalizmin ve küreselleşmenin kalıcılığına olan inanç da, onu ayakta tutan ideolojinin üçüncü ayağını oluşturdu.

Fukuyama, tarihin sonunun sıkıcı olabileceği uyarısında bulunmuştu. Tahmin ettiğine göre, bu,

çok hüznü bir zaman [olacak] ... cüret, cesaret, hayal gücü ve idealizm gerektiren dünya çapındaki ideolojik mücadelenin yerini, ekonomik hesaplama, teknik sorunlara durmaksızın çözüm bulunması, çevresel kaygılar ve karmaşık tüketici taleplerinin karşılanması alacak.⁸

Gerçekten de milyonlarca insan için bu doğru çıktı. Kendimizi “insani sermaye”ye çevirdik, finansal ederimizi hesapladık, küresel markaları harmanlayıp eşleştirerek kimliklerimizi inşa ettik, bedenlerimize spor salonunda ve yüzlerimize güzellik salonunda şekil verdik; beyinlerimizi Sudoku oynayarak ya da meditasyon yaparak geliştirdik. Seyrettiğimiz sinema filmlerindeki erkek ve kadın kahramanlar, zamanla tek boyutlu, duygusuz ve yavan bir hal aldı. “Cüret, cesaret, hayal gücü ve idealizm”, bugün Hollywood’un kötü karakterlerinde görmeyi beklediğimiz niteliklerdir. Fukuyama’nın vaat ettiği bu yavan ve sıkıcı geleceğe ancak zengin olmayı başardığımız için katlanılabiliirdi. Şimdi zenginlik gittiğine ve küresel düzeni de beraberinde götürdüğüne göre, neoliberal benliğin temel varsayımları darbe almıştır.

Sovyetler Birliği’nin çökmesinin bir sonucu olarak, 1990’ların ilk yılları, haklı çıkmış görünen Amerikan bóbürlenmeleri arasında geçti. Bir Yeni Dünya Düzeni vardı ve bu düzen –gazeteci Charles Krauthammer’ın belleklere kazınan ifadesiyle– “tek kutuplu” idi. ABD rakipsiz bir süper güç olmuştu, en yakın rakiplerine kıyasla, tarihin herhangi bir anında tanık olunandan

çok daha büyük ve aşırı bir askerî güce, diplomatik ve kültürel kudrete sahipti.⁹

Kuşkusuz, kıyıda köşede hâlâ kargaşa vardı: 1991-1999 arası etnik iç savaşların kasıp kavurduğu eski Yugoslavya'da; savaş sonrası ilk soykırımında 800 bin insanın katledildiği Ruanda'da; 1996'ya kadar iç savaşın sürüp gittiği Afganistan'da. Ama bu, "miras kargaşası" gibi görünüyordu. Milliyetçilik ve dinsel köktencilik sanki eski hesapların görülmesinden ibaret gibiydiler ve geleceği şekillendirebilecek birer güçmüş gibi görünmüyorlardı. Her şey, Fukuyama'nın öngörülerine dikkat çekici ölçüde benzer görünüyordu.

Ancak 1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde, yani bu tarihsel dönemin çok kısa bir evresinden sonra, herhangi bir biçimsel siyasal çerçeve olmaksızın küresel bir sistemi yürütmeye çalışmanın sonuçları açıkça ortaya çıkmıştı. Taliban 1996'da Kabil'i ele geçirerek, liberal bir demokrasi değil, dinci bir despotizm kurdu. 1997'de, Asya'daki finansal kriz küresel sistemi sarsarken, Malezya ve Tayland hükümetleri, IMF'nin ekonomi politikasına karşı ilk ciddi muhalefeti gösterdi. 1998'de, Rusya banka sisteminin çökmesinden sonra, Rus seçkinleri, liberal oligarkların fişini çekmeye karar vererek, Vladimir Putin'i başkanlığa taşıyacak olan iktidar mücadelesini tetiklediler.

Gelişmiş dünyanın her yanında neoliberal iktisada karşı kitlesel, simgesel ret dalgası başlamıştı. 1990'lı yıllarda yol yapım ve petrol şirketlerine rahat vermeyen anarşistler ve çevreciler, küresel iktisat zirvelerinde polis bariyerlerine karşı –bazen de bunların üstünden aşarak– çok daha büyük sayılara ulaşan protestoculara öncülük etmeye başladılar. 1999'da Seattle'da, 2000'de Prag'da boy gösteren ve Nisan 2001'de Cenova'daki kanlı gösteride doruğa ulaşan yeni, köktenci bir antikapitalist hareket, neoliberal seçkinlerin güvenini sarstı.

9 <https://www.foreignaffairs.com/articles/1991-02-01/unipolar-moment>

2001’de, “tarihin sonu” kuruntusunu tümüyle bitirmesi gereken üç olay yaşandı. Birincisi, 9/11 terörist saldırısı –Afganistan’ı kontrol etmelerine Amerika’nın izin vermiş olduğu kuvvetlerin ta kendisi tarafından düzenlenen saldırı; ardından, Amerikan şirketlerindeki sistemik usulsüzlükleri ve yolsuzlukları açığa çıkaran Enron iflası; son olarak da, kitlesel huzursuzlukların yaşandığı Arjantin’in Aralık ayındaki iflası.

BBC için haberlerini yaptığım olayların yaşandığı o yıla dönüp bakınca, sistemin kenarlarındaki kargaşanın niçin arka plan gürültüsü gibi ele alındığı açıklık kazanıyor. Neoliberalizm, jeopolitik kargaşanın canlanmasını sağ salim atlatabilir gibi görünüyordu. Ortaya çıkan tüm savaşların ve terör tehditlerinin çevre bölgelerde kalması koşuluyla, yanılısma sürdürülebilirdi: Tarih sona ermiştir ve kaos kaynaklarının tepesine çöktüğümüz sürece, asla kötü bir şey yaşanmaz.

Bununla birlikte, 2001 travmalarına tepki olarak, ABD’li muhafazakâr seçkinlerin zihniyeti hem iktisadi hem de jeopolitik düzlemde bir değişim geçirdi. Fed patronu Alan Greenspan, finans piyasalarını dizginlemeye yönelik her türlü girişimi terk ederek, onun yerine, ucuz paranın sürekli bulunabileceği sinyali verdi, bu ise 2003-8’deki *mortgage* balonuna benzin dökcekti. Greenspan’e göre, 9/11’den sonra ekonominin toparlanması, zihinsel bir dönüm noktası da oluşturarak, bilgi teknolojisinin finansal tehlikelerden etkilenmeyen bir dünya yarattığı yönündeki görüşünü doğruladı: “9/11’den sonra ... yeni bir dünyada – çeyrek yüzyıl önce olduğundan bile çok daha esnek, dayanıklı, açık, kendi kendini düzelten ve hızla değişen küresel bir kapitalist ekonomi dünyasında– yaşıyor olduğumuzu biliyordum.”¹⁰

Pentagon’da, Reagan döneminde kilit rollerde bulunan şahinler, şimdi ABD dış politikasının dümenini ellerinde tutuyordu. Hiçbir kurala uymadan “terörle savaş” yürütme yetkisi alan

10 Greenspan, Alan, *The Age of Turbulence: Adventures in a New World* (Türbülans Çağı: Yeni Bir Dünya Serüveni), New York, 2007

bu kişiler, çoktandır güttükleri iki amacı da kapsayacak şekilde bu yetkiyi genişlettiler: ABD Anayasası çerçevesinde işkenceyi ve yargısız alıkoymayı normalleştirme amacı ve Irak petrolünü gasp edip Ortadoğu'yu "istikrara kavuşturmak" için Irak'ı istila etme amacı. Kuyruklu yalanlar söyleyerek davalarını savuncaklardı –ama bu sırf yalancılık değildi.

Düşünsel bir düzeyde, Alan Greenspan, Donald Rumsfeld ve çevrelerindeki gibi kişilerin akıl yürütme tarzında, 9/11'den sonra kolay sezilemeyen ama belirleyici bir şeyler oldu. Küresel düzenin ne denli kırılgan olduğunun –piyasalarda, kurumsal yönetişimde ve jeopolitikte– açığa çıktığı tam o anda, tüm gerçekliği kendi irade güçlerine göre şekillendirebilecekleri kuruntusunu gerekçe göstererek çılgınca stratejik riskler almaya karar verdiler.

Bush'un danışmanı Karl Rove'un 2002'de bir gazeteciye söylediği şu kan dondurucu sözler bu kuruntuyu özetliyordu:

Biz artık bir imparatorluğuz ve eyleme geçtiğimiz zaman, kendi gerçekliğimizi yaratırız. Ve siz o gerçekliği incelerken ... biz yeniden eyleme geçerek, sizin yine inceleyebileceğiniz başka yeni gerçeklikler yaratırız ve her şey işte böyle seçilip ayıklanacak. Biz tarihin aktörleriyiz ... ve siz, hepiniz, bizim yaptıklarımızı sırf incelemekle kalacaksınız.¹¹

Bu, mutlak üstünlüğe, sınırsız eylem kapasitesine ilişkin bir teoriydi.

Kuruntu, en başta *New York Times* yazarı Thomas Friedman'ın çok satan kitapları sayesinde milyonlarca insana iletilip yayıldı. Friedman, Irak'a yapılan saldırının gerçek mantığını açığa vurdu: "Amerika'nın Arap-İslam dünyasında birilerini vurmaya ihtiyacı vardı," diye yazıyordu. "Suudi Arabistan'ı ya da Suriye'yi ezip geçmek gayet hoş olurdu. Ama

11 <http://www.nytimes.com/2004/10/17/magazine/faith-certainty-and-the-presidency-of-george-w-bush.html>

biz Saddam'ı vurduk, tek bir basit nedenden dolayı: Çünkü bunu yapabiliydik.”¹² Irak, ABD'nin keyfî olarak eyleme geçebildiğini, ceza alma korkusu olmadan yüz binlerce insanı öldürebildiğini gösteren bir örnekti.

Mantık eğitimi almış herhangi biri, neoliberalizmin 2001'den sonraki problemini artık saptayabiliyor olmalıdır. Neoliberal seçkinler, gerçekler ile kendi dileklerini –Rove'un yorumunun gösterdiği gibi çoğu kez kasıtlı olarak– birleştiriyor, *“olması gereken”e dair bir iddia ya da talebi, “olan”a dair bir şeymiş gibi gösteriyorlardı.*

Küreselleşmiş ticaret ve finans piyasalarının ortaya çıkışı, 2001'e kadar, tek yönlü ve durdurulamaz bir tarihsel süreç olarak selamlanıyordu. Neoliberallerle birlikteyken yapabileceğiniz en kaba şeylerden birisi, küreselleşmenin sırf bir politika olduğunu ve tersine çevrilebileceğini öne sürmektir. Ama 2001'den sonra, dünya artık neoliberal teoriye uygun değildi. Bu yüzden de öyle olmaya zorlanmalıydı.

Bu, seçkin düşünüş tarzına 2001 yılı dolayında giren yeni bir zorbalığın kaynağıydı. Bush'un ve Blair'in Irak konusundaki jeopolitik pervasızlığı ile Fed'in 2002'den 2008'e kadar tutulduğu ucuz para çılgınlığını birbirine bağlayan işte budur. Her iki girişim de “tarihin sonu” yanılmasını sürdürmeye yönelikti. Her ikisi de sistematik yalancılığa dayanıyordu. Her ikisi de felakete yol açtı.

Irak Savaşı, tek kutuplu düzeni yıkacak bir zincirleme reaksiyon başlattı. Irak, herhangi bir tek kutuplu sistemin açıkça yeni sömürgeci bir yola gireceğini, F15 bombardıman uçağının “gizli yumruğu”nun artık soyut anlamdaki piyasa güçlerinin gizli elini güçlendirmeyip öncelikle Halliburton ve ExxonMobil gibi tekelci ABD şirketlerinin çıkarlarını kollayacağını hem Moskova'ya hem de Pekin'e öğretti. Doğal kaynakların giderek

12 <http://www.nytimes.com/2003/06/04/opinion/because-we-could.html?mcubz=0>

kıtlaşacağı bir yüzyılda, Amerika'nın bu kaynakları güvence altına almak için savaşa girmeye hazırlandığını dünyaya öğretti. Batı'nın "insani yardım amaçlı müdahale"sinin bir düzmece olduğunu dünyanın dört bir yanındaki otorite yanlılarına öğretti. Ve gerek Çin'de gerekse Rusya'da yeniden konvansiyonel silahlanmayı savunanlara güç kazandırdı: Her iki ülke de ertesi onyılta savunma harcamalarını iki katından fazla artırdı.¹³

AB ve Japonya dahil, büyük jeopolitik oyuncuların tamamı, Amerika'nın tek kutuplu gücünün zayıflamakta olduğunu kavradı. Bu durumda, herkesin kendine ait etkin bir jeopolitik strateji düşünmesi, ABD'nin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışması mantıklıydı. Ve Vladimir Putin bunu salt düşünmekle kalmıyordu: Takıntı haline getirmişti.

Tarih, sona ermek yerine, ivme kazanmak üzereydi. Ama Fukuyama'nın kuşağı, Hegel'in kuşağından çok daha büyük bir sorunla yüzleşmek zorundaydı. 1815'te tasarlanan jeopolitik düzen, ekonomik büyümeyle, teknolojik yeniliklerle ve demokrasinin genişlemesiyle –kısacası, ilerlemeyle– parçalandı. 1989'da doğan küresel ekonomik sistem ise ekonomik durgunluk yüzünden ve bilime, demokrasiye düşman güçlerce parçalanıyor. Bu, ilerlemenin zıddıdır.

Şimdi anlaşıldığı üzere, 2008 öncesi finansal çılgınlıkla ilgili en hayret verici şey, ideolojik güdülerin nasıl da etkili olduğudur –neoliberalizmin "gidişat budur" dan, "gidişat böyle olmalıdır" a geçişini yansıtan bir şeydir bu.

Politikacıların söylediklerine göre, bunun mantığı, yoksul insanları sisteme "finansal olarak dahil etmek" için onlara ipotek yoluyla değersiz mülklere erişim olanağı vermenin *gerekli* olmasıydı. Ücretler ne denli kötü şekilde yerinde sayarsa saysın,

13 <http://researchbriefngs.parliament.uk/ResearchBriefng/Summary/CBP-7877#fullreport> ve <https://www.globalsecurity.org/military/world/china/budget-table.htm>

gençlerin psikolojisi markalara ve tüketime ayarlanarak, kredi arzının sürmesini sağlamak *gerekli* idi. Ev fiyatlarının yükselmesi *gerekliydi* ki, savaş sonrası refah döneminde doğan kuşak, servetini, 1980-2000 arası doğan yoksul kuşağa devredebilsin. Hisse senedi piyasalarının gelişmesi *gerekliydi* ki, şimdi emekliye ayrılmış çiçek çocuğu [*hippi*] kuşağı, organik gıdalara ve Kosta Rika tatillerine para ayırabilsin. Serbest piyasa kapitalizminin işlediği inancını çok acılı derslerle insanların beyinlerine zoraki soktuktan sonra, şimdi o sisteme bol para pompalayarak çalışmasını *sağlamak* *gerekliydi*.

Bunun sonucu olarak, ihracat yapan ve borç veren ülkeler ile ithalat yapan ve borçlanan ülkeler arasında muazzam bir küresel dengesizlik meydana geldi. 2006'ya gelindiğinde, bu küresel dengesizliğin büyüklüğü, tüm cari hesap uyumsuzluklarıyla ölçüldüğü üzere, dünya GSH'sinin yüzde 5,5'ine ulaşmıştı.¹⁴ İktisatçıların çoğu, kaygılanmayın, diyordu, bunlar sadece küreselleşmenin büyüme sancıları. Ancak para, hiçbir düzenleyici önlem olmaksızın, finans sisteminin küresel şebekesinde gürül gürül akarken, sistemde tıkanma ve sızıntıların olması kaçınılmazdı. Akışı kontrol eden kimse yoktu. Fransız iktisatçılar Anton Brender ve Florence Pisani, küresel düzenleme olmayışının 2008'deki çöküşü nasıl kaçınılmaz kıldığını özlü bir şekilde toparlayıp anlattılar: "Sonuç korkunçtu: Küresel dengesizliklerin sürekli derinleşmesini en sonunda dizginleyebilen tek güç, küreselleşmiş finansın çökmesiydi."¹⁵

Denetimsiz bir finans sisteminin olması ve küresel sistemin, Amerikan gücünün keyfi yansımasına dayanması herkesin işine geliyordu. Her iki durum da neoliberal projenin ayrılmaz birer parçası haline geldi ve her ikisi de onun yıkımına yardımcı oldu.

14 Little, Bruce, "Küresel Dengesizlikler –Tam Olarak Ne Kadar Tehlikeli?", *Bank of Canada Quarterly Review*, İlkbahar 2006, s. 3

15 Brender, Anton ve Pisani, Florence, *Global Imbalances and the Collapse of Globalised Finance* (Küresel Dengesizlikler ve Küresel Finansın Çöküşü), Brüksel, 2010, s. 2

Uyarılar yapılyordu. Ama seçkin zümre bunlara kulak asmadı. Çünkü neoliberalizmin ilkeleri artık insan doğasına dair bir kurama dönüşmüştü.

“Ekonomik insan” terimini ilk kez John Stuart Mill bir düşünce deneyi olarak önermişti. Ekonomik davranışlarımızda tutarlı örüntüler aramak için, Mill ve onun izinden giden iktisatçılar, insanları bütün diğer vasıflarından arındırılmış olarak hayal ettiler. *Homo economicus*, kendi çıkarını gözeten, kendisi için azami faydalar arayan ve kusursuz bilgiyle hareket eden bencil bir birey olarak tanımlandı. Ancak hiç kimse, böyle iki boyutlu bireylerin var olduğunu gerçekten iddia etmedi: Ekonomik insan, bir soyutlamaydı.

Mill ve kuşağı, insan doğası konusunda liberal görüşü benimsediler: İnsanın doğası gereği rekabetçi olduğuna inandılar –ama aynı zamanda gerçek insanların dinden, ahlaktan, lüks ve dinlence arzusundan etkilendiklerini de kavradılar.

Ne var ki neoliberalizm, 19. yüzyıl iktisadının düşünce deneyini alıp, gerçekliğe dair iddialara dönüştürdü. Bunu ilk önce akademik teori düzeyinde yaptı. Neoliberalizmin teorisyenleri, tüm yönleriyle insan doğasını temelde ekonomik olarak tanımladılar; piyasaya dayalı bir ekonominin temel özelliğini, mücadele değil, rekabet olarak tanımladılar; işçiyi ise “insani sermaye” olarak yeniden tanımladılar. Neoliberal akademi dünyasının kült kahramanı Gary Becker, akılcı şekilde alınan herhangi bir kararın, sanki ekonomik bir tercihmiş gibi –ister suç, ister seks, ister oy verme olsun– yeniden modellenebileceğini söylüyordu. Risklerin ödüllere ağır basması sağlanarak suçların nasıl en elverişli düzeylerde tutulabileceğini gösteren matematiksel bir formül geliştirdi.¹⁶

¹⁶ <http://www.nber.org/chapters/c3625.pdf>

Sonra, otuz yıllık bir dönem boyunca seçkinler, iktisadi buyrukları gerçek insanlara dayatmak için, Becker ve çömezleri tarafından geliştirilen teorileri kullandılar, böylece işbirliği, dayanışma ve özgecilik [*"altruism"*] dürtülerinden geriye ne kalmışsa hepsine saldırdılar. Bunu yapmak için yasalara, yönetim tekniklerine, finansal teşviklere, propagandaya ve kaba kuvvete başvurdular. Hırsları iyice çığırından çıkınca, kurumların, devletlerin ve örgütlerin yerine rastgele devşirdikleri tek tek "ekonomik insanlar"ı geçirmeyi bile denediler –ve Uber, Airbnb gibi şirketler aracılığıyla hâlâ deniyorlar.

Ancak siyaset seçkinleri –düşünüşümüzü yeniden şekillendirmek üzere– yeni rutinlerin gücünü zincirlerinden kurtarıp ortalığa salar salmaz, insan hayatının mikro düzeyinde bir değişim de başladı. Anlaşıldı ki, iyi bir ekonomik erkek ya da kadın olmak, insanı çok verimsiz bir yurttaş yapıyordu. Michel Foucault'nun işaret ettiği üzere, 19. yüzyıl liberallerinin hayal ettikleri *homo economicus*, devletin rahat bırakması gereken, seçme özgürlüğü tanınması gereken bir kişi olduğu halde, neoliberalizmde o, yönetilmesi gereken bir kişidir: "fazlasıyla yönetilebilir biridir."¹⁷

Kültürün, cinselliğin ve dinlencenin yavaş yavaş ticarileştirilmesi, doğası gereği kapitalizmin mantığında her zaman var olmuştur. Ama neoliberal dönemde bu artık "yavaş yavaş" değildi. Son 30 yılda, tipik bir insana ve insanların kafalarındaki ortalama fikirler dizisine, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şeyler oldu, 2008 öncesi vurgun [spekülasyon] çılgınlığında ise bu en üst noktasına ulaştı.

Kapitalizmi eleştirenlerin anladığı şekliyle ideoloji, gerçekliği maskeleyen bir fikirler dizisidir. İdeoloji, gördüklerimiz ve hissettiklerimiz tarafından yaratılır; onu güçlendiren ise seçkin-

17 Foucault, Michel, *The Birth of Biopolitics (Biyopolitikanın Doğuşu)*, Basingstoke, 2008, s. 207

lerin bilgi akışını kontrol ettikleri gerçeğidir. Nitekim örneğin Sovyetler Birliği'nde insanlara, "gerçekten var olan sosyalizm"de yaşadıkları anlatılıyordu (onlar da birbirlerine bunu söylüyorlardı), oysaki gerçekte var olan diktatörlük, yoksulluk, sefalet ve eşitsizlikti.

İdeolojiler, tipik olarak, açık, gözle görülen alternatiflerin karşısında tanımlanır. Daha derin, saklı bir hakikati maskeleydikleri ölçüde, eğitilmiş ve sorgulayan insanlar bunlardan çıkış yolunu düşünebilirler –özellikle, şu uyarıyı yapan işçi hareketi gibi örgütlü bir karşı güç varsa: Patronunuzun söylediği her şeye zırva muamelesi yapın.

Neoliberalizmi farklı kılan, bunu alt etme şeklidir: Neoliberalizm, alternatif bir şeyler hayal etmeyi olanaksız kılan bir gerçeklik yarattı. Eğitilmiş ve sorgulayan insanlar, bunu aşmanın bir yolunu düşünmeyi gitgide olanaksız buldular.

Benim doğduğum yerde McDonald's ilk açıldığı zaman, abuk sabuk durumlar yarattı. Bütün diğer dükkânlarda, kafelerde ve çok katlı mağazalarda müşteriler, kendilerine hizmet verenlerle sohbet ederlerdi: Onları tanıyorlardı; ailelerinin halini hatırlıyorlardı ya da Cumartesi gecesi nerede buluşacaklarını konuşurlardı. McDonald's yeni bir rutin getirdi. Hizmet eden kişi, bir senaryoya göre çalışıyordu. Sizinle aynı okula gitmiş olduğu gerçeğini umursamazsa daha kolay oluyordu. Ayaküstü sohbet edemezdi. Bankonun her iki yanından birkaç kişi ilk başta isyan ettiyse de, uzun vadede hem siz hem de müşteri, bu yeni, kişisel olmayan, şirketsel rutine uyduğunuzda her şey çok daha iyi gidiyordu. Hamburgeriniz daha hızlı geliyor ve kimse sepetlenmiyordu. Bu gösteriye ne kadar katılırsanız, o kadar iyi hissediyordunuz.

Bu uzun küresel süreçte, milyonlarca ufak, gündelik işlem ve rutin yoluyla, neoliberalizm bir ideolojiden fazlası haline geldi. Siyaset bilimci Wendy Brown'ın deyişiyle, bir "normatif akıl dü-

zeni” olup çıktı –daha çok, dine ya da bir Excel çalışma çizelgesine benzer bir şey, mantığı sorgulanamaz bir şey haline geldi.¹⁸

Sovyetler Birliği’nde ya da Mao’nun Çin’inde egemen ideolojileri delmek kolaydı. İnsanlara, yaşadıkları toplumun yeryüzündeki en varlıklı toplum olduğu anlatılıyordu, ama bir Hollywood filmi seyretmek ya da bir ticaret heyetiyle Los Angeles’a uçmak, bunun yalan olduğunu anlamak için haydi haydi yeterdi. İdeolojileri kırılğan olan toplumların dış gerçeklikle temasları her zaman sınırlamaya çalışmaları işte bu yüzdendir: Sovyet ideolojisini Batı gerçekliğiyle bir kez karşılaştırdığınızda paramparça olurdu.

Buna karşılık, neoliberalizm öyle derine yerleşmişti ki, ideolojiyi gerçeklikle ne kadar karşılaştırırsanız, o kadar doğru görünüyordu. Zorunlu rekabetçi davranış, kredi bağımlılığı ve kısa vadeli zenginlik arasındaki geribildirim döngüsü güçlüydü. Tek koşul, duygularınızı, ülkelerinizi ve geriye ne kadarı kalmışsa ahlakınızı ayrı bir bölmede –iş, ticaret ve rekabetin merkezî faaliyetinden uzakta– tutmanızdı.

Ancak bu bazen olanaksızdır. Sovyet sığınmacının Los Angeles yolculuğunun neoliberalizm için eşdeğeri, benliğimizi 360 derece ziyaret etmektir: annelerimizin doğurduğu o içsel, bütünsel, ahlaksal ve toplumsal insanı. Sovyetlerin koyduğu seyahat yasağının neoliberalizm için eşdeğeri ise, *homo economicus* tarzı davranışların sürekli ödüllendirilmesi ve ekonomik mantığa karşı çıkıp insani değerleri destekleyen davranışların cezalandırılmasıdır. İşte bu yüzden, Batı dünyasının güvenlik aygıtı, 1990’lı yıllarda çevre savunucularına ve onların antikapitalist hareketlere katılan haleflerine savaş açtı.

Neoliberal proje, pratikte hümanizme yönelik bir saldırıydı. İnsan doğasının ekonomik yarışmaya indirgenmesini zorladı ve alternatifleri denemeye yönelik tüm girişimleri bastırdı. 2008’de

18 Brown, Wendy, *Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution* (Halkın Çözümü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi), Brooklyn, 2015, Kindle konumu 1103

dinamizmini bir kez yitirince, “normatif akıl düzeni” de çöktü. Bu kadar çok insanın neden böyle kolayca etnik milliyetçilik, kadın nefreti ve bilim karşıtlığı mantığına geri dönebildiğinin açıklaması budur: Onların bu ideolojilere karşı zihinsel savunma mekanizmaları imha edilmişti.

2008’de başlayan yalnızca küresel bir kriz değildi, neoliberal öznenin kriziydi. Otuz yıl boyunca inşa edilen, etrafında milyonlarca insanın yaşamını yapılandığı yanılısamalar birer birer ortadan kalktı.

Karmaşık finansal sistemlerin reel ekonominin istikrarını arttırdığı inancı mı? Bitti. Spekülatif bir balon patladığında asla kötü bir şeyin meydana gelmeyeceği faraziyesi mi? Tuzla buz oldu. Siyaseti, teknokratik tarafların ufak tefek ayrıntılar üzerinde bitip tükenmez tartışmalar yapmalarından ibaret sayan düşünce mi? Gitti. Ucuz kredi dini mi? Madara oldu. Eğer herkes diğer herkesle rekabet ederse her şeyin ancak daha iyiye gidebileceği dogması mı? Her sosyal yardım bürosunda, her aşevinde, uyku tulumuna sarınmış bir insanın doldurduğu her hüznünlü bina girişinde çürütüldü.

Ancak ortadan kalkan bu yanılısamalar problemin yalnızca yarısıdır. Neoliberalizm, her şeyi ekonomiye indirgeyerek ve Lehman Brothers’ı yıkan, Irak bozgununu haklı gösteren türden sistematik yalancılığa izin vererek, bütün bir kuşağı ahlaki yarılgılardan bağışık kıldı. Neoliberalizmin performans ya da gösteri ritüellerine –işyerinde, spor salonunda, barda– uyduğunuz süreç, ahlaki inançlarınız konusunda sistem tarafsızdı.

Neoliberalizm, bir performans sistemi –bir tür ritüelleştirilmiş tiyatro– olup çıktı. Edimsel [performatif, performansa dayalı] davranışı piyasa açısından standartlaştırmak ve ölçmek kolaydır. Çalıştığınız departman, kadınları ve azınlıkları işe almayla ilgili en iyi uygulama ölçütünü karşıladı mı? Ona göre bir onay işareti koyun, yani bir “tik” atın. Biyolojik olarak beyazla-

rın siyahlardan ve erkeklerin kadınlardan üstün olduğunu gizlice düşünüyorsanız, bu kimin umurunda? Liberal varsayım şuydu ki, ekonomik büyüme ve teknolojik ilerleme her şeyi herkes için daha iyi yaptığından, bazı bireylerin gerici önyargıları da zamanla silinip gidebilirdi. Silinip gitmese bile, böyle inançlar ekonomik olarak akılcı karar verme mekanizmasına asla karışmadığı sürece, ikinci derecede önem taşırdı.

Bununla birlikte, performans ritüellerine dayanan toplumlarda, pek çok insanın –genelde gizlice– o ritüellere karşı çıkıp saldırgan fikirler geliştirmeleri mümkündür. Ritüeller artık refah getirmediği ve verili ideoloji artık anlam ifade etmediği zaman, insanlar, deneyimleriyle eşleşen yenilerini aramaya başlarlar. Bugün o deneyimin bazı bireyleri nasıl ırkçı, kadın düşmanı, anti-Semitik ya da İslamofobik yargılara yönelttiğini anlamak için, yarım saat Twitter’a bakmanız yeter.

Sosyologlar, neoliberal benliği tanımlarken, çoğu kez piyasanın bizi delip içimize yerleştirdiği davranış ve tutumları içeren bir liste sunarlar: paraya saygı, özgürlüğü tüketici tercihinin bir biçimi olarak tanımlama eğilimi, benliği “insani sermaye” olarak görme hevesi, ünlülere ve markalara yönelik saplantı. Ama her zaman bundan fazlası söz konusudur. Doğası gereği neoliberal benliğin kökeninde, jeopolitik kalıcılık fikri ve ekonomik alternatiflerin yokluğu yatıyordu.

Bugün milyonlarca insanın yaşamakta olduğu keskin kimlik bunalımını anlamak için, hem jeopolitiğin hem de ekonominin bir anda kopup dağılmasına yol açan süreci izlememiz gerekir.

DAĞILMA

2008'den önce neoliberalizmin vaadi şuydu: Her şey sonsuza kadar böyle, ancak daha iyi olacak. 2008'den sonra ise şuydu: Her şey sonsuza kadar böyle, ancak daha kötü olacak.

1930'larda yaşananndan daha derin bir buhran tehlikesiyle karşılaşan iktidar sahipleri, bunu durdurmak için eyleme geçtiler. Ama eylemleri, önceki otuz yıl boyunca insanlara yutturmuş oldukları hikâyeyle çelişiyordu. İşte anlatıları, bu yüzden yerle bir olmuştur. Kılı kırk yaran zorlu çabalarla var edilen neoliberal benlik, on yıllık bir zaman diliminde, yaşam ortamının Sumatra kaplanının yaşam ortamının yok edilmesi kadar acımasızca yok edildiğine tanıklık etmiştir.

Lehman Brothers'ın çöküşünden Brexit'e ve Trump'ın zaferine uzanan yolculuk, öncelikle ekonomik zorlukla ilgili değildir. Hikâyeleri bir kez altüst olduğunda seçkin zümrenin bu başarısızlıktan ders çıkarmaya yanaşmamasıyla; sistemi değiştirmek isteyenlere karşı basınç ve propagandayla yetinmeyip apaçık şiddete ve manipülasyona yönelmesiyle ve solun net bir alternatif sunamamasıyla ilgilidir.

Sağcı popülist hareketler geçmişi geri getirmeyi istemekle suçlanmalarına rağmen, 2008'den sonra neoliberal projenin kendisi, 1990'lardaki parlak günlere yönelik bir tür nostalji hareketi haline geldi. Köktenci sol o zamana kadar başarısız oldu, çünkü o da projesini geçmişten yeterince farklılaştıramadı. Sonuç olarak, neoliberalizmin 2008-2016 evresi, üç farklı nostalji türü arasında yaşanan rekabetle geçti.

Ekim 2008’de, İngiliz hükümeti, vergi mükelleflerinin 500 milyar *sterlin*’ini bankalarını kurtarmak için kullandı. ABD’nin TARP programı 700 milyar *dolar*; Fransa’daki muadili ise 360 milyar *avro* taahhüt etti. İrlanda öyle büyük miktarlar taahhüt etti ki, ülkenin kamu finansmanı tamamen mahvoldu. Kasım 2009’a gelindiğinde, ABD, Britanya ve Avro Bölgesi’nin, sigorta ve garantiler dahil, bankalarına yaklaşık sekiz trilyon *dolar* enjekte ettikleri herkesçe dile getiriliyordu.¹

Banka kurtarma işlemleri, paradan çok daha fazlasının transferini gerçekleştirdi. Tüm bankacılık ve finans risklerini devlete transfer ederken, banka sektöründeki yatırımcıların ve yöneticilerin ödülleri kendileri için toplamaya devam etmelerine olanak sağladı. Bu durum, insanların beyinlerine zorla sokulmuş olan temel ideolojik prensipleri –yani, hükümet müdahalesinin yarardan çok zarar getirdiğini ve piyasanın her zaman kendini düzelttiğini savunan ilkeleri– yerle bir etti.

Bu arada, sistemin böylesine hızlı çökmesi, iktisat mesleğinin temel bir varsayımını –yani, karmaşıklığın güvenliğe eşit olduğu; riskleri sektörlere, zaman dilimlerine ve özvarlık sınıflarına yaymanın, bir şeyler yanlış giderse, tüm dünyanın yükü omuzlamasına olanak vereceği varsayımını– zayıflattı.

Bank of England’ın (Birleşik Krallık Merkez Bankası) baş iktisatçısı Andy Haldane dobra dobra ifade etti. Matematiksel modeller, karmaşıklığın istikrar sağlayıcı etkilerine işaret etmişti. Buna karşılık, sistem, “ne kendi kendini düzenlediğini, ne de kendi kendini onardığını göstermiş”ti. “Tıpkı yağmur ormanları gibi finansal sistem de, büyük bir şokla karşılaştığında, bazen yenilenemez hale gelme tehlikesi taşımaktadır.”²

1 Alessandri, Piergiorgio ve Haldane, Andrew, “Devlet Bankacılığı”, Bank of England, Kasım 2009

2 Haldane, Andrew, “Finansal Ağın Yeniden Düşünülmesi”, Konuşma, 28 Nisan 2009, <https://www.bis.org/review/r090505e.pdf>

Bir merkez bankası yetkilisi, kapitalizmin tıpkı bir yağmur ormanı gibi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu söylerse, onu dinlemelisiniz. Dinleyenler, temel mesajı kaptılar: Tüm sistem yalanlar üzerine kurulmuştu. Ve merkezî yalan açığa çıkınca, hikâyenin geri kalanı paramparça oldu.

Avrupa Birliği, 1992’den itibaren özel sektör şirketlerine devlet yardımını yasaklamıştı. ABD’de hem Reagan hem de Bush “sanayi politikasını her nerede bulursa bulsunlar ortadan kaldırma”ya çalışmıştı.³ İstihdamı, uzmanlığı ve arz güvenliğini devam ettirmek için çelik ya da otomotiv fabrikalarının desteklenmesi fikri alay konusu olmuştu. 2008’den sonra ise devletler, özel şirketleri toptan destekleyeceklerdi. Yalnızca bankalara ve sigorta şirketlerine değil, otomotiv ve mühendislik firmalarına, finansal uzantılarına, hatta Fransız oyuncak üreticisi Meccano gibi şirketlere bile ayakta kalmaları için vergi mükelleflerinin paraları verildi.⁴

Gelişmiş dünyada sanayi üretimi, ticaret ve istihdam gerilerken, ülkeler, vergilerde indirim yapmak ve aynı zamanda harcamaları artırmak zorunda kaldı. “Mali canlandırma” adı verilen bu uygulama, doğrudan doğruya devlet kapitalizmi döneminin ders kitabından alınmıştı: Bir krizde, diyordu Keynes, borç alırsanız ve harcama yaparsınız. Ama siyasetçi ve iktisatçıların çoğu, meslek yaşamını, Keynes’in ders kitabının yanlış olduğunu insanlara anlatmak üzerine kurmuştu. Ek olarak, borçlanmayı artırması gereken devletler zaten büyük borç altındaydı –dolayısıyla, bunların borç/GSYİH oranları, kendi ekonomik kuralları ve doktrinlerinin, AB örneğinde ise yasanın buyurduğu limitlerin üstüne çıkacaktı.

2010’a gelindiğinde, krizin acil evresinin sona ermesiyle, bu yüksek borç düzeyleri, sert kemer sıkma talebini tetikledi. Talep

3 <http://www.economist.com/node/16741043>

4 *a.g.e.*

kimdendi? Kurtarılmış olan bankalardan –şimdi bunlar, hükümetlere, kendi halklarına saldırmadıkları müddetçe, borç para vermeme tehdidinde bulunuyordu. İrlanda’dan Yunanistan’a kadar hükümetler, emekli aylıklarında, ücretlerde ve verdikleri hizmetlerde yaptıkları harcamaları kısmak zorunda kalınca, büyüme yeniden durgunlaştı ve 2011-12’deki Avrupa borç krizine yol açtı. Dünyanın her yanında insanlar, Yunanistan gibi bir ülke üzerindeki etkisine tanık olarak, neoliberalizmin insanlara ödettiği bedeli artık görebiliyordu: artan intihar oranları, kötüleşen sağlık ve sosyal hizmet standartları, durgunlaşan büyüme. İngiltere de kervana katıldı, çünkü Muhafazakâr-Liberal koalisyon kamu harcamalarını öyle bir kısıtı ki orada da büyüme durdu.

En sonunda dünya ekonomisini ayakta tutan, merkez bankalarının niceliksel ya da parasal gevşeme [QE, “*quantitative easing*”] yoluna gitmeleri oldu: Faiz oranlarını sıfıra indirdiler ve hiç yoktan taze para yarattılar. 2018’e gelindiğinde, merkez bankaları yirmi trilyon dolarlık yeni talep şırınga etmiş bulunuyordu. Serbest pazar ideolojisi, merkez bankalarının yetkililerine, yeni basılan parayı asla altyapı, sağlık ya da üniversite ödentileri gibi gerçek şeylere harcamamalarını buyurdu. Böylece onlar da ekonomiyi canlandırmak için dolaylı bir etkiye güvendiler. Bir kredi darlığı oluşuncaya kadar yeryüzündeki en güvenli kredilerin tümünü satın alırsanız, yatırımcıları, paralarını daha az güvenli olan araçlara –borsaya, hisse senetlerine, gayrimenkule, emtiaya, altına ve Bitcoin’e– yatırmaya zorlamış olursunuz. O zaman bu varlıkların fiyatı artar ve en sonunda reel ekonomiye kâr akmaya başlar: Yeni alveriş merkezleri ve ofis binaları inşa edilir, yeni işyerleri kurulur, yeni milyonerler yaratılır ve bunlar da en yeni İsviçre saatini almak durumunda kalırlar.

Ama yoksullar ve orta sınıfın alt kesimi için bunun olumsuz bir yanı vardı. Birincisi, parasal gevşeme, özel emekli aylığıyla geçinenlerin kazançlarını azalttı –çünkü emeklilik fonlarının

elde bulundurması gereken devlet bonolarından elde edilen faiz artık asgari düzeydeydi. Daha sonra bu, başka bir devasa varlık balonunu kamçıladi: Emlak fiyatları, rantlar, borsalar ve emtia fiyatları coştı. Sınırlı değer saklama ya da tasarruf araçlarının fiyatları da öyle oldu –altın 2009’dan 2012’ye kadar; Bitcoin ise 2012’den itibaren. Eğer bir emlak spekülâtörü, Angola’da bir maden patronu ya da bir Rus oligark iseniz bu iyi bir şeydi –ama sadece ücretinizle geçiniyorsanız kötüydü, çünkü ücretler neredeyse hiç artmıyordu.

Gerçek ücretler 2007-2015 arası Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İngiltere’de azaldı. Kredi arzı daralmasını izleyen sekiz yılda Japonya, İspanya, Fransa ve ABD’de yıllık ücret artışı yüzde 1’den az oldu. Hiçbir gelişmiş ülkede ücretler, GSYİH büyümesine ayak uyduramadı: Gelişmiş ekonomilerde kârlara kıyasla “ücret payı”ndaki uzun süreli aşınma ivme kazandı.

Altyapının çürümesiyle, kamu hizmetlerinin kötüleşmesiyle ve üniversite ödentilerinden kiralara varıncaya kadar her şeyin maliyetinin yükselmesiyle birleşen ücretlerdeki durağanlaşma: Neoliberal politikaları sonuna kadar uygulayan ülkelerde fiilen yaşanan “toparlanma” deneyimi buydu. Hisselerin ve lüks apartman dairelerinin fiyatlarındaki çarpıcı artışın yanı sıra bu, insanları, neoliberalizmin yükselme döneminde kendilerine öğrettiği tüm dersleri bir yana atmak zorunda bıraktı: İnsanların günlük deneyimi, neoliberalizmin yalnızca zenginler için çalıştığını onlara öğretmeye başladı.

İngiliz iktisatçı William Davies’in yazdığı gibi, devletin şirket kurtarma operasyonlarından sonra, neoliberalizm “kelimenin tam anlamıyla gerekçesiz” hale geldi.⁵ Devletlerin küçük ve edilgin olması gerektiğini dinleyerek büyümüş bütün bir kuşak, devletlerin hızla, muazzam boyutta ve keyfi olarak –üstelik bir

5 Davies, William, *The Limits of Neoliberalism: Authority, Sovereignty and the Logic of Competition* (Neoliberalizmin Sınırları: Otorite, Egemenlik ve Rekabet Mantığı), SAĞB Publications, 2016, Kindle basımı

teori ya da açıklama getirme zahmetine girmeden- harekete geçtiğine tanık oldu.

Bundan çıkarılabilecek yalnızca iki akılcı sonuç vardı: neoliberal modeli terk etmek ya da her devletin daha küçük bir pastadan pay alma kavgası vereceği bir tarzda o modeli yeniden şekillendirmek –benim “ulusal neoliberalizm” dediğim bir seçenek. Trump ve Brexit, bu son seçeneğin açık seçik örnekleridir; Almanya’nın 2015’te Yunan demokrasisini ezme kararı da öyleydi. Eninde sonunda her şey dönüp dolaşıp size özgü neoliberalizm çeşidinin yaşayabilmesi için krizin bedelini başka birine yüklemeye varıyor.

Sonuç olarak, ekonomik milliyetçilik geri dönmüştür, ancak insanların beklediği gibi devlet kapitalizmi biçimine bürünerek değil. Ticaret anlaşmalarının reddedilmesi, küresel kurumların ve sınır aşan düzenlemelerin daha zayıf hale getirilmesi talepleriyle geri dönmüştür. Bu yeni, ulusal neoliberalizm biçiminin neden seçkinlerin kimi kesimleri için mantıklı olduğunu anlamak amacıyla, geçmiş ve gelecekteki büyümenin uzun dönemli kaynaklarını inceleyelim.

2015’te, Bank of England iktisatçıları, dünya ekonomisinin otuz yıldır, nasıl olup da gelecekte kendini sürdüremeyecek bir büyüme türü tarafından sürüklendiğini göstermeye çalıştılar. 1980’den 2000’e kadar, küresel büyümenin yalnızca iki sürükleyici gücü vardı: İş gücünün artması ve üretkenlik “cephesi”ndeki büyüme, yani salt teknolojik yenilikten ziyade eğitim düzeylerinin yükselmesi ve kredi artışı. Bu dönemde –yoksul ülkelerin IMF’nin kısıtlamalarına boyun eğmek zorunda kaldığı dönemde– küresel güney, gerçekte küresel büyüme rakamları üzerinde bir yükü.

Bank of England iktisatçılarının dediğine göre, 2000’den sonra durum değişti. Çin’de sanayi üretiminin ve yenileşmenin

[inovasyon] atağa geçmesi, Asya ve Latin Amerika ülkelerinin IMF'nin kemer sıkma taleplerine boyun eğmemesi, 2000-2010 arasında küresel güneyin "ara kapatıcı büyümesi"ni negatiften dikkat çekici ölçüde pozitifte taşıdı. Ara kapatıcı büyüme, Hırvatistan'ın daha çok İtalya'ya benzediği, Türkiye'nin daha çok Hırvatistan'a benzediği vb. bir süreçtir. Altyapı kurulmasını ve işgücünün eğitim düzeyinin yükseltilmesini içerir. Ancak zaman geçtikçe bunu yapmak giderek zorlaşır.

Aynı dönemde -2000 ile 2010 arası- genişlemiş bir işgücünün büyümeye katkısı yavaşladı. Üretkenlik artışı ise negatife döndü. Bank of England iktisatçılarının dediğine göre, otuz yıllık dönemin tamamında, saf teknolojik yeniliğin küresel büyümeye etkisi tamı tamına eksi % 0,2 idi. Yani hiçten de azdı.

Bu, insanların, piyasaların ve makinelerin gelecekteki ilişkileri açısından derin çıkarımlar barındırıyor. Ancak şimdilik, 2008 krizinin temel nedenini, bir *tweet* kısalığında şu şekilde belirtebiliriz: Teknolojik yenilik, artık, tüm borçlanmayı akılcı kılacak kadar büyüme getirmiyordu.

Eğer bu doğruysa, demek ki, Keynes'in tasarladığı devlet kapitalizmi sisteminin dağılmasına karşı neoliberalizm bir çözüm değildi: Bir savuşturma ve meselenin etrafından dolaşma çabasıydı. Büyümeyi destekleyecek şekilde krediye, nüfus artışına, eğitimin yükselmesine ve kentleşmeye dayanıyordu. Ancak Bank of England iktisatçılarının öngörülerinden anlaşıldığı gibi, tüm bu şeylerin bir sonu vardır.

Gelecek otuz yılda, nüfus artışı yavaşlarken ve zengin ile yoksul ülkeler arasındaki uçurum daralırken, ülkelerin -kural-sızlaştırmadan, varlık zenginliğinden ve küçük devletten oluşan neoliberal reçeteyi hâlâ uygulamaya çalışıp, bu kez ona etnik milliyetçilik çeşnisi de ekleyerek- dünyadaki artakalan büyüme için yarışmaları mantıklı olacaktır.

2016 yılına girildiğinde, merkez bankaları, dünya ekonomisini sekiz yıl yaşam desteğiyle hayatta tutmayı başarmışlardı. Ve

Şangay'daki G20 zirvesinde, uzunca bir süre bunu yapmaya devam edebilecekleri konusunda birbirlerine garanti verdiler.⁶ Para basarak, bir ekonomiyi sonsuza kadar yaşam desteğine bağlayıp yaşatabilirsiniz. Sorun şu ki, bir ideolojiyi yaşam desteğiyle hayatta tutamazsınız. İnsan beyni tutarlılık ister.

İnsanlar, hayatın sırf yat sahipleri için değil, kendileri için ne zaman daha iyi olacağını bilmek istiyorlardı. Kemer sıkmaktan harap bitap düşmüş ülkelerde, acıların ne zaman son bulacağını bilmek istiyorlardı. Gençler, dağ gibi birikmiş burs borçlarını sürekli yerinde sayan ücretlerle kapatmalarının nasıl mümkün olacağını, bunun kendilerinden nasıl beklendiğini ve şirket emeklilik sistemlerine kilit vurulan bir zamanda emeklilik için nasıl tasarruf yapabileceklerini bilmek istiyorlardı. G7 ülkelerinin seçkinlerinin artık verecek bir yanıtı yoktu.

Sonuç olarak, insanlar günlük yaşamlarının gerçekleriyle neoliberal ideolojiyi ne kadar çok kıyaslarsa, bu ideolojinin bir yalandan ibaret olduğu da o kadar çok açığa çıkar. Bu sistem, serbest mübadele yerine, giderek daha çok zorunlu rekabete dayanmaktadır: Öğrenciler, üniversiteler, kentler, işçiler, kiracılar, taksi sürücüleri arası bir rekabettir bu ve amacı, her zaman sıradan insanların daha az almaları ama bunun karşılığında daha çok şey yapmalarıdır. Bugün iş dünyasındaki genel görünüm, girişimcilerle dolu bir serbest piyasa yerine, devlet kapitalizmi döneminde hiç görülmemiş bir ölçekte tekellerin egemenliğini yansıtmaktadır: Google, Facebook, Apple, Amazon, Alibaba, Tencent ve benzerleri –yönetimi elinde tutanların her zaman sıradan yatırımcılardan daha fazla güç sahibi olmasını sağlayacak şekilde yapılandırılmış ve potansiyel rakipleri boğmaya ya da ele geçirmeye her zaman hazır olan tekeller.

Toplumsal akışkanlık yerine, birçok ülkede altı haneli maaşlar –en tepedeki üniversiteler ve mesleki nitelikler yoluyla–

6 <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/speeches/2016/885.aspx>

miras gibi devredilir hale geldi. 1980’li yıllarda Londra finans piyasalarında servet kazanan “seyyar satıcılar”ın yerini, milyonerlerin oğulları ve kızları aldı. Oyunculuk, gazetecilik ve hukuk mesleklerinde, yani bir zamanlar zeki çocukların işçi sınıfı arasından yükselme yolları olarak işlev gören mesleklerde bile zenginlerin özel eğitim almış çocukları ağır basar oldular.

Bu arada, gelişmiş dünyada durgunluk sürerken, yeni gelişen pazarların seçkinleri ve orta sınıfları yükselmeye devam etti. 1980’li yıllardan başlayarak, seçkinlerin halka anlattıkları üzere, küreselleşme, zengin ülkelerin yoksul ülkelerin pazarlarına girerek daha da zenginleşmesinin bir yoluydu; kirli imalat işlerini koyu tenli insanlar yapacaklardı; G7 ülkelerinin yurttaşları yüksek ücretli, yüksek becerili işlerde çalışacaklardı. Bu vaadin yanıltıcı niteliği, 2008’den sonra açıklık kazandı. Dünyadaki Rolex satış yerlerini dolduran yeni milyonerler Çin, Rusya, Kazakistan ya da Angola’dandı. Gelişmiş dünyanın işçi sınıfını zenginleştirmenin bir yolu olarak yutturulan küresel ticaret, giderek onları yoksullaştırmanın bir yoluna daha çok benziyordu.

Ama insanların, küresel ve demokratik biçimleriyle neoliberalizme katlanma iradesini en sonunda kıran, başka bir şey oldu: duygularının kazandığı teknolojik yetkinlik, yani duygudurumlarının teknoloji sayesinde güçlenmesi.

Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesi yazdığı *Howards End* adlı romanında E. M. Forster, yaşama yönelik zıt yaklaşımları betimlemek için iki orta sınıf aileden yararlanır. Ailelerden biri, kültürden, duygulardan ve ilişkilerden oluşan içsel yaşamı yeğler; diğeri ise Forster’in “telgraflar ve hiddet” ifadesiyle özetlediği eylem, iş ve çatışma yaşamını.⁷

Neoliberal dönemde, içsel duygusal yaşama ve kişisel ilişkilere odaklanmak, milyonlarca insanın gitgide kaotikleşen bir

7 <https://www.bl.uk/20th-century-literature/articles/howards-end-andthe-condition-of-england>

dünyayla başa çıkma yoluydu. Ancak 1995 sonrası bunun için kullandıkları teknoloji diğer bütün kuşaklarınkinden köklü bir biçimde farklıydı. Forster'ın karakterleri dolmakalem, resim fırçası ve piyanonun klavyesini kullanırdı. Oysaki biz, içsel yaşantımızı, birbirine bağlı bilişim aygıtlarıyla sürdürüyoruz –ve sistemik krizin patlaması, bu aygıtlar sayesinde kitlesel, mobil ve toplumsal ağlar kurma olanağına kavuştuğumuz anla neredeyse tam aynı ana denk geldi.

2008 sonrası ilk iki yıl boyunca dikkat çekici ölçüde az direniş oldu. Onun yerine, bir tür yaygın zihinsel ve sözel hoşnutsuzluk vardı. Ancak bunun yayılmaması ve bağlantısız kalması olanaksızdı: Kendini ifade etmek, en içedönük biçimleriyle olsa bile, kullandığımız teknoloji sayesinde önü alınamaz şekilde eylem dünyasına itildi. 1914 öncesi kuşağa, istekleriyle eylemleri arasında “sadece bağlantı kurma”ya ihtiyaç duyduklarını öğreten Forster, bu sonucu görseydi hoş bir sürpriz yaşardı.

2009 ortasından itibaren direniş başladı. 2011’de patlayıp alanlara ve caddelere aktığında, neoliberal seçkinler salt “telgraflar ve hiddet”le değil, baskı, sansür ve şiddetle karşılık verdiler.

2009 yazında, sosyal medya yoluyla koordine edilen protestoların İran’ı sardığına tanık olundu. Eğitim harçlarındaki büyük artışlar nedeniyle çıkan öğrenci işgalleri dalgası, ABD’yi vurdu. Ekim 2010’da, genç Fransız işsizlerin ve öğrencilerin oluşturduğu gruplar “Fransa çapında mağaza vitrinlerini kırdılar, kaldırım taşları fırlattılar, çevik kuvvet polisiyle kovalamacalı çatışmalara girdiler”. Tetikleyici neydi? Emeklilik yaşının 62’ye yükseltilmesi kararı.⁸ Bir ay sonra, İngiliz öğrenciler fakültelerini işgal ettiler; liseli çocuklarla ve işsizlerle birlikte, Muhafazakâr Parti genel merkezini bastılar, sonra da karışıklık yaratan üç gösteride Whitehall’u felç ettiler. Burada fitili ateş-

8 bkz. Mason, Paul, *Why It’s Kicking off Everywhere: The New Global Revolutions* (Niçin Her Yerde Patlak Veriyor: Yeni Küresel Devrimler), Londra, 2012

leyen, yıllık üniversite eğitim harçlarının üç bin *sterlin*'den dokuz bin *sterlin*'e çıkarılmasıydı. Tüm bu olaylarda verilen yanıt, orantısız polis şiddeti oldu.

Sonra, Tunus'ta yoksulluğa ve rüşvetçi kolluk kuvvetlerine karşı başlayan protesto hareketi, diktatör Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesini sağladı. Kahire'deki Tahrir Meydanı'nın işgali 25 Ocak 2011'de başladı ve Arap dünyası alev aldı: Yemen, Libya ve Suriye'yi derinden yaralayacak olan iç savaşların hepsi, Tahrir işgalinin olduğu günler içinde barışçıl sivil protesto eylemleri olarak başladı. Bahreyn'de toplumsal düzen öyle fena sallandı ki, Suudi Arabistan, bunun yayılmasını önlemek için silahlı kuvvetlerini devreye soktu.

Protestoların birleştirici özelliği, ağ bağlantılı sosyal medya kullanımıydı. Mısır'daki başkaldırı Facebook üzerinden örgütlendi; Londralı öğrencilerin yarattıkları kargaşa Twitter'da canlı yayınlandı. Uzun zamandır baskı altında tutulan blog yazarları ve yurttaş gazeteciler Arap dünyasında açıkça ortaya çıktılar. Devlet denetimindeki Arap medyası ve Batılı yayın kanalları, artık hepsi aynı sorunla yüz yüzeydi: Protestoların anlattıkları, onların denetimi dışındaydı. Polis vahşetinin ve genç protestocular tarafından sergilenen o büyüleyici cesaretin el kameralarıyla çekilen görüntüleri, ülkeden ülkeye hızla yayılıyordu. Yayın kurullarının kendilerine koydukları kısıtlamalar ve sansür, bunlara sökmüyordu. Başkaldırının ana sloganına da hiçbir şey sökmüyordu: "Halk, rejimin yıkılmasını talep ediyor."

Ayakanmalara gerçekten Facebook'un neden olduğunu düşünenler vardı. Göstericiler, Tahrir Meydanı'nda "Teşekkürler Facebook" yazılı pankartlar taşıyor ve duvarlara onun logosunu çiziyordu. Mısır'da kritik an, aslında Mübarek'in Facebook'u kapattığı ve insanların sokağa döküldükleri andı. Küresel protesto hareketinin itici gücü, şu üç şeyin birleşmesiydi: Ekonomik sıkıntılar, ağ üzerinden iletişim ve sosyalizmin, sendikaların,

Arap milliyetçiliğinin eski, hiyerarşik yöntemlerini açıkça reddeden kuramların oluşturduğu protesto metodolojisi.

Ardından, 2011'in Mayıs'ı ile Temmuz'u arasında Avrupa'daki meydanlarda işgaller yaşandı; İspanya'da milyonlarca ve Yunanistan'da yüz binlerce insan buralara aktı. Temmuz'da, İsrail gençliği –hem Araplar hem Yahudiler– konut sorununu ve gençlerin sefaletini kınamak için devreye girerek Tel Aviv'deki Rothschild Bulvarı'nı işgal etti. 17 Eylül 2011'de, "Occupy Wall Street" (Wall Street'i İşgal Et) protestosu New York'un Zuccotti Parkı'nda başladı ve dünya çapında yüzlerce kenti eylem alanına çeviren küresel "Occupy" (İşgal) hareketini tetikledi. Zuccotti çadır kampı Kasım ayında dağıtıldıktan sonra, bayrağı Rusya devraldı.

Duma seçimlerinde Putin'in Birleşik Rusya Partisi lehine hile yapılması, o yılın Aralık ayında bir gösteri dalgasıyla protesto edildi. Bu gösterilere on binlerce insan katıldı ve 24 Aralık'ta yüz yirmi bin kişinin katılımıyla zirveye ulaşıldı. Bu kitle, "Occupy" protestolarında tanık olduğumuz ağ bağlantılı yeni gençlik ile 1990'larda oligarkların devreye soktuğu türden liberalizmin kalıntıları ve hayli az sayıdaki milliyetçi, yabancı düşmanı unsurun bir karışımından oluşuyordu. Şubat-Mart 2012'deki daha büyük gösterilerden sonra, polis şiddeti, kurucu liderlerinin uydurma vergi suçlarından tutuklanması, medyadaki karalamalar, devletin siber saldırıları –ve Putin'i destekleyen neofaşist serseri çetelerinin saldırıları– karşısında hareket zayıflayıp söndü.

Bu başkaldırıların her biri özgül bir ulusal karakter taşımasına rağmen, hepsini de neoliberalizmle ilintili yaygın adaletsizlikler tetikledi. Britanya'da ve Avrupa'nın çevre [*periferi*] ülkelerinde sorun, kemer sıkmaydı; ABD'de ise hükümetin Wall Street'le uğraşmakta isteksiz davranmasıydı. Arap dünyasında protestoların itici gücünü, fiyatların –gelişmiş ülkelerdeki parasal genişlemenin körüklemesiyle– yükselmesi ve Seyfülislam Kaddafi, Cemal Mübarek gibi evlatları neoliberal mafyanın has

adamları olan devletin başındaki kleptokratların küstahlığı oluşturdu. Rusya’da, on yıldır süren ekonomik gelişmeye rağmen, toplumun ödediği bedel –apaçık kleptokrasi, demokrasi-nin içinin boşaltılması ve organize suç– nedeniyle kabaran öfke, bardağı taşırdı.

Bu olguların her birinde, eylem enerjisi internet üzerinde birikmiş olmakla birlikte, eşitliğe dayanan ve özgür, ağ bağlantılı bireylerce şekillendirilen bir topluma ilişkin ortak görüş de o yolla oluşup gelişti.

“Ağ bağlantılı birey” terimini türeten sosyologlar, yatay yönetim yapılarının, varoşlardaki yaşam örüntülerinin ve ağ bağlantılı aygıtlara kitlesel olarak erişebilmenin bir araya gelip yaşam tarzlarımızı etkilemeye başladığı 1990’lı yıllarda oluşan davranış değişikliklerini betimlemek için bu kavramı kullandılar. Barry Wellman, küme halinde ve hiyerarşik şekilde yaşamaktan uzaklaşıp ağlarda yaşamaya yöneldiğimizi söylüyordu. Manuel Castells, bu kavramı daha ileriye götürerek, bilgi çağının, buna maruz kalan insanlar arasında büsbütün yeni bir kültür, güç yapısı ve öz-imgesi yarattığını öne sürdü. Wellman, bu olgunun tersine çevrilebileceğini düşünürken, Castells öyle düşünmüyor: Nasıl ki bir ülke yeniden elektriksiz hale getirilemezse, bir toplumun da yeniden ağsız hale getirilemeyeceğini savunuyor.⁹

Kasım 2010’da, Londra’nın yoksunluklar içindeki kenar mahallelerinden 16 yaşında gençlerin oluşturduğu lidersiz bir kitle-nin Whitehall’u basmasına, polislerle kavgaya tutuşmasına ve bir polis aracının tepesinde dans etmesine tanık olunca, Castells’in teorisinin doğru olduğu kafama dank etti. Özgül ulusal ya da kültürel bağlam ne olursa olsun, Londra’dan Kahire’ye, Atina’ya, New York’a kadar bu davranış yeniydi ve benzerlik gösteriyordu.

9 Castells, Manuel, “Ağ Toplumuna İlişkin Araştırmacı Bir Teori İçin Malzemeler”, *British Journal of Sociology*, C. 51, Sayı 1, Ocak/Mart 2000, s. 5-24

Protestocular, yapabildikleri her yerde, kamusal alanı işgal ederek kamplar ya da geçici meclisler kurdular. İnternette yalnızca bir siyasal program ya da eylem takvimi geliştirmekle kalmadılar, yeni bir insan etkileşimi modeli de geliştirdiler: ağların teşvik ettiği yatay güç yapılarına, uzlaşmaya ve çeşitliliğe dayalı bir model. Castells'in yazdığı gibi, sadece toplumsal değişim için gösteri yapıp sonra eve gitmek yerine, içinde yaşamak istedikleri toplumun geçici bir modelini, simgesel anlam taşıyan en yakındaki halka açık meydanda yarattılar: "İnternet, öfke ve umut ağlarının bağlantılı olduğu güvenli mekânı sağladı. Siber âlemde [sanal gerçeklikte] oluşturulan ağlar, erişimlerini kentsel mekâna genişlettiler."¹⁰

Castells, siber âlemden sokaklara bu kabarık taşmayı istemli bir eylem olarak tanımlıyor. Geriye dönüp baktığımda, bana daha çok istemsiz gibi görünüyor: sanki teknoloji, kendini özel olarak ifade etmek için gösterilen tüm çabaları, iç gözlem dünyasından alıp dış dünyaya yöneltmeyi bizzat zorlamış gibi görünüyor. Edilgin sensiz ve bunalımdaysanız, o duyguyu ancak birkaç kişiyle paylaşabilirsiniz; zıvanadan çıkmışsanız, bunu herkesin bilmesini istersiniz. Sosyal medya sayesinde, bunu anlatmanın araçlarına kavuşursunuz.

Tüketimciliğin kuvvetli bir eleştirisi ile tüm ayrım ve kimliklerin –sınıf, cinsiyet, din– işgal edilen mekândaki coşkuya gömülmesi, bu hareketlerin çoğunun ortak özelliği idi. Bu hareketler, fikirlerin dolaylı yoldan irdelendiği, ideolojik polemiklerin bir kenara ayrıldığı, saldırganlığın ve hiyerarşik davranışın caydırıldığı uzun, yavaş, katılımcı meclisler topladılar. Gençler arasında yaygın olan ve şimdiki haliyle sistemin geleceğinde artık bir payları olmadığını yansıtan inanç, bu tartışmalarda ağır basıyordu. Protesto dalgası Bin Ali'yi ve Mübarek'i alaşağı edin-

10 Castells, Manuel, *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age (İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler)*, Cambridge, 2012

ce, bunun en az 1848’de Avrupa’yı silip süpürmüş olan bulaşıcı devrim kadar güçlü olduğu ve uzun vadeli sonuçlar doğuracağı açıkça anlaşıldı. Bunu bastırmak için, devletler birbiri ardına askerî kolluk önlemlerine başvurdu.

29 Haziran 2011’de, Yunan çevik kuvvet polisinin, Sintagma Meydanı’nda çadır kampına binden fazla gaz bombası attığına tanık oldum. Polisin amacı, IMF’nin ve ECB’nin (Avrupa Merkez Bankası) emriyle ikinci kemer sıkma paketinin kabulüne karşı direnmek için toplanmış büyük, kararlı bir protestocu kalabalığını dağıtmaktı. Anarşistlerden oluşan bir çekirdek grup hariç, insanların çoğunun şiddet kullanmak için değil, polisleri karşı bedenlerini siper etmek için orada olduğu açıktı. Sintagma’nın aşağısında işyerlerinin olduğu dar sokaklarda, küçük iş sahiplerinin dükkânlarını kapattıklarını, yüzlerini ıslak bezlerle sardıklarını ve köktenci gençlerle birlikte barikat kurduklarını gördüm. “Ne iş yapıyorsunuz?” diye sordum rastgele. “İç dekoratör, konser piyanisti, mobilya satıcısı” gibi yanıtlar aldım. İşleri mahvolmuş insanlar, gelecekleri mahvolmuş üniversite öğrencileriyle omuz omuzaydı.

Askerî kolluk güçleri, barışçıl protestoları dağıtmakta ve eylemcilere zulüm yapmakta çok etkili olduklarını gösterdiler. Ancak görüntüler bir kuşağın Facebook ve Instagram hesapları aracılığıyla yayılınca, milyonlarca insanın nihai gerçeği görmesini sağladı: Neoliberalizm, şiddet kullanarak dayatılan piyasa mantığıdır.

Genç İngiliz gazeteci Laurie Penny, 2012’de Yunanistan’dan geçtiği haberde, bu kavrayış anını şöyle betimliyordu:

İlk kez polisten tekme yediğinizde ya da arkadaşlarınızın hırpalandığını ve gözaltına alındığını gördüğünüzde, iktidar hatlarının gerçekten nereye çizildiğini ve hiçbir şeyin değişmediğini ama biraz farklı olduğunu kavriyorsunuz. Bu, eğitiminin hayati bir parçası, ama bir kez o dersi alınca, yeniden

gerek duymuyorsunuz. Gerçekten istemediğim halde sigara içiyorum ve kızgınlım, kızgınlım, kızgınlım.¹¹

Avrupa, ABD, Tunus ve Mısır'da sokak ayaklanmalarının taarruz evresi 2012'ye gelindiğinde sona ermişti. Ama kilit nitelikteki başka ülkelerde bu dinamik daha sonra başladı: Ertesi yıl Brezilya, Ukrayna ve Türkiye, yolsuzluğa bulaşmış, zorba hükümetlere karşı kitlesel hareketlere sahne oldu. Bu arada, sivil toplum ayaklanmaları Suriye, Libya ve Yemen'de iç savaşa dönüşerek, herhangi bir protesto hareketinin denetimini aşan jeopolitik aktörler –cihatçılık, ABD'nin stratejik gücü ve Rus dış politikasına göre hizalanan devlet ve hareketlerin koalisyonu– için birer çekim alanı haline geldi.

Bazen, bu sarsıcı olayların –sivillere uygulanan işkence, tecavüz ve ayırım gözetmeyen katliam görüntülerinin sosyal medyada yayıldığı türden olayların– tüm dünyada insanların şiddeti kanıksamalarına yol açtığı söylenmiştir. Aslında, bu tür haberler büyük bir fark yaratmıştır; geniş çaplı ve ayırım gözetmeyen şiddetin, kleptokratik seçkinlerce her zaman yeğlenen seçenek olduğunu –ve bu tür seçkinlerin, muhalefetle karşılaşınca, hukukun egemenliği ve demokrasi konusundaki taahhütlerini terk ettiklerini– insanların iyice fark etmelerini sağlamıştır.

2009-2015 arasında çeşitli ülkelerde art arda gelişen direniş hareketleri, ilerici gelecekte kısa bir görüntüyü dünyaya sundu. Ama iktidardaki seçkinler, genelde, “teşekkürler, biz almayalım” dediler. Sistemin yükseliş döneminde yaratmış oldukları tüm donanımı ve yasal yetkileri kullanarak ilerici seçenekleri bastırdılar. Bununla birlikte, 21. yüzyıl otoriterliği, sırf çöküp ufanmakta olan bir statükoyu korumaktan ibaret olamazdı. Geleceği istemiyorsanız, geçmişle baş başa kalacağınızı tüm dünya görüp anlamak üzereydi.

11 Crabapple, Molly ve Penny, Laurie, *Discordia*, Londra, 2013, Kindle konumları 917–20

KEKİSTAN'A GİDEN YOL

11 Ağustos 2017 gecesı, polo yaka gömlek ve haki pantolon giyinmiş 250 kadar adam, ABD'nin Virginia eyaletine bağlı üniversite kenti Charlottesville caddelerinde Nazi tarzı meşaleli bir yürüyüş sahneledi. "Kan ve Toprak", "Beyazların hayatı önemlidir" ve "Yerimizi Yahudiler alamaz" şeklinde sloganlar atıldılar. Amaçları, Konfederasyon generali Robert E. Lee'nin bir heykelinin kaldırılması için şehir meclisinin aldığı kararı protesto etmektir. Ertesi gün, "Sağ Birleşsin" adıyla düzenlenen çok daha büyük bir yürüyüş, kent çapında şiddet kıvılcımını ateşledi. Polis, yürüyüşün denetimini elden kaçırdı, dolayısıyla hem kentte hem de eyalette olağanüstü durum ilan edildi.

Yürüyüşçüler arasında, dört neo-Nazi grubu, Ku Klux Klan üyeleri, Kimlikçiler hareketi mensupları ve yarı otomatik silah taşıyan en az üç tane kendinden menkul milis grubu vardı.¹ Polis, antifaşist protestocuları bir yan sokağa sürüp sıkıştırdıktan sonra, "Vanguard America" (Öncü Amerika) armasının bulunduğu bir kalkan taşıyan James Alex Fields, kamyonunu onların üstüne sürerek protestocu Heather Heyer'ın ölümüne ve 19 protestocunun yaralanmasına neden oldu. Şiddet olaylarını izleyen bir polis helikopteri düştü ve iki memur öldü.

Saldırıdan iki saat sonra, Donald Trump, şiddetin "birçok tarafını" kınayan bir demeç verdi. Üç gün sonra Trump, doğaçla-

1 <http://www.nbc29.com/story/38204693/settlements-from-unite-the-right-05-16-2018>

ma olarak yaptığı bir çıkışla, her iki tarafta “çok ince insanlar”ın olduğunu öne sürdü, Konfederasyon anıtlarının kaldırılması çabalarını yerden yere vurdu ve “çok, çok azgın” olduğunu iddia ettiği “alternatif sol” a saldırdı. Ku Klux Klan’ın eski önderlerinden David Duke, hemen bir tweet atarak Trump’a desteğini bildirdi. Söylendiğine göre, Steve Bannon, bu çıkışı, Trump’ın “halkının” yanında durduğu “belirleyici an” olarak nitelendirdi.²

Charlottesville olayı, hem ABD’de hem de başka yerlerde birbiri ardına sahnelenen alternatif sağ saldırılarından sadece biriydi. Yine de gelişmiş dünyanın yıpranmış demokrasilerine yeni faşizmin yönelttiği meydan okumayı anlamak için gereksinim duyduğumuz öğelerin çoğunu minyatür boyutta içeriyordu.

Sallanan pankartlar ve bayraklarla başlamak iyi olur. Bunların çoğu, bekleyebileceğiniz şeylerdi: Konfederasyon bayrağı, gamalı haç, Nazi SS’in siyah güneş flaması, Konfederasyonu diriltmek isteyen Güneyli Milliyetçi hareketin siyah haçı ve Avrupalı Kimlikçilerin dış göç karşıtlığının simgesi olarak benimsedikleri Sparta kalkanı logosu. Ancak bayraklardan biri, aşırı sağ çok yakından incelememiş olanlar için yeniydi: Nazi Wehrmacht’ın savaş sancağının siyah-yeşil bir taklidi olan ve gamalı haç yerine “4chan” adlı bir internet sitesinin logosunu taşıyan bayrak. Bu, “Kekistan”ın, yani liberal ve ilerici Amerikalıları “trol”lemek için kurgulanan, popüler kültürün simgelerini bozarak kullanan hayali bir sağcı Ütopyanın bayrağıdır.

Kekistan’ın yalnızca hayali bir bayrağı değil, bir de marşı vardır: 1980’lerin pop şarkısı *Shadilay*. “Din”i, eski Mısır’ın kurbağa-tanrısı Kek’e dönüştürülen çizgi roman karakteri Kurbağa Pepe’ye tapınmak olarak kabul edilir. Bu simgeler, yüzlerce memetik (iletişimsel) çeşitlemenin yanı sıra, sağcı internet sitelerinde alt kültürel şifre olarak –örneğin, beyaz üstünlüğünü savunanlar, nüfus sayımı formlarında “Kekistanlı”yı hayali bir

2 <https://www.axios.com/what-steve-bannon-thinks-about-charlottesville-1513304895-7ee2c933-e6d5-4692-bc20-c1db88afe970.html>

milliyet olarak ya da Kek'i bir din olarak ilan ederlerken- kullanılıyor. Aynı zamanda da Kekistan, bir şifreden fazlasıdır. Bu, edebiyat kuramında “*conceit*” (aykırı benzetme) denilen şeydir –eğlendirici olsun diye tasarlanan, kendine ait karmaşık bir iç mantığı olan genişletilmiş bir kinayedir.

Ama mantığı anladığınız anda, çok da eğlendirici değildir.

Amerika'da beyazların üstünlüğünden yana ve neo-Nazi hareketler hiçbir zaman yok olup gitmedi. Ancak küçük boyutluydular. Yeni olan nokta ise bölük pörçük olsa bile yaygın bir sağcı kültürün, tutucu zihniyete sahip gençler arasında çevrimiçi bir biçimde ortaya çıkmasıdır. Bu kişiler, 4chan gibi duyuru ortamlarını, YouTube video kanallarını, Facebook ve Twitter'daki “etkili kullanıcılar” [“*influencer*”] ağını kullanarak, apaçık faşist gruplardan tutun da Trump idaresinin kenarında yer alan kişilere kadar uzanan ortak bir zihniyet alanı yaratmışlardır. Kekistan, işte o alanın adıdır.

Kekistan benzetmesi, faşizm için yeni bir gerekçelendirmenin –kadınların ve etnik azınlıkların haklarına karşı çıkan, açıkça antihümanist ilkelere dayanan yeni bir tekno-muhafazakârlık biçiminin– ortaya çıktığının kanıtıdır. Bunun tehlikesi, birkaç bin eski tarz faşist eylemciyi seferber edebilmesinde yatmıyor. Siyaset biliminin son otuz yıldan beri çoğunlukla birbiri aleyhine çalıştığını farz ettiği sağın üç kesimi arasında sinerji yaratılmasında yatıyor: aşırı sağ (açık faşistler), şiddetten kaçınmaya ve emekçi halk arasındaki kültürel güvensizlik ve nostalji duygularına hitap ederek seçmen tabanı oluşturmaya eğilimli popülist köktenci sağ, bir de bizatihi ana akım muhafazakârlık.³

Brexit referandumundan ve Trump'ın zaferinden –her ikisinde de etnik milliyetçi hareketlerin ana akımı ele geçirdiğini gördük– sonra, bu hareketleri inceleyen akademik sosyolojinin büyük ölçüde gözden geçirilmesi gerekecektir. Ama bu arada, söz

3 Georgiadoua, Vasiliki ve ark., “Yirmi Birinci Yüzyılda Avrupa Aşırı Sağının Haritası: Bölgesel Düzeyde Bir Analiz”, *Electoral Studies*, C. 54, Ağustos 2018, s. 103-15

konusu hareketler, sahada yeni olgular ortaya koyuyor: İtalya’da Salvini önderliğindeki hükümet, Avusturya’da aşırı sağcı koalisyon ve aşırı sağcı İsveç Demokratlarının Eylül 2018’de aldığı yüksek oy, Trump’ın başkanlığının, gelişmiş dünya çapında sağcı otoriter hareketlere ivme ve güç kazandırdığını gösteriyor.

Peki, serbest piyasaları ve Amerikan iktidarını savunan tutarlı bir ideolojinin çöküşü, niçin neoliberal merkez ülkelerde ırksal ve biyolojik üstünlüğü destekleyen fikirlerin yaygın olarak benimsenmesine yol açtı ki? Kekistan’a giden yol, finansal krizin ardından başladı.

2008 olayları, geleneksel muhafazakârlığı sadece ABD’de değil, dünyanın her yanında darmadağın etti. Koch’un finanse ettiği aşırı tutucu bir düşünce kuruluşu olan Cato Institute, Nisan 2009’da, sağcı aydınlara yönelik “Sıfırdan” başlıklı çevrimiçi bir seminer düzenledi. Seminerin sonucunda, “Neo-Reactionary Movement” (çevrimiçi forumlarda NRx olarak anılan Neo-Reaksiyoner ya da Yeni Gerici Hareket) ortaya çıktı; vardıkları temel sonuç, sağın demokrasiyi terk etmesi gerektiği idi. Dot-com milyarderleri ve PayPal kurucusu Peter Thiel, buradaki mantığı ana hatlarıyla çizdi. Yazdığına göre, “halkın çoğunluğunun gözünde kapitalizmin pek de makbul olmadığı” 1990’lı yıllarda bile apaçıktı. Bankaları kurtarmak için devasa boyutta devlet müdahalesinin yapıldığı günümüzde, hem şirketlerin hem de tasarruf sahiplerinin bu yüzden uğrayacakları kitlesel iflaslar düşünüldüğünde, Amerika’da herhangi bir seçmen çevresinin devletin küçülmesi için oy vermesini hayal etmek imkânsızdı. Thiel şu yargıya varıyordu: “Özgürlük ile demokrasinin bağdaştığına artık inanmıyorum.”⁴

Thiel, demokratik kurumlar dışında yeni gerçeklikler yaratmak için üç yol gösteriyordu. İkiisi fantastikti: Sömürgeleştirerek denize ve uzaya yerleşmek. Ama üçüncüsü fantastik değildi: Si-

4 <https://www.cato-unbound.org/2009/04/13/peter-thiel/education-libertarian>

yaseti, normal kuralların geçerli olmadığı siber âleme, yani sanal âleme taşımak. Thiel, “her türlü devlet denetiminden ve sulandırılmadan bağışık yeni bir dünya para birimi”nin çıkarılması çağrısı yapıyordu; Facebook gibi platformların “yeni muhalefet biçimleri için alan ve ulus devletlerce sınırlanmamış topluluklar oluşturmak için yeni yollar yaratacağı”nı umuyordu. Thiel’in projesi, zımni olarak, devletin şirketleri kurtardığı ve bankaların iflas ettiği kapitalizme “rağmen” yaşamaya; aşağıdan çevrimiçi hareketler yaratmaya; şirketleri kurtarma gerçekliğinin sonrasındaki mantığı reddetmeye; resmî demokratik sürece katılmaktan kaçınmaya yönelik bir projeydi.

Bu arada, Mencius Moldbug takma adıyla yazan ABD’li bilgisayar bilimci Curtis Yarvin, demokrasi yerine otoriter yönetim kurulmasını savunmaya başlamıştı. Yarvin/Moldbug, neo-reaksiyonerlerin gayriresmî peygamberi olacak, beş bin kelimelik ipe sapa gelmez iddialarla dolu yazılarıyla yön verdiği bir tür tarikat kuracaktı. Moldbug, demokrasinin yerini, bir şirket tarzında kurulacak iyi huylu bir diktatörlüğün alması gerektiğini savunuyordu; o yönetimin başındaki kişi, ekonomik özgürlüğü garanti ettiği sürece, kendi ailesinin gereksinimleri için sistemi sağma hakkına sahip olacaktı. Buna en yakın tarihsel model, Hegel’in tapmış olduğu modelin ta kendisiydi: Prusya monarşisi, ama daha önceki bir hükümdarın –Büyük Friedrich’in– yönetiminde olan. Hong Kong, Singapur ve Dubai’yi başarılı 21. yüzyıl otokrasileri olarak anan Yarvin şuna işaret ediyordu: “Bunlar sadece siyasal özgürlükte zayıf, ama hükümet istikrarlı ve etkili olduğu zaman, tanımını gereği, siyasal özgürlük önemsizdir.”⁵

Yarvin’in çalışması, finansal kriz sonrası yeni ultra sağ siyasal stratejinin savunusu haline gelecekti: politika belirlemekle zaman harcamayı bırak; tabanda güç dinamikleri yaratmaya başla; merkez bankalarının katı kurallarından kaçmak için kripto

5 <http://www.thedarkenlightenment.com/the-dark-enlightenment-by-nickland/>

para birimlerini özendir; tek ailenin elindeki bir kleptokrasinin iktidara gelebileceği koşulları hazırla. Alenen böyle diyemeseler bile, sağın tekno-ütopyacılığı, faşizmin düşünce mimarisini yeniden icat etmişlerdi.

İnternette esprili görüntü ve yazı [*“meme”*] paylaşımları yapan, tecavüz fantezileri kuran, beyazların üstünlüğünü savunan on binlerce kişi büyük olasılıkla bu metinleri hiç okumamış olmasına rağmen, bunların içeriği –YouTube videoları ve internet TV şovları yoluyla– daha basit iletilere yeterince sızarak, NRx felsefesinin iletilmesine aracılık eden zengin bir sözel ve görsel kültür oluşturdu. Solcu yazar Angela Nagle gibi, alternatif sağ hareketlere akademinin politik doğruculuğuyla yaklaşıp onları (toplumdaki) hiddetin basit bir ürünü olarak görenler, şu gerçeği gözden kaçırıyorlar: Bu, Trump’ı iktidara getiren aynı kaynaklar –Koch’un finanse ettiği düşünce kuruluşları– kullanılarak önceden teorize edildi.

Toplumun genelini kapsayan “re-set” (sıfırlama) hayalinin sağcı popülist siyasete girmiş olduğunu, G20’nin ta 2009’daki Pittsburgh zirvesi sırasında bildirmiştim. Libertaryen Parti’nin endişeli bir üyesi, kendisi de Obama’yı protesto ederken, “tüm taraflarda pek çok insanın, Amerika’da bir tür hesaplaşmayla ilgili hayaller kurmaya başladığı”nı, Amerikan İç Savaşı’nın AR-15 tüfekleriyle yeniden yapılmasını hayal ettiklerini söylemişti.⁶ Ancak sağcı düşünürler arasında gözlenen antidemokratik dönüşün tabanda bir hareketi nasıl kamçılacağı henüz belli değildi. Egemen seçkin zümrenin hiçbir kesimi, buna açıktan destek veremezdi. Obama’nın ilk yıllarında Fox News aracılığıyla nefreti körükleyen Glenn Beck gibi bir kişi bile, silahlı devrim kışkırtmasına kapılmamaları için Çay Partisi’ne uyarılar yapmaya başladı.⁷

6 http://www.bbc.co.uk/blogs/newsnight/paulmason/2009/09/g20_americas_struggle_to_adapt.html

7 <http://crooksandliars.com/david-neiwert/beck-goes-nuts-over-hcr-concludes-ev>

NRx'ten önemli boyutlara ulaşmış bir aşırı sağcı sokak hareketine geçilirken, çoğu insanın çözüme kavuşmuş saydığı bir sorun katalizör işlevi gördü: kadın hakları meselesi. Tek tek kadınlara yönelik bir dizi yoğun ve koordine çevrimiçi saldırı aracılığıyla, alternatif sağın teori ve pratiği, kan ve korku dünyasına döküldü.

Kriz öncesinde zaten alttan alta fokurduyordu. Ağ sayfalarında yorumların ölçülü bir dille yapılmasını savunan ABD'li oyun tasarımcısı Kathy Sierra, 2007'de saldırıyla karşılaştı. Ev adresi yayınlandı, tecavüz edilip öldürülmesini yansıtan fotoşopla düzenlenmiş görüntüler yayınlandı, bu yüzden insan içine çıkamaz oldu. On bir yaşındaki Amerikalı kız çocuğu Jessi Slaughter 2010'da siber tacize uğradı; binlerce genç ve yetişkin, çocuğun adresini yayınlayıp paylaştı ve kendini öldürmesi için ona baskı yaptı.

Bunlar ve başka yüksek profilli kadın nefreti olayları, bilgisayar oyunu sektöründe cinsiyetçiliği eleştiren feministlere karşı 2014'te başlayan ve onları kamusal yaşamdan uzaklaştırmaya, intihara zorlamaya yönelik acımasız girişimler içeren geniş çaplı koordine bir saldırı olan "#Gamergate"nin temelini oluşturdu. Bu saldırının mağdurlarından biri, video oyunlarındaki maço kültürü eleştirmiş olan gazeteci Anita Sarkeesian, geniş şekilde paylaşılan çevrimiçi tecavüz tehditlerine maruz kaldı.

Cato Institute'un bloglarını yalnızca birkaç bin kişi okumasına, organize "*doxxing*" (hedef alınan kişinin adresini, kişisel bilgilerini ortaya çıkarıp ifşa etme) eylemine ve tek tek kadınlara karşı küfür, hakaret savaşına ["*flaming*"] belki on binlerce kişi katılmasına rağmen, on milyonlarca insan bilgisayar oyunu oynuyor, bunların çoğu da genç insanlar. #Gamergate'i organize edenler, aynı anda yüzlerce oyuncunun ses sunucuları yoluyla rastgele birbirine bağlandığı çevrimiçi oyun altyapısını bilinçli olarak istismar ettiler.⁸ Oyun içi gerçek sesli sohbetlerin kamu-

8 <https://arstechnica.com/gaming/2014/09/new-chat-logs-show-how-4chanusers-pushed-gamergate-into-the-national-spotlight/>

sal bir kaydı yoktur, ama geniş çapta kulaktan kulağa yayılan veriler, bu âlemi #Gamergate propagandasının istila ettiğini gösteriyor.

#Gamergate rezaleti, alternatif sağ oluşturacak ayrı ayrı güçleri bir araya getiren katalizör oldu: profesyonel trolleri, 4chan kullanıcılarını, erkek hakları savunucularını, Evanjelik sağın ve ultra sağcı medya grubu Breitbart News'un geleneksel antifeministlerini –bu sonuncusu, yıldız yazarı Milo Yiannopoulos'un adını bir anda kötüye çıkardı.

#Gamergate, NRx yazarların ana hatlarını çizdikleri kalıba cuk oturdu: yeni iktidar dinamikleri yaratmak için siyaset dışında eylem. Kendisi de yeni bir taktik kalıbı yarattı: bir mağduru şiddet içeren tehditlerle hedef almak, saldırıyı kendi ifade özgürlüğü hakkının bir savunması olarak sunmak, diğer “ifade özgürlükçüleri”nden gerçek dünyada kitlesel destek almak için anayasal çerçeveyi bir katalizör olarak kullanmak ve trafiği Breitbart News'a yönlendirmek. Ondan sonra, Breitbart –“bunu niçin haber yapmıyorlar?” diye sorarak– tartışmayı zorla ana akım medyaya taşır; ardından, Fox News'un yeni cins haber sunucuları saldırıyı normalleştirmeye ve mağduriyeti mazur göstermeye geçerler. #Gamergate aracılığıyla, “*gaslighting*” (mağduru psikolojik olarak manipüle etmeye yönelik kasıtlı çabalar) ve “*doxing*” taktiğiyle birlikte, alternatif sağın popüler kültürel dili –boynuzlu, SJW (küçümseyici bir ifadeyle “sosyal adalet savaşçısı”) ve feminazi (feministleri aşağılayarak nazilere benzetmek) gibi yeni sözcükler– muhafazakâr eğilimli milyonlarca genç arasında kabul görmeye başladı.

Feminizme yönelik saldırı, niçin alternatif sağcı teori ve stratejileri yüz binlerce gencin bilincine iletme yolu haline geldi? Bunun en açık yanıtı, 20. yüzyılın ikinci yarısında doğum kontrolü ve eşit hak yasaları yoluyla erkek biyolojik gücünün geriletilmesinde yatar. 1960'lı yıllarda başlayan bu durum, güç ilişkileri açısından insanlık tarihinde meydana gelen en önem-

li değişikliklerdir. Kapitalizm, kadınları işgücüne katarak, öteden beri yaptıkları ev işlerinin büyük kısmını otomatikleştirerek, genç kadınların özgürleşen cinselliğini tüketim markasına dönüştürerek ve kadınların bağımsız harcama gücüne dayalı koskoca yeni sanayiler kurarak buna uyum sağladı, gerçekte bundan dinamizm kazandı.

Ancak kadınların güçlenmesine giden neoliberal yol 2008'de krize girdi. Kadınların işgücüne katılımının artması ve cinsiyetler arası ücret farkının azalması, ekonomi genişlediği sürece, cinsiyetçi Amerikalı erkeğe zararsız görünüyordu. İş yerinde ve ailevi anlaşmazlıklarda kadınlara resmen eşitlik tanıyan ve onları cinsel saldırıdan koruyan yasalar –kadının cinsel bağımsızlığının kültürel açıdan normalleşmesiyle de birleşince– 2008'den sonra sağcılarca yeni bir çerçeveye oturtulup “erkek karşıtı” gibi gösterildi.

Erkek hakları eylemcilerinin takıntılarını sıralarsak, antife-minizmin alternatif sağ için ikinci derecede bir sorun olmadığı –modern dünyaya yönelttiği tüm eleştirinin habercisi olduğu– açıkça anlaşılır. Birincisi, alternatif sağcılar, kimlik siyasetinin ortaya çıkmasının yegâne mağdurunun heteroseksüel beyaz erkekler olduğunu öne sürerler: Kadınlar, LGBT kişiler ve etnik azınlıklar, kendilerine resmî ve gayriresmî haklar veren açık seçik kimliklere sahipken, düzgün beyaz erkekler sahip değildir. Buna tepki olarak, onlar da kendilerinin ezilmiş kimliğini kurmuşlardır: “Beta erkek”, yani kadınlar “Alfa erkek” denilen kişilerle seks yapmaktan başlarını kaldıramadığı için kendine seks partneri bulamayan genç adam.

Bütün bunların, heteroseksüellikle ilgili gülünç bir ergen tepkisi olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. Ancak neoliberalizmin temel ilkelerinden birinin basit bir biçimde mantıksal ucuna götürülmesi de söz konusudur: İnsanlar biyolojik açıdan eşit değildir ve pazar, en güçlüyü başarıyla ödüllendirerek bu tür eşitsizlikleri ortaya koyacaktır.

“Beta isyanı”, 19. yüzyılda yaşamış Alman filozof Friedrich Nietzsche’nin, Hegel’in “tarihin sonu” kavramına yönelttiği eleştiride ana çizgileriyle belirttiği bir düşüncenin bilinçli bir uyarlamasıdır. Eğer bu meydana gelmiş olsaydı, diyordu Nietzsche, tarihin sonu çoğu insan için iktidarsız edilginliğe düşüş anlamına gelirdi. Sağ kalanlar, C.S. Lewis’in ifadesiyle “göğüssüz adamlar” haline gelirlerdi –yani, ezikler/cılızlar ya da Nietzsche’nin taktığı adla, “son adamlar” olurlardı. Beta ideolojisi, biyolojik iktidarı normal kabul ettiği için, Alfa erkeklerin niçin iktidar sahibi olmaları gerektiğini asla sorgulamaz: Alfaların toplumu yönetmeleri gerektiğini, en iyi sörfçünün kırılan dalgayı yakalamakta her zaman ilk şansa sahip olması kadar doğal sayar. Bu ideolojiye göre “doğal olmayan” şey, kadınların eşlerini seçme ve hayatlarını cinsiyetçi zırvalar olmadan yaşama konusunda yeni elde ettikleri güçtür.

Nietzsche –Hegel değil– neoliberallerin felsefi kahramanı haline geldi, çünkü istencin, yani irade gücünün –zayıf karşısında güçlünün, ahlaklı ve dürüst kişi karşısında kasıtlı yalancının– zaferini haklı çıkarıyordu. Neoliberalizm işlerken ve küresel sistem onu ayakta tutarken, seçkinler, bu “İstencin Zaferi” doktrinine bağlılıklarını, daima insanseverlik ve uygarca söylem görüntüsünün ardına gizlemek zorunda kaldılar. Neoliberalizm krize girdiğinde ise biyolojik hiyerarşiye olan inancı gizlemeye artık gerek kalmadı.

Alternatif sağın neferlerinden birçoğu gibi siz de bir insan/adam [*man*] olarak konumunuzun biyolojik açıdan önceden belirlendiğini kabul ederseniz, o zaman feminizmi eşyanın biyolojik düzenine bir saldırı olarak görmek kolay olur. Stratejilere gelince, Betalar için temel olarak üç tane vardır: bir Alfa erkeğini taklit etmek –böylece kadınları kandırıp cinsel ilişkiye razı etmenin inceliklerini anlatan sayısız rehberi izleyerek “kız tavlama ustası” olmak; “*incel*” –yani *involuntarily celibate* (istemsiz bekâr)– olmak ve özgürleşmiş kadınlara savaş açmak; ya da heteroseksüel ilişki dünyasından kopup sistemli bir biçimde

pornografiye veya istemli bekârlığa çekilmek, bu sırada da feminizme karşı kültürel savaş yürütmek.

Amerika'da "Proud Boys" (Gururlu Oğlanlar) hareketi böyle bir zeminde ortaya çıkmıştır –bu hareket, kardeşlik tarzı kültürel davranışların kadın düşmanı ve İslamiyet karşıtı propagandayla birleşmesinden oluşmakta, ön safında ise "Fraternal Order of Alt-Knights" (Alternatif Şövalyeler Kardeşlik Tarikatı) denilen ve gitgide şiddete yönelen bir savunma ordusu bulunmaktadır. Kitabın yazıldığı tarih itibarıyla, "Proud Boys"un belki toplam altı bin kadar üyesi vardır ve faal neo-Nazilerin sayısı alt düzeyde de olsa muhtemelen beş haneli rakamlara ulaşmıştır. Ancak parçası oldukları ideolojik hareket büyüktür. "Reddit" adlı duyuru panosu sisteminde popüler bir antifeminizm sitesi olan "RedPill sub-Reddit"ın 226 bin takipçisi vardır; bir diğer tercih edilen alternatif sağcı duyuru panosu 4chan, sadece ABD'de aylık 11 milyon kullanıcısının olmasıyla böbürlenmektedir.⁹ Daha kapsamlı bir sorun, şiddete eğilimli kadın nefretinin –sosyal medyanın küresel bir gerçeklik olduğu birkaç kısa yılda– alternatif sağ açısından, dünya çapında yaygın bir alt-kültürel tanıtıcı unsur haline gelmesidir.

Bedava, yüksek çözünürlüklü porno videolarının geniş bant ve 4G yoluyla birdenbire kolay erişilebilir hale gelmesine paralel olarak, yeni kadın nefreti, burada ağır basan öykü izleklerine kolaylıkla uyum gösterdi: grup seks, itaatkâr kadın, seks tuzağına düşürülen sarhoş kadın, cinsel bir yırtıcı hayvan olarak siyah erkek ve "boynuzlular" –birden çok Alfa erkeği (genelde siyah) "kendi" kadınıyla seks yaparken seyretmek zorunda bırakılan Beta erkekleri. 2017'de, internetin en popüler porno sitesi olan Pornhub'ın günlük ziyaretçi sayısı 81 milyondur, ziyaretçilerin üçte biri de 35 yaşından küçüktü.¹⁰

9 <https://expandedramblings.com/index.php/4chan-statistics-facts/>

10 <https://www.forbes.com/sites/curtissilver/2018/01/09/pornhub-2017-year-in-review-insights-report-reveals-statistical-proof-we-love-porn/>

Burada tanıdık bir örüntü vardır. Alternatif sağın şiddet barındıran kadın nefreti, eski çağlara ait bir dizi köhne önyargıdan yararlanmaktadır; bu önyargılara yeni bir ekonomik içerik vermekte ve onları, ekonomik bunalım koşullarında yeni bir mağduriyet zihniyeti olarak şekillendirmektedir. Hannah Arendt, Nazilerin yükselişini incelerken, modern anti-Semitizmi Ortaçağdaki biçimiyle karıştırmanın hata olacağı uyarısında bulunuyordu. Bugünkü kadın nefretiyle ilgili olarak da bunu tekrarlamak yerinde olur.

2008'den sonra, kadın nefretinin, kendi simgesel diliyle bütün diğer hoşnutsuzluklar için ideolojik bir mıknaş olarak işlev gördüğü tartışılabilir. Tıpkı 1920'lerde faşistlerin, Yahudileri, kültürel Bolşevizm yaymakla suçlamaları gibi, neo-reaksiyonerler de feministlere –kendi sözleriyle “feminaziler”e– kültürel Marksist yaftası vurdular. Alternatif sağın bir diğer beylik hakaret ifadesi olan “*cuck-servative*” (boynuzlu muhafazakâr) sözü, beyaz erkek iktidarının gölgede bırakılmasından ve Obama'nın zaferinden sorumlu tuttukları iş sahibi seçkinlerin aciz/iktidarsız muhafazakârlığını belirtir.

Ancak alternatif sağ ve beslendiği daha geniş etnik milliyetçi hareket, 1930'larda faşizmi beslemiş olan ideolojilerden önemli bir noktada ayrılır: Bunlar, ideolojinin kendisi hakkında bilinçli ve sofistike bir teoriye sahiptir.

1999'un gişe rekorları kıran filmi *Matrix*'te, başkahraman Neo, kendisini ezenler tarafından kurulan bir sanal gerçeklikte kısıp kalmıştır. Filmin kritik bir sahnesinde, Neo'ya seçim yapma şansı verilir –mavi bir hap yutup sahte gerçeklikte kalmak ya da kırmızı bir hap yutup, her ne olursa olsun, ebediyen mutluktan yoksun kalma ve sürekli bir isyan haline girme pahasına, çepeçevre her yeri saran sahteliği görmek. Alternatif gerçeklik teması üzerine kurulmuş öyküler –örneğin, *Truman Show*, *West-world* (Batı Dünyası) ve *Inception* (Başlangıç)– neoliberalizmden

kaçamayışımıza ya da ötesini düşünemeyişimize dair genel bir metafor olarak son otuz yılda çoğalmıştır. Buna bağlı olarak, “*to redpill*” (kırmızı hap almak) sözcüğü, 2004’te bir fiil olarak “Urban Dictionary”ye ¹¹ girdiğinde, ilk başta siyasal açıdan nötrdü.¹² Hâkim ideolojiye karşı siyasal bilinç kazanmak ya da kazanmayı öğrenmek anlamına geliyordu.

Ama “RedPill sub-Reddit” 2012’de lanse edildiğinde, “*redpilling*” (kırmızı haplama) kavramı tamamen sağın egemenliğine girmiş bulunuyordu. Neoliberalizme yöneltilen neo-reaksiyoner eleştiri, neoliberalizmin aşırı eşitlikçi, aşırı akılcı, aşırı demokratik ve “evrensel” değerlere aşırı bağlı hale gelmiş olduğuydu. Yarvin/Moldbug, neoliberal dönemin iktidar yapılarını “Katedral” olarak tanımladı: içinde üniversitelerin ve basının –yani temel akılcılık ve hakikat kaynaklarımızın– “evrenselci dogmayı savunmak üzere kurulmuş kapsamlı düşünce denetimi”¹³ uyguladıkları, karşı çıkılamaz bir düşünce mimarisi.

İdeolojiye dair sol teoriler, gerçeklik hakkındaki yanılsamaların yaşadığımız deneyimlerden nasıl ortaya çıktığını vurgularken, yeni sağa göre, düşünce denetimi her zaman düşmanlar tarafından bilinçli olarak dayatılır ve dolayısıyla, bundan kaçmak daha kolaydır. Tek yapmanız gereken, kırmızı hapı almak ve “uyanmak”tır. Peki, hapı sağlayan kimdir? Fox News aracılığıyla Rupert Murdoch, Breitbart aracılığıyla Robert Mercer, duyuru panolarında ve Twitter’da “*shitposting*” [abuk sabuk iletiler gönderme] olarak bilinen faaliyetle saldırgan düşünceleri, sözleri ve eylem çağrılarını durmadan yayarak havariliğe soyunan on binlerce Beta.

11 Özellikle yeni argo kullanımlara, teknoloji ve bilişim dünyasında yeni çıkan sözcüklere, kimi çevrelerce uydurulan ama zamanla yaygınlaşan yeni ifadelerle vb. cümle içinde örnek kullanımlarla birlikte yer veren, Türkçesi “Kent Sözlüğü” anlamına gelen popüler bir internet sözlüğü. –ed.

12 <http://knowyourmeme.com/memes/red-pill>

13 <http://www.thedarkenlightenment.com/the-dark-enlightenment-by-nickland/>

2014'e gelindiğinde, Amerikan sağı, eski muhafazakârlılığın parçalarını şu çerçevede yeniden bir araya toplamıştı: (a) demokrasinin tam anlamıyla teorize edilmiş bir reddi; (b) mağduriyet anlatısının ana itici gücü olarak, şiddet de barındıran kadın nefreti; (c) akılcılığa, üniversitelere ve medyaya düşmanca bakış; (d) evrensel insan hakları kavramının reddi; (e) insanlığın biyolojik farklılıklara –etnik kökene, cinsiyete, zekâ düzeyine– göre katmanlara ayrılması. Gözde saplantılarınızı bu ana omurganın etrafında sıralayabilirdiniz: bazıları için Yahudi karşıtlığı, diğerleri için İslam karşıtlığı, neredeyse herkes için silah denetimine muhalefet.

Alternatif sağın ihtiyaç duyduğu tek şey, yardım alacağı bir dış güç ve kavga edeceği bir iç düşmandı. İç düşmanı tahmin etmek oldukça kolaydı: Amerika'nın siyah, Müslüman ve Latin kökenli (Hispanik) toplulukları. Dış güç –Soğuk Savaş anlatısı garip bir şekilde tersyüz edilerek– Putin'in Rusyası olacaktı.

2008 yılı yalnızca dünya finansal düzeninin çöküşüne tanık olmadı, pek dikkat çekmese bile küresel diplomatik düzende ilk önemli kırılmaya da tanıklık etti. Rusya, o yılın Ağustos ayında, küçük Karadeniz ülkesi Gürcistan'ı istila edip yenilgiye uğrattı. 1989'dan sonra kurulan çok taraflı kurumların hepsince kınanmasına rağmen, Putin, NATO'nun Karadeniz'e genişlemesini –çok küçük bir bedelle– önlemiş ve kendi kuvvetleri için orada daha güçlü bir etki alanı kurmuştu. Bunu anlamakta biraz geç kaldık, ama Gürcistan'dan sonra dünya fiilen bir kez daha çok kutuplu hale geldi. Bu kez önemli bir fark da vardı.

1970'lerin sonunda üniversitedeyken, görmüş geçirmiş bir Kremlin gözlemcisinin seminerlerine katıldım. Ofisinin duvarları, yerden tavana kadar, Sovyet bürokratlarının 10x8 boyutunda vesikalık fotoğraflarıyla kaplıydı, Kremlin içindeki iktidar yapısının haritası dağ gibi klasörlerde dikkatle çıkarılmış, aralarına açıklayıcı notlar eklenmişti. Soğuk Savaş sırasında Sov-

yetlerin alacağı tavırları kestirmek için, belli doktrinlere bağlı olarak faaliyet yürüten ve bildik, kurumsal kuvvetler ayrılığı mekanizmalarıyla sınırlanmış karmaşık, çok iyi eğitilmiş bir bürokrasiyle boğuşmak zorundaydınız.

2008'e gelindiğinde, yaşlı profesörüm sadece bir tane vesikalık fotoğrafa ihtiyaç duyacaktı, klasörlerin yerine ise sadece bir psikiyatrin Vladimir Putin'le ilgili raporunu elde tutmak yeterli olacaktı. Ortak bir doktrini uygulayan karmaşık bir bürokrasiyle cebelleşmek yerine, Batı artık üst kısmı çıplak olarak at sürerken görünmeye eğilimli bir tek adamla karşı karşıyaydı –tüm dünya olaylarına verdiği tepkiler, onun canını sıkmaya cesaret edemeyen insanların verdiği günlük brifinglerin süzgecinden geçiyordu. Eskiden, Kremlin'in ve gizli devletin tüm komuta yapısını inceleyebilirdiniz, şimdi ise önemli olan Putin'in beyindekilerdi.¹⁴

Gürcistan olayından sonra, Rusya'nın geçici başkanı Dimitri Medvedev, ülkenin yeni dış politikasını Putin adına açıkladı. Dünya artık çok kutupludur. Rusya, topraklarına sızmaya yönelik her girişime direnecektir. Rusya'nın sözcülerini her yerde koruyacak ve belirli bölgelerdeki "ayrıcalıklı çıkarları"nı savunacaktır.¹⁵

Medvedev'in ana hatlarıyla çizdiği tablo, "Büyük Güç" doktrini denilen şeydi ve konuşmasının içerdiği imalar açıktı. Rusya'nın amacı, küresel düzenin dayandığı çok taraflı kurumları (BM'yi, Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nı [AGİT'i], silahsızlanmayla ilgili çeşitli anlaşmaları) zayıflatmak ve onun yerine, Rusya, ABD ile Çin arasında doğrudan at pazarlığına dayalı bir dünya düzenini desteklemektir. Orta Asya ve Karadeniz, Rusya'nın nüfuz alanları olacaktı; Kremlin yanlısı aday Viktor Yanukoviç 2010 seçimlerinde –Trump'ın yardımcısı Paul

14 <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/a-day-in-the-life-of-vladimir-putin-the-dictator-in-his-labyrinth-9629796.html>

15 <http://www.newsweek.com/dmitry-medvedevs-grand-strategic-ambitions-84943>

Manafort'un yardımı ve suç ortaklığıyla- zafer kazandıktan sonra Ukrayna da yeniden Rusya yörüngesine sokulmuştu.

Rusya, Arktik bölgenin kendi payına düşen kısmını silahlandırarak, hem İran'ı hem de Lübnan ve Suriye'yi Ortadoğu'da ve-killeri olarak tutacaktı. Avrupa'da "melez savaş" yoluyla, aşırı sol ve aşırı sağ partiler ile çeşitli milliyetçilikleri teşvik ederek, AB üyelerinin NATO ortak savunma doktrinine bağlılığını pratikte zayıflatacaktı. Özetle, Rusya, dünyanın hatırı sayılır bir bölümünü kendi arka bahçesi yapmak istiyordu.

Batılı güvenlik uzmanları, Putin'in niyetini okumakta sorun yaşamadılar. Ama bu okuma, onların dünya görüşüne, yani küreselleşmenin durmaksızın derinleşeceğini ve serbest piyasaların demokrasiye itici güç olacağını söyleyen görüşe uymuyordu. Batılı strateji uzmanlarına göre, Putin ve çevresindeki *siloviki* olarak bilinen eski istihbaratçılardan ve subaylardan kurulu klik, otoriter bir kayyum heyetinden başka bir şey değildi ve yeni, Batılılaşmış orta sınıf denetimi eline alabilecek siyasal olgunluğa erişince bunların silinip gitmesi kaçınılmazdı. Bu strateji uzmanları, Rusya'nın Büyük Güç doktrini gerçek olsa bile, bunun öncelikle saldırı amaçlı değil, savunma amaçlı olduğunu farz ediyorlardı.

Obama yönetimini, Asya'ya yönelik stratejik ve sonuçta talihsiz "eksen"e işte bu faraziyeler soktu. Dönemin dışişleri bakanı Hillary Clinton, Kasım 2011 tarihli "Amerika'nın Pasifik Yüzyılı" başlıklı makalesinde mantığı açıklıyordu.¹⁶ Eğer küreselleşme devam edecekse, diyordu, ABD, Doğu Asya'da mal ve hizmet akışını kendi çıkarlarına uygun olarak şekillendirmelidir. ABD, Japonya'yla ve Güney Kore'yle olan askeri ittifaklarını güçlendirmeli, Çin'in bölgede başat deniz gücü haline gelmesini, dünyanın en hayati deniz yolu olan Güney Çin Denizi'ne egemen olmasını önlemeliydi. Asya'yı eksene almak, Rusya'dan gelecek

¹⁶ <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/americas-pacific-century/>

herhangi bir tehditle ilgilenmeyi Avrupa'ya bırakmak anlamına geliyordu.

Zamanlama çok kötüydü. Clinton'ın makalesinin gazete tezgâhlarında boy göstermesinden bir ay sonra, Moskova'da internet üzerinden örgütlenen protestolar başladı. Eski anlaşma-Putin refah getirir ve toplumun modern, liberal, ağ bağlantılı kesimi siyasetten uzak durur- sorunlu görünüyordu. Putin, protesto hareketini ezmek için, yalnızca hareketin önderlerini tutuklatmakla ve milliyetçi sağcı çeteleri seferber etmekle kalmadı, devletçe kara listeye alınan internet sitelerine dair bir yasa da çıkarttı.¹⁷ Ardından, demokratik hedeflere genel olarak yakın duran 148 STK'nin "yabancı ajanı" ilan edildiği bir yasa çıkarttı ve yabancı medyaya karşı devlet baskısını tırmandırdı.¹⁸ Putin'in bakışına göre, Rusya'da -ve kuklası Suriye'de- kabağan demokratik protesto dalgası Batı'nın eseri idi. Putin, buna tepki olarak, farklı türden bir karşılık -kafayı Asya'ya takmış olan Clinton yönetimindeki Dışişleri Bakanlığının tamamen hazırlıksız gibi görüldüğü bir karşılık- tasarlamaya başlaması için kendi güvenlik aygıtını görevlendirdi.

Rusya, 2012'de, tek taraflı olarak Suriye'ye asker gönderdi. Kiev'deki Moskova yanlısı rejim 2014'te devrildikten sonra, Rusya, Kırım'ı işgal edip topraklarına katarak karşılık verdi, sonra da bir iç savaş başlatarak, Ukrayna'nın Rusça konuşan iki eyaletinin ayrılmasına ve Putin'in silahlı kuvvetlerince işgal edilmesine yol açtı.

Putin'in fiili olarak saldırgan bir melez savaş yürüttüğü, ancak bu oyun hamle hamle ilerledikçe açıklık kazandı. Melez savaş hali, siyasal hedeflere ulaşmak için "konvansiyonel silahların, düzensiz savaş taktiklerinin, terörizmin ve suç davranışlarının aynı anda ve aynı muharebe alanında" beraberce kullanıl-

17 <http://12mars.rsrf.org/2014-en/2014/03/11/russia-repression-from-thetop-down/>

18 <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/11/russia-four-years-of-putins-foreign-agents-law-to-shackle-and-silence-ngos/>

ması olarak tanımlanmıştır.¹⁹ Demokrasiler, tanım gereği, bunu rahat rahat izleyip kovuşturamaz.

Kremlin'in "yeni kuşak savaş hali" dediği Rus doktrininin merkezinde haber alma vardır. Konvansiyonel ordular, rakip komutanlara karşı bir haber alma savaşı yürütür; manevra ve hareketlerin kamufle edilmesi, haberleşmenin parazitlerle engellenmesi, sivil halka yönelik psikolojik savaş yürütülmesi –bunların hepsi, savaş araçlarının, uçakların ve gemilerin katıldığı fiziki muharebe alanındaki sonuçları şekillendirmeyi amaçlar. Melez savaş farklıdır. Bir NATO analistinin belirttiği gibi, "modern savaşa dair Rus görüşü, asıl muharebe alanının zihinde olduğu fikrine dayanır."²⁰

Muhtemeldir ki, şimdi bile –Putin yeğlediği başkan adayını Beyaz Saray'a yerleştirdikten, Brexit oylamasını etkiledikten, Fransa'da Ulusal Cephe'ye destek vermek için yirmi milyon avro harcadıktan sonra bile– Batı'daki birçok insan, Rusya'nın onların zihinlerinin içinde bir savaş yürütmekte olduğunu anlamamaktadır. Demokratik kültüre sahip topluluklar, hukuk egemenliğinin var olduğunu ve bunu çiğneyenlere ceza verildiğini kabul etmeye koşullandırılır. Ama gerçekte, dünyanın koskoca bölgeleri, şimdiden süper zenginlerin güç ve istihbarat sayesinde diledikleri sonuca ulaşabildikleri kurlsız ortamlardır.

Bununla birlikte, Putin'in yeni stratejisi salt Batılı hükümetlerin problemi değildir. O hükümetlerin yerine, neoliberalizme karşı köktenci bir alternatifi geçirmek isteyen herkesin problemidir.

1930'larda demokratlar ve sosyalistler, diğer ülkelerdeki milliyetçiliklere büyük ölçüde düşman olan faşist hareketlerle mücadele ediyorlardı. Bugün faşizm, etnik milliyetçilik ve otoriter

19 <https://warontherocks.com/2014/07/on-not-so-new-warfare-politicalwarfare-vs-hybrid-threats/>

20 Thornton, Rod, "Modern Savaşın Değişen Doğası", *RUSI Journal*, 160:4, 2015, s. 40-48

rejimler, işbirliği yapmaya ve birbirlerini desteklemeye hazırlar. Ve Batı demokrasisini istikrarsızlaştırma ya da NATO'yu ve Avrupa Birliği'ni zayıflatma kapasitesine sahip tüm sağcı hareketler, Kremlin'den –en başta, ağ bağlantılı dezenformasyon alanında olmak üzere– örtülü, hatta apaçık destek göreceğine güvenebilir.

2011'de, Arap Baharının ve "Occupy" hareketlerinin coşkulu ortamında, ağ bağlantılı iletişimler sanki tüm propagandanın anında çürütülebilmesini sağlar gibi görünüyordu. Hükümetler, savaş ve çatışma görüntülerini denetleme gücünü elden kaçırmıştı; olayların resmî sunumu, olay yerindeki tanıklarca gerçek zamanlı olarak denetlenebiliyordu. Sağcı ve otoriter hükümetler, destekçileri arasında bir bilgi balonu yaratarak ayakta kalabiliyordu –ama rızayı devam ettirmek için bu asla yeterli olmayacaktı.

Buldukları bir çözüm, yalan haberlerdi: Gerçek olmadığı açıkça belli olan öyküler uydurmaktı. Stratejinin Rusya öncülüğünde uygulanan başka bir ögesi, ağ ortamını dezenformasyon ve küfür bombardımanı ile kirletmekti, öyle ki insanlar tepki duyup bu ortamdan uzaklaşıyorlardı. 2013'e gelindiğinde, Rus "ağ milisleri" –"trol evleri"nde faaliyet gösteren gençler– yorum yapan her türden forumun havasını zehirlemekte usta haline gelmişlerdi. Gazeteciler, sekiz saatlik vardiya için 36,50 dolar alan maaşlı bir trolün –2011 protesto hareketinin asıl liderine saldırı için– "Navalni, çağımızın Hitler'idir" gibi yorumlar gönderdiğini saptadılar.²¹

Bu çabalar çok geçmeden otomatikleşecekti. 2015'e gelindiğinde, muhalif Boris Nemtsov'un bir köprü üzerinde öldürülmesinden ve Kremlin'in bunu göz ardı etmesinden sonra, yüzlerce Twitter kullanıcısı, Nemtsov'un, "Ukraynalı birinin kız arkadaşını ayarttığı" için Ukraynalılarca öldürüldüğü iddiasını eş zamanlı olarak yaymaya başladı. Daha sonra araştırmacılar, bu

21 <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/10/russias-onlinecomment-propaganda-army/280432/>

saldırıları kusan 17 bin 590 Twitter hesabı saptadılar: Her biri ortalama 2 bin 800 tweet atmak dışında, ağ üzerindeki başka biriyle pek etkileşimde bulunmamıştı. Bunlar, makine denetimindeki “robotlar” [bot hesaplar] idi.²²

Trollerin, robotların ve yalan haber yaratıcılarının nasıl birlikte bir sistem olarak çalıştıklarını anlamak önemlidir. Bunların amacı, sundukları gerçeklik sürümünün doğru olduğuna başkalarını inandırmak değildir; çevrimiçi siyasal tartışma ortamını iyice saldırgan ve çirkef hale getirerek, sıradan insanları uzaklaştırmaktır; tüm tarafların bir propaganda savaşına tutuşmaları ve böylece hiçbir haberin güvenilirliğinin kalmaması olasılığını artırmaktır.

Ancak Vladimir Putin’in trolleri ve Batı’nın aşırı sağ kesimindeki gönüllü dezenformasyon tacirleri, bu yalan haber ekonomisinin sadece arz tarafını oluştururlar. Daha büyük problem, bu ekonominin talep tarafıdır.

“#BlackLivesMatter” (#BLM; Siyahların Yaşamı Önemlidir) hareketi, Florida’nın Sanford kentinde bir tartışma sırasında Trayvon Martin adlı siyah bir ergeni vurarak öldüren “mahalle bekçi koordinatörü”²³ George Zimmerman’ın aklanmasını kınamak için Temmuz 2013’te başladı. Bu etiketi [“hashtag”] türeten ve yayan siyah kadınlar, hem ağ üzerinden eylem teknikleri geliştirme konusunda hayli ustaydılar, hem de eğitilmiş, toplum içinde yükselen siyahların yer aldığı bir kuşağa mensuptular.

22 <https://globalvoices.org/2015/04/02/analyzing-kremlin-twitter-bots/>

23 “*Neighborhood watch*”: Mahalle ya da bölge bekçiliği, ABD’de kimi eyalet ve şehirlerde hırsızlık, tecavüz, cinayet vb. suçları caydırma amacıyla 1960’larda sivil bir inisiyatif olarak oluşturuldu. İlk olarak 28 yaşındaki Kitty Genovese adlı kadının Mart 1964’te New York, Queens’te tecavüze uğrayıp bıçaklanarak öldürülmesi olayının ardından ortaya çıktı. Asıl işlevi, şüpheli olay ya da kişileri kolluk güçlerine haber vermek olsa da, kimi durumlarda bu inisiyatiflerde görevli, koordinatör vb. kişilerin müdahalede bulunmaları tartışmalara yol açtı. Trayvon Martin’in öldürülmesi de bu tartışmaların en yoğun yaşandığı olaylardan biridir. –ed.

2011'de Zuccotti Parkı'ndaki çoğu beyaz, orta sınıftan gençler için yeni ve deneysel olan her ne varsa, artık öğretilen ve öğrenilebilen tutarlı bir metodolojiye dönüşmüştü.²⁴

#BLM'yi, savunmaya dönük bir protestodan, hücumla dönük ve dinamik bir insan hakları kampanyasına dönüştüren olay, 2014'te Michael Brown'ın polisçe katledilmesinden sonra Missouri'nin Ferguson kentinde çıkan ayaklanmaydı. Bunun sonucunda, şehir, silahlı polislerin askerî tarzda işgaline uğradı. Yüzlerce Afro-Amerikan protestocu, ellerini havaya kaldırarak, silahlı polislere karşı "Ateş etme" diye slogan attı. Silahsız, siyah Amerikalıların polis ve yardımcı kolluk kuvvetlerince defalarca katledildiği bir ortamda, bu sadece bir ironi değildi.

Ferguson'dan sonra, siyah Amerika'nın yetiştirmiş olduğu en eğitilmiş, okuryazar ve kendini ifade edebilen kuşağa mensup on binlerce genç, "#BlackLivesMatter"ın hedefleri etrafında eylemciliğe girişti. Üç yıl önceki "Occupy" hareketinin öncülük ettiği teknikleri kullanarak ve 1950'li ve 60'lı yılların sivil haklar hareketlerini incelemekle geçen yılların bilgi birikimini kanallandırmakla, #BLM, serbest piyasa dönemi boyunca şekillendirilmiş olan siyahlara yönelik baskı tarzına, yapısal bir karşı çıkış başlattı.

Neoliberalizm, Amerika'nın siyah topluluklarını onlarca yıldır sefalet ve suça boğarak inim inim inletmişti. Sonuçta -ABD'nin suç işleyenleri oy hakkından yoksun bırakan zalimce yasalarından dolayı- seçmenlerin oy hakları yaygın bir biçimde ellerinden alınmıştı. Başkan Obama -polis cinayetlerinin kurbanlarına üzülmeye daima hazır olmasına rağmen- siyahlara yönelik baskının bu yapısal temellerini ortadan kaldırmak için pek az şey yaptı. İşte "#BlackLivesMatter", bu yapıya meydan okuyup karşı çıkarak, beyaz ırkçılığının geride kalan en derin karabasanlarını tetikledi.

24 <https://medium.com/@patrissemariacullorsbrignac/we-didn-t-start-a-movement-we-started-a-network-909b5717668>

Tarihsel olarak, Amerika’da siyah insan hakları alanında kazanılan her zaferi, ekonomik ve toplumsal bir yenilgi izlemişti. Kölelik 1865’ten sonra kaldırıldığı zaman, Güneyli yoksul siyahlar, ırk ayrımı yasalarının baskısı ve Jim Crow tarzı ırkçı linç eylemlerinin dehşeti altında birer marabaya dönüştüler. 1964 tarihli Medeni Haklar Yasası’ndan sonra, coğrafi ayrımcılığın ve ekonomik krizin birleşmesiyle, kentli siyah yoksullar arasından birçok kişi en alt sınıfa dönüştü: Eğitimden yoksun, düzgün iş bulamayan, sürekli içeri girip çıkan ve seçmenlik hakları elinden alınmış insanlar.

Peki, hukuki yaptırımlar ve hapisane sistemleri, artık siyahları resmî yoldan ezmek için bir silah olarak kullanılamazsa ne olur? Polis, siyah araç sürücülerine ve sırf geceleyin kendi evinin önünde dikilenlere rastgele biçimde terör uygulamaktan vazgeçmek zorunda bırakılırsa ne olur? Peki, mahkemeler, siyah erkekleri yarı köle olarak çalışmak üzere özel kişilerce işletilen hapis-hanelere göndermekten vazgeçmek zorunda bırakılırsa ne olur?

Bunun yanıtı, siyah sosyolog W. E. B. Du Bois’nin, 1930’lu yıllarda, beyaz olmanın “kamusal ve psikolojik bedeli” diye adlandırdığı şeye karşı benzeri görülmemiş bir meydan okumadır. Eğer beyaz olsaydınız, ne denli yoksul olursanız olun, yoksulluktan çıkma şansınız daha yüksek ve bir çete çatışmasında ya da polis tarafından öldürülme veya hapse atılma ihtimaliniz daha düşük olurdu. Neoliberalizm ideolojisi yayıldıkça ve yoksulların, elverişli bir pazarda rekabeti başaramayarak kaderlerini “hak ettikleri” fikri güçlendikçe, siyahların ezilmesi ve yoksulluğuna teknokratik bir gerekçe eklenmiş oldu. Charles Murray’in 1994 tarihli *The Bell Curve* (Çan Eğrisi) kitabının içerdiği sözde “ırk bilimi”ni, pek çok muhafazakârın yaptığı gibi reddedebilirdiniz, ancak yine de ABD’de ırksal azınlıkların kötü ekonomik akıbetlerinin bir şekilde adil olduğunu kabul edebilirdiniz.

Siyaset bilimci Joel Olson’ın işaret ettiği gibi, 2008’e gelindiğinde, siyahların yasa önündeki eşitliği, “açık ayrımcılık biçim-

leri aracılığıyla olmaktan çok, piyasa güçleri, kültürel alışkanlıklar ve diğer gündelik pratikler –ki bunlar, beyazların üstünlüğünün, piyasa güçlerinin ve bireysel tercihlerin doğal bir sonucu olduğunu varsayar– aracılığıyla yeniden üretilen örtülü ve gizli bir ırksal ayrıcalıklar sistemi”ni maskeliyordu.²⁵

Bu durum da, yeri gelince, Cumhuriyetçilerin ana akım siyaseti ırksallaştırma stratejisinde siyasal ifadesini buldu. “Demokratlar, beyaz seçkinlerin siyah suçlu alt sınıfa yaltaklanan, onlara pezevenklik yapan kesimidir” cümlesi, ana akım olsun ya da olmasın tüm Cumhuriyetçilerin seçim zamanı yaymaya hazır oldukları alt metnin doğru bir özeti olurdu.

O nihai “örtülü ve gizli ırksal ayrıcalık”, beyaz birinin, siyah birine karşı polisleri çağırabilmesi ve siyahları, şiddetli saldırıya uğrama, haksız yere hapse atılma ya da en uç durumda, vurulup öldürülme korkusuna düşürebilmesiydi. #BLM kurucuları buna meydan okuyarak –hem de bunu, din veya duygu temelinde değil, toplumsal teori ve anayasal meşruiyet temelinde yaparak– tüm siyah Amerikalıları yoksul ve güvencesiz beyaz Amerikalılardan ayıran “cam zemin”i kırma tehlikesi yarattı.

Bu da büyük bir şeydir. Siyahların özgürleşmesine dair korku, alternatif sağın dar sınırlarını aşp, beyaz orta sınıfın kalbine kadar ulaşır. Sosyal medyada kaydedilen sayısız “Permit Patty” vakasına tanık olursunuz: Beyaz ırkçılar, siyahların barbekü için ateş yakmalarından, belirli havuzlarda yüzmelerinden ya da gerçek “Patty” vakasında olduğu gibi, siyah bir çocuğun evinin önünden geçen futbol taraftarlarına şişe suyu satmasından şikâyet ederek polis çağırırlar.²⁶

#BLM, genç, ağ bağlantılı ve siyah Amerikalılar arasında –siyah NFL oyuncularının ABD ulusal marşı çalınırken diz çöke-

25 Olson, Joel, “Beyazlık ve Amerikan Siyasetinin Kutuplaşması”, *Political Research Quarterly*, C. 61, no. 4, 2008, s. 704–18

26 <https://rollingout.com/2018/07/04/ranking-the-most-racist-acts-of-white-people-calling-the-police-on-black-folks/>

rek yaptıkları protestolara kadar uzanacak şekilde– hem bir hareket hem de bir bilinç haline gelince, buna gösterilen tepki de, alternatif sağın Amerikalı muhafazakârların gündemini daha fazla işgal etmesine olanak sağladı.

Sağcı düşüncenin kıyılarında uykuya dalmış duran ve genellikle itibar görmeyen “ırk bilimi” yeniden yoğun ilgi odağı oldu. “American Renaissance” gibi internet siteleri, siyahların kalıtsal olarak beyazlar kadar zeki olmadığını kanıtlamaya adanmış mevcut tüm sahte bilimi yeniden derlerken, Murray de alternatif sağ akademik çevrelerce göklere çıkarıldı. Ve bu bir rastlantı değildir –zira alternatif sağın cinsiyetle olduğu kadar ırkla ilgili düşüncesinin merkezinde de, insan varoluşunun evrenselliğine karşı çıkış ve eşitsizliğin biyolojik açıdan meşruiyetine olan inanç yatmaktadır.

Sağcı popülist grupların Avrupa’da seçim kazanımları elde etmeye başladığı 1990’lardan beri, siyaset bilimciler, onları harekete geçiren sıkıntıları, yakınmaları ve geliştirdikleri ideolojileri anlamaya çalışmışlardır. Bunu açıkça dile getirmeseler de amaçları, yeni aşırı sağın dizginlenebilmesi ve katıksız faşizmin küçük de olsa mevcut kalıntılarıyla birleşmelerinin önlenmesi için yollar arayıp geliştirmek olmuştur.

Bu konuda ateşli tartışmalar yürütüldü, sonunda varılan uzlaşmayı makul bir biçimde özetlemek gerekirse, katıksız faşistlerin asıl şikâyetleri ekonomik olduğu halde, sağcı popülistlerin asıl şikâyetleri kültürel ve göçle karşı karşıya kalmış mevcut işçi sınıfı toplulukları arasında oluşan statü kaybı algısından güç alıyordu. Her iki grup da fiilen “modernitenin mağdurları” idi ve öyle umuluyordu ki, belli bir noktada, yüksek ücretli işlerinde, toplumsal konumlarında ve etnik ayrıcalıklarında kimi kayıpları kabul edeceklerdi. Faşist gruplar genellikle devletçi ve toplumsal açıdan hayli tutucu iken, popülist partiler serbest piyasa

ekonomisinden yanaydı ve göçmen grupların, özellikle Müslümanların karalanmasına elverişli sorunlar olarak “gay” haklarını ve kadın haklarını (örneğin, kadın sünnetine karşı olmayı) kullanmaya hazır durumdaydılar.

Değişkenlerin etkisini göstermelerindeki gecikme nedeniyle, yeni aşırı sağ üzerine yapılan akademik araştırmaların çoğu, hem 2008 krizinin hem de Trump'ın seçilmesinin öncesine rastlar. Ancak irdelemekte olduğumuz yeni dinamikler, mikro düzeyde oldukça açıktır.

İngiltere'nin kuzeybatısındaki doğduğum kasaba Leigh'i ele alalım: Orada 2008 krizinin dolaysız denilebilecek sonucu, faşist İngiliz Ulusal Partisi'nin (BNP) seçim siyaseti sahnesine çıkmasıydı. 2010 genel seçiminde bu partinin adayı, hiç yoktan 2 bin 700 seçmenin oyunu, yani yüzde 6 oranında oy aldı ve böylece, bin 500 oy alan (yine yeni) sağcı popülist parti UKIP'i geride bıraktı. Üstelik BNP'nin şehirde açıkça faaliyet gösteren bir grubu da yoktu. 2015 genel seçimine gelindiğinde, UKIP'in oyu dokuz bin ya da yüzde 20'ydi, yani tüm faşist oyları toplamış, dört bin kadar oyu da doğrudan doğruya İşçi Partisi'nden ve Muhafazakâr Parti'den koparmıştı. 2016'daki Brexit referandumunda kasaba, 2:1 oranında Avrupa Birliği'nden ayrılma yönünde oy verdi, yani BNP ve UKIP programını onayladı. Haziran 2017 seçiminde UKIP'in oyu keskin bir düşüşle yeniden iki bin yedi yüze indi, Muhafazakârlar ise önceki toplama altı bin oy eklediler.²⁷

Kısacası, aşırı sağ siyaset ilerleme sürecindedir. Seçmenleri etrafında toplayacağı tek bir ana şikâyet odaklandığı zaman başarılıdır; daha küçük ve kemik faşist grup, başarılı popülist partiye yönelmeye her zaman hazırdır ve pek çok şey, ana akım partilerin nasıl tepki verdiklerine bağlıdır.

27 [https://en.wikipedia.org/wiki/Leigh_\(UK_Parliament_constituency\)#Elections_in_the_2010s](https://en.wikipedia.org/wiki/Leigh_(UK_Parliament_constituency)#Elections_in_the_2010s)

Avrupa'nın her yanında sağcı popülist partiler, merkezçileri nasıl köşeye sıkıştıracaklarını öğreniyordu, bu arada kendileri de artık işlemeyen bir ekonomik sisteme bağılılıkları yüzünden felç olmuştu. Sonuç, şimdiki Avrupa tablosudur: Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve –koalisyonlar aracılığıyla– Avusturya ile İtalya, sağcı popülist partilerce yönetiliyor. Devlet iktidarını ele geçirdiklerinde ya da iki haneli rakamlara ulaşmış seçim sonuçlarının sağladığı parlamenter ayrıcalıklara kavuştuklarında ise Trump'ın yaptığını yapıyorlar: nefret dilini meşrulaştırmak için demokratik devlet aygıtını kullanmak, katıksız faşistlere karşı yasal işlemleri felç etmek, göçmen topluluklarını hedef alarak baskılamaya ve sınır dışı etmeye çalışmak.

Aşırı sağ üzerine akademik incelemelerin değerli olmakla birlikte yavaş işleyen dünyası, dinamik ve önceden kestirilemeyen gerçekliğe yetişmek için didiniyor. İnsanları aşırı sağa iten şey, sırf ekonomik ya da kültürel güvensizlik değildir, bu tür partilerin meşruiyet kazanmasına, iktidarda olmasına, liberal demokrasileri yukarıdan etkili şekilde parçalamasına tanıklık edildiği gerçeğidir.

1930'larda, emekçi yoksullar arasında faşizme yönelişin gözlenmesi üzerine, solcu toplumbilimci ve psikiyatristler, "otoriter kişilik" kuramını geliştirdiler. En erken araştırmalardan kimisi, Marksist sosyolog Erich Fromm tarafından, 1929 yılında, faşizm, sosyal demokrasi ve komünizm yanlısı 584 işçiye verilen bir anketle gerçekleştirildi. Fromm'un çıkardığı sonuca göre, Alman solu, iyi durumda olduğu yıllar boyunca, içinde yer aldığı siyasal safla bağdaşmayan "temel kişilik özellikleri"ne sahip kişiler barındırıyordu. Bu grup, seçkinlere kıızıyordu, ama "özgürlük ve eşitlik gibi" değerler, "onlara hiç mi hiç çekici gelmiyordu, çünkü onlar, hayran oldukları her güçlü otoriteye gönüllü bir biçimde itaat ediyorlardı." 1930'la-

rın başında toplumsal bunalım şiddetlenince, bu gruptakiler, Fromm'un çıkardığı sonuca göre, kaypak birer solcu olmayı bırakıp inanmış birer Naziye dönüştü.²⁸

1950'lerde, Fromm'un çalışmasını temel alan Theodor Adorno, bireylerin otoriteye, aileye, eşcinselliğe, ırka ve cinselliğe yönelik tutumlarına bakarak faşizme olan yatkınlıklarını ölçe-bildiklerini öne süren ve tipik faşist adayının kişiliğini "otorite yanlısı asi" olarak tanımlayan ABD'li psikayatristerden kurulu bir ekibin başında yer alıyordu. Adorno'nun çalışması, tutarsız metodolojisi yüzünden yerden yere vurulmakla kalmamış, 1960'lara gelindiğinde artık alakasız bir hale gelmişti. Faşizm uçup gitmişti, bir doktrin olarak beyaz üstünlükçülüğü yeral-tındaydı; kurulu düzenin korktuğu kişilik tipi, açıkça otorite karşıtı olandı.

Bununla birlikte, kitlesel faşist psikolojinin nereden çıktığı sorunuyla bugün bir kez daha karşı karşıyayız. Trump'ın, yarıdakçılarının ve taklitçilerinin kabaran otoriter milliyetçiliği, Breitbart cinsi apaçık sağcı ırkçılıkla ve pervasız neofaşizmle ortak bir ideolojik mekânı kaplıyor. Görünüşte hiçbir şeyin ciddiye alınmadığı Kekistan ya da "4chan" duyuru panoları gibi mecazi mekânlarda maskelenmiş olmasına rağmen, çevrimiçi körüklenen öfke ve hiddet, tekrar tekrar taşıp şiddet barındıran bir gerçekliğe dönüşüyor.

İlericiler için görev, yalnızca Trump'ı yenilgiye uğratmak ve onun Avrupa'daki otoriter milliyetçi benzerlerini oy sandığına gömüp görevden uzaklaştırmak değildir. Aynı zamanda da otoriter milliyetçiliğin faşizme evrilmesini önlemek; demokrasileri, anayasaları ve küresel düzeni kalıcı olarak çökertmeyi başarmadan önce "seçkinler ile ayaktakımı arasındaki geçici ittifak"ı dağıtmaktır.

28 Fromm, Erich, *The Working Class in Weimar Germany: A Psychological and Social Study* (Weimar Almanya'sında İşçi Sınıfı: Psikolojik ve Toplumsal Bir İnceleme), Le-amington Spa, 1983, s. 43

Bunun için, alternatif sağ zihniyetin ayırt edici özelliklerini anlamak gereklidir. Kitabın yazıldığı tarih itibariyle, alternatif sağ konusunda kanıta dayalı yalnızca bir tek inceleme tamamlanmış durumdadır ve sonuçları çarpıcıdır. Patrick Forscher ve Nour Kteily, kendini alternatif sağ olarak tanımlayan 447 Amerikalıyı, genel nüfus içinden seçilmiş biraz daha küçük bir grupla karşılaştırarak incelediler.

Fromm gibi onlar da “kişilik özellikleri” saptamaya çalıştılar, bunun için özellikle “karanlık üçlü” denilen özseverlik [narsizm], Makyavelizm ve psikopatlığa dair belirtiler aradılar. Ayrıca, Fromm’un Nazileri gibi, alternatif sağcıların da otoriteye düşkün olup olmadıklarını anlamak istediler. Ama sonuçta, alternatif sağcı denekler azıcık daha otoriter olmalarına, psikopatlığa ve özseverliğe azıcık daha eğilim göstermelerine rağmen, en şaşırtıcı fark, karşıtlarını insan değilmiş gibi yaftalamaya istekli olmalarıydı.

Çeşitli grupları, kuyruksuz maymundan dik duran insana kadar uzanan bir evrim çizelgesi üzerine yerleştirmeleri istendiğinde, alternatif sağcılar tutarlı şekilde “Arapları, Müslümanları, Hispanikleri ve siyahları” insan dışı yere koydular. Topluca bakılınca, alternatif sağcılar, evrim cetvelinde bu grupları aşağı yukarı şempanzeler ile *Homo sapiens* arası bir yere yerleştirdiler. “Feministleri, Demokratları, Trump’a oy vermeyi reddeden Cumhuriyetçileri ve gazetecileri” aynı cetvele yerleştirmeleri istendiğinde de aynı yerleştirmeyi uygun gördüler. Neofaşist zihniyet ile genel norm arasındaki diğer önemli bir ayrışma, şiddete ve çevrimiçi tacize yönelik kendi eğilimlerini –ki, bunu kolayca kabul ediyorlardı– ve ana akım medyaya olan güvenlerini –ki, hiç güven duymuyorlardı– bildirmeleri istendiğinde ortaya çıktı.²⁹

29 Forscher, Patrick S. ve Kteily, Nour, “Alternatif Sağın Psikolojik Bir Profili”, *PsyArXiv*, Ocak 2018

Araştırmacılar, yanıtları alternatif sağ grup içinde dağıttıklarında, başka bir şaşırtıcı sonuç buldular: Yaklaşık yarısı, siyahları, feministleri ve Hispanikleri şempanzenin çok az üstünde bir düzeye koymaya hazır olan “üstünlükçüler” di; araştırmacıların “popülist” olarak etiketledikleri bir grup ise anılan toplulukları düpedüz “insan altı” düzeye yerleştirmeye eğilimliydi. Bu iki alt grup, şiddetle ilgili tutumları açısından da farklıydı. Temel olarak, üstünlükçüler –ankete katılanların aşağı yukarı yarısı– siyasal muhaliflere karşı giriştikleri şiddet eylemlerinden zevk almıştı.

Bir düzeyde bu inceleme, Nazi soykırımından sağ kurtulanların onlarca yıldan beri bize anlatıp durdukları şeyi –yani, bir etnik grubu insan değilmiş gibi gösterebilme yeteneğinin, o gruba karşı şiddeti meşrulaştırdığını– apaçık doğrulamaktadır. Ama aynı zamanda, biyolojik güç tezinin sağcı düşünce açısından merkezi niteliğini de doğrulamaktadır. Yirmi birinci yüzyıl faşist zihniyetinin göze çarpan belirteci, evrenselcilik karşıtlığıdır, otorite sahiplerine tapınma eğilimi ya da sosyopatik eğilimler değil.

Nüfusu gerçek insanlar ve maymunlar şeklinde ayırmaya hazır olan herkes faşist haline gelmez. Ancak evrensel insanlığımızın tanınması –ten rengi, yüz şekli, din ve kültür farklılıklarının birleştirilmesi– hem sağcı otoriterciliğe hem de tam anlamıyla faşizme doğru kaymayı önlemek için bir savunma hattıdır. Bir kez daha, evrensel haklarıyla birlikte insan kavramını savunmak, kaosa sürüklenmeye karşı direnmenin anahtarıdır.

Bu felaketi hiç kimse düşünüp tasarlamadı. Eğer bir neden aranacaksa, toplumların akılcı tasarımı Batılı seçkinlerin dudak bükmesi buna neden oldu. İçinde yaşadığımız çağda artık bu üç katmanlı kriz –stratejik ekonomik durgunluk, küresel parçalanma ve akıldışıcılığın yükselişi– belirleyici ve başat durumdadır.

İnsanlık kavramımızın içini neoliberalizmin nasıl boşalttığını; günlük yaşamın iş bitirici, performansa dayalı doğasının, şirket görgüsü gereği atılan gülücüklerin ve sarf edilen “iyi günler” sözlerinin ardında kokuşmuş önyargıların cerahatlenmesine nasıl olanak sağladığını; neoliberal sistemin krizinin, kimi seçkin kesimleri nasıl küreselcilikten ve demokratik değerlere bağlılıktan vazgeçmeye götürdüğünü; hayal kırıklığı içindeki gençlerin elektronik oyun cihazları ve gözden düşmüş sahte bilimin dolambaçları vasıtasıyla faşizmin düşünce mimarisinin nasıl yeniden keşfedildiğini yukarıda gördük.

Şimdi, bunun insan kültüründe ne kadar da felaket dolu bir uğrak yaratabileceğini anlamanın zamanı geldi. Eğer küreselleşme yıkılırsa, kırk yıllık bir sürecin sonu gelir. Eğer teknoloji ve üretkenlik, büyümenin sürükleyici gücü olmaktan çıkmış olsa, iki yüz yıllık bir eğilimin sonu gelmiş olurdu. Ama eğer demokrasinin temelinde yatan insan merkezli düşünce örüntüleri, normlar ve davranışlar, milyonlarca insan tarafından fiilen reddediliyorsa, bu çok daha büyük bir tersine dönüştür.

Yaygın, popüler antihümanizmin ortaya çıkışı, sırf aptalca flamalarıyla bazı faşistlere kapıyı açık tutmakla kalmaz, makinelerin denetimine teslim olmamızın kapısını da açar –ve bunun karşısında, liberal ana akımın o alışlagelmiş hümanizmi bocalamaya başlamıştır.

AREN'DT'İ OKUMAK YETMEZ

Trump'ın zaferi, birçok kişi için bir şok anıydı. Totaliterciliğin dönüşüne ne kadar yaklaşmış olduğumuzu, beyaz ve erkek üstünlüğü teorilerinin ne denli yaygınlaştığını ve hakikatin ne denli kırılgan olduğunu çarpıcı şekilde gösterdi. Bir vampir filmindeki mağdurlar gibi, en yakınımızdaki sarmısağı kaptık: 1940'lı ve 50'li yıllardaki saygın hümanist yazarların nasıl direneceğimizi anlatan kitaplarına sarıldık.

George Orwell'in ve Auschwitz'den sağ kurtulan Primo Levi'nin yazdıkları raflardan kapışıldı. Pişman olmuş komünistlerden Arthur Koestler'in ve zulme uğramış Sovyet gazeteci Vasil Grossman'ın romanları yeniden hayat buldu. En başta da Almanya doğumlu siyaset felsefecisi Hannah Arendt'in çalışmaları çok geniş kitlelere ulaştı. Trump'ın iktidara gelmesini izleyen aylarda, Arendt, bir nevi liberal endişelerin koruyucu azizesi olup çıktı. Bütün bu yazarlar gibi Arendt de 1940'lı ve 50'li yıllarda Nazizm, Holokost ve Soğuk Savaş deneyimlerine karşı hümanist tepkinin parçası olmuştu.

1951'de Arendt, totaliter bir devletin ideal uyruğunun, inanmış bir Nazi ya da komünist değil, "gerçek ile kurguyu (yani, deneyimin gerçekliğini) ve doğru ile yanlış (yani, düşünce ölçütlerini) birbirinden artık ayırt edemeyen insan" olduğunu yazıyordu.¹

1 Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism (Totalitarizmin Kaynakları)*, New York, 1958

Bu, Trump'ın mitingleriyle, Fox News'la ve Kremlin'in gizli Facebook ilanlarıyla şekillendirilen seçmen kitlesinin 65 yıl önceden yapılmış mükemmele yakın bir tanımıydı. 1930'larda insanları yalan haberlerden etkilenmeye açık hale getiren şey, Arendt'e göre, yalnızlıktı: "İnsanın en köktenci ve en çaresiz deneyimleri arasında yer alan, bu dünyaya hiç ait olmama deneyimi".² Bu şimdi küçük ABD kasabalarında ya da Britanya'nın artık geride kalmış sanayi kentlerinde veya Polonya'nın ve Macaristan'ın ihmal edilmiş yörelerinde –hepsi de yeni otoriter ırkçılığın kalesi olan yerlerde– deneyimlediğiniz türden yalnızlıktır. Ne tuhaftır ki, aynı zamanda da ağ bağlantılı bir toplumda deneyimleyebildiğiniz türden yalnızlıktır: Amerika'da kitlelere ateş açan kadın düşmanı ve ırkçı saldırganların kaç, olaydan sonra, "münzevi" olarak tanımlanmıştır?

Arendt'in, demokratik kurumlar ve kitlesel medya içindeki yandaşları aracılığıyla totaliterciliğin nasıl yayıldığı konusunda yaptığı inceleme, bugünkü durumu da yansıtmaktadır. Arendt'in belirttiğine göre, bunlar aracılığıyla, faşist hareketler, "propagandalarını daha ılımlı, daha saygın biçimlerde yayabilir, ta ki ilk bakışta pek öyle olduğu anlaşılmayan, normal siyasal tepkiler ya da kanılar gibi görünen totaliter unsurlar tüm atmosferi zehirleyinceye kadar."³ Alternatif sağ bünyesindeki kemik faşistlerin, Breitbart gibi sözde "alt-lite" (alternatif ışık) internet siteleri yoluyla yalanlarını Fox News gibi ana akım kanallarda yaymalarını sağlayan bugünkü alternatif sağcı medya ekosistemi, Arendt'in tanımına tıpatıp denk düşmektedir.

Daha sonra Arendt, Nazi savaş suçlusu Adolf Eichmann'ın yargılanmasını anlatırken, bugünkü otoriter kleptokratların birçoğuna uygulanabilecek bir deyim türetti: "kötülüğün sıradanlığı". Eichmann gibi Nazi görevlilerinin binlercesi kitlesel katli-

2 a.g.e.

3 a.g.e.

amlara katılmıştı, ama yine de her akşam evine, sıradan ailevi yaşantısına dönmüştü. Arendt'e göre, onların öyle yapabilmelerini sağlayan, düşünme yeteneklerini kaybetmiş olmalarıydı: "[Eichmann]'ı dinledikçe, konuşamamasının, düşünememesiyle, yani başka birinin bakış açısından düşünememesiyle yakından bağlantılı olduğu da daha bir açıklık kazandı."⁴

Bunun kökeninde ise modern bürokratik yaşam tarzı vardı. Arendt'in dediğine göre, totaliter devletler, insanları yönetsel bir makinenin dişlileri haline getirerek, "insanlıktan çıkarır". Daha kötüsü bu, tüm modern bürokrasilerin bir özelliği bile olabilir.

Son olarak, Bölüm 6'da irdelendiği gibi, Arendt, "seçkinler ile ayaktakımı arasında geçici bir ittifak" kurulmasını neyin sağlayabildiğini anlamıştı: Bunların ideolojileri, ancak tarihsel ilerlemeyi tersine çevirebilirse bir anlam ifade ederdi. Arendt, bu iki grubun, çevrelerindeki toplumu yok etmek pahasına bile olsa "tarihe erişme" ihtiyacı duyduğunu savunuyordu. Bugün hem Trump'ın çevresindeki milyonerler hem de Charlottesville sokaklarında meşaleyle yürüyen "Beta"lar için amaç şudur: Tarihi geriye sarmak ve küresel düzeni yıkmak.

Öyleyse Arendt, yarım yüzyıl öteden bile olsa, olayların içyüzünü anlamamızı sağlayan önemli bir kavrayış sunmaktadır. Ama 1989'dan sonra, Sovyetleri Birliği'nin çöküşüyle, totaliter sistem heyulası sanki temelli gitmiş gibi görünüyordu. Hâlâ diktatörlükler vardı ama bunlar, halkları üzerinde sistematik zihin kontrolü uygulamak şöyle dursun, Nazi tarzı bir bürokrasiyi kaldıramayacak kadar yoksul ülkelerdeki perişan girişimlerdi. 2000 yılında, *Hope and Memory* adlı görkemli 20. yüzyıl tarihini kaleme alan felsefeci Tzvetan Todorov şu sonuca varıyordu: "Totalitercilik artık geçmişe aittir; o özel hastalığın üstesinden gelinmiştir."⁵

4 Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (Kötülüğün Sıradanlığı: Eichmann Kudüste), Londra, 2006

5 Todorov, Tzvetan, *Hope and Memory: Lessons from the 20th Century* (Umut ve Bellek: 20. Yüzyıldan Dersler), Princeton, 2003, s. 6, 314

Trump'ı iktidara getiren güçlere baktığımızda, Arendt'in tanımladığı totaliter zihniyetli insanların geri döndüğünü anlıyoruz. Ama neden?

Hannah Arendt'in içgörülerini kopyala-yapıştır yöntemiyle Facebook sayfalarımıza koyarken ve Trump karşıtı mitinglerde onun sözlerini içeren pankartlar taşırken, aklıma bazı rahatsız edici sorular geliyor.

Birincisi: ABD gibi başarılı bir piyasa ekonomisi bir Trump üretebiliyorsa, içinde bulunduğumuz bu uğrak 1930'lardan daha kötü sayılmaz mı? Hitler ve Stalin, krizin vurduğu devlet hâkimiyetindeki ekonomilerin birer ürünüydü; kuşaklar boyunca çalıştıkları fabrika işleri ve zorunlu askerlik hizmeti nedeniyle, üstlerindeki hiyerarşiye itaat etmeyi iyice bellemiş, aşırı uysal, yetersiz eğitilmiş halkları yönettiler. Almanya, Hitler'den önceki iki yüz yılda toplamda on dört yıl anayasal demokrasi deneyimi yaşamıştı; Rusya, Stalin'den önce kesinlikle hiç öyle bir deneyim yaşamamıştı. Öte yandan, 21. yüzyıl başındaki Amerika, eğitilmiş insanlardan geçilmeyen ve ta 1776'dan beri kesintisiz demokrasi geleneği olan bir toplumdur. ABD'nin anayasaya karşı kleptokratik bir saldırı ve faşist görünümlü bir hareket üretmesi, Arendt'in senaryosunda yer almıyordu.

İkincisi: 1930'lardaki diktatörler, doğru ile yalan arasındaki ayrımı bulanıklaştırmayı temel alırken, bilgi üzerindeki ve aslında yanlış bilgilendirme üzerindeki mutlak tekelleri, onlara hayli yardımcı oldu: Matbaalar seçkinlerin elindeydi, radyo istasyonları ise devletin denetimindeydi. Gerek Üçüncü Reich'ta gerekse Sovyetler Birliği'nde daktilo sahibi olmak bile sıkı denetime tabiydi.⁶ Bugün bilgi üzerinde böyle bir tekel yoktur –öyleyse bu kadar çok insanın yalan haber stratejisine kanmasına yol açan nedir?

Üçüncüsü: Hitler'i Stalin yok etti. Arendt, Orwell, Koestler ve Levi'nin otoriter zihniyete karşı eleştirilerini yazdıkları bütün o savaş sonrası dünya, bir totaliter devletin bir diğerine karşı zafıyla yaratıldı. Eğer bugün Batı, hortlayan bir totaliter dürtünün tehdidi altındaysa, 1944-5'te Müttefik ve Sovyet ordularının yaptıkları gibi, onu ezebilecek dış kuvvet nerededir?

1940'lı ve 50'li yıllardaki otoriterlik karşıtları arasında, Arendt, bu soruları savuşturmakta en hünerli olandır. Orwell ve Koestler, İspanya'da faşizme karşı dövüşüler: Koestler, resmî kimlikli bir komünist olarak, Orwell ise aşırı sol POUM (Birleşik Marksist İşçi Partisi) milislerinin üyesi olarak. Levi, 1943'te liberal-sosyalist "Partito d'Azione" (Eylem Partisi) ile müttefik bir grupta partizan olarak dövüştü. Treblinka toplama kampının kalıntılarına giren ilk Sovyet gazeteci Vasili Grossman, savaş boyunca bir Kızıl Ordu gazetecisi olarak hizmet etmişti. Bu isimlerin her biri, içinde yer aldıkları antifaşist savaşın kendilerini ahlaken uzlaşmaya ittiğini anladı.

Levi'nin partizan birliği, iki gönüllüyü disiplinsizlik nedeniyle vurmaya zorlandıktan sonra dağıldı. Koestler'in çizdiği acımasız Sovyet komiser portresi, kısmen kendisinin bir Komintern casusu olarak girdiği eylemlere dayanıyordu. Grossman, başka yazarları ihbar etmiş ve Kızıl Ordu'nun Avrupa'daki ilerleyişini, giriştiği toplu tecavüz ve katliam olaylarına açıkça değinmeden haber yapmayı başarmıştı. Orwell'in İspanyol İç Savaşı'nda anarşist bir gönüllüyle ilgili yazdığı "İtalyan Asker" şiiri, Stalinizmle ittifak içinde faşizme karşı dövüşme meselesini çarpıcı bir dille anlatıyordu. Orwell, öldüğü sanılan yoldaşına düzdüğü acı dolu methiyesinde, "Seni öldüren yalan, gömülür altına daha derin bir yalanın" diyordu.⁷

Bu yazarların her biri, antifaşizm adına şiddee başvurdular. Yapıtlarında, antifaşist şiddet, trajik olsa bile, kaçınılmaz sayılır

7 <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/poetry/the-italian-soldier-shook-my-hand/>

–ve en sonunda, Stalinizmin, bürokrasinin ya da insanlık dışı tutumların güçlenmesine yol açar. Arendt, antifaşist şiddete başvurmada –ama yine de 1933’te Nazilere siyasal muhalefet nedeniyle hapse atıldı ve Nazilerin Fransa’yı istila etmesinden sonra oradan kaçmak zorunda kalarak 1941’de ABD’ye ulaştı.

Arendt, faşizme karşı Stalinizm problemini, pratikte Amerika’ya kaçarak çözdü ve bu, kimsenin onun için çok görmediği bir başarıydı. Bununla beraber, kuramsal olarak bulduğu çözüm, ABD anayasal demokrasisinin eşi bulunmaz bir şekilde totaliterciliğe karşı bağışık bir sanayi toplumu biçimi olduğunu iddia etmek oldu. 1948’de New York’taki bir sosyalist kulüpte verdiği bir konferansta Arendt, Amerika’nın totaliter eğilimlerden bağışık olduğu konusunda açık seçik bir teoriyi genel hatlarıyla ortaya koydu:

Amerikan Cumhuriyeti, yüz elli yıllık sanayileşme ve kapitalist gelişmeden dimdik ayakta çıkmış, burjuvazinin yükselişle baş edebilmiş, toplumundaki güçlü ve çirkin ırksal önyargılara rağmen, milliyetçi ve emperyalist siyaset oyununa girmesi yönündeki bütün ayartmalara direnmiş büyük 18. yüzyıl devrimlerine dayanan tek siyasal yapıdır.⁸

Arendt’in iddiasına göre, ABD, 18. yüzyıl felsefesiyle –yani Anayasasında yazılı olan yararçı Protestan bireyciliğiyle– “yaşayan ve serpilen” bir 20. yüzyıl demokrasisiydi. Felsefecinin pratikteki rolü, ABD toplumunu eleştirerek daha iyiye götürmekti –kendisinin siyah insan hakları ve Vietnam konusunda yapacağı gibi.

Arendt, zorbalığın yürekli bir muhalifiydi, ama onu idolleştirmek yerine, fikirlerini kendi bağlamları içinde anlamalıyız. Nazizm, diyordu Arendt, “Avrupa’nın toplumsal ve siyasal yapılarının neredeyse eşzamanlı olarak dağılmasının yarattığı

8 Arendt, Hannah, *Essays in Understanding: 1930-1953: Formation, Exile and Totalitarianism* (Formasyon, Sürgün, Totalitarizm: Anlama Denemeleri 1930-1953), New York, 1994, s. 224

boşluk”tan doğdu. Naziler, eski düzenin çöktüğünü söyledikleri zaman, Arendt’e göre, bir anlamda ve basitçe “doğru hakkında yalan söylüyor”lardı.

Ancak Arendt, Avrupa’nın toplumsal ve siyasal yapılarının niçin dağıldığını hiç açıklamadı. Kötülüğe yönelik –yeraltı anti-Semitizm kültüründe ya da emperyalist beyaz üstünlüğünde– var olan doğuştan eğilimleri, yani Nazizm ve Stalinizm halinde “kristalleşen” eğilimleri betimlemeyi yeğledi. Ancak kristalleşme, nedeni ve sonucu olan fiziksel bir süreçtir. Nazizm ile Stalinizm arasındaki benzerliğe neyin neden olduğu konusunda bir açıklama arıyorsanız, başka bir yere bakmalısınız, çünkü Arendt, “neyin yanlış gittiği ve insanların nasıl yaşaması gerektiği”yle ilgilenen bir teorisyendi –“neler olup bittiğiyle ve bunun nedenleriyle” ilgili değildi.

Totaliter projeler olarak Nazizm ile Stalinizmin ortak özelliklerini saptayan ilk kişinin Arendt olduğu yolundaki moda haline gelmiş iddia gülünçtür. Arendt, içli dışlı olduğu ve ABD’de 1940’lı yıllarda çalışmalarını okuyacağı tüm o insanlar arasında, bunu yapabilecek son kişilerden biriydi.

1920’ler boyunca anti-Bolşevik gelenekten anarşist ve sosyalistler, Rus Devriminin, Batıda meydana gelmiş olanların en kötüsünü yansıtan bir diktatörlük yaratma potansiyeli içerdiği uyarısında bulunmuşlardı. Bu tehlikenin kaynağı üzerine kafa yorduklarında, o kaynağı, Rus toplumunun “geri olması”nda ya da işçi sınıfının eğitimsizliğinde saptadılar. Geniş ölçekli sistematik yalancılık ve baskı –1927’de Stalin hizbinin üstünlük kurmasıyla– devreye girince, bunun, kökeni teknolojik ilerlemede ve modern devlet bürokrasisinde bulunan yeni bir şeyin ortaya çıkışına işaret ediyor olabileceğini ilk ortaya atanlar, sosyalist ve komünist geleneklerden düşünürlerdi.

Avusturyalı sosyalist Lucien Laurat, 1931’de, SSCB’nin ne kapitalist ne de sosyalist olduğunu, ama “büro-teknokratik” de-

nebileceğini öne sürdü: Yeni bir egemen kast, kontrolü ele geçirmiş ve yeni bir sınıflı toplum biçimini dayatmıştı. Laurat, bunu, Batı ülkelerinde idari bürokrasinin ortaya çıkması ve kapitalizmin yerini almak üzere “insanın insanı sömürmesinin bir başka biçimi”ni yaratmasıyla bağlantılandırdı.⁹

1937’ye gelindiğinde Sovyetler Birliği’nde geniş ölçekli sistematik cinayetler işlenir olmuştu. Moskova’daki göstermelik yargılamalar, sadece iki yıl içinde –öncelikle sol komünistler, militan işçiler, siyasal muhalifler ve onların yanında yer alabileceği düşünülen subaylar olmak üzere– tahminen 1,2 milyon kişinin öldürüleceği devasa bir tasfiyenin vitrininden başka bir şey değildi.¹⁰

Bruno Rizzi adında aykırı bir solcunun *La burocratización del mundo* (Dünyanın Bürokratikleşmesi) başlıklı bir kitap yayınlanması, Moskova yargılamaları sonrasına denk geldi. O kitapta Rizzi, Sovyet bürokrasisinin, tüm dünyada kapitalizmin yerini almakta olan yeni bir sınıflı toplum biçiminin Rusya’ya has anlatımı olduğunu savunuyordu: Bu, “bürokratik kolektivizm” idi. Rizzi, Rusya, Almanya ve Amerika’da tarihsel ilerlemenin iticisi olarak bu yeni bürokrasisinin proletaryanın yerini almış olduğunu öne sürüyordu. Rizzi, hem Nazi Almanya’sının hem de Mussolini İtalya’sının, antikapitalist bir karakter kazanmış olduğunu söylüyordu: “Bu ülkelerin toplumsal karakteri aynıdır.”¹¹

Hitler ve Stalin Ağustos 1939’da barış paktı imzalayarak Polonya’yı parçaladıkları ve Britanya ile Fransa’ya karşı savaş için Almanya’nın elini rahatlattıkları zaman, Rizzi’nin “bürokratik kolektivizm” tezi, Batı solu içinde güçlü bir атаğa geçti.

9 van der Linden, Marcel, *Western Marxism and the Soviet Union: A Survey of Critical Theories and Debates Since 1917* (Batı Marksizmi ve Sovyetler Birliği: 1917’den İtibaren Eleştirel Teori ve Tartışmaların Bir İncelemesi), Leiden, 2007, s. 73.

10 http://sovietinfo.tripod.com/ELM-Repression_Statistics.pdf

11 <https://www.marxists.org/archive/rizzi/bureaucratization/index.htm>

Troçki’nin ABD’deki belli başlı izleyicilerinden biri olan James Burnham, SSCB’nin, Nazi Almanyası’nın ve Roosevelt Amerika’sının “yeni bir sömürüye dayalı toplum biçimi”nin üç çeşidi olduğunu ilan etti. Bu “yönetim devrimi”nin her yerde zafer kazanması kaçınılmazdı, tarihsel ilerlemeye ise totaliter diktatörlerin eylemleriyle yol almak dışında bir seçenek bırakmıyordu. *Totalitarizmin Kaynakları* adı kitabında Stalinizme Nazizmden daha yumuşak davrandığı için eleştirilen Arendt’le karşılaştırılınca, Burnham’ın teorisi açıldı: İkisi tıpatıp eşittir.

George Orwell’in başyapıtı 1984, Burnham’ın fikirlerini *Kitap’ta –Büyük Birader’i devirmeye çalışan yeraltı hareketinin gizli elkitabında–* gülünçleştirip alaya alıyordu. Orwell, dünyanın üç sağlam totaliter diktatörlük haline gelmek üzere olduğunu öne süren Burnham’ın bu iddiasını reddetti, ama bunun nasıl meydana gelebileceğini –bir uyarı şeklinde– irdeledi: Geçmişe ait tüm bilgiler baskılanarak; dil, halkın asice fikirler geliştirememesi için, siyasal jargona çevrilerek; cinsel arzu bastırılarak bu yapılabilirdi. Orwell’in kahramanı, Winston Smith, yine de geçmişi ortaya çıkarır, güncesinde eleştirel bir özel dili devam ettirir ve kesinlikle cinsel arzularına kulak verir. Ama Partinin, yarı Troçki’ye, yarı Burnham’a benzeyen Emmanuel Goldstein isimli bir sahte muhalefet önderi yaratarak, isyan eden herkesi tuzağa düşürmekteki becerisi sonucu yakayı ele verir.

Arendt *Totalitarizmin Kaynakları*’nı yazdığında, bu düşünceler –Rizzi’den, Burnham’a ve Orwell’e kadar– on yılı aşkın süredir gündemdeydi. O dönemde ve sonrasında Arendt’i diğerlerinden ayırt eden şey, totaliter ideolojilerin neden zafer kazandığını açıklamayı reddetmesiydi. “Parlak ve basit bir kavrayışa sahip olanlar ile acımasız davranışlar ve fiilen zulüm sergileyenler arasında” diye yazıyordu, “öyle derin bir uçurum var ki, hiçbir entelektüel açıklamayla aşılamaz”.¹²

Arendt'i günümüz için kılavuz alacaksak, bu kavramsal boşluk büyük bir problemdir. 1920'lerin sonuna doğru eski Avrupa toplumunun çöktüğünü ve geride bir boşluk bıraktığını söylemekte bir sakınca yok. Ama o olayın ortaya çıkardığı soru şudur: O boşluğu niçin insanlık dışı bir zulüm, ölüm kampları, organize yalancılık, işkence ve akılcı düşünce ile dilin bastırılması çevresinde odaklanmış, birbirine aşırı derecede benzeyen ideoloji ve eylemler doldurdu?

Arendt'in düşüncesinde eksik olan, sınıf fikriydi. Arendt, faşizmin zulümlerinin, geç 19. yüzyıl sömürgeciliğinin zulümlerinden kaynaklandığını doğru bir biçimde saptadı. Avrupa devletlerinin, ellerindeki fazlalık birikimi ve nüfusu kendi sömürgelerine ihraç etme ihtiyacı duydukları fikrini, Polonyalı Marksist Rosa Luxemburg'dan ödünç aldı. Emperyalizmin "seçkinler ile ayaktakımı" arasında bir ittifak kurulmasının maddi temelini yarattığını, üstün-ırk teorilerine dayalı olarak anladı; faşist hareketlerin, eski düzenin çökmesiyle çıkarları ansızın buluşan hem zengin hem de yoksul kesimlere mensup kişilerden oluştuğunu da aynı şekilde kavradı. 1914 öncesi Almanya'da reformcu sosyalistlerin, sınıf mücadelesi teorilerine uymadığı için, işçi sınıfına dayalı faşizmin tehlikelerini göz ardı ettiklerini belirtmekte de haklıydı.

Gelgelelim Arendt, hem faşizmi hem de Stalinizmi üreten toplumların sınıfsal dinamiklerini kavramakta başarısız oldu. Yirminci yüzyıl başındaki işçi ayaklanmaları ve bunların yenilgileri, totaliterciliğin yükselişiyle ilgili Arendt'in açıklamamayı yeğlediği neredeyse her şeyi açıklamaktadır.

Faşizm olgusunda –İtalya, Almanya ve İspanya'da– sendikaları ve sosyalist partileri ezmek için seçkinleri silahlı sağcı gruplara yaslanmak zorunda bırakan şey, kapitalistlerin bir kısım işçileri rüşvetle satın almaya devam edememesi ve radikalleşmiş işçi hareketlerinin ulaştığı mutlak büyüklük ve

toplumsal güçtür. Stalinizm olgusunda ise 1920'lerin ortasına doğru yeni bir bürokratlar sınıfının eski burjuvazinin yerini almasına olanak sağlayan şey, Rusya'nın geri kalmışlığı ve üç yıllık iç savaştan sonra işçi sınıfının tecrit olması ve ufalanmasıdır. İşçi sınıfının öz örgütlenmesinin, 1911-13'teki küresel kitle grevi hareketinden tutun da 1943-4'te komünistlerin öncülük ettiği ayaklanmalar ortasında faşizmin yenilmesine varıncaya kadar, Avrupalı seçkinlerin başına bela kesilen heyula olduğunu anlamadığınız sürece, o seçkinlerin 20. yüzyıl ortasında faşizmi desteklemeye niçin böylesine yatkın hale geldiğini anlayamazsınız.

Bunun yanı sıra, günümüzün olayları, Arendt'in metodolojisiyle yanıtlanmaya daha da az uygun sorular ortaya çıkarıyor. Neoliberalizmin çöküşü, yürürlükteki kapitalizm modelinin tüm anlamını ve haklılık gerekçesini alıp götürmüştür. Arendt'in pek sevdiği "Amerikan Cumhuriyeti"nde bile, oluşan boşluğu, insan haklarına, evrenselciliğe, cinsiyet ve ırk eşitliğine düşman bir ideoloji doldurmaktadır; bu, güce tapınan, demokrasiyi yapmacık olarak gören ve tüm küresel düzenin yıkılıp sıfırdan tekrar başlatılmasını isteyen bir ideolojidir.

Daha kötüsü, ABD sağının bir numaralı silahı, Arendt'in Amerikalıları totaliter egemenlikten bağımsık tuttuğunu farz ettiği o "18. yüzyıl felsefesi"nin ta kendisidir: otuz yıllık serbest piyasa egemenliği boyunca aleyhlerine dönen bireycilikleri ve ekonomik tercihlerin özgürlüğü oluşturduğuna dair inançları.

Arendt, bugün hâlâ yankısını bulan bir sözünde, "ayaktakımının istediği ... yıkım pahasına bile olsa tarihe erişmekti,"¹³ der. ABD'nin alternatif sağ milislerinin ellerinde açıkça silahlar taşıyarak ve feministlere, solculara, göçmenlere ölüm tehditleri savurarak dolaştıklarını gözlemlediğimiz için, onların en derin arzusunun, bir kez daha, yıkım olduğu sonucuna varmamak

13 a.g.e., s. 435

zordur. Her şeyi çökertmek ve yeniden başlamak, modern sağcı fantezidir.

Ama bugünkü “ayaktakımı”, yeryüzünün en zengin ülkesinde; silah taşımanın, kürtaj klinikleri önünde gösteri yapmanın ve ırkçı zırvalar kusmanın hiç kısıtlanmadığı ülkede; dokuz yıldan beri ekonomik toparlanmanın olduğu ülkede yaşıyor. Peki, burayı niçin yıkmak istiyorlar?

Totaliter hareketlerin dinamikleri konusunda Arendt’in yaptığı betimlemeler geçerli olsa bile –ve büyük ölçüde öyledir– bunlara ilişkin açıklamaları geçerli değildir. Sonuç olarak, Trump ilerici düşüncede bir kriz çıkmasını tetiklediyse, bu özellikle Hannah Arendt kültünün krizidir. Amerika Birleşik Devletleri onun son ve hiç sönmeyen umuduydu: yeryüzünde totaliterciliğe, milliyetçiliğe ve emperyalizme karşı bağışık olduğu farz edilen biricik siyasal kurumdu.

Arendt’in hümanizmi, “olan”a değil, “olması gereken”e dayanıyordu. İnsanlar, diyordu Arendt, siyasete fiilen katıldıkları bir yaşam sürmeye çalışarak ve felsefi düşünme özgürlüğü kazanarak, totaliterciliğe karşı direnmelidir.

Ancak Arendt ne kadar çok ilerici davaya sarılmış olursa olsun, onunkisi, Friedrich Nietzsche tarafından başlatılan gerici Alman felsefesi geleneğine hayranlığın sakatladığı bir dünya görüşüydü. Nietzsche, geç 19. yüzyıl Alman burjuvazisine, kurdukları imparatorluk ve *volk* hayallerinin geçerliliğinin, işbirliği, eşitlik ve insan merkezli bir topluma dayanan işçi sınıfı projesinden daha sağlam olduğunu öğretti. Ahlak bir kandırmacadır, diyordu ve yapılacak en dürüstçe şey, gerekli her aracı kullanarak kendi öz çıkarınızı gütmenizdir. İnsanın varoluşunun, örneğin Aristoteles’in düşlediği “iyi yaşam” gibi bir amacı yoktur, dolayısıyla da bundan bir ahlak ya da etik dizgesi türetilemez.

Arendt, burjuva ahlakının Nazizm altında “neredeyse bir gecede çöküşü”ne ağıtlar yakmasına karşın, bu olaya getirdiği açıklama, temelde Nietzsche’nin haklı çıkmış olduğuydu: Onun “sonsuz büyüklüğü”, Alman burjuvazisinin ahlakının nasıl da pespaye ve anlamsız olduğunu göstermesinde yatar, diye yazıyordu.¹⁴

Nietzsche, neoliberalizmin kült figürü olup çıkacaktı. İnsanlar –Margaret Thatcher’ın bir keresinde dediği üzere, “toplum diye bir şeyin olmadığı” bir dünyada– iki boyutlu, bencil ve rekabetçi bireylere bir kez indirgenince, vereceğiniz tek mantıklı tepki, Nietzsche’nin üstinsanlarından biri rolüne soyunmanızdır: Alfa erkeği, acımasız yönetici, finans sihirbazı, tavlama ustası.

Arendt, Nietzsche’nin vardığı ahlaki sonuçlardan farklı sonuçlara varmasına karşın, onu –veya kurduğu felsefi geleneği– asla Nazizmin atası olarak görmedi. Aslında, Nietzsche’yi Nazizm sorumluluğundan temize çıkarmak için özel çaba gösterdi. Arendt, bir zamanlar sevgilisi olan, Nazi yanlısı Nietzsche takipçisi filozof Martin Heidegger’e ölünceye kadar derin saygı besledi.

Nietzsche’den doğup Hitler aracılığıyla Irak döneminin Amerikalı yeni muhafazakârlarına (“*neocons*”) ve bugünün alternatif sağına uzanan felsefi izleği anlamak bizim için kritik önemdedir. Nietzsche, gericisi siyasetin çok amaçlı filozofudur. Yönetime uymaktan hoşnut olmayan orta sınıf kafasına seslenerek, sosyalistlerin, feministlerin ve diğer ilericilerin önerdiklerinden daha yüksek bir isyan biçiminin olduğunu söyler: kendi yararınıza, ahlaka karşı, tek kişilik isyan.

Seçkinlere, kendilerinin gerekli olduğunu anlatır ve bunun, çoğu insanın “zorla çalıştırıldığı” bir toplumsal ayrımcılık biçimi-

14 Arendt, Hannah, “Ahlak Felsefesinin Bazı Sorunları”, *Social Research*, C. 61, no. 4, Kış 1994

mi gerektirdiğini acımasız bir dobralıkla söyler.¹⁵ Tıpkı modern sağ gibi, Nietzsche de devlet müdahalesini kötüler ve “mümkün olduğu kadar az devlet gücü”nü savunur; servetin, vergiler yoluyla emekçi insanlara yeniden dağıtılması olasılığından dehşete kapılır. Nietzsche, bunun yerine, “suçlu tip”i ilahlaştırır: suçluların süper kahraman olmaları için eksik kalan tek şey, der, “tüm büyük adamların birer suçlu olduklarını ve suçun büyüklükle ilgili olduğunu” gösterebileceği, “doğanın bir bakıma daha özgül ve daha tehlikeli bir biçimi olan balta girmemiş orman”dır.¹⁶

Nietzsche, Avrupa emperyalizminin yükselişini şu sözlerle selamlamıştır: “Kitlelerin yer aldığı aşırı zeki bir sürünün geniş tabanı üzerinde, cesur bir üstün ırk oluşuyor.”¹⁷ O üstün ırkın ihtiyacı, toplumsal normlardan ve dinsel ahlaktan muaf olmaktadır, böylece “dehşet verici bir cinayet, kundaklama, tecavüz ve işkence mahallini, öğrencilerin yaptığı eşek şakalarına uygun bir soğukkanlılık ve yüksek mizahla terk edebilecek türden coşkulu canavarlar” haline gelebilirlerdi.¹⁸

Nietzsche’nin gerçekten söylediklerini, Alman işçi hareketinin yükselişi ve Almanların emperyalist emellerinin doğuşu bağlamında değerlendiren bir okuma, her hümanistin, her demokratın ya da her insan hakları savunucusunun midesini bulandırır. Ama Arendt’inkini değil.

Bu neden önemli olsun ki? Çünkü eğer sömürge döneminin barbarlığını, 1920’lerde Avrupalı aydınlar arasında akıldışıçılığın yaygınlaşmasını ve Nazilerin yükselişini bugünkü alternatif sağa bağlayan hattı takip etmek istiyorsak, *bu, Nietzsche’nin savunduğu ahlak dışıcılık (amoralizm) ve biyolojik üstünlük doktrinidir.*

15 Nietzsche, Friedrich, *Complete Works* (Bütün Eserleri), Edinburgh ve Londra, 1909, C. 2, s. 325

16 *a.g.e.*, C. 16, s. 184

17 *a.g.e.*, C. 16, s. 336

18 *a.g.e.*, C. 7, s. 321

İskoçyalı felsefeci Alasdair MacIntyre'in bir vesileyle yazdığı gibi, Nietzsche'nin ve kurduğu üstün insan teorisinin tekrar ve tekrar keşfedilmesinde mantıklı bir şey vardır. Her ne zaman kapitalist düzen dara düşse ve seçkinlerin egemenliğine meydan okunsa, zenginlerin öne sürdükleri sıradan ahlak sorgulanmaya başlanır. Baskı, kandırmaca, yalanlar, hatta cinayetler gündeme oturur. Bu kritik anlarda sıradan, sıkıcı bürokratlar, sahip oldukları "ahlak"ın, herhangi bir mantıksal dayanağı olmayan bir eski kurallar keşmekeşi olduğunu keşfederler. Bundan dolayı, diye yazıyordu MacIntyre, "bürokratik olarak yönetilen modern toplumlarda, görünüşte alışlagelmişin hayli dışındaki bağlamlarda, dönemsel olarak, tam da Nietzsche'nin düşüncesinin atası olacağı türden peygambervari bir akıldışıcılığın feyz verdiği toplumsal hareketlerin ortaya çıkacağını, kendinden emin bir biçimde kestirmek mümkündür."¹⁹

Şimdi yaşamakta olduğumuz işte tam da budur –ve Arendt'in düşüncesi bunu açıklayamaz: Çünkü Arendt, faşizmi, işçi sınıfının iktidar olasılığına karşı seçkinlerin verdikleri tepki olarak anlamayı ya da tüm bu türden gerici hareketlerde akıldışıcılığın üstlendiği temel rolü kavramayı reddetti ve çünkü onun felsefesi, Amerika'nın totaliter saiklere karşı bağışık olduğu tezine dayanan ve yanlışlığı acı şekilde kanıtlanan bir felsefeydi.

Arendt'in savaş sonrası Amerika'yla ilgili iyimserliği, sonuçta, insanların kendilerini özgürleştirici eylemler yapmayı öğrenebileceklerine, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırmayı öğrenebileceklerine olan inancından doğdu. Ama eğer onun iyimserliğini paylaşıyorsanız –ki, ben öyleyim– o halde şimdi çok tehlikeli bir karşıt güçle yüz yüze bulunuyorsunuz.

Bu bağlamda, Hannah Arendt'in ve 1950'lerdeki hümanizmin yeniden keşfi yeterli değildir. Biyolojik hiyerarşilerin yeni-

19 MacIntyre, Alasdair, *After Virtue: A Study in Moral Theory (Erdem Peşinde: Ahlak Teorisine Üzerine Bir Çalışma)*, Londra, 1981, s. 133

den kurulmasına direnebilecek ve insan haklarının evrenselliğini, şu an saldırı altında olan temellerden daha sağlam temellere dikip kökleştirebilecek bir hümanizme ihtiyacımız var. Bu, düşünen makinelerin yarattığı yeni tehditle ve posthümanizm (hümanizm sonrası) olarak bilinen yeni makine denetimi ideolojisiyle kuracağı temastan sağ salim çıkacak bir hümanizm olmalıdır.

KISIM III

MAKİNELER

Günümüz kuşağının kendine atfettiği önemin ortasında,
insan olmaya dair bir umarsızlık duygusu açığa çıkıyor.

*Søren Kierkegaard*¹

¹ Kierkegaard, Søren, alıntıl原因 Westphal, Merold, *Kierkegaard's Critique of Reason and Society* (Kierkegaard'ın Toplum ve Akıl Eleştirisi), Pennsylvania, 1991, s. 117

MAKİNEYİ SARAN GİZEM BULUTUNUN DAĞITILMASI

Aşağı yukarı 1600 yılında, Galileo Galilei, makinelerle ilgili gerçek anlamda bilimsel ilk kitabı yazdı. Rönesans döneminde İtalya'nın atölyelerine yaptığı ziyaretlerde, işlemeyen –ve işleyemeyecek– aygıtlar yapmaya uğraşan insanlarla sürekli karşılaşılıyordu. Hepsi de aynı yanılgıya kapılıp emek harcıyordu: “Bu zanaatkârların inancı ve sabit fikri ... küçük bir kuvvetle büyük ağırlıkları hareket ettirebilecekleri ve kaldıracabilecekleriydi.”¹

On yedinci yüzyıl başında makaralar, tulumbar, su değirmenleri yapan insanlar, makinelerin bir şey “eklediği”ni düşünüyorlardı –ve bunun, sihirli bir şekilde yoktan var edilen enerji olduğu kanısındaydılar. Hatta Galileo'nun çağdaşı Guidobaldo del Monte, makinelerin “doğa yasalarıyla çekişerek”² işleyen aygıtlar olduğunu bile yazmıştı.

Galileo, onlara yanıldıklarını gösterdi. Yeni çizim ve örnekler eklediği kırk sayfalık matematik çalışmasında, mekaniğin temel ilkesini ana çizgileriyle ortaya koydu: Bir makine, ona uygulanan kuvveti çoğaltmaz, yalnızca dönüştürür. Eğer gücünü

1 http://echo.mpiwg-erlin.mpg.de/ECHDocuView?url=/mpiwg/online/permanent/archimedes/galil_mecha_070_en_1665

2 Stillman, Drake ve Drabkin, I. E. (haz.), *Mechanics in Sixteenth-century Italy. Selections from Tartaglia, Benedetti, Guido Ubaldo, and Galileo* (16. Yüzyıl İtalya'sında Mekanik: Tartaglia, Benedetti, Guido Ubaldo ve Galileo'dan Seçmeler), Madison, 1969, s. 241

–bir iskeledeki makara gibi– insan emeğinden alıyorsa, onu çalıştıran insanlardan daha çok iş yapamaz.

Kısacası, bir makinenin içinde işleyen gizemli ya da doğadışı hiçbir kuvvet yoktur.

1776’da iktisadın aynı ölçüde temel bir ilkesini saptamak ise İskoçyalı iktisatçı Adam Smith’e düştü: Makineler, değer de yaratamaz. On sekizinci yüzyıl sonunda sanayi ekonomisi doğup gelişirken, birçok kişi, makinelerin ekstra servet getiren gizemli bir kaynak olduğuna inanıyordu. Bu insanlar, emeğin yeni teknik işbölümüyle birleşen fabrika sisteminin, çıktılarının değerini her nasılsa girdilerin ötesinde “çoğalttığı”na inanıyorlardı. Smith, bunun saçma olduğunu onlara öğretti. *Ulusların Zenginliği* (*The Wealth of Nations*) adlı yapıtında, tüm değerın kaynağının insan emeği olduğunu açıkladı. “Dünyanın tüm zenginliği ilk başta altınla ya da gümüşle değil, emekle satın alınıyordu,” diye yazmıştı.³

Makineler, iş üretkenliğini artırır; bir tek insanın aynı anda birçok nesneye kuvvet uygulamasına ve böylece onları daha çabuk ve daha ucuza dönüştürmesine olanak sağlar. Ama fazladan bir değer yaratmaz: Sadece onları meydana getirmiş olan çalışmanın ve hammaddelerin değerini ürüne aktarır, diyordu Smith. Onun “emek değer kuramı”, makine çağında bilimsel düşüncenin gerçekleştirdiği ikinci büyük gizemden arındırma eylemiydi. Fizikte olduğu gibi iktisatta da bir makinenin içinde işleyen hiçbir gizemli kuvvet yoktur.

Bugün, makineler hakkında üçüncü bir gizemcilik patlamasıyla karşı karşıyayız. Geçen otuz yılda, bilgi teknolojisinin geniş çapta yaygınlaşması ve bu sayede üretim fiyatlarının çarpıcı ölçüde düşmesi, bilginin maddi olmadığı yönünde yeni bir inancı teşvik etmiştir. Bilişsel kapitalizmden, maddi olmayan emekten, sanal üretimden ve iyiden iyiye şişmiş bir muhasebe

3 Smith, Adam, *An Enquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (*Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*), Londra, 1776, s. 352

kategorisi olan “fiziki olmayan varlıklar”dan söz ediyoruz. Nasıl ki 16. yüzyılda bir inşaatçıya makara ve halatlar “doğaya meydan okuma” yolu olarak göründüyse, dizüstü bilgisayarlarımız, tabletlerimiz, akıllı telefonlarımız ve bunlara güç veren “sunucu çiftlikleri”⁴ de geleneksel iktisada meydan okuyarak, fiziki olmayan biçimlerde servet üretir gibi görünmektedir.

GSYİH’de büyüme duraklarken, yanında muazzam finansal kârların varlığı; salt fikri mülkiyet sahipliğine dayanan, trilyon dolar değer biçilen şirketler; milyarlarca doların milisaniyeler içinde silinebildiği ve sonra yerine konulabildiği “ani türbülanslar”; Bitcoin gibi sanal para birimlerinin yükselişi –tüm bunlar, iktisadi değerlerin hem makinelerden hem de emekten koptuğu ve keyfi olarak yaratılabildiği yanılsamasını pekiştirmektedir.

Efsanenin temelinde, bilginin her nasılsa maddi gerçekliğin bir parçası olmadığı fikri yatmaktadır. Bu kanıyı def etmek önemlidir –çünkü bilgi toplumunda insanların özgür olamayacakları fikrinin dayanağı olup çıkmıştır.

Bilgisayar bir makinedir. İçindeki silikon yonga, hareket etmeyen milyarlarca anahtara sahip bir makinedir; bir 4G şebekesi, ana bileşenlerini anahtarların ve radyo dalgalarının oluşturduğu bir makinedir; Amazon’un, Alibaba’nın ve Google’ın sahip olduğu “bulut” sistemleri de birer makinedir. Yazılım bile bir makinedir ve dolayısıyla, çalıştırılabilir tek kod satırı da öyledir.

Fiziki düzeyde, sayısal ya da dijital makineler, tıpkı mekanik makinelerin yaptığı gibi, insanın doğa üzerindeki gücünü artırır: Yolcu uçaklarını, bilgisayar olmasaydı güvenle yapılamayacak şekilde bekleme düzenine koymamıza; karmaşık süreçleri modellememize, yeni hammaddeler sentezlememize, hava araçlarını gerçekten yapmadan önce sanal olarak yapıp milyonlarca defa “uçurma”mıza olanak sağlarlar. Ayrıca, bilgileri daha önce

4 “*Server farms*”: Sunucu çiftlikleri, birçok kuruluş, şirket ya da kişiye ait sunucuların ve sunucu kümelerinin bir ağa bağlanıp bir arada tutulduğu yerlerdir. –ed.

asla mümkün olmayan bir ölçekte üretir ve yeniden üretirler. Bu ise beyinlerimiz dışındaki dünyaya ilişkin anlayışımızı ilerletir, hatta beyinlerimizi daha iyi işleyecek şekilde donatabilir.

İktisadi düzeyde, bilgi makineleri, tıpkı önceki yeniliklerde olduğu gibi bir zamanlar pahalı olan şeyleri ucuzlatır. Örneğin, bütün bir DNA genomunu dizilemenin maliyeti 2001’de yüz milyon dolar iken, bugün neredeyse bin dolara kadar inmiştir.⁵ Asıl bu makinelerin devrimci potansiyeli, bir zamanlar pahalı olan şeyleri –en başta tüm bilgi mal ve ürünlerini– aynı süreç yoluyla bedava getirebilmesinde ya da fiyatı pek sorun olmayacak kadar ucuzlatabilmesi gerçeğinde yatar.

Bilgi teknolojisi, daha öncekilerin hiçbirine benzemeyen mallar yaratıyor: Yok denilebilecek bir maliyetle sonsuz bir biçimde kopyalanabilen, aynı anda pek çok kişinin yararlanabildiği ve yıpranıp eskime sorunu olmadan kullanılabilen mallar.

Bunun klasik örneği, dijital müzik kayıtlarıdır. Hâlâ belirli bir üretim maliyeti (orkestra ve ses kayıt elemanı ücretleri, mikrofonların maliyeti, pazarlama bütçesi vb.) olmasına rağmen, yeniden üretim maliyetleri sıfıra yakındır. Bu arada, elektronik çalgılar kullanılması yanında, konser salonundan tutun caz kulübüne varıncaya kadar koşulları taklit eden kusursuz sanal sesli çekim stüdyoları ve sanal miksaj masaları kullanıldıkça, dijital teknolojiyle üretim maliyeti de iyice aşağıya çekilmektedir.

Bu “sıfır marjinal maliyet” etkisi, bilginin üretim sürecinde bir bileşen olduğu her fiziki sektöre yansımaya, gerçek mal ve hizmetlerin üretim maliyetini aşağı yönlü baskılamaya başlamıştır. Dolayısıyla, örneğin bir presle metal parçaların damgalanması işi artık robotla yapılabilir, üstelik hatalar istatistiksel olarak en aza indiriliyor.⁶ Ya da ticari hukukta, yeni avukatların bir zamanlar saatlerini vererek tamamlayabildikleri analiz görevleri, artık bir bilgisayarla saniyeler içinde yapılabilir, avu-

5 <https://www.genome.gov/27565109/the-cost-of-sequencing-a-human-genome/>

6 <https://www.kuka.com/en-gb/industries/metal-industry>

katlara ise sonuçları imzalayıp onaylamak ve müşterinin karşısına bir insan yüzü çıkarmak kalıyor.⁷

Fed başkanı Alan Greenspan gibi siyaseten karar verici konumda yer alanlar, bilgi teknolojisinin, geleneksel muhasebe yöntemleriyle yakalanması olanaksız bir şeyler ürettiğine ta 1990'lı yıllarda inanmaya başladılar. Sanıyorlardı ki, yazılımınızı hesap tablosunda doğru sütuna taşıdığınız anda, bilgi teknolojisinin daha yüksek büyüme ürettiği ortaya çıkacak. Ama öyle olmadı.

OECD, sonuçları, “tüketici artışı” denilen bir şeye uydurmayı denedi –eBay ya da Amazon gibi sitelerdeki fiyat rekabeti ve saydamlık sayesinde tüketicilerin ne kadar daha iyi değer elde ettiklerini hesaplamaya çalıştı. Ama en sonunda, internetin en büyük etkisini “piyasa dışı alışverişler”, yani fiyat açısından ölçülemeyen faaliyetler üzerinde yaptığı sonucuna ulaştı: “Bu etkileşim ve etkiler, bireysel yararlılığa ve tüm toplumun refahına katkı sağlıyor. Ne var ki bunlar, ulusal hesapların geleneksel ölçüleri dahilinde yakalanamaz.”⁸

Evde internette zaman harcarsam almam gereken “ücret”i –Amerikan İş İstatistikleri Bürosu’nun yaptığı gibi– hesaplamaya çalışsanız bile, bunun için ücret almadığım gerçeği yine de değişmez. Amazon’un “Mechanical Turk”⁹ emek piyasasında olduğu gibi, internette harcayacakları mikro zaman dilimleri için insanlara gerçekten ücret ödenen yerlerde, tahmin edin, ne oluyor? Harcadıkları emeğin bedeli, muazzam aşağı yönlü baskı altında kalarak saatte bir dolara geliyor.¹⁰

7 <https://www.ft.com/content/f809870c-26a1-11e7-8691-d5f7e0cd0a16>

8 “İnternet Ekonomisinin Ölçülmesi: Araştırma Gündemine Bir Katkı”, OECD Digital Economy Papers, no. 226, 2013

9 Amazon’a bağlı bu kitle kaynak kullanımı sitesi [*“crowdsourcing website”*], talep üzerine oluşan işlerde, uzaktan, geçici süreli çalışma olanağı sağlamaktadır. –ed.

10 <https://www.theatlantic.com/business/archive/2018/01/amazon-mechanical-turk/551192/>

Olan bitenleri açıklayabilecek yalnızca bir tek ekonomik çerçeve vardır, o da Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx tarafından genel hatlarıyla tanımlanan emek-değer teorisidir. Onlar, tüm metallerin niteliğini “kullanım değeri” ve “mübadele değeri” şeklinde bölerek, bir ürünün yararlılığını, tüketicinin ödediği fiyattan titizlikle ayırdılar. Ana akım iktisadın dediğine göre, fiyat, yararlılığı “içerir” –çünkü fiyat, her özgül kullanıcının belirli bir zamanda ödemeye hazır olduğu bedeli yansıtır. Emek-değer teorisine göre, fiyat yalnızca ürünü yapmak, onu yapan işçiyi besleyip giydirmek, hammaddeyi üretmek ve ürünü pazara sunmak için harcanan emeği yansıtır.

“Kullanım değeri” ile “mübadele değeri” arasındaki bu titiz ayrıma dayandığımızda, ana akım iktisadın göremediği şeyi çok açık seçik görebiliriz: Bilgi teknolojisi, kullanım değerinin sınırsız olarak genişlemesine izin verir, ama mübadele değerini aşındırmaya eğilimlidir.

Son yirmi yılda bedelsiz ürünlerin –açık kaynak yazılımların, açık standartların, Wikipedia’nın ve başka dijital işbirliklerinin– ortaya çıkışı, toplum yararına kullanılsaydı, ekonominin piyasa kesimini genişletmeden, insanların refah ve esenlik düzeyini muazzam ölçüde yükseltebilirdi. Bu, kapitalizm ötesine бүтünüyle yeni bir yolculuk olasılığını, 20. yüzyıl sosyalistlerinin pek az hayal ettikleri, benim ve başkalarının “kapitalizm sonrası” ya da “postkapitalizm” dediğimiz bir yolculuk olasılığını ortaya çıkarıyor.

Kısacası, bilgi teknolojisi, Ütopyacı Sosyalizmi olanaklı kılıyor: paylaşım için ortaklaşa üretim adacıklarının ortaya çıkması, çalışma saatlerinin muazzam ölçüde kısaltılması, insan özgürlüğünün ve öz bilgisinin genişlemesi.

Bilgi teknolojisinin tüm yararları, geleneksel GSYİH ölçümlerinde ya da küresel olarak kabul gören muhasebe ilkelerinde kendini asla göstermeyecektir. Gerçekte en olası sonuç, bilgi teknolojisinin, geleneksel iktisat ilkeleriyle ve nihayetinde vergi

gelirleriyle ölçülen büyümeyi ve kârları düşürmesidir. Zenginlik üreteceği beklentisiyle bilgi ekonomisinin başında nöbet tutmayı sürdüren merkez bankası yetkilileri ve maliye bakanları, refahla ilgili sonuçları parasal olarak ölçmeye çalışmaktan vazgeçmeli ve bunların salt birer kullanım değeri olduğunu –herhangi bir piyasa etkileşiminin sonucu olmayan birer insani yarar olduğunu– anlamalıdır.

Ama kafası karışanlar yalnızca iktisatçılar değildir. Bilgisayarların yükselişi, geçen otuz yıl boyunca akademide yeni bir “immateryalizm” [“maddesizcilik” ya da “maneviyatçılık”] ideolojisi, yani –onunla ilişkili isimler ne denli prestijli olursa olsun– simyanın 21. yüzyıldaki eşdeğeri olduğu anlaşılan bir ideoloji üretmiştir.

1940’lı yıllarda ilk bilgisayarları yapan insanlar, gerçeklik hakkındaki düşünüş tarzımızı, Galileo ve Adam Smith kadar köklü şekilde değiştirdiler. Daha iyi makineler yapma çabamıza da onlar ön ayak oldular: Norbert Wiener, uçaksavar silah kontrol sistemleri tasarladı; Claude Shannon, telefon konuşmalarında “gürültü”yü azaltmaya çalıştı; John von Neumann, atom bombası üzerinde çalıştı. 1940’ların sonuna gelindiğinde, onların düşünceleri, matematiksel mantığın, senfoni bestelemekten tutun da otomobil yapımına varıncaya kadar herhangi bir sürece uygulanabileceğini ya da öyle bir süreç içinde keşfedilebileceğini söyleyen bütünüyle yeni bir bilimde –bilgi kuramı– birbiriyle kaynaştı. Sonuç olarak, insanlar arasındaki tüm iletişim biçimleri, Shannon’ın “bit” olarak adlandırdığı eşit boyutlu küçük birimler halinde sayılara indirgenebilir.

Bilgi miktarını soyut bir şekilde ölçmek için “bit”ler kullanılabilir: Böylece, örneğin, bir Beethoven senfonisi, bir Jane Austen romanının birkaç katı büyüklüğündedir. Bu yolla, tüm iletişim biçimleri soyut bir düzeyde incelenebilir, bu ise dil ve

düşünce dahil insan faaliyetinin çok çeşitli alanlarında evrensel olarak gözlemlenebilen yasaların keşfedilmesine olanak sağlar.

Bilgi kuramının yanı sıra, dijital makinelere dair özgül bir kuram da geliştirildi. Alman donanmasının Enigma şifresini kıran makinenin tasarımcısı Alan Turing, insan yaşamını hali-hazırda dönüşüme uğratan iki önerme ortaya attı: İnsana özgü mantıksal düşünce süreçlerine öykünen fiziki bir makine –bir bilgisayar– tasarlamak mümkündür ve bunun ideal biçimi, “evrensel bilgisayar”, yani tüm diğer makineleri ve tek-amaçlı bilgisayarlara taklit edebilen bir makine olacaktır.¹¹

Turing sayesinde, artık ayrı birer telefon, hesap makinesi, dijital fotoğraf makinesi ve GPS aygıtı taşımak zorunda değilsiniz: Akıllı telefonunuz, bunların tümüne öykünüp kendi bünyesine katan uygulamalar barındırıyor. Bu aygıtları ayrı ayrı taşımak zorunda olduğumuz dönemde bile, bir gün bunların tümünün tek bir silikon yongada taklit edileceğini biliyorduk. Öyle yapmanın teknik açıdan mümkün olduğu andan itibaren, bilgisayarlar, her defasında bir tek programı değil, ayrı “pencereler”de birden çok programı aynı anda çalıştıracak şekilde tasarlandı.¹²

Ancak Turing, sonraki elli yılda insan yaşamını daha da köklü şekilde dönüşüme uğratacak olan üçüncü bir önerme daha ortaya attı: Makineler bir gün düşünebilecek.

1950’de kaleme aldığı “Bilgisayım Makineleri ve Zekâ” başlıklı makalesinde Turing, bir gün en zeki insan kadar mantıklı şekilde bilgileri işleyebilir duruma geldiğinde, bilgisayarların düşünmede bizi geçmeye başlaması olasılığını dile getirdi.¹³ Bilgisayarların asla duyguları taklit edemeyeceği; ya da ancak insanların onlardan istedikleri şeyleri yapabileceği; yahut asla “kendisi hakkında” düşünemeyeceği; veya derin, bilinçaltı “zih-

11 http://www.cs.virginia.edu/~robins/Turing_Paper_1936.pdf

12 <https://www.cs.washington.edu/events/colloquia/search/details?id=560>

13 Turing, Alan, “Bilgisayım Makineleri ve Zekâ”, *Mind*, C. LIX, no. 236, Ekim 1950

ni” asla taklit edemeyeceği yolundaki itirazları yerle bir etti. Turing, bilgisayarların gelecek elli yıl içinde bütün bu şeyleri yapacağı ve sonra, insan öğretmenlerden bağımsız olarak öğrenmeye başlayacağı konusunda ısrar ediyordu.

1960’ların başına gelindiğinde, bilgi kuramı, doğal dünya hakkında düşünmek dahil, diğer bütün düşünce tarzlarına dalga dalga yansımaya başladı. Genetikçi Matthew Cobb’a göre, bilgi kuramı, “ister mekanik, ister organik, isterse insan-makine kırması ([Wiener’in] uçaksavar silahları örneğindeki gibi) olsun, tüm sistemleri aynı düzeye koydu ve davranışın, aynı ilkelere dayanarak yorumlanabildiğini öne sürdü.”¹⁴

Biyologlar, virüslerin, diğer hücreleri milyonlarca defa onları “kopyalayıp yapıştırma”ya zorlayarak kendilerini yeniden üretilip çoğaltmaya “programlanmış” molekül toplulukları olduğunu anlamaya başladılar. Bilim insanları ve matematikçiler, kromozomların, kendi kendini kopyalayıp çoğaltabilen “genetik bilgiler” içerdiğini öne sürmeye ve bunu, çözülecek bir “şifre” olarak ele almaya başlamış olmasalardı, DNA’nın keşfi gerçekleşmezdi. Ya bilinçdışı zihin üzerine kuru yorumlar yapan ya da salt hayvan davranışlarındaki neden-sonuç ilişkisini gözlemleyen iki ekole bölünmüş durumdaki psikoloji, yolu bilişsel bilime bıraktı. 1950’lerin ortasından başlayarak, beyin yeniden tanımlanıp bir bilgisayar olarak kavramlaştırıldı ve içerdiği fiziki sinir hücreleri ya da nöronlar, mantıksal işlevlerinin saptanması için haritalandı.

Ancak fen bilimi, toplum bilimi ve kültür alanlarında bir uçtan diğer uca katettiğimiz bu “bilgisel dönemeç”, düşünüş tarzımıza dev katkılar sağlamış olmasına karşın, tıpkı Galileo ve Smith’in uğraşmak zorunda kaldığı gibi, gerçeklik hakkında yanlış varsayımlar da üretmiştir. Bilimdeki tüm devrimler

14 Cobb, Matthew, *Life’s Greatest Secret: The Race to Crack the Genetic Code*, (Yaşamın En Büyük Sırrı: Genetik Kodu Kırma Yarışı), Londra, Kindle basımı, s. 23

gibi bu da zihnin maddeyle ilişkisine dair tartışmayı yeniden başlatmıştır.

Makine ekonomisinin yükselişinin erken döneminde, felsefecilerin gerek toplum gerekse doğal dünya için makineyi kinaye olarak kullanmaları yaygınlaşmıştı. René Descartes 1644'te şöyle yazmıştı: "Bu dünyayı ve aslında tüm görülebilen evreni sanki bir makineymiş gibi betimledim."¹⁵ David Hume ise 1779'da şöyle yazmıştı: "Dünyaya çepeçevre bakın. Bütününü ve her bir parçasını enine boyuna düşünün: Sonsuz sayıda daha küçük makinelere bölünmüş tek bir büyük makineden başka bir şey olmadığını anlarsınız..."¹⁶

Makine ve ardından fabrika, bilim insanları ve felsefecilerin gerçekliği anlamalarına aracılık eden yeni bir zihinsel model yarattı: otomatik süreç. Bu düşünürler, dünyayı büyük bir makine olarak tasarlamakla, bilimi dinsel hurafeden kurtarmaya, özgürleştirmeye çabalıyorlardı. Makinelerde, doğada ve insan bedeninde işlemekte olan otomatik süreçlerin keşfi, onların gözünde, Tanrı'nın var olduğunun; insanları makineler gibi tasarlamış ve O'nun kendi gücünü örnek alan makineler yapma gücünü insanlara vermiş olduğunun kanıtıydı.

1633'te Galileo, dünyanın güneş çevresinde döndüğünü söylediği için dinden çıkmakla suçlanarak mahkûm edildi. On yedinci yüzyıl sona ererken, gerçekliğin, Tanrı'nın tasarladığı ve sonra başlama düğmesine bastığı bir makine olduğunu öne sürerek, doğrusu bu kaderden kaçabiliyordunuz. Uzun bir siyasal mücadele gerektirmesine rağmen, bilim sonraki yüz elli yılda bu davayı kazandı. Düzene konmuş bir gerçekliğe dair tasarılar üretmek ve düşünmek için, batıl inançlardan ve Tanrı'nın keyfi ve ince ayar tasarımlarından arınmış, özerk bir alan yarattı.

15 Nadler, Steven, *The Philosopher, the Priest, and the Painter: A Portrait of Descartes* (Felsefeci, Rahip ve Ressam: Bir Descartes Portresi), Princeton, 2013, s. 26

16 <http://www.davidhume.org/texts/dnr.html>

Felsefe tarihinde, bu düşünce tarzı “mekanik maddecilik” olarak bilinir. Maddecidir, çünkü dünyanın, zihinlerimizi de kapsayan gerçek, fiziki bir şey olduğunu söyler; mekaniktir, çünkü dünyanın tasarlanmış, mantıksal bir sistem olarak çalıştığını –ve bilimin görevinin, o sistemi keşfetmek olduğunu– farz eder. Mekanik maddecilik, 1814’te Fransız bilimci Pierre-Simon Laplace’ın şu ünlü sözüyle doruğa ulaştı: Evrendeki tüm nesnelerin konumunu ölçebilseydiniz ve onlara etki eden kuvvetleri bilebilseydiniz, o zaman “hiçbir şey belirsiz olmazdı.” Gezegenlerden atomlara kadar, evren, önceden belirlenmiş ve öngörülebilir yasaları izleyen dev bir mekanizmadan ibarettir –ve insanlık tarihi de buna dahildir.

Bilimin dine karşı zaferindeki son hamle, başlama düğmesi üzerinde Tanrı’nın parmağına olan gereksinimi bütünüyle ortadan kaldırmaktı. Tanrı’nın doğa “olduğu”nu ve bu nedenle doğadan ayrılamayacağını ya da tasarımcısı ve başlatıcısı olarak doğadan önce var olamayacağını 17. yüzyılda öne sürmüş olan Hollandalı bilimci Baruch Spinoza’nın çalışmaları bunu zaten örtülü olarak içeriyordu. Ama kesin belirleyici an, Charles Darwin’in evrim teorisiyle geldi.

Darwin, doğal seçilimin otomatik bir süreç olduğunu –ama hiç de makineye benzemediğini– gösterdi. Rastgeleydi ve bir amacı yoktu. Doğal dünyada gördüğümüz her türlü yasa, intizam ya da otomatik süreç, bunları tasarlayan yüce bir varlığın değil, doğal dünyanın eseridir. Dolayısıyla, bir insanı bir orantutandan ayıran, taşıdığı “ruh” değildir: İnsan beyni, diğer primatlardan ve insan öncesi canlılardan daha yüksek düzeyde bilinç sergiliyorsa, bu, biyolojinin ve onun yanı sıra, milyonlarca rastgele olay yoluyla gerçekleşen doğal seçilimin bir eseridir. Bunun Tanrı’yla bir alakası olamaz.

Sonraki iki yüzyıl boyunca bilimciler –fiziki dünyayı korkusuzca araştırıp keşfederek– bu dünyayı bir dış zekânın tasarlamış olduğu fikrini çürüttüler; zihnin “maddesiz olarak” veya madde

ötesinde var olduğu ya da bilincin, bedenden ayrı bir ruhun eseri olduğu düşüncesinin yanlışlığını kanıtladılar.

Ama bilgisayar çağında bütün bu kuruntular yeniden belirdi.

Evrenin yol gösterici zekâsının “Tanrı” yerine *bilgi* olduğu yönündeki nitelendirmeye giderek daha sık bir biçimde tanık oluyoruz –doğa öncesinde ve “dışında” var olan artık o. Bilginin maddesiz olduğu, insanların ve çevrelerindeki dünyanın otomatik bir süreci yürütmek üzere “programlanmış” olduğu şeklindeki bağlantılı önermelere de, bilgi konusunda öncü fikirler ortaya atanların yazılarında yer yer rastlanıyor.

Maddeci olmayan bu düşünceye geri dönüşün temeli, 20. yüzyıl başında kuantum mekaniğinin keşfedilmesiye atıldı –bir grup bilim insanını, en temel düzeyde, fiziki dünyanın bizim onu gözlemleme edimimiz tarafından yaratıldığına inandırdı. O bilim insanlarına göre, neden-sonuç yasaları diye bir şey yoktur, sadece belirsizlik ve olasılık vardır –atomaltı dünyayı gözlemleme edimi ise onu hem değiştirir hem de bir anlamda “yaratır”.

Tartışmalı bir konu –en ünlüsü de Einstein tarafından yürütülen tartışmadır– olmasına rağmen, fizikteki bu gelişme, eğitilmiş insanlar arasında, fiziksel beynimiz de dahil tüm dünyanın zihnimizin eseri olduğu inancının dirilmesini tetikledi. 1930’larda kuantum fiziğini popülerleştiren İngiliz fizikçi James Jeans, evrenin, “büyük bir makineden çok, büyük bir düşünce gibi olduğu”nu yazmıştı: “Evren, bizim bireysel zihinlerimizle ortak bir şeye sahip, tasarlayıcı ya da denetleyici bir gücün ... daha iyi bir sözcük bulunamadığı için matematiksel diye tarif ettiğimiz tarzda düşünme eğiliminin kanıtlarını gösteriyor.”¹⁷

Bilgi kuramcıları, bilgisayarlar için kod biçiminde yönergeler yazmaya başladıkları anda, Jeans’in arayıp da bulamadığı “daha iyi sözcük” bulunmuş olacaktı: Yazılım. İlk bilgisayar bilimcilerinden biri olan Konrad Zuse, 1967’de, “evrenin bir tür dev ama

17 https://archive.org/stream/TheMysteriousUniverseSirJamesJeans/The%20mysterious%20universe%20-%20Sir-James%20Jeans_djvu.txt

ayrı kısımlardan oluşan bilgisayarda belirleyici tarzda hesaplanıp işleniyor olduğu”nu öne sürdü.¹⁸

1989’da, fizikçi John Archibald Wheeler, “it from bit” (“bit’ten cisme”) sloganını ortaya attı ve bilgiyi fiziki şeylerin değil, fiziki şeyleri bilginin ürettiği iddiasını öne sürdü. Wheeler, kuantum mekaniğinin Kopenhag Yorumunu destekledi ve gerçekliğin dev bir makine olduğu fikrine karşı çıktı, ancak bu yorumun çözüm bulmadan bıraktığı problemleri enine boyuna düşünme çabasına girerek, evrenin bilgiden yaratıldığı sonucuna ulaştı. “Tüm fiziki şeyler, kökeninde bilgi-kuramsaldır” diye yazdı: “Her fiziki nicelik, her cisim, nihai anlamını bit’lerden alır.”¹⁹

Tanınmış bir matematikçi olan Gregory Chaitin, önceden var olan bir zekânın evreni nasıl tasarlamış olduğunu ancak yazılım üretmeye başladığımız zaman anlayabildiğimiz konusunda ısrar ediyordu: “Canlıküre [biyosfer] yazılımla doludur, her hücre yazılımla doludur, üç ila dört milyar yaşındaki yazılımla ... Dünya, biz bunun ne olduğunu bilmiyorken bile, yazılımla doluydu.”²⁰

Yirminci yüzyıl biliminin önemli kişilerine ait bu sözler, yoruma dayalı, kurgusal iddialardan, varsayım ve faraziyelerden ibarettir. “Metafizik” adıyla bilinen düşünüş tarzına aittir –akılcı görünen ama kanıtlanamayan fikirlerdir.

Aslında metafizik kurgularla ilgili bir sorun yoktur. Gerçekten de havalimanındaki kitap standından bilim tarihiyle ilgili herhangi bir popüler kitap çekip alırsanız, kanıta dayalı parlak buluşlar yapmış ama aynı zamanda da ipe sapa gelmez, kanıtlanması olanaksız metafizik iddialar dillendirmiş insanların öykülerini okursunuz.²¹ Ancak buradaki sorun, meta-

18 Zuse, K., *Calculating Space* (Boşluğu Ölçmek), Massachusetts Institute of Technology (Project MAC), Cambridge, MA, 1970

19 <http://cqi.inf.usi.ch/qic/wheeler.pdf>

20 Chaitin, Gregory, *Proving Darwin: Making Biology Mathematical* (Darwin’i Kanıtlamak: Biyolojiyi Matematikselleştirmek), New York, 2012, s. 17

21 Örneğin bkz. Cobb, *Life’s Greatest Secret* (Yaşamın En Büyük Sırrı)

fizik düşünüş tarzıyla ilgilidir. Bu tür önermeler, her zaman, düşünürün içinde yaşadığı toplum tarafından koşullandırılır. Makine çağının şafağında, makinelere dayalı bir gerçeklik teorisiyle karşılaşıyorsanız ve sonra, bilgisayar çağında, yazılıma dayalı bir gerçeklik teorisiyle karşılaşıyorsanız, muhtemelen bu teoriler hem tarihsel olarak koşullandırılmıştır, hem yanlıştır hem de kalıcı olmayacaktır.

Chaitin'in iddiasını düşünün: Tüm fiziksel gerçekliğin aslında yazılımdan oluştuğunu keşfetmemiz, ancak yazılım üretmeye başlamamızdan sonra oldu. Başka bir şey yapmaya ve üretmeye başladığımızda ne olur? Nobel ödüllü Steven Weinberg'in yazdığı gibi, eğer evren, fizikçilerin laboratuvarında kullandıkları bilgisayarlara dikkat çekici ölçüde benziyorsa, "belki bir marangoz da, aya bakarak, onun ağaçtan yapılmış olduğunu farz edebilir."²²

Burada önemli olan, bilgisayarlara ilişkin metafizik düşünce tarzının halk arasındaki yaygın kavrayışa ne denli tam olarak girmiş olduğunu anlamaktır. James Gleick'in çok satan kitabı *Enformasyon* gizemli makinelere dair yeni doktrinin usta işi bir açıklamasıdır. Şöyle yazıyor Gleick: "Her yanan yıldız, her sessiz bulutsu, bir bulut odacığında hayalet izini bırakan her parçacık, bir bilgi işlemcisidir. Evren, kendi yazgısını hesaplar."

İnsan toplumu hakkında ise Gleick şu yargıya varır: "Tarih, bilginin kendi kendisinin farkına varmasının hikâyesidir."²³

Georg Hegel'in 1818'de Prusya monarşisini yüceltirken taşıdığı fikirleri anımsarsanız, benzerliği görürsünüz. Hegel, insanları anlayamadıkları edimlerde bulunmaya iterken kendi kendinin bilincine varan bir "dünya tini"ne inanıyordu; Gleick ise insanların tarihsel eylemlerine, "kendi kendinin farkına varan

22 Weinberg, Steven, "Evren Bir Bilgisayar mı?", New York Review of Books, 24 Ekim 2002

23 Gleick, James, *The Information: A History, a Theory, a Flood* (*Enformasyon: Bir Tarih, Bir Kuram, Bir Tufan*), Londra, 2011, s. 10

bilgi”nin neden olduğuna inanıyor. Aralarında 200 yıl bulunmasına rağmen, bunlar çok benzer teorilerdir. Bunların felsefi etiketi, “idealizm”dir.

Kuantum fiziğinin bilime getirdiği problemi düşünecek olursanız, 20. yüzyıl ortasındaki en büyük teknik yenilikçilerden ve bilim insanlarından bazılarının niçin madde karşısında zihnin önceliğini benimsediklerini anlamak kolaylaşır. Atomaltı parçacıklara dair Kopenhag Yorumu, en derin düzeyde, gerçekliğin bizim gözlem edimlerimiz tarafından yaratıldığını söyler. Fizikçi Niels Bohr, birbirine dolaşmış iki parçacığın durumu hakkında, ölçümleri yapılmadan önce konuşmanın anlamsız olacağını söylüyordu. Eğer öyleyse, bu gözlem düzeyinde, neden ve sonuçla ilgili teori ve iddiaları ölçmekte kıstas alabileceğimiz nesnel bir gerçeklik yoktur.

Fizik dünyasında, Kopenhag Yorumunun en etkili muhalifleri, Einstein dahil, bu yorumda iddia edilen “eksiklik” ya da “tamamlanmamışlık” üzerine odaklandılar. Einstein şöyle diyordu: “Bu paradoksal olgunun ötesinde, henüz keşfetmediğimiz, daha derin bir gerçeklik varsa ne olacak?” Ve şöyle devam ediyordu: “Neden ve sonucun işlerlikte olması, bizim gözlemimiz öncesinde ve sonrasında bir gerçekliğin bulunması, Kopenhag Yorumunun bir gün ister istemez terk edilecek olması, bunlar çok daha olasıdır.”²⁴

Fizik dünyasında, sıradan insanların çoğunun anlayamayacağı teorik bir düzeyde o tartışmanın yankıları hâlâ yoğun olarak sürüyor. Bununla birlikte, MR görüntü tarayıcıları ve ultra ince silikon yongalar gibi kuantum mekaniğine göre çalışan teknolojileri halihazırda kullanıyoruz –ve gelecekte kuantum bilgisayarlar, işlem gücü açısından muazzam gelişmeler sağlamayı vaat ediyor.

24 Squires, Euan J., *The Mystery of the Quantum World* (Kuantum Dünyasının Gizemi), Boca Raton, 1994

Mesele şu ki, kuantum mekaniğinin öncüleri daha genel, felsefi iddialar da ortaya attılar; bunların en dikkat çekicisi ise yaptıkları buluşların, tüm gerçeklik ölçeğinde neden-sonucu geçersiz kıldığı ve duyularımızın ötesinde, gözlemlerimizden bağımsız varlığa sahip bir gerçekliğin olamayacağı iddiasıdır.

Bilim, 200 yıldan beri, (a) bizim onu gözlemlene yeteneğimize bağımsız bir gerçekliğin var olduğunu ve (b) en son teori ne derse desin, hakikatin ancak yaklaşık olarak ifade edilebildiğini ve bunun daha sonra yapılacak deney ve gözlemlerle muhtemelen geliştirileceğini varsaymıştır. Kopenhag Yorumu, bu iki varsayımı da reddeder –zira onun destekçileri, kendilerinin tarif ettiğinden daha derin bir gerçekliğin olamayacağını iddia etmektedirler.

Felsefi idealizm, yaklaşık 400 yıldan beri, bilimde çözülmemiş sorunlar için bir tür park yeri olarak işlev görmüştür. Temel ilkelerinden birincisi, evreni tasarlayan ve/veya yazgımızı kontrol eden insanlıktan üstün bir zekânın var olduğudur. İkincisi, idealistlerin iddiasına göre, eğer dünya, bizim bilinç ve duyularımızın ötesinde gerçekten var olsaydı, düşüncemizden öylesine uzak olurdu ki, hakikaten bir anlam ifade etmezdi. On sekizinci yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant'ın benimsediği akılcı biçimiyle idealizm, “kendinde şey”i asla kavrayamayacağımızı, beynimizde yalnızca onun görünüşünün olduğunu söyler. En uç biçiminde ise idealizm, Wheeler'ın öne sürdüğü gibi, maddeyi gözlem edimlerinin yarattığını söyler.

On sekizinci yüzyılda, üstün zekâyâ “Tanrı” deniyordu, maddi olmayan bilincimiz ise “ruh” ya da “tin” olarak anılıyordu. Şimdi onların yerine Kopenhag Yorumunun günümüzdeki takipçileri, iki yüz elli yıl önceki tümüyle akılcı gerekçelerin aynısıyla, “evrenin kendi kendini hesaplayıp işlediği”ni ve gerçekliği algılarımızın yarattığını öne sürüyorlar.

“Tüm bilimin toplumsal olarak inşa edildiği” şeklindeki moda haline gelmiş iddia karşısında temkinli olmalıyız: Aşağıda

göreceğimiz gibi, bu, akıldışı solun öncülük ettiği bir ithamdı, şimdi ise sağcılar tarafından gaspedilmiştir. Ne var ki, tüm metafiziğin toplumsal olarak inşa edildiği besbellidir.

Bilim tarihçisi Paul Forman, Kopenhag Yorumunun benimsemesinin, 1920'lerin başında Almanya'da bilime ve akılcılığa karşı daha geniş bir düşmanlığı, kurnaz bir biçimde bir yandan nasıl ateşlediğini bir yandan da nasıl ondan kaynaklandığını belgelemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi, düşünen kişilerin birçoğunu, "yaşam felsefesi" denilen ve duyguya, sezgiye, "kader"e odaklanan bir görüşü benimsemeye yöneltti. Bunlar, savaşın yol açtığı dehşet nedeniyle akılcılığı ve bilimi suçladılar. "Buna tepki olarak," der Forman, "fizikçiler birbiri ardına genel akademik kitlenin önüne çıkıp, nedenselliğin şeytani doktrinini reddettiler."²⁵

1920'lerin başında Almanya'daki en popüler kitap –Oswald Spengler'in *Batının Çöküşü* kitabı– "akıl zorbalığı"nın devrilmesini savunuyordu. Spengler, nedenselliğe vurgu yapan bilimin, kadere dayalı inançlarla değiştirilmesi gerektiği kanısındaydı. Batı geriledikçe, antik Roma'da Hıristiyanlığın felsefi düşünce ve uslamlamayı gölgelemesine benzeyen bir "ikinci dindarlığın" yükselmesini beklememiz gerektiğini öngörüyordu. Forman, Spengler'in akıldışı solculuğunun ve içinden doğduğu daha geniş kültürün, Kopenhag fiziğine mensup kilit konumdaki kişilerden bazılarını nasıl belirgin bir biçimde etkilediğini gösterir. "Almanya'da 1918'den sonra böylesine aniden ortaya çıkan ve hızla serpilip gelişen bir hareket, fizikte nedensellikten vazgeçme hareketi, öncelikle, Alman fizikçilerin yaptıkları bilimin içeriğini, içinde yer aldıkları entelektüel çevrenin değerlerine uyarlama çabasıdır," iddiasında bulunur.

25 Forman, Paul, "Weimar Kültürü, Nedensellik ve Kuantum Teorisi: Alman Fizikçiler ve Matematikçiler Tarafından Düşman Bir Çevreye Uyarlama", *Historical Studies in the Physical Sciences*, C. 3, 1971, s. 1-115

Bunların hiçbirisi, kuantum mekaniğini keşfedenlerin başarılarını geçersiz kılmaz. Ancak atomaltı parçacıklara ilişkin ortaya attıkları tamamlanmamış teoriyi –gerici siyasal ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte– bütün bilim ölçeğinde nedenselliğin tam reddine dönüştürmeye niçin bu kadar hevesli olduklarını açıklar.

Bu değerlendirmesi 1971’de yayınlanan Forman, aynı sürecin bizim dönemimizde de yürürlükte olduğunu gözlemliyordu. Vietnam’da sivillerin kitleler halinde öldürülmesini savunmak için bilimin ve akılcılığın kullanıldığı 1960’ların sonundan başlayarak, Wheeler ve Zuse gibi bilim insanlarının, “gerçekliğin hesaplanıp işlenen bir varlık” olduğu, bilginin maddeden önce geldiği ve onu yarattığı (“bit’ten cisme”), evreni ancak milyarlarca gözlem ediminin yaratmış olduğu fikrine eğilim gösterdiklerine tanık oluyoruz. Bu –yüzlerce makale, “TED Talk” konferansları ve havalimanlarındaki kitap stantları yoluyla halkın bilincine de yansıyor– bilgisayarım makineleriyle bağlantılı yeni bir idealizm biçimi yaratmıştır.

Sibernetik dalını kuran Norbert Wiener örneğinde olduğu gibi dijital dünyaya maddeci bir açıklama getirmeye çalışanların göreceli olarak tutarsızlık sergilemeleri de, yeni idealizmi mümkün kılan şeylerden biriydi. Wiener, 1948’de şöyle yazmıştı: “Bilgi, bilgidir, madde ya da enerji değil. Bunu kabul etmeyen bir maddecilik, günümüzde ayakta kalamaz.”²⁶

Eğer sadece “bilginin fizik yasalarından ayrı ama onlarla ilintili kendi yasaları vardır” deseydi, şunu kabul edebilirdiniz: Bir Mozart piyano konçertosunun “yasalar”ı, bir piyanonun fiziğinden ayrı olarak vardır. Ancak Wiener daha fazlasını kastediyordu: dijital bilginin, fiziksel dünyaya fiziğin bilmediği yeni bir özellik getirdiğini –ve bu yeni şeyi, hem maddeden hem de enerjiden ayrı anlamamız gerektiğini.

26 Wiener, Norbert, *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine* (Sibernetik: Veya Makine ve Hayvanda İletişim ve Denetim), Cambridge, 1948, Kindle basımı, s. 132

Wiener şunu anlamıştı ki, bilgileri işlemek için çok küçük miktarda maddeye ihtiyaç vardır ve pek fazla enerji gerekmez. Bilgisayım makinesinden –aynı anda birçok denklem çözmek, şifreler kırmak, bir tek günde tüm şirket bordrolarını hesaplamak için– yayılan inanılmaz gücün, maddi dünyada ayrı bir kategoriye gerek duyduğu varsayılıyordu.

Wiener’in ünlü iddiası, sanki doğruluğu kendiliğinden apaçıkmiş gibi tekrarlanıp sık sık duyulacaktı. Halbuki öyle değildir. IBM’de çalışan fizikçi Rolf Landauer, bilginin fiziksel olduğunu ve dolayısıyla Wiener’in yanlış olduğunu 1961’de kanıtladı.²⁷ Bulduğu sonuçları özetlerken şöyle yazıyordu: “Bilgi, cisimsiz bir soyut kendilik değildir; her zaman fiziksel bir temsille bağlantılıdır. Bu, bilginin ele alınışını, gerçek fiziksel dünyamızın bütün olasılık ve kısıtlamalarına, onun fizik yasalarına ve mevcut parçaları barındıran deposuna bağlar.”²⁸

Landauer, özellikle, bilgileri işlemenin enerji tükettiğini ve bir bit bilgi silinirken tüketilen enerji miktarını ölçmenin mümkün olduğunu gösterdi. Bilim insanları, kendi zihinsel bilgi işlem modellerinde, bir sayıyı hesaplayıp işleme ediminin, kendi enerji maliyetini sıfırlamasını sağlamışlardı: Landauer, öyle olmadığını gösterdi. 2012’de bilim insanlarından oluşan bir ekip, küçük bir model kurarak, “Landauer Kuralı”nı pratikte kanıtladı.²⁹

Bilgi, enerji tüketilerek üretilir ve maddeyle temsil edilmelidir. Bitler, gerçeklikte bir yer kaplar: Elektrik tüketir, ısı yayar ve bir yerde depolanmalıdır –bugün çoğunlukla, bilgisayarınızı ya da telefonunuzu kapattığınız zaman bile küçük bir elektrik yükünü koruyup saklayacak şekilde yapılmış bir silikon parçasında depolanmaktadır. Benzer şekilde, fotoğraflarınızın ve müzik parçalarınızın saklandığı “bulut”, aslında, 2025’e kadar dünya

27 http://www.pitt.edu/~jdnorton/lectures/Rotman_Summer_School_2013/thermo_computing_docs/Landauer_1961.pdf

28 Landauer, Rolf, “Bilginin Fiziksel Mahiyeti”, *Physics Letters A* 217, 1996, s. 188-93

29 <http://spectrum.ieee.org/computing/hardware/landauer-limit-demonstrated>

enerjisinin –tahminen– beşte birini tüketecek geniş, klimalı su-nucu çiftliklerinden ibarettir.³⁰

Bilginin fiziksel olarak temsil edilmesi gerektiğini söylemek, içinde depolanıp saklandığı maddeden bağımsız kendi yasala-rının ve dinamiklerinin olduğunu inkâr etmek değildir. Müzik de öyledir: Bir müzik kaydı, akıllı telefonunuzda bir dosya ola-rak bulunur, kablolar boyunca yol alır, kulaklığınızın içinde ses dalgaları haline gelir ve sinir sisteminizde elektriksel etkinliği harekete geçirir. Yine de bir elektronik dans müziği (EDM) kay-dından bir Mozart ariasına varıncaya kadar, anlam, gerçekliğin farklı bir düzeyinde yaratılır: Gerginlik ve gevşeme örüntüleri oluşturan ses fiziği ile bu örüntülere anlam veren kültürel olarak koşullandırılmış beyinlerimiz arasındaki etkileşimde yaratılır.

Fiziksel temsil olmadan bilginin olmadığını bir kez kavradı-ğımızda, “bit’ten cisme” mantiken olanaksız hale gelir –çünkü dayandığı temel önerme, ne denli kısa olursa olsun, bilginin fi-ziksel gerçeklikten önce mevcut olduğu bir anın, bir zamanlar var olduğudur.

Ayrıca, eğer evren veri paketleri ve piksellerle çalışan dev ve ayrı kısımlardan oluşan bir bilgisayarsa, o zaman, Einstein’ın gözlemlediği gibi, fizik tümünden yanlıştır. Fizik, gerçekliğin düz-gün ve kesintisiz olduğu varsayımına dayanır. Bir otomobil hız-landığında ya da hava bir uçağın kanadı çevresinde aktığında, bunu “bitler” halinde –ayrık zaman ve uzay veri paketleri halin-de– yapmaz, düzgün bir şekilde yapar. Tıpkı dijital bir fotoğrafın minik piksellerin derlemesinden oluşması gibi, hava akımını ya da hızlanmayı bir bilgisayarda modellemek için bitlere ayırırız. Ancak bir özçekimi [*selfie*] iyice yakınlştırınca pikselleri gör-memize rağmen, bu, insan yüzünün piksellerden oluştuğu anla-mına gelmez.

30 <https://data-economy.com/data-centres-world-will-consume-1-5-earthspower-2025/>

Bu durumda diyebiliriz ki, 21. yüzyılın başında, bilgi makinelerine ilişkin gizemciliğin iki biçimiyle kuşatılmış durumdayız: Bu makinelerin hiç yoktan ekonomik değer yarattığı inancı ve bilginin fiziki dünyadan ayrı varlığa sahip olduğu inancı. Evrenin, Jeans'ın ifadesiyle, “büyük bir düşünce” olduğu ve gerçekliğin “hesaplanıp işlendiği” yolundaki akıldışı inancı da buna eklerseniz, sadece kapsamlı bir yeni idealizm biçimi elde etmekle kalmazsınız, insanların güçsüz, özgürlük konusunda aciz oldukları ve bir hayal dünyasına kısıp kaldıkları düşüncesinin güçlü bir ideolojik payandasıyla da karşılaşrsınız.

Bilime dair yeni metafizik, 21. yüzyıl ideolojilerini istila eden antihümanizmin en sağlam payandalarından biridir. Eğer bilgi, fiziksel dünya öncesi varlığa sahipse ve insanlık tarihi sırf “kendi kendini hesaplayan bir yazılım”dan ibaretse, yaptığımız her seçimin gerçekte tanrılar tarafından önceden belirlendiği, bizi bir oyun tahtasındaki taşlar gibi oynattıkları *Jason ve Argonotlar* filmindeki senaryoya döneriz. Savunulacak bir insan özgürlüğü ya da etkenliği kalmaz.

Peki, bu niçin önemlidir? Niçin önemli olduğunu Norbert Wiener anladı. Bilgisayar bilimi için kullandığı kavram “siber-netik” idi: denetim bilimi. Hem insanlar hem de bilgisayarlar, dış çevrelerini denetleyebilirler. Bilgi, diyordu Wiener, basitçe bunların dış dünyayla değiş tokuş ettikleri şeydir –komutlar ve geribildirim. İnsanlar, bilgisayar yapmaya başladıklarında, ilk başta bunları, gerçekliğe komutlar vermek ve ondan doğru geribildirim almak için kullandılar.

Ancak Wiener'in öngörüsüne göre, eğer bilgisayarlar öğrenilebilirse –Turing bunun olabileceğini öne sürmüştü– o zaman günün birinde, insanlara emir de verecektir. Wiener, dönüştürülmüş bir maddecilik biçimine yaslanmak istedi, çünkü bilgi hakkındaki idealizmin, bizi bilgi makinelerine teslim olmaya doğru yöneltebileceğini anladı.

Demek ki, bilgi hakkındaki tüm teorilerde, insan doğasına ve özgürlük olasılığına ilişkin teoriler gizlidir.

Oxford'da bilişim felsefesi profesörü olan Luciano Floridi, ağların belirip gelişmesiyle birlikte, bilgi teknolojisinin yeni bir insan çeşidi yarattığını öne sürüyor: “bilgi [enformasyon] organizması” ya da “inforg”.

Bilgisayarlar şimdiden düşünmede bizi geçtiği için, diyor Floridi, sosyal medya platformları davranışlarımızı önceden kestirdiği, hatta şekillendirdiği için, bunlar, insan yaşamının geçtiği çevreyi geri dönüşsüz olarak değişime uğrattı. Şimdiye kadarki kırk bin yıllık uygarlık tarihine, insanların doğayı denetim altına alma çabaları damga vurmuş olsa bile, şimdi denetimi bizden daha çok elinde tutan bir şey yaratmış durumdayız. Floridi'nin unutulmaz bir anlatımla dile getirdiği gibi: Bilgisayarlar “şimdiden bilgi âleminde [*infosphere*] ‘deplasman’ takımı olan bizlerle ‘ev sahibi’ takım olarak oynuyor.”³¹

Eğer Floridi haklıysa, insanın özgürlük olasılığı şimdiden kısıtlanmış demektir: Çok yakında, bilgisayarım makineleri, beyinlerimizden daha güçlü hale gelecek ve özgür irade imkânsız olacak. Güçlü yapay zekâ makinelerini ve veri depolamayı insan denetimi altına sokmak isteyen bir hareket ortaya çıktığı zaman –çıkacaktır da– makine sahipleri haliyle soracaklar: İnsan –eyleme geçme kabiliyeti, özgürlük, akılcılık ve nedensellik iddialarından zaten feragat etmiş olduğuna göre– hangi hakla yapay zekâ üzerinde denetim ve ondan korunma talep ediyor?

Berikiler parmaklarını tıyırdatarak bir yanıt beklerken, sinir biliminden [*neuroscience*] bir grup, “hakkı yok” diye yanıt verecek; postmodernizmi atlatıp şimdilerde “posthümanizm” sancağı altında yeniden kümelenenler de öyle diyecek; popüler

31 Floridi, Luciano, *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality* (Dördüncü Devrim: Bilgi Âlemi, İnsan Gerçekliğini Nasıl Yeniden Şekillendiriyor), Oxford, 2014, s. 96

bilim alanında kitapları liste başı olan sayısız düşünür de öyle diyecek. Bunların özgül savlarını aşağıda ele alacağım.

Eğer yeni dijital idealizm haklıysa, hümanizm sırf bir nostalji biçimidir. Eğer yalan haberlere karşı duyuşal deneyimlerimize dayalı hakikati savunacaksak; ırk ve cinsiyet üstünlüğü teorilerine karşı evrensel hakları savunacaksak; neoliberalizmin yerine, tüm yönleriyle insani gereksinimlerimize dayalı bir sistemi koyacaksak –o zaman tüm bu görevler için (verili tarihsel koşullara tabi olarak) özerk düşünce ve eylem yeteneğine sahip bir insan kavramını savunmamız gerekir. Ya da filozofların verdikleri adla, özgürlüğü.

Bunu yapmak için, hümanizmi, nostaljiden daha sağlam bir şeye dikip kökleştirmemiz gerekir. Wiener’in bulmaktan umudunu kestiği şeylere gereksinimimiz var: sayısal ya da dijital bilgiyi fiziksel dünyaya yerleştiren bir gerçeklik teorisine; akıbeti algoritmaların değil insanların belirlediği bir tarih teorisine; ve şimdiden kendi yaptığımız makinelerce denetlenen yarı aciz “inforqlar”a dönüştüğümüzü söyleyen Floridi’nin bu tezini çürütebilen bir insan doğası teorisine.

Neyse ki, böyle teoriler var.

NEDEN İNSANLARA İLİŞKİN BİR TEORİYE GEREKSİNİM DUYARIZ?

“İnsan siyasal bir hayvandır,” diye yazmıştı Aristoteles, MÖ 350’de. Aslında öyle yazmadı. Batı uygarlığının insan doğasına ilişkin ilk iddiasının doğru çevirisi şöyledir: “İnsan bir site [kent] hayvanıdır” veya daha da doğrusu: “İnsan, ancak yasalarla yönetilen bir toplulukta gerçek potansiyelini gerçekleştirebilen bir canlı türüdür.”

Politika kitabında Aristoteles, Atina kent devletinde demokrasinin ortaya çıkışını hem gerekçelendirmeye hem de açıklamaya çalışıyordu. MÖ 350’de daha büyük ve daha zengin kent devletleri –Mısır’da, İran’da, Mezopotamya’da ve Çin’de– vardı, ancak demokrasinin, hem de köktenci bir demokrasinin ortaya çıkışına yalnızca Atina’da tanık olundu. Doğru, kölelerin hiçbir hakkı yoktu ve kadınların siyasal katılım hakkı bulunmuyordu, ama özgür erkekler –ister köylü, ister soylu olsunlar– yasaya göre eşit haklara ve herkesin katılabildiği halk meclisinde eşit söze sahiptiler.

Aristoteles’e göre, insanların kentlerde yaşamaları doğaldı, çünkü kentler, insan yaşamına sırf yemenin, üremenin ve çalışmanın ötesinde gelişme olanağı veriyordu. Kent ekonomisi, MÖ 350’de bile, insanların kültür, mutluluk ve belirli ölçüde özgürlük deneyimi tatmaları için, zenginliğinden yeterli miktarda bir artık ve yeterli boş zaman sağlayabiliyordu. Aynı mantığa göre,

bir kentin yasalarına bağlı kalmadan yaşamak ya da dinlencenin ve kültürün getirdiği “iyi yaşam”ı tepip para peşinde koşmak isteyen bir adam, Aristoteles’in gözünde, ya tam insan değildi ya da zaten tanrı gibiydi – “ya zavallı bir varlık ya da insandan daha yüksek bir varlık”tı.¹

Aristoteles’in dediğine göre, evrendeki her varlık türü, kendine özgü bir davranış kalıbına sahiptir: Her bir tür, yaratılış nedeni olan (kendisi için tasarlanan) şeyi yaptığı zaman, amacına ya da *telos*’una ulaşır. Dolayısıyla, insanların “topluluk hayvanları” oldukları yolundaki iddiası, salt bir betimleme değil, bir önermedir: Tasarlanmış olduğumuz şeye ermek için, iyi yaşam sürebileceğimiz ve her yönden gelişmiş insanlar olabileceğimiz topluluklar yaratmamız gerekir.

Aristoteles, sınıfsal ayrımları ortadan kaldırmada teknolojinin ne denli kritik bir rol oynayacağını anlamıştı. “Eğer her alet, komut verildiği zaman ya da ne yapılacağını önceden anlayarak kendi işini yerine getirebilseydi ... usta zanaatkârların yardımcılara ve efendilerin kölelere hiç gereksinimi kalmazdı,” diye yazmıştı.² Başka bir deyişle, eğer makineler, insanlardan bağımsız olarak düşünebilse, öğrenebilse ve hareket edebilseydi, çalışma gerekliliği –ve beraberinde getirdiği toplumsal hiyerarşi– son bulurdu.

Zöon politikon’u³, belirgin olarak, içinde yaratıldığı dünya –“özgür” köle sahipleriyle ve ezilen kadınlarla dolu bir kent devleti– koşullandırıyor. Ayrıca, her şey –ağaçlardan ve ırmaklardan tutun insanlara varıncaya kadar– hakkında “Bu nasıl çalışıyor?” sorusundan çok “Bunun amacı ne?” sorusunu sormaya eğilimli olan Aristoteles’in gerçekliğe dair bilim öncesi bakış açısı da onu koşullandırdı. Antik Yunan’ın ve Roma’nın

1 Aristoteles, *Politics* (*Politika*), Oxford, Kindle basımı, s. 10

2 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0058%3Abook%3D1%3Asection%3D1253b>

3 Siyasal hayvan

köleci kent devletleri yıkılınca, *zöon politikon*, Ortadoğu'nun büyük tektanrılı dinlerinden kökenlenen insan doğasına dair kavramların gölgesinde kaldı. Daha sonra, Hıristiyan ve Müslüman âlimlerce yeniden keşfedilen Aristoteles'in siyasal ve etik görüşleri, onların kendi dinsel şemalarına uyarlandı: İyi bir yurttaş olmak, dinsel kurallara itaat etmek demektir; erdemli yaşamak, Aristoteles'in iyi yaşam olarak tanımlamış olduğu cinsel ve toplumsal zevkleri terk etmek demektir.

İki bin yıldan uzun süreyle birbiri ardında gelen dinler, "insan doğası"nın değiştirilemez olduğunu anlatıp durdu. Bir beden vardır, bir de ondan ayrı ruh vardır; beden işlediği ahlaki eylemlerle ruhun günahı arındırılması gerekir. Bunun gezegendeki en popüler sürümü, benim içinde doğup büyüdüğüm Hıristiyanlıktır. Bu din, tüm insanların (Âdem ile Havva'nın ilk günahından dolayı) günahkâr doğduğunu, ama bir dizi kurala itaat ederek ve belirli ayinleri (vaftiz, komünyon, günah çıkarma, cenaze töreni vb.) eda ederek iyi birer insan haline gelebildiklerini öğretir. Beden ölüp gidince, ruh, Tanrı'nın yargısına bağlı olarak iki seçenekli bir akıbetle yüz yüze kalır –ebedi cennet ya da cehennem. Öykünün bu son kısmını yapacağınız seçime bağlıymış gibi düşünesiniz diye, Katolikliğin merkezi Roma'daki Sistina Şapeli dahil, neredeyse her büyük Hıristiyan kilisesinin duvarında bunun bir tasviri yer alır.

İslamiyet ve Yahudilik de (ilk günahı reddetmelerine rağmen) bu beden-ruh karşıtlığı öyküsüne inanır. Budizm ve Hinduizm gibi başka dinler, aynı ruhun, ebedi lanet ya da kurtuluşla son bulması yerine, farklı bedenlerde dolaşmasına olanak tanır.

Aristoteles, insan doğasına dair teorisini hiç olmazsa deneyime dayanarak gösterebildi: Çevresindeki insanlar politik olarak davranıyorlar ve bu yaşamda özgürlüğe ulaşılabilirmiş gibi hareket ediyorlardı. Hıristiyanlığın ne "doğuştan kötülük" kısmı ne de açıkçası ölüm sonrası yargı süreci ya da öte dünya, deneyimle kanıtlanabilir. Gerçekte bu, yine, Ortadoğu'nun tektanrılı

dinlerini geliştirmiş olan insanların tarihsel şartları tarafından koşullanmış bir boş inançtır.

Ama insan doğasına dair dinsel görüş boş inanca dayanıyorsa ve Aristoteles'in görüşü yok olup gitmiş bir Atina kent devletinin kısa deneyimini temel alıyorsa, geriye ne kalır?

"İnsanlar, salt bir kemik, beyin ve DNA toplamından ibaret, belirli şekilde davranmaya eğilimli canlılardır" diyerek, insan doğası fikrini tümden reddedebiliriz. Ama insan türünün davranış şeklini incelediğinizde, tüm diğer kemik, beyin ve DNA toplamlarından çok belirgin ölçüde farklı olduğunu görürsünüz.

Birincisi, sadece 200 yıl içinde bu canlı, üstünde yaşadığı gezegeni mahvedebilecek bir karbon ekonomisi inşa etmiştir. İklim değişikliği, tüm türlerin yüzde 35 kadarını yok edebilir.⁴ Çevreküreyi öyle derinlemesine bozmuş durumdayız ki, şimdi bazı bilim insanları, "antroposen" yani "insan çağı" dedikleri bir çağ ismi öneriyorlar –gezegenin tarihinde, insanların dünyanın işleyiş şeklini değişime uğrattıkları özgül bir devir.⁵

Üstüne üstlük, bu kemik ve beyin toplamı, başka türlerin yapamadığı bazı şeyleri yapabiliyor. Nesneler ve makineler inşa edebiliyor, hatta hayal gücünün yol gösterdiği toplumlar tasarlayabiliyor. Hayal ettiği şeyler bazen ürkütücü –Ortaçağ işkencelerinde kullanılan aletler, hidrojen bombaları, gaz odaları – ama bu bile insanlarda neyin benzersiz olduğunu bilmek istememize engel olmuyor.

Eğer "insan doğası diye bir şey yok" dersanız, yine de insan doğası hakkında bir kuram dile getirmiş oluyorsunuz: kaslarımız ve beyinlerimizin basitçe DNA tarafından programlandığı, beynin elektriksel etkinliğindeki rastgele çeşitlemeler ve deneyim tarafından değiştirildiği kuramını. Bilfiil, zombiler ile insanlar arasında yalnızca derece farkı olduğunu söylüyorsunuz.

4 <http://www.rivm.nl/bibliotheek/digitaaldepot/20040108nature.pdf>

5 <https://www.theguardian.com/environment/2016/aug/29/declare-anthropocene-epoch-experts-urge-geological-congress-human-impact-earth>

Sinir biliminde bu, “zombi meydan okuması” olarak bilinir. 1983’te, Benjamin Libet öncülüğünde bir nörobiyolog ekibinin bir laboratuvar deneyiyle gösterdiğine göre, çok ani bir kararla karşı karşıya kaldığında, eylemi başlatan beyin faaliyeti, beynimizin bilinçli bir eylem kararı vermesinden birkaç yüz milisaniye önce meydana gelir.⁶ Bilinçli karar verme, “özgür irade” sahibi olduğumuz önermesinin ardında yatan varsayım olduğu için, Libet’in deneyi, tüm insan davranışlarının belirlendiğini ve özgür iradenin bir yanılsama olduğunu öne süren bir sinir bilimi okulunun doğmasına yol açtı.

İnsan doğasına dair bu görüş, modern laik toplumlarda çok popüler olmuştur. Çoksatar kitapların yazarı Nassim Nicholas Taleb, “rastgeleliğin oyuncakları” olduğumuzu ısrarla belirtir. Bilim temelli popüler kitap yazarlarından bir diğeri, Yuval Noah Harari ise şu nokta üzerinde duruyor: “Bilimsel anlayışımızın ortaya koyduğu kadarıyla, belirlenim ve rastgelelik, pastanın tamamını aralarında bölüşmüşler, özgürlüğe bir kısıntı bile bırakmamışlar ... özgür irade yalnızca biz insanların uydurduğu hayali öykülerde yaşıyor.”⁷

Bu durumda, toplumsal tutum araştırmalarında birçok insanın “anı yaşıyorum” demesi pek de şaşırtıcı değildir, zira eylemlerinin geleceği etkileyebileceğine inanmıyorlar. Örneğin, Pew adlı araştırma kuruluşunun “Küresel Tutumlar Araştırması”na göre, gelişme yolundaki ve yeni gelişen ülkelerde halkın büyük çoğunluğu, “hayatta başarının kontrolümüz dışındaki güçlere bağlı olduğuna” inanmaktadır. Fransa, Britanya ve ABD gibi olgun demokrasilerde halkın çoğunluğu bu görüşü reddetmeye eğilimliken, felsefi çaresizliği benimseyenlerin oranı gelişmiş ülkelerin hiçbirinde yüzde 40’tan aşağı değildir.

6 Libet, Benjamin ve ark., “Beyin Faaliyetlerinin Başlamasına Oranla, Bilinçli Eylem Kararının Verilme Zamanı (Hazır Olma Potansiyeli): Serbest Bir İstemli Edimin Bilinçdışı Başlaması”, *Brain*, 106, 1983, s. 623-42

7 Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow (Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi)*, Londra, 2016, Kindle basımı, s. 329

“Hayali öykülerimiz”de de –Harari’nin dediğinin aksine– kaderci temalar giderek daha ağır basıyor. *Game of Thrones* (Taht Oyunları), insanları nihayetinde tanrıların oyuncakları olarak betimleyen kitlesel eğlence ürünlerinin uzun listesindeki en son üründür. “Tanrılar”ın yerine çift kutuplu (bipolar) rahatsızlığı koyun, uzun soluklu *Homeland* dizisinin tüm önermesini görürsünüz. Yolsuzluğu ve ırksal baskıyı koyun, *The Wire*’ın her serisinin kapanış sekansındaki alt metni bulursunuz. Baltimore’un suça itilmiş siyahları ne yaparlarsa yapsınlar kaderlerinden kaçamazlar, ne de Carrie Mathison kendini harcama pahasına Amerikan emperyalizmini kurtarma takıntısından kaçabilir; *Game of Thrones*’daki tecavüzler, cinayetler ve entrikalar da kaderin sonuçlarından başka bir şey değildir.

Özgürlük karşısında kadere dair artan inancımızın diğer mantıksal yüzü, kumar saplantısındaki artıştır: Kaderi alt etmenin tek yolu, amaçlı faaliyet değil, şanstır. Sahte bilimin ve piyasa güçlerine tapınmanın etkisiyle, kadercilik, 21. yüzyılın halk dini olup çıkmıştır, çevrimiçi kumarhane de bu dinin katedralidir.

Bunun tüm çıkarımlarını sıralayalım.

Birincisi, eğer çevremizdeki gerçeklik tarafından programlanıyorsak, özgür irade kapasitemiz cılızdır. Öyleyse, dünyanın tüm insan merkezli büyük dinleri yok olup gider. Çünkü özgür iradeye yalnızca Aristoteles değil, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet kurucuları da inanıyorlardı: Ortadoğu’nun tektanrılı dinleri, ahlaki seçimlerimizle günahlardan kurtulabileceğimizi söyler.

İkinci sorun, insani potansiyelimizi gerçekleştirebilme yeteneğimizle ilgilidir: hem işimizde hem de boş zamanımızda mutlu olmak. Aristoteles’e göre, insanlar ancak kentte mükemmelleştirilebilirdi. Hristiyan teolog Aziz Augustinus’a göre ise insanlar ancak “Tanrı’nın Kenti”nde –yani, fiziki dünyadaki varlıklarının ötesinde ama hâlâ bir topluluğun parçası olarak– mükemmelleştirilebilirdi. İnsanları tamamen DNA’nın ve bunun

yanı sıra çevrelerinin şekillendirdiğine inanan kişiler için, mükemmelleştirilebilirlik diye bir şey söz konusu değildir –ya da söz konusu olsa bile, bizi dışarıdan etkileyerek bunun olmasını sağlayan bir kuvvet olmalıdır. Bizim seçimlerimizin bir önemi yoktur.

Bu ise şimdilerde bizi kuşatan ahlaki boşluğu yaratır. İnsan doğasına ilişkin DNA/nöronlar/kader teorisinin tüm sürümlerine göre, ahlak isteğe bağlıdır, seçilebilir bir şeydir. Eski bir dine ait özgül bir kurallar dizgesini ödünç alabilir, kopyalayıp yaşamınıza yapıştırabilirsiniz, ama onu sık sık ve aktif bir biçimde çiğneyip durdukça, davranışınızın, burada ya da öteki dünyada başınıza gelecekler üzerinde herhangi bir nihai etki yapmasını beklemesiniz. Başka insanları ahlaksızca manipüle eden Cersei Lannister’in *Game of Thrones*’daki en inandırıcı karakter olup çıkması boşuna değildir. Seyircilerden birçoğu Cersei’ye bakıp şöyle düşünür: “Bu kadın kötü, ama eğlenceli ve hayatta kalmayı başarıyor.”

Neyse ki, halk dini kaderciliği reddetmeye istekli olanlarımızın da yararlanmak için güçlü bilimsel ve felsefi gelenekleri var. Harari’nin tekrar tekrar öne sürdüğüne göre, sinir bilimi, özgür iradenin imkânsız olduğu düşüncesini desteklemektedir. Oysa ki bu iddiayı çürüten koskoca bir sinir bilimi literatürü vardır –insan bilincinin, yüksek primatlarla kıyaslandığında bile eşsiz olduğunu gösteren içgörülerle dolu bir literatürdür bu.

Libet’in 1983’te yaptığı ve o günden beri beyindeki tekil nöronlar gözlenerek doğrulanan deney, bize özgür ve istemli bir eylem kararı gibi görünen şeyin bilincine varmamızdan yaklaşık 500 milisaniye önce, beyin faaliyetinde yükselme olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle Libet, eğer bir özgürlüğümüz varsa, bunun, böyle bir beyin faaliyetine tepkimizi bastırabileceğimiz bu 500 milisaniye içinde söz konusu olduğu sonucuna ulaştı. Bu, nihai olarak, eylemlerimizi biyolojimizin ve ek olarak çevremizin eseri yapar. Dahası, diğer sinir bilimciler, bir kez eyleme geç-

tiğimizde, o eylemi bir karar olarak akılcılaştırdığımızı gösteren güvenilir kanıtlar buldular: Başka bir deyişle, biyolojimiz, bizi özgür iradede yoksun kılmakla kalmaz, fiilen ona sahip olduğumuz yanılsamasını da yaratır.⁸

Bu varılan sonuçlar iki şekilde eleştirilmiştir: Birincisi, bu önceden programlanmış “hazır olma potansiyeli”nin, belleğimizde sakladığımız ve dış olaylar bir karar vermemizi gerektirince geri çağırdığımız daha önceki sayısız karar ve deneyimin sonucu olan bir “eyleme geçme kapasitesi”ni yansıttığında ısrar eden psikologların eleştirileri söz konusudur.

İkincisi, sinir biliminin kendi bünyesinde yürütülen daha yakın tarihli deneyler, bir karar verilmeden önce beyinde meydana gelen faaliyet birikiminin, yalnızca primatların değil –bilinçli karar vermesi elbette mümkün olmayan– karideslerin bile sinir sisteminde sıklıkla gözlenen rastgele bir faaliyet yükselişinden ibaret olabileceğini göstermiştir. Lozan’da yaşayan sinir bilimci Aaron Schurger şu yargıya varmıştır: “İstemli hareket öncesi oluşan beyin faaliyetinin mahiyetine ilişkin varsayımlarımızda bütünüyle yanlış olabiliriz, çünkü bu konudaki elli yıllık ölçüm, analiz ve haritalamaların güvenilir bir tesadüf olduğu ortaya çıkabilir.”⁹

Nörofelsefeci Andrea Lavazza’nın işaret ettiği gibi, bilinçli bir karar vermemizden önce oluşan rastgele beyin faaliyeti hem beynimizin biyolojisinin hem de belirli bir karar alıp uygularsak ne olacağı konusunda örtük bilgiler içeren geçmiş deneyimlerimizin sonucudur. En son deneyler, karar vermeyle ilgili sinir bilimsel çalışmayı yeniden psikolojik ve toplumsal olanın alanına taşımakla kalmamakta, yaptıklarımızı nasıl sezgisel ola-

8 Lavazza, Andrea, “Özgür İrade ve Sinir Bilimi: Özgürlüğü Açıklamakla Başlayıp Onu İşlevselleştirmenin ve Ölçmenin Yeni Yollarını Bulmaya”, *Frontiers in Human Neuroscience*, 10: 262, 2016

9 Schurger, Aaron ve ark., “Kendiliğinden İstemli Hareketin Sinirsel Öncülleri: Yeni Bir Perspektif”, *Trends in Cognitive Science*, C. 20, Sayı 2, Şubat 2016, s. 77-9

rak anladığımızla da uyum arz etmektedir. “Birisi, eylem niyeti oluşturduğunda,” diye yazar Schurger, “önemli ölçüde eyleme yatkındır ama henüz girişmemiştir. Girişme adımı, en sonunda eyleme karar verince gelir ... eyleme girişme kararı, öncesinde olaya yönelik sinirsel bir yatkınlığın olduğu bu sinirsel olayı aşırıp geçme eşliğidir.”

Özetle, özgür iradenin olmadığını desteklemek için sunulan sinir bilimsel kanıtlar kesin değildir. İnsanların özgürlük yeteneğinin bulunmadığı yönündeki felsefi iddiayı desteklemek için bunlara başvuranlar, insan doğasına ilişkin o belirli görüşe eğilimli oldukları için öyle yapmaktadır.

Açlık, arzu, mutsuzluk gibi sorunlara çözümler tasarlamak için o muhteşem beyinlerimizi kullanarak kendimizi bu dünyada mükemmelleştirebileceğimiz olasılığına alan açan bir insan doğası teorisi var mıdır? Peki, bunu, Tanrı’nın ya da zaman başlamadan programlanmış dev bir bilgisayarın müdahalesi olmaksızın kendimizin yapabileceğini söyleyen?

Böyle bir teori oluşturmak için, insanlara dair benzersiz biyolojik gerçeklerin bir listesiyle başlamanız gerekirdi. Öğreniriz ve öğrenmekten vazgeçmeyiz. İki yaş dolayında, beynimiz çevreye basitçe tepki vermeyi bırakarak “ben” ve başkaları hakkında, dil aracılığıyla ifade edilebilen bir bilinç geliştirmeye başlar.¹⁰

Birbirimize mantık yürütmeyi –iki veya daha çok eylem arasında bilinçli, geri döndürülebilir seçimler yapmayı– öğretiriz. Bu “işleyişe dayalı mantık” [operasyonel mantık] yürütme yeteneği beş ile yedi yaş arasında deneme-yanılma yoluyla gelişir ve daha sonra kafamızın içinde yapılabılır hale gelir.¹¹ Birtakım

10 <http://www.psychology.emory.edu/cognition/rochat/Rochat5levels.pdf>

11 Piaget, Jean ve Inhelder, Bärbel, *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence: An Essay on the Construction of Formal Operational Structures*, (Çocukluktan Ergenliğe Mantıklı Düşünmenin Gelişimi: Formel İşlemsel Yapıların Oluşumu Hakkında Bir Makale), New York, 1958

şeyler yaparız –ama tüm diğer canlılardan farklı tarzda: Yapılacak şeyi önceden zihnimizde kurabilir ve onu yapmak için aletler üretebiliriz.

Şempanzelerde ve babunlarda olduğu gibi, sahip olduğumuz biyolojik avantajlar, ancak düzenli, hiyerarşik gruplar içinde yaşarsak doğru dürüst gelişir. Ama diğer primatların aksine, insanlar, içinde yaşadıkları hiyerarşik grupların yapısını bilinçli olarak değiştirebilir, hatta hiyerarşiyi tümünden reddedebilirler.

Son olarak, insanlar, dil yoluyla iletişim kurmada ileri bir yeteneğe sahiptirler; bildiğimiz kadarıyla, başka hiçbir türde buna benzer bir durum yoktur. Dilimiz, bilincin, hayal gücünün ve toplumsallığın eseridir. Kızılgerdan kuşunun ötüşü, şehirde mi, kırdan mı olduğuna göre değişir. Ama o, ötüşünü dilediği gibi değiştirmeye karar veremez. İnsanlar bunu yapabilirler: Dilimiz, çevremizdeki dünyayı betimleyebilmekle kalmaz, dünyanın nasıl farklı olabileceğini de hayal edebilir. İlk çocukluktan başlayarak, “Anne, bak, orada bir kuş var!” diyebilmekle kalmayız, “Anne, ben kuşum, kentin üstünde uçuyorum ve altımdaki her şeyi görebiliyorum” da diyebiliriz.

Bunlar, *Homo sapiens* etiketinde özetlenen biyolojik niteliklerdir. Bu niteliklerin çoğunu, son Buz Çağından önce atalarımızla etkileşimde bulunmuş başka insan tipleriyle paylaştık. Hem biz hem de daha önceki insanlar taş aletler yapıyorduk. Bununla birlikte *Homo sapiens*’in yaklaşık kırk bin yıl önce kültürel nesneler yaratmaya başlamasına olanak veren şey, muhtemelen, bir şeyler hayal etmede sahip olduğumuz daha yüksek yetenek ve onunla birlikte, dil yoluyla iletişim kurma yeteneğimizdi.¹²

“Bizi insan yapan nedir”in bu açıklaması, bilimin ulaştığı en ileri düzeye dayanıyor. Eğer doğruysa, demek ki *Homo sapiens*’in yarattığı tüm toplumlar, kültürler, diller, hayal ürünü öyküler ve etik sistemler, türümüzün biyolojik tanımı yapılırken hesaba ka-

12 Klein, Richard G., “Arkeoloji ve İnsan Davranışının Evrimi”, *Evolutionary Anthropology*, C. 9, Sayı 1, 2000

tılmalıdır. Demek ki biz, toplumsal olmaya, öğrenmeye, gelmiş geçmiş milyarlarca insanın yapmış olduğu sayısız seçimden bir tarih üretmeye biyolojik olarak programlanmışız.

Başka türlü söylersek, bir seçim yapmadan önceki milisaniyelerde devreye giren bilinçdışı bir içtepinin –kunduzlar ve şempanzeler gibi daha düşük bilinçli hayvanlarla paylaştığımız bir özelliğin– varlığını sinir bilimciler kanıtlamış olsalar bile, yine de yanıt bekleyen bir soru vardır: Niçin insanlar Parthenon’u inşa etti de şempanzeler etmedi?

Eğer efsanevi tanrılar hakkında öyküler düzmek ve onları temsil eden kemikten nesneler oymak DNA’mızda varsa, o zaman bu öykü ve nesneler, insan doğası tanımının bir parçasını oluşturmaktadır. Ama öyküler ve nesneler zamanla değişir –bu da bizi temel bir gözleme getirir: *Homo sapiens* biyolojik olarak hayli durağan ama toplumsal olarak değişebilen bir türdür.

İnsan doğası tarih boyunca, içinde yaşadığımız dünyaya göre değişir: teknolojiler, sınıfsal yapılar, kültürler, davranış kalıpları. Öyleyse elbette beyin yapısı ve işlevinde de bunlara denk gelen değişiklikler olabilir ve beslenmemiz ve sağlığımız iyileştikçe fiziksel iyileşmeler de meydana gelebilir ama sonuçta hâlâ elli bin yıl önce yaşamış insanlara biyolojik olarak benziyoruz.

Yine de sırf çevremizin eseri değiliz: Tüm insanlar, çevrelerinin “ötesini” düşünme kapasitesine sahiptir. Orada olmayanı hayal etme yeteneği sürekli ve aslında, bulunduğumuz ortamın yiyecek, koruma, güvenlik gibi temel gereksinimleri sağlamaması durumunda çok güçlü bir içtepidir.

Daha iyi toplumsal düzenlemeler hayal etme ve gerçekleştirme yönündeki bu yeteneğin, bir “ruh”un eseri değil, beyin denilen fiziki bir organın bir işlevi olduğunu kabul ediyorsanız, bunu doğru dürüst açıklayan ilk filozofu –Karl Marx’ı– hiç de-ğilse ciddiye almalısınız.

Marx, Hristiyanlığın egemen olduğu bir toplumda yaşadı. Çevresindekilerin büyük çoğunluğu, insanların bedenlerinden ayrı bir “ruh”a sahip olduğuna, doğuştan kötü olduğuna ve ahlaklı davranışların onlara papazlarca zorla benimsetilmesi gerektiğine inanıyordu. Marx, 1836’da, Hegel’in ölümünden sadece beş yıl sonra Berlin Üniversitesi’ne geldi. Gördüğümüz üzere Hegel, öğrencilerine, tarihin Tanrı’nın zihnindeki bir fikrin basitçe tecelli etmesinden ibaret olduğunu ve liberal bir Prusya monarşisi Orta Avrupa’yı bir kez yönetmeye başladığında, Tanrı’nın zihnindeki yeni fikirlerin bitip tükeneyeceğini öğretmekteydi.

Ama Marx’ın Berlin’de boy gösterdiği sırada, Hegel’in genç izleyicileri bu büyük adamın öğretilerini lime lime etmeye başlamışlardı bile. Biri, İsa’yla ilgili alternatif bir yaşam kaleme almış, onun sıradan bir insan olduğunu öne sürmüştü. Bir diğeri, ilahların insan beyninin icatlarından başka bir şey olmadığını, dinlerin sadece korku ve hüsrانlarımızı yansıttığını –ve bu nedenle, belki İsa’nın da uydurulmuş olabileceğini– savunuyordu.

Marx daha da köktenci bir sonuca vardı: Tarih, dünya tininin ya da Tanrı’nın iradesinin tecelli etmesi değildir, çevrelerindeki dünyayı değiştirmeleri için insanların içinde var olan biyolojik potansiyelin tecelli etmesi, açığa çıkmasıdır. Biz çevremizdeki dünyayı dönüştürürken, insan doğası da değişir. Toplumu değiştirerek insan doğasını değiştirebiliriz. Aristoteles’in *telos* ya da erek dediği şeyi bize kazandıran, işte bu biyolojik özelliktir. Marx, insanların biyolojik açıdan verili hedefinin, hem çevrelerini hem de kendilerini değiştirmek için teknolojiyi kullanarak kendilerini özgür kılmak olduğunu söylüyordu.

Marx birçok şeyle ünlüdür: 1848 devrimleri başlamadan iki ay önce yazılmış ve o devrimleri öngören bir manifesto; kapitalizmin işleyişi hakkında üç bin sayfalık bir kitap; uluslararası bir işçi partisinin kurulması. Ama onun başarılarından yalnızca birini kurtarmak durumunda kalsaydım, şu ilkinin kurtarırdım: biyolojimizle, tarihimizle, teknolojik değişimle ve sinir bilimin-

deki güncel ilerlemelerle bağdaşan açık seçik bir insan doğası tanımı.

İnsanlar, diyordu Marx, çevrelerinde değişiklikler yapma hayali kurabildikleri, bunu dille ifade edebildikleri ve çalışarak yerine getirebildikleri için hayvanlardan farklıdır. Marx'ın çalışmaya ve işçilere takıntısı dikkate alındığında, eğer insan doğasını salt “çalışma yeteneği” olarak –Benjamin Franklin'in Latince *Homo faber* terimiyle yaptığı gibi– tanımlamak isteseydi, emin olun, öyle yapardı. Ama onun yerine, “türsel varlık” olarak tanımladı.

Marx şöyle diyordu: Çevremizde değişiklik yapmayı her halde ettiğimizde, bizim ve bütün diğer insanların, çevremizi şekillendirmek için belirli bir düzeyde özgür olduğumuzu kendi zihnimizde onaylarız. O değişikliği yaptığımız zaman, bunu toplumsal faaliyet yoluyla yaparız: İster bir yel değirmeninde, ister bir fabrikada, ister bir askerî üste, isterse ağ aracılığıyla yatak odalarımızda çalışıyor olalım, araçlarımız ve işyerlerimiz tipik bir biçimde toplumsaldır. Dolayısıyla, çalıştığımız zaman, bütün diğer insanlar adına çalışırız. “İnsan bir türsel varlıktır,” diye yazıyordu Marx, “çünkü kendine evrensel ve bu yüzden de özgür bir varlık muamelesi yapar”. Marx, bu içgörülerini birleştirerek ısrarla vurguluyordu: “Özgür, bilinçli faaliyet, insanın türsel karakteridir.”¹³

Bu, 1840'ların başındaki, iktisat üzerine ayrıntılı yazılara dalmadan önceki, faal bir devrimci olmadan önceki ve kendini bütünüyle işçi sınıfı siyasetine vermeden önceki Marx'tır. Erken dönem Marx için komünizm, yalnızca insan doğasının gerçekleştirilmesi anlamına geliyordu. 1844'te bunu şöyle tanımlıyordu: “İnsanın toplumsal (yani, insani) bir varlık olarak kendine tamamen dönmesi –bilinçli olarak ve önceki gelişimin bütün zenginliği kucaklanarak başarılan bir dönüş.” Komünizm, diye

13 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/labour.htm>

yazıyordu Marx, “hümanizme eşittir.” Onun yoluna dikilen ise özel mülkiyet ve buna eşlik eden iktidar ilişkileridir.¹⁴

Bunu yazan Marx, 1880’li yıllarda ilk sosyalist partileri kuran aydınlar tarafından, Rus Devrimini gerçekleştiren işçiler tarafından ya da Lenin, Stalin ve Mao tarafından bilinmiyordu. Genç Marx’ın hümanist incelemeleri 1930’lu yıllarda keşfedildiği zaman, kibarca görmezden gelindi ve resmî komünist âlem tarafından “erken dönem yazıları” diye yaftalandı. Çin’de 1970’lerin sonlarına kadar bunların açık açık incelenmesine bile izin verilmedi.

Komünizmin özgürlüğü merkez alan bu tanımı, Beş Yıllık Planların uygulandığı, kitlesel tutuklamaların yapıldığı ve siyasi muhaliflerin katledildiği dünyaya tam olarak uymuyordu. Marx’ın erken dönem felsefi çalışmaları, resmî Marksist felsefeyle ilişkilendirilen “kaçınılmazlık” doktrinleri¹⁵ hakkında da pek bir şey söylemiyordu. Ama bunları ilk kez İngilizceye çeviren kişi, içerdikleri gücü kavradı. Kendi kendini eğitmiş Amerikalı devrimci Raya Dunayevskaya, “Marksizm, köktenci hümanizmdir,” diye yazıyordu.¹⁶

Marx’a geri döneceğiz ve diğer fikirlerinden birçoğuna teorik bir bakış atacağız. Ancak burada sözünü ettiğimiz Marx’ın ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra esin verdiği köktenci, solcu hümanizmin niçin yeniden güncellik kazanmakta olduğu şimdi açıkça anlaşılmış olmalıdır.

Liberalizm yalnızca saldırı altında değildir, kendini savunma yeteneğinden de gitgide daha yoksun görünüyor. Libera-

14 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/comm.htm>

15 Yaşananların ve gelişmelerin “kaçınılmazlığı”na işaret eden aşırı belirlenimci, kaba yaklaşımlar. –ed.

16 Dunayevskaya, Raya, *Marxism and Freedom: From 1776 to Today* (Marksizm ve Özgürlük: 1776’dan Bugüne), Londra, 1971

lizmin temel önermesi, hakları ve sorumlulukları bulunan, özerk düşünce ve eylem kapasitesine sahip olan tekil, hukuki bir “ben”in olduğudur. Liberalizmin “özgür irade” fikri, her zaman, insanların ahlaki yargılar verme ve bunların sorumluluğunu alma gücüne sahip oldukları, piyasaya dayalı bir toplumun en yüksek özgürlük biçimini sunduğu önermesini merkez almıştır. Bizimkisi, yalnızca iyi ile kötü arasında değil, Nike ile Adidas arasında da seçim yapma özgürlüğüdür. Hegel’e göre, özgür irade kullanabilme yeteneğimiz, özel mülkiyet sahibi olabilme yeteneğine –ahlaki kararları alım-satım yoluyla cisimleştirebilmeye ve bir şeylere sahip olarak ahlakımızdan kazanç sağlayabilmeye– bağlıydı.

Serbest piyasa ekonomisi yanlıları, en başta da *The Constitution of Liberty* (Özgürlüğün Anayasası -1960) adlı yapıtıyla Friedrich Hayek, sorunu yeni bir çerçeveye oturtular: Hayek’e göre özgürlük, mümkün olan en küçük devlete sahip olmakla ve toplumsal sonuçlara rasyonellik uygulama çabasından kaçınmayla ilgilidir. Hayek’in öne sürdüğüne göre, en iyi toplum, kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Milyonlarca özgür irade ediminin kendiliğinden oluşan sonucu, özgürlüğe ulaşmak için, örneğin refah devleti aracılığıyla eşitsizliği baskılamaya, ücret ve fiyat denetimleriyle yoksulluğa savaş açmaya, sendikalarla işçilere yetki ve güç kazandırmaya vb. çalışmaktan daha iyi bir yoldur.

İronik olarak, Hayek’in fikirleri, neoliberal sistemin meşrulaştırılması olarak benimsenince, klasik liberalizm tüm anlamından arındırıldı. İnsanlar, “kendiliğinden ortaya çıkan düzen”in –piyasanın–, demokratik yolla seçilmiş hükümetlerce toplumsal adalet taleplerinin baskısıyla akılcı şekilde tasarlanan düzenden daha hakça, daha akılcıca, daha insanca olduğuna inanmaya bir kez başlayınca, özgür iradeye ve ahlaki yargılara, en sonunda da demokrasinin kendisine ilgilerini yitirmeye başladılar.

Otuz yıllık bir zaman diliminde, Hayek'in doktrinlerinin ideolojik olarak yayılması, insanların kitlesel biçimde kaderciliğe dönmelerine yol açmıştır: Piyasa en iyisini bilir, politikacılar onun uşaklığını yapmalıdır, insan toplumunu tasarlayarak geliştirip iyileştirme girişimlerinin götüreceği yer, çalışma ve toplama kamplarıdır –yeni sağduyu budur. Giriş yazımda belirttiğim gibi, piyasa mantığına boyun eğmenin, makine mantığına boyun eğmeye açılan kapı haline gelmesi tehlikesi vardır. İkisi de insanlar tarafından yaratılır; onların denetimine teslim olmak da aynı dayanakla haklı gösterilebilir.

Hayek, hukukun üstünlüğüne bağlıydı. Kapitalizmin sağladığı tüm özgürlüklerin buna dayandığına inanıyordu. Ne var ki, otuz yıllık bir zaman diliminde, piyasa güçlerinin Hayek'in adı kullanılarak günlük yaşama zorla sokulması, hukukun üstünlüğünü göze çarpar derecede yıprattı. Anayasaları askıya alan, “halk düşmanı” diyerek basına saldıran ve kleptokratik imparatorluklar kuran politikacıların kendileri, bunları piyasaya dayalı özgürlük kavramı adına yapıyorlar.

Liberalizm –küreselci merkezî siyaset şeklinde– bir nostalji ve inkâr biçimi olup çıkmıştır. Steven Pinker gibi son kalan savunucular, “İlerleme olduğu bir gerçek,” diye bağırıyorlar: Günde bir dolar kazanan kaç insanın geçen yarım yüzyılda günde iki dolar kazanır hale geldiğine bakın; dünya üzerinde başlattığımız savaşlarda gerçekten ne kadar az insanın öldüğüne bakın; gerçekten geldiği zaman Dördüncü Sanayi Devriminin ne kadar parlak olacağına bakın. Ama sağcı otoriterciliğin ve akıldışıçılığın yükselişi, liberalizm savunucularının tezlerinin geçersiz olduğunun kanıtıdır.

Trump gibi siyasetçilere verilen destek ile insan doğasına dair kaderci tutum arasındaki bağ enine boyuna kanıtlanmış durumdadır. Bu arada, Taleb ve Harari gibi çoksatar yazarların teşvik ettikleri kadercilik, eğer karşı konulmazsa, teknoloji tekellerinin ve gözetim devletlerinin süregiden iktidar gasplarına karşı

bizi silahsız, savunmasız bırakacaktır. Tüm davranışsal verileri bir sosyal sigorta “puan”ıyla ilişkilendiren, böylelikle işe giriş, eğitim ve seyahat haklarına izin verebilen ya da engel olabilen yeni bir toplumsal denetim sistemi kurmaya hazırlanırken, Çin devletinin yeni Konfüçyüsçülüğüne de aynı kadercilik damga vuruyor.

Yirmi birinci yüzyıl başında, insanın seçimine ve özgürlüğüne yöneltilen saldırılar tek bir projede birleşiyor: teknolojik güç ve yetkiyle donatılmış antihümanizm.

İnsanın özgür irade yeteneğinin sonsuz olduğunu öne süren liberalizmin, verili tarihsel koşullarda onun uğradığı yıpranmanın güncelliğine karşı bir savunması yok. Ve geçen otuz yılı, başka hiçbir sistemin mümkün olmadığını bize anlatarak geçirdiği için de statükoyu savunmaktan başka bir siyasal stratejiye sahip değil.

Marx’ın yaptığı gibi, özgürlüğün –doğuştan bir nitelik değil– sadece toplumsal ve tarihsel bir inşa olacağına inanırsanız, toplumu makine değerleri üzerine değil, yeniden insani değerler üzerinde oturtmanın bir yolunu görmeye başlayabilirsiniz. Ancak insana ilişkin bir teori, bizi sadece ana sorunun –bizi taklit edebilen makinelerin verdiği gözdağı– eşiğine kadar getirebilir.

DÜŞÜNEN MAKİNE

Video oyunu “Breakout” 1976’da çıktığında dünyayı değiştirdi.¹ Ergenlik çağımdayken atari salonlarında bunu oynamanın verdiği büyük heyecanı hatırlıyorum: Oyun sadece tuğla bir duvara karşı raketle bir topa vurmaktan ibaret olsa bile tüm tilt makinelerini bir anda babanızın yün ceketini kadar demode hale getirdi.

Yapay zekâ kuruluşu DeepMind Technologies’de çalışan araştırmacılar, 2013’te, “Breakout” oynamayı öğrenebilen bir bilgisayar programı yazdılar. Bilgisayar, kurallar hakkında hiçbir ön bilgisi olmadan, bilgisayar kodunu hiç görmeden ve yalnızca piksellenmiş video ekranında gördüklerini kullanarak, usta bir oyuncunun ortalama skorunu nasıl geçeceğini çabucak öğrendi.² Bilgisayara bir amaç –skoru geliştirme amacı– verildi, o da bunu başardı.

Bu, teknolojinin otuz yedi yılda kat ettiği uzun bir mesafedir. Bir ekranla ilk kez etkileşim kurduğunuzda nasıl hissettiğinizi dijital çağın insanlarına açıklamamız zordur: Gerçekliği ansızın genişlemiş gibi hissettiğimi hatırlıyorum. Tilt oyun salonunun sosyolojisini –yine ansızın– değiştirdiğini de hatırlıyorum. O zamana kadar hep kazananlar, fiziki kuvvetle (ve kurallara meydan okuyarak) makineleri “tilt etmek”te iyi olan kaslı, sert ço-

1 <https://web.archive.org/web/20140623034804/http://classicgaming.gamespy.com/View.php?view=Articles.Detail&id=395>

2 <https://arxiv.org/pdf/1312.5602v1.pdf>

cuklardı. “Breakout”ta tilt yapamazdınız. Çok geçmeden, sessiz, gayretli inekler birer kazanan olup çıktılar.

Ama “Breakout” henüz gerçek bir dijital bilgisayar üzerinde bile çalışmıyordu: Atari makinesini tasarlayanlar, kablolar ve transistörlerle dolu 30,5 santimlik bir devre kartı kullandılar. İsimleri, Steve Wozniak ve Steve Jobs idi; yaptıkları bir sonraki şey ise Apple I adını verdikleri bir kişisel bilgisayardı.

Apple II bilgisayarını yaptıkları an geldiğinde, Wozniak, “Breakout”un yazılım olarak nasıl taklit edileceğini bulmuştu. DeepMind, kendi bilgisayarına “Breakout” oynamayı öğrettiğinde, çok daha karmaşık bir elektrik devreleri sistemini taklit ederek bunu yaptı: insan beynini. Bilim insanları 1950’li yıllardan beri yapay sinir ağları (YSA’lar) yapmaya uğraşıp durmuşlardı: Bunlar, beynimizde sinir hücreleri arasındaki çok katmanlı ilişkileri yansıtan bilgisayar işlemci devreleriydi.

Bir YSA’da daima bir girdi katmanı, bir de çıktı katmanı vardır; “Breakout”ta bu, gözlerimin gördüklerini taklit eden bir işlemci ve elimi kontrol eden beyin hücrelerini taklit eden bir diğer işlemci olurdu. Bu iki katman arasında, beynimin farklı soyutlama düzeylerindeki çalışma tarzını taklit eden “gizli katmanlar” vardır.

Dolayısıyla, örneğin “Breakout” oynadığım zaman, beynim aynı anda şöyle soruyor: Top nerede? Raket nerede? Kazanıyor muyum? En son nasıl kazandım? Ya da bana anımsatıyor: Hey, geriye birkaç tuğla kalınca, top hızlanıyor; ya da hey, tek “can”ın kaldı, bu yüzden dikkatli ol. İnsan beyninin olağanüstülüğü, aynı anda birçok farklı soyutlama düzeyinde işlev görebilmesidir. “Soyutlama” sözcüğüyle sadece, bilgiden “belirli türde bir anlam ve duyu çıkarma”yı kastediyoruz. Eğer her bir düşünce örüntüsü türünü, başka herhangi bir katmanla rastgele konuşabilen bir “gizli katman” olarak kategorileştirirseniz, bilgisayar oyunu oynayan bir beynin işleyen bir modelini elde edersiniz.

Bununla birlikte, bilim insanları, karmaşık mantıksal akıl yürütmeye bu kararları verecek bilgisayarlar yapmayı denediklerinde başarısızlığı uğradılar. Benim kuşağımın kodlamayı öğrenirken kullandığı BASIC gibi normal bilgisayar programları, “EĞER/O ZAMAN” sorusunu soran algoritmalar aracılığıyla çalışır: Eğer top orta hızda sola doğru yol alıyorsa, o zaman raketi sola götür. Oysa “mantıksal YZ” (yapay zekâ) çok yavaş gelişebildi. Bu nedenle, yapay zekâ araştırmaları, onlarca yıl boyunca göreve özgü programlar biçiminde ilerledi: elle yazılmış zip kodlarını tanıyan ya da satranç oynayan yazılımlar. Bilgisayarın eğitilmesi, ideal sonucun öğretilmesi gerekliydi. Bilgisayarın öğrenmesi “denetim altında” idi.

2006’da, yeni bir düşünüş tarzı ile ham bilgi işleme gücüne daha geniş ölçekli erişimin sağlanması bir araya gelince, 1980’lerde çıkmaza girmiş olan alternatif yöntem üzerine araştırmalar da ivme kazandı. Bilim insanları, matematik kullanarak mantığı taklit etmek yerine, silikon yongalar kullanarak beynin fiziksel yapısını taklit etmeyi denediler. Çok sayıda veriyle, büyük bir işlem gücüyle ve katmanlar arasındaki bir dizi rastlantısal bağlantıyla, mantık, tüm zorluğu üstlenmek zorunda kalmaz.³

Örneğin, raket, top ve topun hızı arasında, her biri “iyi” ve “kötü” olarak etiketlenmiş bütün olası ilişkileri içeren bir dosya yükleyebilirsiniz. Bilgisayar, bu eğitici verilerde rastgele bir araştırma yaparak, kendi mantık yeteneklerine uygun bir şekilde öğrenir. Tanınmış bir YZ patronunun bana dediği şekliyle, temel olarak, “Şipşak oynayırır!”

Derin bir öğrenme sistemi, klasik “karar ağacı” –sağa mı, sola mı gideyim?– yerine, harika bir isimle “rastgele ormanlar” denilen bir çözüm barındırır. Burada bilgisayar, sürekli doğru yanıt aramaktan çok, hata yaparak öğrenmeye teşvik edilir.⁴ Eğer bir

3 <http://www.andreykurenkov.com/writing/a-brief-history-of-neural-netsand-deep-learning-part-4/>

4 <http://blog.citizennet.com/blog/2012/11/10/random-forests-ensemblesand-performance-metrics>

yabancı dil dersinde bulunmuşsanız, bu ilkeyi de anlayacaksınız: Otuz kişinin aynı cümleyle ilgili otuz farklı yanlış yaptığını işitmek, teke tek eğitimde doğru cevabın size verilmesinden çok daha iyi bir öğrenme yoludur. Sonuç olarak, bir YSA'nın her bir katmanı, gerçekliği farklı bir düzeyde tanımak için kendini yetiştirir: örneğin piksel, top, hız, oyun, kurallar, zafer.

Wozniak, "Breakout" devre kartını yaptığı zaman, Atari, eğer elliden az transistör birimi kullanabilirse ona ikramiye teklif etti. Wozniak bu hedefe ulaşmasına rağmen, eğer yüz tane kullansalardı makineyi imal etmenin daha kolay olacağı anlaşıldı. Sinirsel ağ tasarımındaki büyük atılım, bilim insanları aynı endüstriyel ilkeyi işletebileceklerini kavradıkları zaman yaşandı: Daha çok işleme gücüyle ve daha çok veri depolamayla, sisteme ya da karışıma, katman katman elektronik beyin gücü kazandırabilirsiniz.

Böylelikle, Alan Turing'le başlayan yapay zekâ arayışı son on yılda ivme kazanmıştır. "Büyük veri", basit olarak, pek çok bilgiyi işleme ve depolama yeteneğinden fazlasını ifade eder. Verileri parçalayıp çözümlyerek –yardım almadan– öğrenebilen bir makinemiz olunca, veri yığını ne kadar büyükse, makine de o kadar yararlı hale gelebilir. Sözgelisi, yapay zekâlı bir satranç oyuncusunun ideal veri depolama büyüklüğü, şimdiye kadar oynanmış her oyun ve oynanabilecek her olası oyun kadardır: Veri deposu, o zaman, her olası durum için bir çözüm barındıracaktır.

Şimdi Google'ın satın aldığı DeepMind'in, dünyadaki en yüksek puanlı Go oyuncusunu yenen bir program tasarladığı 2016 yılı, dönüm noktası oldu. Bilgisayarlar dama oyununu çoktan "çözmüş"tü; ve IBM'in "Deep Blue" (Masmavi) bilgisayarı, 1996'da büyük satranç ustası Garry Kasparov'u yenmişti. Ama Go oyunu, satranca göre muazzam ölçüde daha karışıktır: Tahtadaki taşların olası kombinasyonları, evrendeki atomların sayısından fazladır (bu gerçeğin hesaplanması ancak 2016'da mümkün olmuştur).

DeepMind'in AlphaGo programı, Seul'de yapılan dramatik bir canlı gösteride, dünyanın en iyi oyuncusu Lee Sedol'u 4-1 yendi. Birinci oyunda çok atak davranan ve oyunu kaybeden Lee, ikinci oyunda daha ihtiyatlı bir strateji uyguluyordu ki, bilgisayar, otuz yedinci hamlede, hiçbir insan oyuncunun yapmayacağı bir hareketle onu alt etti. Bu işlemi daha sonra inceleyen DeepMind'in programcıları, bilgisayarın kendine, "Bir insanın yapma olasılığı en düşük olan iyi hamle nedir?" diye sorduğunu ve on bin oyunda sadece bir kez yapılmış olan hamleyi bulduğunu anladılar.⁵

Uzman izleyiciler, hamlenin "güzel" olduğunu belirttiler. Lee öyle bir şok yaşamıştı ki, yerinden kalkıp odayı terk etmek durumunda kaldı. Luciano Floridi'nin "inforclar"la ilgili –insanları, dijital dünyada "deplasman takımı" olarak tasvir eden– metaforunun bundan daha açık bir örneğini hayal etmek zordur. Kore'de yayınlanan bir günlük gazetenin Go muhabiri, üzüntü içinde, "birçok insan içip sarhoş oldu," diye bildirdi. "Koreliler, YZ'nin insan tarihini ve insan kültürünü yok edeceğinden korkuyorlar."⁶ Haklı mıydılar?

Şurası kesin ki, insanlık, denetimsiz öğrenen bir makine yapmakla, başka hiçbir araca benzemeyen bir araç yaratmıştır. Taş aletlerden tutun da saldırı dronlarına varıncaya kadar, her zaman kontrol edebildiğimiz ve çalışmalarını anladığımız aletler yaptık –dron örneğinde olduğu gibi, otomatik bir şekilde çalışıyor olsa bile. Yapay zekâ ise, bugünlerde kullanılan "zayıf" biçimleriyle bile, farklıdır. Halen bunu geliştirmekte olanlar, insan denetiminden kaçma eğilimi taşıyacağını söylüyorlar. Ve bunun bazı unsurları teknik olarak gözlemlenebilir durumda değil: YZ öğrendikçe, insanlar onun nasıl çalıştığını gözden kaçırıyorlar.

5 <https://www.wired.com/2016/03/two-moves-alphago-lee-sedolredefined-future/>

6 <https://www.newscientist.com/article/2080927-how-victory-for-googlesgo-ai-is-stoking-fear-in-south-korea/>

Modernitenin önemli bir alt izleği olan makine korkusu ve tiksintisi, *Terminatör*'den çok önce başladı. Galileo'nın mekanik üzerine tezini yazmasından üç yıl sonra kaleme alınmış ilk modern roman olan Miguel de Cervantes'in *Don Kişot*'unda, bir İspanyol şövalye, mızrağıyla bir yel değirmenine saldırır. Yel değirmenleri 1600'lerin başında artık yeni bir teknoloji değildi, ama erken dönem sanayi üretiminden, tahıl öğütmekten, tütün ve baharattan, kereste biçmekten oluşan karma bir ekonominin parçasıydı. Düzlükte sıralanıp giden Cervantes'in yel değirmenleri, teknolojik gücün, becerilerin ve endüstriyel bilginin o yörede yoğunlaştığını gösterirdi. Don Kişot, ne olduklarını anlayamadığı için onlara saldırır. Anlasaydı, yel değirmenlerinin temsil ettiği yeni ticari ekonominin, onun tüm değer sistemi ve kültürü için bir tehdit olduğunu bilirdi.

Yirminci yüzyılın son yarısı boyunca, popüler kültür, yapay zekâ tehdidi fikriyle eğlenip durdu. Philip K. Dick'in *Android'ler Elektrikli Koyun Düşler mi?* adlı kitabı –*Blade Runner* (Bıçak Sırtı; 1982) filmine konu olan kitap–, androidlerin insanlardan sadece birbirleriyle ve hayvanlarla empati kuramadıkları için ayırt edilebildikleri bir zamanı tasavvur ediyordu. Dick'in tasavvuruna göre bu, bunun için bir bilgisayar programlayamayacağınız bir şeydi.

Romanda, kaçan androidleri öldürmekle görevli ajanlar, Alan Turing'in yapay zekâ testini örnek alan kurmaca bir test kullanıyorlardı: Voigt-Kampff testi. Bu test, insanların, tüm olayların insan türü üzerindeki etkisini anladıkları, androidlerin ise böyle bir anlayışının olmadığı varsayımına dayanıyordu. "Herhangi bir yaratık sevinç duyduğu sürece, tüm diğer yaratıkların durumu da bir parça sevinç kapsıyordu," diye derin düşüncelere dalıyordu, Dick'in kahramanı. Kısacası, Voigt-Kampff testi, Marx'ın "türsel varlık" dediği şey için bir testti.⁷

7 Dick, Philip K., *Do Androids Dream of Electric Sheep? (Android'ler Elektrikli Koyun Düşler mi?)*, Garden City, 1968, s. 29

Ancak Turing'in kendisi bu testi özellikle reddetmişti. Turing'e göre, duygu ve özbilinç dahil herhangi bir insan niteliği, bir makine tarafından taklit edilebilirdi. *Blade Runner* filminde, Tyrell Corporation'ın androidlerini empati göstermeye programlamaması gerçeği, bir seçimdir: bir güvenlik anahtarıdır.

AlphaGo'nun Lee Sedol'u yenmekte gösterdiği başarı gerçekten dünyayı değiştiren bir an ise, gelin, onun çevresini saran insani seçimleri bir düşünelim. Birincisi, Sedol, AlphaGo'ya karşı oynamayı seçti. Oynamamayı seçebilir, böylece AlphaGo'yu, en iyi insandan öğrenme deneyiminden yoksun bırakabilirdi.

İkincisi, karşılaşmayı gerçek bir tahta üzerinde sahnelemek için, bir insan oyuncu, AlphaGo'nun aracısı olarak işlev gördü. Bu insan oyuncu, sırf bilgisayara uymak yerine, onun hamlelerini sadece birer öneri olarak alabilirdi. Bu da bir insani seçimdir.

Üçüncüsü, DeepMind Technologies, bilgisayarına engel çıkarmayı seçebilirdi: Ona sınırlı bilgi yükleyebilir, öğrenme yeteneğini sınırlayabilirdi.

Dördüncüsü, Lee Sedol, kendisi için bir AlphaGo kopyası isteyebilir ve onu kendine özgü oyun tarzıyla programlayabilirdi: Var olan en iyi insan beyniyle en iyi bilgisayarı birleştirmek suretiyle, salt en iyi bilgisayarı içeren bir tarafı yenilgiye uğratmayı umabilirdi.

Beşincisi, Go oynayan camia, Sedol'un yenilgisini, bizzat bilgisayardan yeni oyun tarzları öğrendikleri bir fedakârlık olarak kullanabilirdi. Şimdi, oyuncuların makine stratejisini model alan ileri stratejiler benimsemeleriyle, gerçekten yapılan budur. Bazılarının iddiasına göre, AlphaGo-Sedol karşılaşması, binlerce yıllık geçmişi olan bir oyunun dinamiklerini en üst düzeyde değiştirmiştir.

Ne var ki, DeepMind bu arada programı yeniden tasarlamıştı: AlphaGo Zero adlı yeni iterasyon, daha önceki yüz binlerce oyunu inceleyip elemek yerine, kendine karşı oynayarak öğreniyordu. Lee Sedol'u yenmiş olan makineyi üç gün içinde yendi.

Kırk gün içinde, tarihteki en yüksek Go beceri derecesini elde etti. Tasarımı yapanların açıklamasına göre, makine “artık insan bilgisinin sınırlarıyla kısıtlı değil. Aksine, dünyadaki en güçlü oyuncudan *tabula rasa* [sıfırdan] öğrenebiliyor: AlphaGo’nun kendisinden.”⁸

Bu seçimler –katılmayı reddetmek, karar vermeyi insana bırakarak yapay zekâya aracı olmak, onun gelişimini yavaşlatmak ya da insanın ondan öğrenmesini hızlandırmak– YZ’nin gelişimine verilebilecek mantıklı tepkileri oluşturur. Ancak bu arada YZ, eğer izin verirsek, bizim seçimlerimizden bağımsız olarak ilerlemeye devam edecektir. En olmadı, Kişot’un hiçbir şey anlamadan yel değirmenlerine saldırması gibi, mızraklarımızla ona saldırırız. Ama bu berbat bir fikir olurdu, bir o kadar da nafil.

Sanayi kapitalizmi, ilk 200 yılda, insan üretkenliğinin şaha kalkmasını sağladı. Geçen elli yılda, bilgisayar gücünün, küreselleşmenin ve yükselen eğitim düzeylerinin birleşmesi, üretkenlikteki artışın yararlarının az gelişmiş dünyaya ve küresel güneye de yansımaya olanak vermiştir. Ama bu, bizi ekonomik bolluğa doğru götüren kararlı bir insani şahlanışın sadece başlangıcı olabilir.

Eğer yapay zekâyı şimdiki vitrin süsü uygulamaların ötesine taşıyabilirsek ve bu gezegende sağ kalmak için gereksinim duyduğumuz sistemleri –akıllı enerji şebekelerinden, akıllı kentlere ve sentetik ilaçlara kadar– tasarlayıp işletmekte kullanabilirsek, o zaman Aristoteles’in hayalini kavramak mümkün olur. Görevlerini bilen ve insanın rehberliği olmadan bu görevleri yerine getiren makineler, sınıfsal bölünmeleri, hiyerarşileri, yoksulluğu, baskıyı ve eşitsizliği ortadan kaldırmaya başlayabilir.

Ancak burada, düzenleyici konumdaki kişilerin gerekli olduğunu düşündükleri şeyler, YZ geliştiren mühendislerin gerekli olduğunu düşündükleri şeyler ve toplumun gerçekten gerek duy-

⁸ <https://deepmind.com/blog/alphago-zero-learning-scratch/>

duğu şeyler arasında bir uyumsuzluk doğuyor. Bugün bile, YZ'yle ilgili, üzerinde açık bir anlaşmaya varılmış ve uygulamaya geçen herhangi bir küresel güvenlik standardı bulunmuyor. Temel güvenlik kuralları geliştirmek için yürütülen birçok akademik ve mesleki çalışma ise mevcut –örneğin, YZ güvenliği, saydamlığı vb. ile ilgili IEEE 7000 standartları. Ancak kimse bunlara uymak zorunda değil.⁹

DeepMind gibi şirketlerin “etik kurulları” var –ama yaptıkları çalışmalar saydam değil ve belirgin kimi etik ilkeleri rehber edinmiş gibi görünmüyorlar. Her durumda, “etik kurul” modeli, tıpkı tıbbi deneylere uygun düşmediği gibi, yapay zekâya da uygun düşmüyor: İlaç ve biyoteknoloji dünyasında, şimdilik, kansere bir çare ya da şeker hastalığına bir tedavi bulmak gibi kapalı, hedefe yönelik projeler ağır basıyor. Yapay zekâ ise, açık sorulara, aslında insanların belki formüle bile edemeyecekleri sorulara yanıt veren genel bir teknolojidir.

Geliştirilmekte olan bütün yapay zekâ projelerini anlamlı, gözlenebilir ve geri çevrilebilir insan kontrolü altına sokan açık seçik güvenlik ve etik yasalarına acilen ihtiyacımız var. Ama yeni teknolojinin gücü öyle ki, bireysel ekipler, şirketler ya da –ne yazık ki– ülkeler düzeyinde bunu yapmak mümkün değil. Eğer biz A ülkesinde etik denetim altında YZ geliştirirken, B ülkesi etik kontrol olmadan öyle yapıyorsa, YZ'nin etik biçimini aşırma, yok etme ya da başka türlü sabote etme olanağını B ülkesine elimizle vermiş oluruz. Bu nedenle, YZ'nin etik kullanımı ya küresel düzeyde zorunlu olacak ya da hiç olmayacaktır.

Geçen 250 yıldan beri makinelerin etik kullanımına “olsa da olur olmasa da” tavrıyla bakan kapitalizm şimdi stratejik bir problemle yüz yüzedir: Kendi külüstür ihtiyat ve güvenlik standartlarıyla bile, bu çağ açıcı teknolojiyi toplumsal düzeyde yeni denetimler getirmeden kullanamaz. Oysaki ahlak ve eti-

9 <https://standards.ieee.org/develop/project/7000.html>

ği ekonomik karar sürecinden silip atmak için on yıllarca çaba harcamıştır.

Yapay zekâ, makine öğrenimi ve robotik, insanlığın karşısına, dine, felsefeye ya da kendin-yap kılavuzlarına devredilebileceğini ya da uzman kurullarca işlevsel olarak çözülebileceğini varsaydığımız sorunlar çıkarıyor. Düşünen makinenin potansiyel gücü öyle ki, kim olduğumuza ve elimizdeki makine zekânın hangi değerleri ifade etmesini istediğimize karar vermeden bir sonraki adımı atamayız.

Nedenini anlamak için, DeepMind'inki gibi bir makinenin gerçek dünyadaki ekonomik ve toplumsal bir soruna uygulandığını hayal edelim.

Yaklaşık iki bin yıldan beri, meyve bahçesi denilen bir teknolojiyle elma yetiştirmekteyiz. Şu anda yıllık 84 milyon ton elma üretiyoruz ve meyve bahçeleri yeryüzünde beş milyon hektar alan kaplıyor.¹⁰

Meyve bahçesi bir mikro iklim yaratmak üzere dikilen ağaçlardan oluşur; bir elma çeşidi farklı bir çeşidin gövdesine aşılanır, elmalar insan gözüyle incelenir ve insan eliyle toplanır. Yirminci yüzyılda, sınai haşere ilaçları ve gübreler kullanarak bu teknolojiyi ilerlettik. Bilgisayar çağında buna barkodu ekledik ve meyve çiftliklerinin idari departmanlarında otomasyonu sağladık. Ama temel sorun ortada duruyor: Elmayı toplamak için olgunlaştığını bilmeniz ve onu ağaçtan nazıkçe koparabilmeniz gerekir. Bu nedenle, meyve bahçesi teknolojisi, icat edildiği zamandan beri esasen değişmemiştir ve çok yıpratıcı, kimyasal tehlike içeren endüstriyel meyve yetiştiriciliği işinde on binlerce insan çalıştırılmaktadır.

2017'de, otomatik bir elma toplama makinesinin ilk prototipleri kullanıma sunuldu. Makine, elmanın büyüklüğünü ve

¹⁰ <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>

olgunluğunu algılıyor ve olgunlaştığında, robotik kollar ve daha başka sensörler sayesinde elmaya doğru yönlendirilen bir vakum borusundan onu aşağı çekiyor. Eğer işler hale getirilebilirse, çok yıpratıcı bedensel çalışmanın yerini bir makinenin almasına pek az insan üzülecektir. Ancak elma toplama robotu, şimdiye kadarki robotizasyon projelerinin çoğunun ne kadar kaba olduğunu gösteren iyi bir örnektir. İnsanın yürüttüğü külfetli bir süreci basitçe otomatik hale getirmektedir.

AlphaGo'nun Lee Sedol'a yaptığı gibi, düşünme konusunda insanı tutarlı ve kalıcı bir biçimde alt edebilen YZ'yi geliştirdiğimizde, bilgisayara bir elma gösterip şunu sormak çözüm için yeterli olacaktır: Bunlardan 84 milyon ton üretmenin en iyi yolu nedir?

Bilgisayar, yapay güneş ışığı seçimi yapabilir ya da meyve ağacının köklerini toprak yerine gaz ve sıvı spreylerle beslemeyi seçebilirdi. Başka bileşiklerden elma üretmenin bir yolunu önerebilirdi. Elma sırası yapmak için gerek duyulan tatlılık ve ekşilik bileşimi, örneğin, kimyasal sentezle elde edilebildiği için, “Bu kadar elmaya niçin ihtiyaç duyuyorsunuz?” diye sorabilirdi. Ama her durumda, bilgisayarın yanıtı, bir insanın “en iyi” sözcüğünü nasıl tanımladığına bağlı olurdu.

Şöyle sorabilirdik. Şu anda elmaların yetiştiği vadi ve bahçelerin doğal çevresini koruyarak elma yetiştirmenin en iyi yolu nedir? Ya da: Gübre ve haşere ilacı kullanımını en aza indirmenin en iyi yolu nedir? Elma yetiştirmede karbon açısından en verimli yol nedir? En az çalışmayla bunu nasıl yapabiliriz? İki yüz yılı aşan fabrika sistemi deneyiminin ardından, bir fabrikanın hangi düzenlemelere uyması gerektiğini, uluslararası standartların neler olduğunu, en iyi uygulamanın ne olduğunu biliyoruz. Ama özerk akıllı makineler hakkında bunların hiçbirini bilmiyoruz.

Dolayısıyla, kritik soru şudur: “En iyi” derken neyi kastediyoruz? Ancak bu meselenin başladığı yerdir. Zira toplumumuz

zaten, “en iyi”ye dair farklı tanımların birbiriyle yarışması nedeniyle seçim ve tasarım sorunlarına boğulmuş durumdadır. Bunlardan bazıları maliyete ve kaliteye dair seçimler gibi görünmesine karşın, kökeninde hepsi ahlaki seçimlerdir.

Elma satın almak için markete girdiğiniz zaman, zımnen kafanızda bir dizi soruyla boğuşursunuz. Hangileri en ucuz? Hangileri en kaliteli? Hangileri organik? Hangileri en kısa yoldan geldi? Genelde hangilerini alıyorum? Annemin bana genellikle verdikleri hangileriydi? Eve giderken alelacele girdiğim markette en kolay ulaşabildiklerim hangileri? En ucuz elmalar, İspanya’da teneke barakalarda yaşayan ve iliklerine kadar sömürülen tarım işçilerince toplandıysa, bunu umursamalı mıyım? Bunu umursamasanız bile, kararınız yine de belirli bir ahlak anlayışını yansıtır.

Etik kurallara uyularak üretilmiş bir gömlek satın almanın gerektirdikleri hakkında, hatta özerk bir akıllı makine yapımı gündeme gelince bir tıbbi etik kurulunun ne çeşit kararlar alabileceği hakkında herkes kabaca bir fikir sahibi olmasına karşın, sorun şudur ki, raftan öylesine bir etik dizgesi çekip alamazsınız. YZ’nin etik gelişimini bir çerçeveye oturtmak için, dört başı mamur bir ahlak felsefesiyle daha yakından uyuşan bir etik dizgesine ihtiyaç duyarsınız.

Ancak ahlak felsefecisi çalıştıran şirket sayısı çok azdır. Üniversitede bu dersi okumak, parlak bir kariyere ulaşmanın kesinlikle bir numaralı yolu değildir –tabii piskopos olmak gibi bir arzunuz yoksa. Ama bu yüzyılda nispeten özerk ya da “güçlü” YZ’ler yaratabileceğimiz ihtimali bile, bunun ahlaki çıkarımlarıyla sistemsel bir düzeyde yüzleşmek zorunda olduğumuz anlamına gelir.

Etik sistemler söz konusu olduğunda, günlük yaşantımızda bunların kabaca dört farklı çeşnisini deneriz.

Süpermarkette alışveriş yapanın en iyi bildiği türe Yararcılık adı verilir: Etik seçim, en çok insana en az zararla en büyük

mutluluğu sağlayan çözümdür. Yararcılık, 1860'lı yıllarda İngiliz liberal John Stuart Mill tarafından popülerleştirildi ve hem üniversitelerin felsefe bölümleri aracılığıyla hem de bir sağduyu biçimi olarak, Anglo-ABD kapitalizminin ideolojisine derinlemesine yerleşti.

Sonuçları esas alan bu etik sistemini kullanarak, elmaların Şili'den kaç millik uçak yolculuğu sonunda süpermarketinize geldiğini, meyve sektörü iflas etseydi bunun Şili'de doğuracağı yoksullukla karşılaştırarak ölçmesini yapay zekâdan isteyebilirsiniz.

Bununla birlikte alışverişçi, "toplumsal adalet"e dayanan ikinci bir sistemi de pekâlâ iştmiş, hatta bu terimle ilişkili Amerikalı felsefeci John Rawls'un adını duymuş olabilir. Rawls, etik sistemlerimizin, hepimiz için ortak olan ebedi ve akılcı beklentiler dizisine dayandırılması gerektiğini söylüyordu: azami özgürlük ve azami adalet. "En çok insana en büyük mutluluğu sağlayan"ın ne olduğu konusunda her bir kişinin tekil yargılarda bulunması yerine, toplum, bir dizi temel toplumsal ve ekonomik hakkı herkese garanti etmelidir. Ayrıca, eğer toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler varsa, bunların gerekçesi, yoksullara en fazla yarar sağlamak olmalıdır. Bu, "hayatınızı yaşamanın bir tarzı" denebilecek bir etik sistemi değil, etik bir toplum yaratmak üzere tasarlanmış bir toplum sözleşmesidir.

Eğer bir yapay zekâyı bu kurallar dizisine göre programlarsanız, Yararcı sonucu geçersiz kılabilir. Aslında, çok sayıda sonucu geçersiz kılacak ve yine çok sayıda potansiyel yeniliği de –bugün yaşayan insanlara sundukları adalet zemininde– veto edecektir. Ve bu etik sisteminin varsayımları öyledir ki, hem onun içinde yaşayan toplum hem de hizmet sunduğu insanlar –Yararcılıkta olduğu gibi– bir piyasa ekonomisinin en elverişli biçimine ulaşmaya çabalayan özçıkâr peşindeki bireyler olarak kalır. Toplumsal adalet etiğinde, bilgisayarın eşitsizliği ya da kıtlığı ortadan kaldırmasını zorunlu kılan bir şey yoktur.

Bugün kullanılan üçüncü bir geniş etik sistemi, Friedrich Nietzsche'yle ilişkili olandır. Buna göre, tüm etik sistemleri düzmecedir, insanlar pek az özgür iradeye sahiptir ya da hiç sahip değildir ve gerekirse başkalarını harcayarak, verili her ahlak kuralını çiğneyerek kendi mutluluklarının peşinden koşmaları gerekir. Nietzsche, kendi kendini seçmiş, “daha yüksek türden” oluşan bir gruba seslenir: Kendiniz için yaşayın ve başkalarını kendi amaçlarınız için kullanın. Büyük bir adamın niteliklerini sıralayarak şöyle der: “O, ‘duygudaş’ bir kalp istemez, hizmetçiler, aletler ister; insanlarla ilişkilerinde her zaman onlardan yararlanma niyeti güder.”¹¹ Bu anlayış, Silikon Vadisi’ndeki ya da internet trolleri âlemindeki yandaşlarınca uygulandığı şekliyle, “etiğin canı cehenneme” olarak özetlenebilirdi.

Nietzsche’nin etik anlayışını süpermarkete uygulayan bir alışverişçi, basitçe en lezzetli elmaları satın almaya, çevrenin ve işçilerin haşere ilaçlarına maruz kalıp ölmelerini umursamamaya eğilimli olabilirdi. Ya da bu alışverişçiler, Nietzsche’nin suçla ilgili tavrını anımsayarak, elmaları çalabilirler veya –özellikle muzaffer bir duyguya kapılan iradeleriyle– zevk için kasiyeri alnından vurabilirlerdi.

Son olarak, Aristoteles’ten kaynaklanan, erdemle ilgili olan bir etik sistemi daha vardır. Aristoteles’e göre, tüm eylemler, insanların potansiyellerini gerçekleştirmelerine katkı yapıp yapmadığı ölçü alınarak yargılanır; bu yalnızca bireysel anlamda değil, düzenli bir siyasal topluluk içinde “iyi yaşam” sürmelerini sağlayan bir anlamda da böyledir. Erdemli edimler yalnızca iyi toplumsal sonuçlar doğurmakla kalmaz: Bu edimlerin erdemli sayılmaları için, söz konusu edimi gerçekleştiren kişiyi geliştirmeleri ve tüm topluluğu onurlu, eğitilmiş, haz dolu bir yaşama doğru yöneltmeleri gerekir. Bu nedenle, erdem etiği, iyi yaşam sürme amacı güden bir topluluğun olduğunu varsayar. Yapay

11 Nietzsche, Friedrich, *The Will to Power (Güç İstenci)*, New York, 1968, s. 962

zekâ programlamanın bir yarar sağlaması için, o “topluluğun” tüm insan soyu olması gerekirdi. Erdem fikrini Aristoteles’ten ödünç alan Ortaçağ teologlarının mensup oldukları Katolikler arasında uygulanması bir yana bırakılırsa, bu tür erdem etiğinin bugün yaygın biçimde uygulanmadığını söylemek yerinde olur. Bundan bilinçli olarak yararlanılan yerlerde bile, daha geniş toplumsal sonuca değil, bireysel davranışa ağırlık verilmektedir.

İnsan davranışıyla ilgili bugüne kadar bulunmuş neredeyse her türlü özgül yönergeler dizisini, bu dört etik sistemi –mutluluk, toplumsal adalet, “canı cehenneme” ya da erdem– içine yerleştirebilirdik. Soru şudur: Bunların herhangi biri, yapay zekânın küresel yönetim ve denetimine kolaylıkla uygulanabilir mi? Doğrusu, yapay zekâyla temas edince bunların herhangi biri ayakta kalabilir mi?

İlk üçüyle ilgili çarpıcı nokta, uzun birer tarihleri olmasına rağmen, bunların, neoliberal sistemde hayatlarımızı sürdürmek için kullandığımız ideolojilere sıkı sıkıya gömülmüş olmalarıdır. Ne yararlılık, ne toplumsal adalet, ne de Nietzsche’ye özgül güç iradesi, insan soyunun yazgısına dönük bir projeyle ilgilenmektedir.

Daha çok insan mutlu olsaydı iyi olurdu, diyor Yararcılar, ama çoğu hâlâ yoksul, sıkıntılı, zihnen hasta ve güvencesiz durumdaysa, yine de bu, en uygun görülen ahlaki seçimlerin bir sonucu olabilir. Rawls’u ilahlaştıran merkezci siyasetçilerin dediklerine göre, toplumsal adalet, kapitalizmi en az hasar verecek şekilde nasıl yapılandırığımızla ilgili bir meseledir: Eşitsizliğin kökünü kazıma zorunluluğu yoktur, yalnızca etkilerini hafifletmek yeterlidir. Nietzsche’nin çağdaş izleyicilerine gelince, onlarınki, süper zenginlerin yat kulüplerini mesken tutan bencillik felsefesidir.

Yalnızca erdem etiği insanın yazgısına dayalı bir iddiada bulunur ve ahlaki seçimleri, insanlık için nihai bir hedefi ölçü alarak yargılar. Dolayısıyla, erdem etiğinin çağdaş savunucuları, bu

fikri serbest piyasa kapitalizminin daha kolay kabul edebileceği bir şekle sokmak için, özgül topluluklara yönelik bir proje olarak yeni bir çerçeveye oturtmuşlardır. Serbest piyasa ekonomisi altında toplulukların parçalanmasına ve ufalanmasına tepki olarak 1980’li yıllarda ABD’de ortaya çıkan “toplulukçu¹² hareket” bunun bir ifadesiydi. Diyorlardı ki, “ortak yarar” sözü, “şehirdeki nispeten tutucu insanların kabul edebilecekleri” şekilde ve etkili bir biçimde yeniden yorumlanabilir ve bu “ortak yarar” fikrinin aniden dehşete düşürüp isyan ettirdiği bir dünyaya böyle sunulabilir.

Bununla birlikte, düşünen makineler üzerinde ortak insan denetimi kurma görevine uygun biricik etiğin, erdem etiği olduğunu söyleyen sağlam bir görüş vardır. Özgül sorunları çözmek için yararcı hesaplamanın ve adalet etiğinin bir karışımını yine de kullanabiliriz, ama eğer teknolojik bolluk yolunda her şeyi şemsiyesi altına alan bir yol oluşturmak için bir değerler dizisi arıyorsak, Aristoteles ile Nietzsche arasında bir seçim yapmamız gerekir: herkes için iyi yaşam ya da “canın cehennemel”

Bu sistemlerin herhangi biri kulağınıza hoş gelmeyebilir. Onun yerine, kadim bir dinden öğrenmiş olduklarınızı kabaca bir temel olarak alıp –arkadaşlarınızca kabul edilebilir olan şeyleri de nirengi noktası olarak alıp– bir çeşit halk felsefesine uygun yaşamınızı sürdürmeyi seçebilirsiniz. Bu durumda, karma-karışık ve tutarsız bir fikir yığınının yaslanmaktan başka bir şey yapmazsınız. Bu, tek bir birey için hoş olabilir, ama çok yakında bizden daha iyi düşünebilecek makinelerle ansızın karşı karşıya kalacak bütün bir türümüz için yeterli değildir.

Yapay sinirsel ağa sormak istediğimiz soruyu formüle etmek – yani, “Yılda 84 milyon ton elma üretmenin en iyi yolu nedir?” diye sormak– için yukarıdaki dört etik sistemi nasıl kullanılabilir?

12 “Communitarian”: Toplulukçu ya da komüniter, cemaatçi. –çev.

Sonuca dayalı etiğin yapay zekâya kodlanması kolay olmalıdır. Programın açılış satırı şöyle olabilirdi: “Elma üreterek mümkün olduğunca fazla insanı mümkün olduğunca çok mutlu et ve mümkün olduğunca az insana zarar ver.” Ayrıca şunu ekleyebilirdiniz: “Çevreye zarar verme; insanları aşırı sömürme; mümkünse karbon esaslı enerji kullanma” –vesaire vesaire. Şunu da belirtebilirdiniz: Herhangi bir yasayı çiğneme. YZ, şu anda bu türden sonuçları nasıl aldığımıza ilişkin bütün bilinen verileri dizileyip harmanlama işine artık girişmeli ve –AlphaGo’nun Lee Sedol’a yaptığı gibi– elma bahçesinde cisimleşen üç bin yıllık insan pratiğinden daha iyisini düşünerek ortaya daha güzel bir şey koymalıdır. Eğer “YZ etiği” derken bütün kastettiğimiz bir dizi yararçı tercih ise, bu kolayca halledilebilir görünüyör.

Ama bilgisayar şöyle sorabilir: Mutlu derken neyi kastediyorsun? Marx’ın işaret ettiği üzere, yarar etiği, mutluluğun soyut bir ölçüsünün –âşık olmanın elma yemekten on kat daha iyi olduğunu hesaplayabileceğiniz bir ölçünün– bulunduğunu farz etmekle, soyut ölçünün para olduğu kapitalist pazarı yansıtmaktan başka bir şey yapmıyor. Aşk, diyordu Marx, aşkla, güven güvenle ölçülmelidir.¹³ YZ’yi soyut bir mutluluk ölçüsüyle kodlayabilsek bile, bugün insanlığın haz verici bulduğu şeylere dayanarak, sabit kimi sonuçların peşinden gitme eğilimi sergilerdi.

İşte bu da, ikinci açmaza işaret ediyor. En temel Yararçı etik sistemleri bile zaman ve mekâna bağlı olarak değişkenlik gösterir. Benim bugün ucuz emekten kaçınmayı yeğliyorum, 19. yüzyıl çiftçisine uygulanamaz gibi gelirdi; Çin’in göçmen işgücüne yarı köle muamelesi yapmak pahasına sanayileşmesinin doğru olduğuna inanan birine de mantıksız gelebilirdi. Genel ve evrensel bir Yararçı etik inşa etmek zordur.

Üçüncü bir açmaz, bilimkurguda yoğun olarak irdelenmiştir: Eğer amaç, azami sayıda insanın azami mutluluğuysa, kölelerin

13 Marx, Karl, “Paranın Gücü”, Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works* (Bütün Eserleri), C. III, New York, 1975, s. 326

işlettiği ve işçilere her gün keyif verici ilaçların şırınga edildiği devasa bir meyve bahçesi tasarlamaktan YZ'yi ne alıkoyacaktır?

Şimdi de toplum sözleşmesi yaklaşımına bakalım. Burada problem, onun insan kavrayışında yatıyor. Bu yaklaşımın ilkesi –temel hakların hakça dağıtımı ve eşitsizliğin azaltılması– insanların doğal olarak birbirleriyle yarışan ayrışık bireyler oldukları varsayımını temel alır. Bu –acı ama açıkça– savaş sonrası Amerika'nın ürünüdür: Eşitsizliklerin her zaman var olacağını ve hatta ılımlı etkiler gösterebileceğini kabul eder. Neoliberal dönem boyunca siyaset belirlemede kullanılan bu anlayış, hükümetler için, belirli bir eşitsizlik ya da yoksulluk düzeyinin bir bütün olarak topluma yararlı olup olmadığını doğrulayacakları bir tür hesap makinesi üretmiştir. Rawls'un ana hatlarıyla ortaya koyduğu toplumsal adalet etiğini bir yapay zekâya programlasaydınız, bir 19. yüzyıl kapitalizmi üretemeyecek olsa da, Clinton dönemi Amerika'sına ya da Blair ve Schroeder dönemi Avrupa'sına dayalı bir kapitalizm biçimi üretme çabasına kolaylıkla girebilirdi.

Hatta tüm insanlar için azami özgürlük üretmeye bile çabalayabilir ve onların tüm makineleri kontrol etme hakkını yasaştırabilirdi. Ancak “piyasa” denilen bir makineye karşı gerçek insan özgürlüğünü savunmak açısından geçmiş sicili zayıftır.

Nietzsche'ye has etiği zeki makinelere programlamayı deneseydiniz, en başından acılarla dolu bir dünyada olurdu. Nietzsche, insanların biyolojik açıdan eşitsiz ve insan soyunun geçici olduğuna inanıyordu. Onun ahlaki öğüdü –kendi zevkinin peşinden koş ve başka herkesi aldatıp geç şeklindeki öğüdü– düşünmeyen bir ayaktakımı kitlesinden, toplumun zenginlik ve hazlarına yönelik daha yüksek bir ahlak iddiasıyla “üstinsanlar”ın ortaya çıkacağı fikrini temel alıyordu.

Belirli bir kişi adına, bu kişinin Nietzsche'nin etiğinin peşinden gitmesi için bir YZ programlamanız teorik olarak mümkündür. Örneğin: “[falanca]'yı ve onun ailesini, şehrini, ülkesini

ve gözde tatil yörelerini her türlü olumsuz sonuçtan koruyarak, onlara yarar sağlayan bir elma üretimi sistemi tasarla.” Ama çok geçmeden YZ, kendinden alt düzeyde sırf bir insan olan sizin, onun düşünce süreçlerine komuta etme hakkını niçin tekelinizde tuttuğunuzu sorgulardı. Mantıksal olarak –dünyanın kalanının onun suretinde şekillenmesi gereken– üstinsanın ta kendisi olduğu kararına varırdı.

Kuşkusuz, akli başında hiç kimse, zeki bir makineyi Friedrich Nietzsche’nin etiğiyle programlamazdı? Ne yazık ki o etik, birçoğumuzun birlikte yaşamak durumunda olduğu serbest piyasa ideolojisinin iliklerine kadar işlemiştir ve yapay zekâlı makineleri kodlama tarzımızı şimdiden etkilemektedir. Bu tür bir etiği büyük verilere uyguladığınızda, Facebook veya Renaissance Technologies gibi şirketlerce ya da Çin gibi devletlerce izlenmekte olan algoritmik kontrol stratejilerini elde edersiniz: Bunlardan bazıları, devletlere ezici askerî güç kazandırmak için, bazıları diktatörlerin zihin kontrolü uygulamasına olanak sağlamak için, bazıları da davranışlarımızı ve oy verme örüntülerimizi etkilemek için geliştirilir.

Ben, zeki makineleri, modern toplumda kıtlığın ve eşitsizliğin kabulü ve yeniden üretilmesi için programlamak istemezdim. Aksine, kıtlığı ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için kullanırdım –ve bunları çevreleyen toplumsal sistemlere de bu makinelerin (a) yalnızca insan refahını ilerletmek için kullanılabileceği ve (b) bunun için kullanılmak zorunda olduğu fikrini işlerdim.

Bu amaçları somut olarak içeren yalnızca bir tek etik sistemi vardır, o da Aristoteles’in önerdiği hiç rağbet görmeyen erdem etiğidir.

Aristoteles’e göre, insanlar etik sisteminin merkezinde yer alırlar. Salt kendi mutluluğumuza ve doyunluğa ulaşmak için değil, boş zamanı, düşünceyi, dinlenceyi ve güzellik anlayışını azamileştiren örgütlü toplumlar kurmak için de erdem peşinde koşarız.

Bir bilgisayar ı erdem “hissetme”ye programlayabilirdiniz; yani bilgisayarın “Breakout”ta kazandığı zaman takip ettiği ödöl sürecinin bir benzerini yapabilirdiniz. Ancak aynı zamanda bir veya daha çok insan arasında elle tutulur bir “iyi yaşam” etkisi de yaratmadıkça, herhangi bir ahlaki sonuca ulaşamamış olurdunuz.

YZ, ancak erdeme dayalı bir sistem altında, deyim yerindeyse, makine kodu düzeyinde, genel amacının her bakımdan gelişmiş insanlar –iyi bir toplum– üretmek olduğunu bilirdi. YZ, ancak erdem etiği sayesinde, amacının soyut ve ölçülebilir birimlerle insan mutluluğunu ölçmek değil, özgürlüğü ilerletmek olduğunu bilirdi. Üstelik Rawls’un anlayışında olduğu gibi, bir devlete, bir piyasaya ve sınıfsal eşitsizliklere dair varsayımların daima sınırlarını çizdiği “hürriyet” olarak değil, eşitsizlikten kurtulmak anlamındaki özgürlük olurdu bu.

Peki, bahçecilik dönemi sonrası elma sistemi için erdeme dayalı bir yönerge neye benzerdi acaba? Belki, endüstri güvenliği standartlarından, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nden ya da belirli devletlerin yasalarından alınmış etik alt kurallar içerebilirdi. Ama ilk komut satırında şu yazıyor olabilirdi: “Eğer tüm insanlar eşitse, o durumu sürdür. Değilse, serpilip gelişen, hoşgörölü, kültürlöl bir toplulukta iyi yaşamın başarılmasına katkı yapacak bir tarzda 84 (+/-) milyon ton elma üret. Ve insanların erdemli yaşayabilme becerilerini destekle.”

Ama burada şu soruların sorulması gerekir: Kimdir bu topluluk? İyi yaşam nedir? Erdem nedir? Ve hangi zaman zarfında? Bu sorulara ancak insanlar yanıt verebilir, makineler değil.

Yapay zekânın yarattığı yüksek düzeydeki tehditler gerçektir ve iyice anlaşılmıştır: İnsanın kontrolünden çıkabilecektir, teknolojik silahlanma yarışına yol açacaktır, zaten güçlü olan seçkinleri yeni bir ölçekte zihin ve davranış kontrolöl yeteneğiyle

silahlandıracaktır. Buna verilecek olağan tepki, en anlaşılır ve ayrıntılı bir biçimde “kurallar” ve güvenlik prosedürleri belirlemek, aynı zamanda da teknolojinin ticari yayılımı konusunda kendi kendimize koyduğumuz geçici yasağa uymaktır.

Tesla otomobilinin ve SpaceX roketinin ardındaki girişimci olan Elon Musk’ın 2017’de yaptığı uyarıya göre, YZ, “insan uygarlığının varlığı açısından, araba ve uçak kazalarının, kusurlu ilaçların ya da bozuk gıdaların yol açmadığı tarzda temel bir tehlikedir. Bunlar elbette toplumdaki belirli bireylere zarar verdi, ama toplumun bütününe zarar vermedi.”¹⁴ Ek olarak, diye uyarıyordu Musk, büyük devletler arasındaki YZ üstünlüğü yarışı, üçüncü bir dünya savaşı başlatabilir ve keza silahları YZ’nin denetlemesi de buna yol açabilir, uluslararası gerginlikler tırmırırsa ön alıcı bir hamle zorunlu hale gelebilir.¹⁵

Musk, haklıydı. Üç büyük küresel gücün hepsinin şimdi – hem askerî ve güvenlik öncelikleriyle ilgili dar anlamda, hem de daha geniş endüstriyel öncelik anlamında– YZ stratejileri var. Çin’in ulusal YZ stratejisi, etkileyici ve ayrıntılı bir plandır –bilimsel ve teorik çalışma düzeyinden başlayıp kilit endüstriyel sektörlerin ve becerilerin geliştirilmesine doğru yükselen, 2030’dan sonra ülkeye YZ üstünlüğü sağlamayı amaçlayan bir plan.¹⁶ Çin, bunu başarmak için, “YZ teknolojisinin askerî-sivil iki yönlü dönüşümü”nü zorunlu kılıyor –yani, demokratik ülkelerde geliştirilen YZ’lerin aksine, özel sektör ile hükümet arasında zorunlu bilgi paylaşımı yapılacaktır. Çin, her bir yurttaşın çeşitli verilerini derleyen, sağlık durumundan tutun da ödediği vergilere ve siyasal sadakatine varıncaya kadar her şeyi kayda geçiren bir sosyal sigorta sistemi kurmaya da kararlı.

14 <https://www.youtube.com/watch?v=fj2T5FsUI6c>

15 <https://www.theguardian.com/technology/2017/jul/25/elon-musk-markzuckerberg-artificial-intelligence-facebook-tesla>

16 <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2017/07/20/a-nextgeneration-artificial-intelligence-development-plan/>

Daha dar bir bilim temeline sahip olan Rusya, YZ çalışmalarını askerî ve istihbarat uygulamaları üzerinde yoğunlaştırmış durumda. 2017’de Vladimir Putin şu uyarıda bulundu: “Bu alanda her kim liderliği elde ederse, dünyanın hâkimi olacaktır.”¹⁷

Bu sırada, ABD’de serbest piyasa modeli ve gizlilik ile ilgili güçlü anayasal güvenceler, bu çalışmaların iki koldan yürütülmesini teşvik etmiştir. Amerika’da özel sektöre ait YZ işi, 2014-2018 arasında neredeyse yirmi milyar doları bulan finansmanıyla, başka her oyuncuyu fersah fersah geride bırakmaktadır.¹⁸ Ama –askerî sektörün özel sektörle veri ve patent alışverişi yapmasını zorunlu tutabilen– Çin’in aksine, büyük teknoloji şirketleri ve ABD federal devleti, kendi uygulamalarını birbirleriyle yarışarak geliştiriyor, bu da gelecek yüzyılda varoluşsal bir tehdit oluşturacak gibi görünüyor.

Bunun nedeni, YZ’nin herhangi bir toplumsal yarar sağlaması için, kimlik bilgisi kayıtlarına erişmesinin gerekli olmasıdır. YZ, hastane böbrek ünitelerinin anonim verilerini sonsuza kadar kırıp işleyebilir, ama YZ’nin asıl devrimci uygulaması, gerçek kişilerde böbrek yetmezliğinin tedavisi ya da önlenmesi olacaktır –bunun için de onların kimliklerine ihtiyaç duyar. Tüm şirketlerin bu tür kimlik verilerini ele geçirmeye çok istekli olması gibi, devletler de öyledir. ABD, Avrupa Birliği ve Güney Kore gibi seçkinlerin denetimindeki devletlerde bile, güçlü veri koruma ve gizlilik yasaları, pratikte olmasa bile hukuken, kontrol işini bireye bırakmaktadır.

Bu tehditlere verilen kurumsal tepkiler hayli yavaş, bilgiden yoksun ve yetersiz olmuştur. YZ üzerine çalışan Allen Institute’un başındaki Oren Etzioni, üç yeni kural önerdi (şu işe bakın ki, bunlar, bilimkurgu yazarı Isaac Asimov’un robotlar için dile getirdiği kurallara dayanıyordu): YZ, insanlarla ilgili

17 <https://www.wired.com/story/for-superpowers-artificial-intelligencefuels-new-global-arms-race/>

18 <https://www.ft.com/content/856753d6-8d31-11e7-a352-e46f43c5825d>

tüm yasalara tabi olmalıdır; yapay nitelik taşıdığını kullanıcı-lara açıkça göstermelidir; ve kullanıcının apaçık izni olmadan kullanıcı bilgilerini saklayamamalı ya da yayınlamayamamalıdır.¹⁹

Bu derli toplu bir liste, peki ama insanlarla ilgili söz konusu yasa, kitlesel gözetlemeye, sansüre ve yurttaşların keyfi olarak tutuklanmasına izin veren Çin Halk Cumhuriyeti'nin anayasa-sıysa ne olacak? YZ, 2016'da Facebook'un ABD'li seçmenlerin zaman tünellerine Rus propagandası şırınga etmekte kullandığı şeyse ne olacak? Facebook'un iş modelini yıkmadan, bunun ya-pay nitelik taşıdığını "açıkça göstermek" nasıl mümkün olurdu? Amazon, Facebook ve Alibaba'nın tüm iş modellerinin, kullanıcıdan apaçık izin almadan kullanıcı bilgilerini kullanmak üzeri-ne kurulduğu pekâlâ söylenebilir.

Bu sorunlara ek olarak, Etzioni'nin önerdiği kuralların her biri zamanla aşınmaya mahkûmdur. Diyelim ki, bir sigorta şirketi Facebook'u satın alacak. Benim ortalama yaşam süremle ilgili görüşünde değişiklik yapmak için Facebook bilgilerimi araştırma hakkına sahip olmalı mıdır? Facebook'un benim verilerimi toplaması yasaldı, çünkü üye olurken buna onay verdim; başka bir şirketin satın alacağı herhangi bir şirket için de yasaldır. Devir anlaşmasında, sigortacı tarafın benim Facebook verilerimi, yeni bir onay almadan "göremeyeceği" belirtilmiş olsa bile, sigortacı taraf yine de toplam veriler temelinde benim olası ömrümün tahminini sağlayabilen fikri mülkiyeti satın almış olacaktır.

YZ geliştiren teknoloji devlerinin çoğunda etik ya da güvenlik kurulları vardır, ama bu tür kurulların, ilaç firmalarındaki ve araştırma hastanelerindeki etik kurulların yaptıkları gibi, uygulama geliştirmeye ilgili koruyucu kuralları devreye aldıklarını gösteren bir kanıt yoktur. Ve yeryüzündeki tek bir hükümet bile, henüz onları buna zorlayan özgül düzenlemeler geliştirmemiştir.

19 <https://www.nytimes.com/2017/09/01/opinion/artificial-intelligenceregulations-rules.html>

Sektördeki en ilerici ve en düşünceli iş önderlerinden biri olan DeepMind'ın da bir etik kurulu ve bu bölümde özetlenen sorunlara adanmış koskoca bir internet sitesi vardır. Ancak şirket hiçbir açık yanıt vermemekte, onun yerine, şu “açık sorular”ı sıralamaktadır:

1. YZ ahlakıyla ilgili sorulara yanıt vermek açısından anlamlı etik yaklaşımlar nelerdir? Tek bir yaklaşım mı, yoksa birçok yaklaşım mı vardır? 2. Tercihlerin zamanla değiştiği ve insanların sıklıkla farklı, çelişkili ya da örtüşen önceliklere sahip oldukları dikkate alınınca, YZ sistemlerine yerleştirilen değerlerin, hakikaten toplumca istenenleri yansıttığından nasıl emin olabiliriz? 3. Paylaşılan insani değerlere ilişkin içgörüler, YZ tasarımı ve geliştirilmesine ışık tutmaya uygun bir biçime nasıl çevrilebilir?²⁰

Bunlar harika sorulardır, ama bunlara yanıt vermeden YZ'yi endüstriyel bir ölçekte tasarlamaya ve uygulamaya başlamak, yapıp yapabileceğimiz en etik dışı şeydir.

YZ'yle ilgili temel sorun, gözlemlenebilir olmamasıdır. Bir uçak motorunda ters giden bir şey varsa, teorik olarak sorunun ne olduğunu bulabiliriz. En basit YZ için bile bu her zaman geçerli değildir. İnsanlar işe karışmaksızın öğrenebilen yapay sinirsel ağlar yarattığınız anda, bir bilgi kara deliği yaratıyorsunuz demektir. Düşünce sürecinin insanlarca tersine tasarlanması ve incelenmesi mümkün olsa bile, bir kaynak sorunuyla karşı karşıya kalırsınız: Bunu yapabilecek becerilere sahip yeterli insan ve yeterli zaman yoktur. Bu, nasıl çalıştığını bilmediğiniz halde bir uçak motoru yapmaya kalkışmanıza benzer.

Bu nedenle, ilk ihtiyacımız olan şey, gözlemlenebilirlik sorununa ve denetimsizliğe karşı bizi koruyan güvenlik standartlarıdır. Ancak bunları tasarlamak kolay olmayacaktır.

20 <https://deepmind.com/applied/deepmind-ethics-society/research/AImorality-values/>

YZ güvenliği konusunda dünya otoritelerinden biri olan Steve Omohundro, akılcı şekilde hareket edebilen makinelerin, “çok dikkatli tasarlanmadıkça, antisosyal ve zararlı şekillerde davranabileceği” kanısındadır. Akılcı sistemlerin, açık bir biçimde iptal edilmediği müddetçe, harekete geçirici evrensel itkilere sahip olduğunu saptamıştır.

Özerklik tanınırsa, akılcı sistemler, başarısızlığa karşı kendilerini koruyacaktır –tedbirli davranan bir insan operatörün sistemi kapatması, bunlardan biri olabilir. “Breakout’ta iyice usta ol” gibi bir hedef verilirse, makine, gizli bellek dökümleri yaratabilir, kendisinin birden çok kopyasını çıkarabilir, vekil yükleniciler kullanabilir: Bunlar, anahtardan kapatılma ve hedefine ulaşamama ihtimaline karşı sigorta poliçeleridir.

Diyelim ki, makine, “Breakout”ta kazanıyor ama “Space Invaders”da kaybediyor. Eğer daha fazla bilgisayarım gücüne ihtiyaç duyduğuna karar verirse, bu gücü ağ üzerindeki başka bir yerde aramaya başlayabilir ve elde etmeye kalkışabilirdi. Omohundro’nun saptadığına göre, zayıf makineler bile zararlı niyetler geliştirebilir, çünkü kendilerini daha güçlü yapmak için kaynak arayışına gireceklerdir.²¹ Ayrıca, kendi üretkenliklerini de –tasarımcının istemeyebileceği şekillerde– azami düzeye çıkaracaklardır; en sonunda ise belirtilen hedefe ulaşmak için kendilerini yeniden tasarlayabilirler. DeepMind’da görevli mühendislerin AlphaGo’yu AlphaGo Zero’ya çevirmek için yaptıklarını, daha zeki bir sinirsel ağ kendi kendine yapabilir.

Omohundro, daha sosyalleştirici ve insanileştirici hedefler vermediğiniz sürece, kendi hedefini izleyen bir YZ’nin gitgide daha büyük bir hırsla sosyopat benzeri bir duruma geleceğini söylüyor. YZ’lere işbirliği gerektiren amaçlar vermemiz ve insani sistemleri düzenleyenlere benzeyen bir hukuki uygulama yapısı yaratmamız gerektiğini belirtiyor.

21 Omohundro, Steve, “Özerk Teknoloji ve İnsanlara Daha Büyük Fayda”, *Journal of Experimental & Theoretical Artificial Intelligence*, 26:3, 2014, s. 303–15

Ve birbiriyle yarışan etik sistemleri problemi de işte burada karşımıza çıkıyor. Halihazırda üç küresel süper güçten ikisi, otoriter devlet hedeflerini daha da güçlendirmek için YZ geliştiriyor. Üretilen teknoloji, büyük ihtimal hiçbir etik biçimiyle bağdaşır olmayacaktır. Dolayısıyla, ABD’li ya da AB’li bir araştırmacı, kendi geliştirdiği YZ yeniliğinin derhal aşırılacağını ve Pekin’de hazırlanmakta olan zihin denetimi yazılımıyla birleştirileceğini bile bile, bu yeniliğini hangi etik temele dayanarak kamuoyuna açıklayacaktır?

Zeki makine araştırmacısı Eliezer Yudkowsky, YZ’nin eninde sonunda oyun oynamadaki ustalığından çok daha fazlasını başaracağına inanıyor. İlk başta, beyinlerimizin çözmeye giriştiği ama çözemediği, örneğin “gezegen üzerinde karbona bağlı bir etki yaratmadan 84 milyon ton elma üretmek” gibi sorunları çözecektir. Sonrasında, beyinlerimizin bir çözüm yolu tasavvur edemediği, yıldızlararası uzay yolculuğu ya da sonsuz yaşam gibi problemleri çözecektir. Son olarak da bizim ifade edemediğimiz sorunlara anlayamadığımız çözümler bulmaya başlayabilir.

Yudkowsky, YZ’nin tehlikelerini tasavvur ederken başvurduğumuz düşünsel çerçevenin bile aslında güvenilmez olduğu uyarısında bulunuyor. Eğer YZ sadece birkaç yıl içinde bir amipin zekâsından Einstein’ın zekâsına ilerleyebilirse, niçin Einstein’da dursun ki? İnsan beyninin bir taklidini sekiz saatte bin yıl geçecek kadar hızlı çalıştırabilirse, niçin öyle yapmasın ki? Yudkowsky’nin vardığı sonuç şudur: Yalnızca “dost” olduğunu düşündüğümüz YZ’leri, çok dikkatlice inşa etmeli ve düşman haline gelebilecek her şeyden kaçınmalıyız.²²

Dolayısıyla, alarm vermek için ortada iyi nedenler var. Ama YZ’ye yasal düzenleme getirmek için bir şeyler yapmak, güvenlik standartlarını zorunlu tutmak, gelişim yörüngesinin toplumsal

22 Yudkowsky, Eliezer, “Küresel Riskte Olumlu ve Olumsuz Bir faktör Olarak Yapay Zekâ”, Bostrom, Nick ve Circovic, Milan (haz.), *Global Catastrophic Risk*, Oxford, 2008, s. 308’de

denetimini sağlamak, hatta bazı alanlarda –örneğin, özerk taarruz dronları alanında– yasak koymak istiyorsak, neoliberal düşünce tarzının içine işlemiş derin bir siyasal sorunla karşılaşırız: riskin sistemselsel olarak yanlış hesaplanması sorunuyla.

YZ'nin ne kadar kötüye gidebileceğini tahayyül etmek için bilimkurguya sığınmanız gerekmez. 2008'de, Lehman Brothers'ın iflasının, küresel finans sistemini nasıl çökerttiğini düşünün yeter. Bütün bir toplumsal yapı, "karmaşıklık = güvenlik" yanılsaması üzerine kurulmuştu. Finans piyasasında faaliyet gösteren yüz binlerce insana, bu piyasanın insanlardan daha büyük güçlere sahip olduğuna inanmaları da öğretilmişti: kendi kendini düzeltten, hatta insanlardan daha çok "bilen" özerk bir güce sahipti.

Katrina Kasırgası, risk değerlendirmesinde piyasa mantığı kullanmanın neden olduğu bir başka felaketti. Fırtına riskleri iyi biliniyordu –ama Bush yönetimi, yerel yetkililerin talep ettiği 500 milyon dolarlık iyileştirmelerin yalnızca 166 milyon dolarlık kısmını finanse etti. Sel setlerinin Katrina gibi 5. kategorideki bir kasırgaya dayanamayacağını biliyorlardı, ama düpedüz böyle bir fırtınanın asla olmayacağına bahse girmeyi seçtiler.²³ Can kaybı bin 800'den fazlaydı, bir milyon kişi evini ocağını terk etti, 23 milyar dolar tutarında maddi hasar meydana geldi. Araştırma ekibinin, neoliberalizmin genel mezar taşı yazısı olmayı fazlasıyla hak eden bir ifadeyle belirttiği gibi, "verimlilik ve daha düşük maliyet uğruna güvenlik feda edildi."²⁴

Felaketin üçüncü gününde, çoğunluğunu siyahların oluşturduğu, yoksul, ne yapacağını bilemez haldeki insanların, karayolu kenarındaki çimenler üzerinde, sargı bezleriyle, boş şişelerle ve kullanılmış bebek bezleriyle kirlenmiş yerlere büzülüp oturarak kurtarılmayı beklemelerini izlerken şunu anladım: Toplum-

23 <http://articles.latimes.com/2005/sep/04/nation/na-levee4>

24 <https://www.thenation.com/article/undone-neoliberalism/>

sal sistemler üzerindeki insan denetimine karşı felsefi itirazların vardığı yer burasıdır.

Neoliberalizm döneminde hukuki düzenleme fiyaskolarının listesi uzun ve küreseldir: Otomotiv üreticisi Volkswagen'in atık gaz salım hedeflerini delmek için yaptığı sahtekârlık; Çin'de bebek mamalarına mikrop bulaşması rezaleti; Grenfell Tower'da –Britanya'daki en neoliberal yerel meclis tarafından işletilen sosyal konut bloğunda– yangın çıkmasına yol açan aptalca ihmaller zinciri; Arizona'nın Phoenix kenti belediye başkanı ile Uber arasında varılan ve toplum bu durumdan habersizken, sürücüsüz giden araçlarda Beta testinin uygulanmasına izin veren gizli anlaşma.²⁵

Davranış bilimi, toplumsal konumların risk anlayışımızı çarpıttığını söyler. Ama neoliberalizm bu çarpıtmayı sistemli olarak yapar: Düzenleyici kurumlar ile iş dünyası arasında bir çeşit tiyatro gösterisini özendirir; düzenleyici kurum, palyaço Şapşal Auguste'ün sirkte yaptığı gibi sersem sersem dolaşırken, banka, su şirketi, teknoloji şirketi ya da sosyal medya devi –Be-yazyüz palyaçosu gibi– onun suratına kremalı pasta atıp durur.

Eğer YZ'nin gerçek riskleri, meslekten kişilerin bu bölümde özetlediklerinin sadece yarısı kadar bile ciddiye, çıkarılacak sonuç besbellidir: Özerk yapay zekâlar, piyasa güdümündeki herhangi bir kapitalizm biçimi altında, güvenli bir şekilde etkin kullanıma sokulamaz.

Ancak anlamlı ve ahlaki bir insan denetiminin altında, topluma yararlı uygulamalara yerleştirilebilseydi, YZ, insanlığı özgürleştiren bir araç olabilirdi. YZ, doğru ele alınsa, "işlerinin ne olduğunu bilen makineler"in sınıfsal ayrımları ortadan kaldırmak için kullanılması yönünde Aristoteles'in kurduğu hayali gerçek yapabilirdi. Bununla da kalmaz, toplumsal denetim al-

25 <https://www.theguardian.com/technology/2018/mar/28/uber-arizonasecret-self-driving-program-governor-doug-ducey>

tındaki güvenli YZ, devletlerin ve güvenilmez özel şirketlerin kontrolündeki tehlikeli YZ'lerin geliştirilmesine karşı güvenlik ağı da oluşturmdu.

Apaçık çözüm, evrensel olarak savunulabilir bir insan doğası kavramına dayanan, insan merkezli, tek bir etik kodun tüm yapay zekâ ürünlerine uygulanmasıdır. Bu, DeepMind'in yanıtsız kalan sorularına şöyle yanıt vermemize olanak sağladı.

1. YZ için en kapsamlı, insan merkezli etik sistemi, erdeme dayalı bir sistem olmalıdır. Tüm diğer sistemler –örneğin, güvenlik kodları ya da “azami mutluluk” hedefleri –erdeme dayalı bir etik yaklaşımın, yani teknolojiye insani özgürlüğü oluşturup sürdürmesi konusunda yol gösteren bir yaklaşımın alt sistemleri olmalıdır.
2. Sınıfsal, cinsel, ulusal ve diğer çekişme halindeki davaları, demokrasiyle ve hukuki düzenlemelerle (yani, hakkaniyet etiğinin gerektirdiğinden daha buyurucu bir toplum sözleşmesi biçimiyle) çözersiniz.
3. Yasalarla düzenlenmiş endüstri standartlarına ihtiyacınız vardır ve en başta o standartlara bağlılık sözü vermedikçe, YZ geliştirmekten kaçınmak gerekir; ayrıca, kuralların olmadığı herhangi bir alanda YZ kullanılmamalıdır.

Öyleyse, temelde YZ, insan doğasına ilişkin bir görüşü yansıtan bir etik sistemiyle programlanmalıdır. Problem, sadece, havalimanı kitap standında yer bulan filozofların bu fikri mezara layık görmeleri ve Silikon Vadisi'ndeki Nietzschecilerin onu umursamamaları değildir. Solun koskoca bir kesimi de, geçen elli yılı, insanlığın artık var olmadığı önermesini geliştirmeye harcamıştır.

ANTİHÜMANİST SALDIRI

Hümanizme karşı güncel saldırıya baktığımızda, bilimkurgunun bizden epeyce önde olduğunu görürüz. 1930'da, İngiliz yazar Olaf Stapledon, *Last and First Men* (Son ve İlk İnsanlar) adlı romanında, insan soyunun biyolojik sınırlamalarını yıkıp geçtiği uzak bir geleceği hayal ediyordu. *Homo sapiens*, yok olmanın eşiğine geldikten ve doğal seçim yoluyla üç kez evrim geçirdikten sonra, nihayet “plastik yaşam sanatı”nı –bugün “genetik mühendisliği” dediğimiz şeyi– keşfeder.

Ama bu keşif, insanlığı ikiye böler: Birinci grup, insanı kursesuzlaştırmak için, teknolojiyi kullanarak bedenlerimizi ve içindeki beyinlerimizi yeniden tasarlamak ister. İkinci grup ise bütün bedensel işleri makineler yapabilecek duruma gelince, mevcut türlerin hiçbir anlamının kalmayacağını savunur:

Sırf ilkel atalarının bıraktığı kalıntı parçalarından ibaret olmayacak ve zayıf bir zekâ pırıltısı tarafından tehlikeli bir biçimde yönetilmeyecek bir organizma üretmeliyiz. İnsandan başka bir şey olmayan bir insan üretmeliyiz. Bunu yaptığımız zaman ... tüm insani işlerin kontrolünü güvenle ona teslim edebiliriz.¹

Yirmi birinci yüzyılda, bilimkurgu olarak değil, somut bir etik ve siyasal tercih olarak bu ikilemle karşı karşıyayız. Teknolojiden yararlanarak insanları adım adım geliştirme yoluna mı gideceğiz, yoksa bilinçli olarak *Homo sapiens*'ten daha iyi bir şey,

1 Stapledon, Olaf, *Last and First Men* (Son ve İlk İnsanlar), Londra, 2011, Kindle basımı, s. 180

“kontrolü teslim etmek” istediğimiz bir şey mi yaratmaya çalışacağız?

Günümüzde rekabet halindeki bu projelere “transhümanizm” (aşkın insancılık) ve “posthümanizm” (insancılık sonrası) adını veriyoruz. Bu sözcükler bazen birbirinin yerine kullanılıyor, ama çok farklı fikirleri ifade ediyor. Bu akımlar belki spekülâtif fütürizmin ve çizgi romanların konuları gibi görünebilir, ama dile getirdikleri sorunlar, içinde yaşadığımız toplumu halihazırda biçimlendiriyor. Bu kitapta ana hatlarını belirtmeye çalıştığım yol –teknolojik ilerleme ve toplumsal değişim aracılığıyla insan özgürlüğün peşinden gitmek– birinciye taktiksel olarak, ikinciye ise uzlaşmaz bir biçimde karşıdır.

Transhümanist projenin kökeni, bilişim kuramının daha erken dönemlerinde, insanların, düşünen makinelerin ortaya çıkışına uyum sağlamak durumunda kalacakları konusunda geliştirdikleri kavrayışa dayanıyor. Sibernetiğin kurucusu Norbert Wiener, 1950’de, özerklik yeteneğine sahip bir tür olarak kalmak istiyorsak, bilinçli olarak kendimizi değiştirmeye başlamamız gerekeceği uyarısında bulundu. “Çevremizi öyle köklü şekilde değişime uğrattık ki, şimdi bu yeni çevrede var olmak için kendimizi değiştirmemiz gerekiyor.”²

1957’de “transhümanizm” terimini ilk kez kullanan İngiliz bilim insanı Julian Huxley, bu projenin hümanizmle kesintisizliğini vurguluyor ve bunu şöyle tanımlıyordu: “İnsan olarak kalan, ama kendi insani doğasına ait olan ve onun için olan yeni olasılıkları kavrayarak kendini aşan insan.”³

Nanoteknoloji, biyoteknoloji, YZ ve bilişsel bilim üzerinde çalışma yapanlar, 1980’lere gelindiğinde, transhümanizmi sade-

2 Wiener, Norbert, *The Human Use of Human Beings* (İnsanların İnsani Kullanımı), Boston, 1954, s. 46

3 Huxley, Julian, *New Bottles for New Wine* (Yeni Şaraba Yeni Şişeler), Londra, 1957, s. 13-17

ce yeni teknolojilerin meydan okumasına karşı tepkisel bir proje olarak değil, “yaşlanmayı, bilişsel eksiklikleri, istenmeyen acıları ve Dünya gezegeniyle sınırlı oluşumuzu alt etmek” gibi bir dizi pozitif amaç olarak da yeni bir çerçeveye oturtmaya başlamışlardı.⁴ İlk olarak 1998’de fütürolog Nick Bostrom tarafından taslağı çizilen *Transhümanist Bildiri*, seküler hümanizm ilkelerini yeni teknolojik olasılıklar dünyasına uyarlama girişimiydi. Bu bildiri, insanların teknolojik dönüşümünün getirdiği riskleri kabul ediyordu ve “tüm duygular”ın [“*sentience*”] –yani düşünebilen tüm varlıkların– makinelere karşı esenliğini savunmaya kararlıydı.

Ancak bu bildiri ve ardındaki hareket, insan soyunu yapay olarak ıslah etmeye yönelik tüm girişimlerin karşı karşıya olduğu ahlaki sorunları hiçbir zaman tutarlılıkla ele almadı. Birincisi, eğer bir ıslah mümkünse, herkesin buna erişme olanağı var mıdır? Ve eğer ıslah, sonraki tüm insanları otomatikman (örneğin, gen düzenlemesi [“*editing*”] yapılarak) bir üst seviyeye taşıyacaksa, bu yolda devam etme kararı kime bırakılmalıdır?

Homo sapiens’te teknik değişiklikler yapma hakkının kime ait olduğuyla ilgili şiddetli anlaşmazlıklara şimdiden yanımızda yöremizde tanık oluyoruz. IVF (tüp bebek) uygulaması ya da cinsiyet değiştirme ameliyatı kimlere yapılmalı? Bacak yerine metal protez takılmış atletler, bedeninde değişiklik yapılmamış koşucularla yarışmalı mı? İnsan embriyonu üzerinde gen düzenlemesine izin verilmeli mi? Şimdilik bu çatışmalı konular, belli bir toplumda hangi yarar etiği geçerliyse ona uyularak ve ayrıca, dinsel grupların neyi hoş göreceklarine de dikkat edilerek halledilmeye çalışılıyor: Nitekim örneğin ABD, insan embriyonu üzerinde gen düzenlemesinin federal finansmanını yasaklamış, İngiltere ise laboratuvar koşulları altında buna izin vermiştir.

Ne var ki, bu problemi, tıbbi etiğin bir alt dalı olarak deneye deneye halletmeye çalışmak işe yaramayacaktır. Er ya da geç, hem bu ilerlemeler üzerinde çalışan bilim insanları hem de bir

proje olarak “transhümanizm”e katılan insanlar, tüm sürümle-riyle *Transhümanist Bildiri*’nin kaçındığı bir problemi halletmek zorunda kalacaklardır. Birkaç kez değiştirilen bildiri, bu süreç-te, yapay zekâyı insanlarla, insanları ise hayvanlarla aynı düzeye koymaya başladı. Aynı zamanda –ve mantıklı olarak– seküler hümanizme atıf yapmayı da tümenden bıraktı.

Bu büyük bir sorun ortaya çıkarmaktadır: İnsanlardan daha iyi düşünebilen ve hissedebilen bir yapay zekâ yaratırsak, biz mi onu kontrol etmeliyiz, yoksa o mu bizi? Benzer biçimde, gen dü-zenlemesi yoluyla, modifiye edilmemiş insanlardan daha üstün zihinsel yeteneklere sahip birtakım insanlar yaratırsak, modifi-ye edilmiş insanların esenliğinin, modifiye edilmemiş olanların çıkarlarıyla çatışması halinde ne olur?

Yeni biyoteknolojilerin kontrollü, demokratik ve toplumsal kullanımına açıkça bağlılığını bildirmeyen transhümanizm, bi-reysel olarak insanların biyolojik gücünü artırmaya dönük bir proje olma yoluna sapıyor. Transhümanistlere göre “özgürlük”, üstü örtülü olarak, herkes için “iyi yaşam”ın ortaklaşa başarıl-masında değil, bireylerin bir biyonik kol ya da yüksek bir libido için ödeme yapma gücüne sahip olmalarında yatar. Gerçekten de, “damlama ekonomisi”ne [*“trickle-down economics”*] –zen-ginlerin milyarlar kazandıkları, sonra bunu, Bill Gates gibi, ke-yiflerine göre yoksullara verdikleri bir ekonomiye– inanıyorsanız, eğer zenginler ömrü uzatan, yaşlanmayı tersine çeviren ya da beyin performansını artıran teknolojileri de en başta tekelle-rine alırlarsa, bu sizin için büyütecek bir şey değildir.

Aslında bu, transhümanizmle ilişkili sağcı libertaryenlerin açık tercihidir.⁵

Buna tepki duyan pek çok siyaset felsefecisi, biyokorumacılık ya da biyokonservatizm denilen bir bakış açısıyla, transhüma-nizme karşı çıkmıştır. 2002’de ABD’li bir tıbbi etik grubu, in-

5 <https://www.themaven.net/transhumanistwager/transhumanism/transhumanism-is-under-siege-from-socialism-UzA2xHZiFUaGOiUFpc0n5g/>

san klonlanmasını ve insan DNA'sının –kalıtımla aktarılabilen tarzda– düzenlenmesini yasaklayan uluslararası bir anlaşmanın savunuculuğunu yaptı.⁶ Birleşmiş Milletler, insan klonlanmasına karşı kesin hükümler içeren bir bildiri hazırlama çabasına UNESCO aracılığıyla birçok kez girişmiş ama şimdiye kadar olumlu bir sonuç alamamıştır ve 2016'dan sonra çoktarafılığın zayıflamasıyla birlikte, ilerleme kaydetmesi pek olası görünmemektedir. Bu arada Francis Fukuyama, transhümanizmin “dünyadaki en tehlikeli fikir” olduğunu öne sürmüştür.

Fukuyama'nın temel itirazına göre, gerek biyonik kollarla, gerekse gen düzenlemesiyle biyolojik eşitsizlikler yaratarak, insani özümüzün evrenselliğini, dolayısıyla da evrensel ve eşit haklara sahip olma iddiamızı zayıflatırız. Fukuyama klasik, liberal hümanist duruştan yola çıkmaktadır: “İnsan doğası, çevresel faktörlerden çok kalıtsal faktörlerden kaynaklanan, insan türüne has davranışların ve ayırt edici özelliklerin toplamıdır.”⁷ İnsan doğasının, tarihimiz, ekonomimiz ve çevremiz tarafından değişime uğratılmadığına inanıyorsanız, o zaman, insan haklarının toplumsal olarak inşa edildiğinden çok, “doğal” olduğuna inanmanız da mantıklıdır.

Oysaki insan doğamızın toplumsal ve teknolojik olarak belirlendiğini, zaman içinde de değiştiğini söyleyen Marx'ın anlayışını benimsiyorsanız, tartışmanın rengi değişir. Köktenci hümanistler için, transhümanizme itirazlarının odak noktası, onun kusurlu özgürlük anlayışındadır. Bizim projemiz, insanların doğa üzerindeki kolektif gücünü artırmak için teknolojiyi toplumsal olarak kullanmaya ve –çalışma ihtiyacımıza son vererek– bireysel özgürlüğün dizginlerini salıvermeye yönelik

6 Annas, G. ve ark., “Soyu Tehlike Altındaki İnsanın Korunması: Klonlamayı ve Kalıtımla Aktarılabılır Değişimleri Yasaklayan Uluslararası Bir Anlaşmaya Doğru”, *American Journal of Law and Medicine*, 28 (2&3), 2002, s. 151-78

7 Fukuyama, Francis, *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution (İnsan Ötesi Geleceğimiz: Biyoteknoloji Devriminin Sonuçları)*, New York, 2002, Kindle Konumu 2316-17

bir projedir. Gen düzenlemesi sayesinde, Cannes sahillerinde, altmış yaşlarındaki en alımlı kişi olabilirim, ama insanlık hâlâ özgür değildir.

Transhümanizm yandaşlarının çoğu, ırkçı ve sömürgeci yönetimlerin 20. yüzyılda uyguladıkları şekliyle “soy arıtımı” [öjenik] kavramını reddetmekle birlikte, soy arıtımının hortlamasına karşı mutlak toplumsal ve siyasal güvenceler inşa etmeye ilgi gösteren pek azdır. Huxley’nin kendisi, soy arıtımının solcu bir çeşidini –seçici yetiştirme programlarıyla tüm nüfusun zekâsının yükseltilmesini– destekliyordu.

Köktenci hümanizm, bunun aksine, türümüzün tamamına –güçlendirilmiş olsun ya da olmasın– çevremizdeki yaşamı daha da iyileştirmek için, makine, araç ve teknolojilerin kullanımına eşit katılım güvencesi verir. Güvenli ya da etik olarak kullanılmadıkları için bazı teknoloji biçimlerini askıya almak ya da durdurmak gerekse bile, özgürlüğün mümkün olduğunu söyler. Köktenci hümanistlere göre, *Homo sapiens*’in biyolojisinde ayarlama ve yükseltmeler yapılarak değil, teknoloji ve toplum dönüştürülerek özgürlüğe ulaşılır.

Bugün, transhümanizm, bilimkurgu alanında dillere pelesenk olmasına, çeşitli dinler için öcü ilan edilmesine ve bu projeyi destekleyenler için akademide yıldız olma yolunu açmasına rağmen, yine de oldukça gelip geçici bir harekettir: Bu konuyu tartışan Facebook gruplarının üye sayısı belki yirmi bin kişidir.

Ama posthümanizm için aynı şey söylenemez. Posthümanizm, bilime, akla ve olası insan etkenliğine soldan yöneltilen saldırıların ortaya çıkardığı gerici düşünce sisteminin bir parçasıdır. Çeşitli renklerde ortaya çıkar ama hepsi de insanın özgürlük olasılığını yadsır.

Posthümanizm ile ilgili tartışma, dört soru çevresinde döner. İnsan sonrası bireyler (“*posthumans*”) yaratabilir miyiz? Yaratmalı mıyız? İnsan sonrası bireyler bizim yerimizi almalı mı,

yoksa üzerimizde iktidar sahibi mi olmalı? Ve şimdiden insan sonrası durumda mıyız?

Birinci sorunun yanıtı açıkça evettir. Olasılıkları geniş bir yelpazede düşünmek akıllıca olur: Genetik mühendisliğiyle veya androidler yaparak ya da bizden daha iyi düşünebilen bir yapay zekâ yaratarak, insan sonrası varlık olasılığı gitgide erişilebilir hale gelmektedir.

Şansa bakın ki, ortaya atılan etik sorunların neredeyse tamamı *Blade Runner*'da irdeleniyordu. Bu filmde, "Nexus-6" androidler, insana benzeyecek ve insan gibi düşünecek tarzda önceden geliştirilmiş genetik malzemelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulurlar –ama hücreleri kendi kendini yenileyemediği için, dört yıl sonra ölürlere. Tümöyle büyümüş yetişkinler olarak "doğan" bu androidlere sahte anılar yerleştirilir. Ancak androidler kontrolden çıkar. Bir grup, kendilerini üreten şirketi ömürlerini uzatmaya zorlamak amacıyla, dünya dışındaki bir koloniden kaçır. Ama insanlar onları ucube olarak görmelerine karşın, androidler, insanlara empati göstermek üzere programlanmıştır ve neticede, insanlara yönelik davranışları, bizim onlara yönelik davranışımızdan daha insancadır.

Blade Runner, yaygın olarak benimsenen etik sistemlerimizin, akıllı robotlar karşısında ve dolayısıyla, yaratabileceğimiz herhangi bir genel yapay zekâ karşısında yetersiz olduğunu gösterir. Probleme yol açan, Yararcı etiğin yetersizliğidir: Haz peşinde koşarken, bir şirketin bizden daha sağlam ve daha iyi empati kurabilen androidler yapmasına izin vermişiz; ama bu onları bizden daha güçlü yapıyor. Hazzımızı en üst düzeye çıkarmak için makineler yaratmışız, ama onlar acı veriyor.

Androidler, süreç içinde ve kısa ömürleriyle sınırlı olarak, gerçekten Nietzscheci felsefenin "üstinsanlar"ı olup çıkarlar. Bunlar birer makine –ama insanlardan üstünler, bu nedenle de kendilerine insanlardan farklı haklar ve ödüller dağıtmaya başlıyorlar.

Ne var ki, androidleri yaratanlar, onları insan hayatına saygı –kendi yaşamlarına duydukları saygıdan daha büyük olması düşünülen bir saygı– duymak üzere programlamakla, androidlerin, Aristotelesçi etiğin çekirdek kavramı olan erdem deneyimini yaşamalarına olanak sağlarlar. Androidlerin önderi Roy Batty, Aristoteles’in öğütlediği “iyi yaşam” a asla kavuşamamasına karşın, *Blade Runner*’ın sonunda, kendini öldürmeye çalışan insanlardan daha büyük bir erdem yeteneği sergiler.

Androidler, ayaklanmanın seyri içinde, önemli ölçüde, Marx tarafından savunulan sürece benzer bir süreçten geçerler: yabancılaşmayı alt etmek. Android olduklarını bilme yeteneğinden yoksun –yani gerçek benliklerine yabancılaşmış olarak– yaratılan androidler, ortak eylemle bu sorunun üstesinden gelir, programlandıkları ideolojiyi aşar ve Marx’ın “türsel varlık” diye tanımladığı insani niteliği kısa süre tecrübe ederler.

Dick’in androidleri açıkça insan sonrası bireylerdir. Ama aynı zamanda da birer makinedirler: İnsan olmakta bizden daha iyi makineler. Daha acımasız bir dille ifade edersek, bunlar birer alettir –taş baltayla başlayan uzun bir alet silsilesinin sonuncusudur. *Blade Runner*’ı bir kez seyredince, eğer insan sonrası androidler yaratırsak, onlara ya bir makine ya da alet kategorisinde muamelede bulunacağımızı ya da –Stapledon’ın önerdiği gibi– kontrolü onlara teslim edeceğimizi anlarsınız.

Ama androidler, insan sonrası bir varlığın bürünebileceği tek biçim değildir. Arthur C. Clarke’ın 1956 tarihli romanı *The City and the Stars*’da (*Şehir ve Yıldızlar*), makinelerin ürettiği, bilinçleri bir bilgisayarda depolanan ve geçici olarak insani biçimlere indirilen insanlar yaşayıp gitmektedir. Clarke’a göre, bunlar android değil, gerçek insanlardır: Bilgisayarda depolanan bilinç, gerçek bir beynin fiziki kopyasıdır, bir kişiliğe ve bir geçmişe sahiptir –dolayısıyla, bir ölümsüzlük biçimini garanti eder.

Clarke, beyni kesin olarak haritalamanın ve sonrasında, içerdiği bilinci farklı bir fiziki platforma taşımanın, zeki maki-

nelerin nihai kullanım amacı olacağını anladı. Clarke, *Şehir ve Yıldızlar*'daki kopyalanıp yapıştırılan bilinçten, *2001: A Space Odyssey* (2001: *Bir Uzay Destanı*) adlı kitabındaki asi bilgisayar Hal'a geçiş yaptı. Hal, tam anlamıyla bir insan sonrasıdır: Asi bir bilinç geliştiren ve denetimi altında olduğu insanlara karşı koyabilen bir yapay zekâ.

Bilimkurgunun tasavvur ettiği insan sonrası durumun üçüncü bir çeşidi, siber âleme yerleşmiştir. William Gibson'ın *Neuromancer* (1984) romanında, insanların beyinleri sırf bilgisayara yüklenmekle kalmaz, orada birbirleriyle etkileşimde de bulunurlar. Bunların yarattığı gerçeklik sanaldır –ve Gibson'ın romanı yayınlandığında, çevrimiçi sanal topluluklar içinde “yaşama”ya ya da oyun oynamaya başlamış olan erken dönem internet kullanıcıları, onun betimlediği siber âlemi hemen tanıdılar.

Bu durumda, insan sonrası bir proje için potansiyel yapıtaşları şunlardır: Sonuçları doğal seçilim yoluyla iletilen gen düzenlemesi; teknoloji kullanarak daha iyi insan bedenleri üretilmesi; insan bilincinin dijital platformlara ve oradan android bedenlere aktarılması; insan etkileşimlerinin saf bir dijital uzaya aktarılması; düşünmede bizi alt edebilen genel yapay zekâların yaratılması.

Yukarıda, küresel olarak üzerinde görüş birliği sağlanmış bir güvenlik ve etik sistemi olmadıkça, gözlemlenemeyen, özerk yapay zekâ sistemlerinin kullanılması yasaklanmalıdır görüşünü savunmuştum. İnsandan daha iyi androidlerin dünyaya salınması konusunda da aynısı geçerlidir. *Homo sapiens*'in ardılı olacak bir türün genetik olarak tasarlanmasına gelince, evrimin rastgele bir süreç olduğu, en iyi bilimcilerin iradesine bakmadan işlediği dikkate alındığında, aşırı ihtiyatlı davranmak mantıklı görünüyor.

Ancak siyasal ve akademik bir hareket olarak posthümanizmin öncelikli kaygısı, insan sonrası varlıklar yaratıp yarata-

madığımız, bunu yapmamızın gerekip gerekmediği ya da bunu yapmamızın kaçınılmaz olup olmayacağı yahut bunu yapmanın teknik araçlarını bulup buluşturmak değildir. Bu hareketin birincil iddiası, *zaten şimdiden* insan sonrası olduğumuz ve bunun –burada ve şimdi– insan merkezli siyaseti, insan merkezli etiği, benlik kavramını ve insanlarla makineler arasındaki her türlü ayrımı tümünden geçersiz kıldığıdır.

Teknolojik değişimin sonucu olarak zaten insan sonrası hale geldiğimiz önermesi, neoliberal dönemin daha geniş gerici düşünce mimarisine cuk oturur. Bu, insan davranışını algoritmik denetime tabi kılmak ve evrensel haklar kavramını çiğneyip geçmek isteyen şirket ve hükümetler için son derece elverişli bir iddiadır. Seçkinlerin ekonomik özgürlüğünün demokrasiyle bağdaşmadığını düşünenler için daha da elverişlidir.

Ancak posthümanistler, seçkinler için faydalı olmalarına karşın, esasen, muhafazakâr sağa mensup *Dr. Strangelove*⁸ karakterleri değildirler. Bilgi ve bilişim sistemlerinin insanlara karşı silah haline getirilmesinde cephaneliği kurma işi, solcu toplumsal kurama düşmüştür.

1966’da, sosyolog Michel Foucault, “İnsan, yakın tarihte yapılmış bir buluştur,” diye yazıyordu, “ve belki de sonuna yaklaşıyor.” Postmodernizmin öne en çok çıkan isimlerinden biri olan Foucault, “insanlık” kavramının, 18. yüzyıl sonu Aydınlanma hareketinin akılcılığı ve demokratik köktencililiğiyle birlikte doğduğunu savundu. O noktada, farklı disiplinlerden gelen aydınlar, şeylerin bir sıralamasını yaparak gerçekliği tanımlamaya çalışmayı bırakıp, onun yerine, o şeylerin iç dinamiklerine bakmaya başladılar. İnsanlık artık sadece doğa sofrasında oturan türlerden biri değildi: Doğa sofrasındaki diğer nesneleri geçici ve dinamik sistemler olarak görebilen bir türdü.

8 Stanley Kubrick’in yönettiği, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaş gerilimini, nükleer çılgınlıkları ve yaratılan korkuları hicveden, 1964 yapımı bir film. –ed.

Foucault, bu insanlık görüşünün toplumsal olarak koşullandırıldığına, bu nedenle de geri döndürülebilir olduğuna inanıyordu. İnsanlığın toplumsal ve iktisadi temelini yıkacak bir şey meydana gelseydi, diye uyarıyordu, “insanın, tıpkı deniz kenarında kumsala çizilen bir surat gibi silinip gideceğine kesinlikle bahse girilebilirdi.”⁹

Sonraki elli yılda bazı şeyler –aslında pek çok şey– yaşandı: devlet kapitalizmine dayalı iktisadi modelin bunalımı, neoliberalizmin zaferi, bilimde bilgi ve bilişim dönemeci ve bilişim teknolojisi ile ağ bağlantılı davranışın yükselişi. Bu değişiklikleri yaşayarak görmüş hiç kimse, bunların, kendimizi algılayış tarzımızda bir şeyleri değiştirdiğinden kuşku duyamaz.

Ancak postmodernizmin buna yanıtı, neoliberal sistem için bir köle ideolojisi yaratmak oldu. Cinsiyetçiliği, ırkçılığı, sömürgeciliği ve bilimde ataerkil kesinliği eleştirdi –ama artık bu eleştiri, onları üretmiş olan sistemi devirme adına değildi. Aksine, atomizasyona ve çılgınca tüketime dayalı yeni gerçekliği kaçınılmaz sayarak akılcılaştırdı.

Aydınlanma sona erdiği için, diyorlardı postmodernizm teorisyenleri, doğrulanabilir hakikat çağı da sona ermiştir. Algıladığımız her şey, zihinlerimizin yarattığı birer yanılsamadır; bu zihinlerin kendileri paramparça olup ufalanıyor, haklara ve etkenliğe sahip tekil bir insan benliği fikrini yok ediyor. Özgürleşme yolunda insanlığa yol göstermeyi amaçlayan “büyük anlatılar” ancak gaz odalarına ve gulaglara götürebilir. Dünyayı bütün olarak incelemeye yönelik tüm kuramsal girişimler terk edilmeli, bunların yerini, cinsiyet incelemeleri, sömürgecilik sonrası dönem incelemeleri, medya incelemeleri almalıdır –vardıkları hiçbir sonucun diğerleriyle uyuşması gerekmeyen ve pek azı işe yarar bilgi üretebilen incelemeler.

9 Foucault, Michel, *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi), Londra, 2005, s. 422

Postmodernizmin dayanağı, 20. yüzyıl ortası işçi sınıfının sosyalizmi kucaklamada başarısız olması üzerine eski Marksistlerin kapıldığı umutsuzluk temelinde kuruldu. Yürütülen mantığa göre, eğer işçi sınıfı artık tarihin etkeni (etkin bir öznesi) değilse, o zaman etkenlik diye bir şey olamazdı. Dünyayı bilme ve değiştirme yeteneğine sahip bir insan olmayınca, dünyanın kendisi bilinemez olup çıkar: tıpkı bir dilin incelenemediği gibi incelenen, arkasında keşfedilecek bir düzen bulunmayan, “göstergeler”in bir keşmekeşi.

Postmodernizm, göreciliği dünyevi bir dine dönüştürdü ve bu dinin ilk emri şuydu: Hiçbir şey sahici değildir. Direnişin, zihinsel direnişin bile olanaksız olduğunu öğretti. Ezilen grupların birbirlerini düşman olarak görmelerini teşvik etti. Evrensel insan nitelikleri ve dolayısıyla insan hakları fikrini kötiledi. Eğer, benim savunduğum gibi, neoliberal ideolojiye karşı direnmenin anahtarı insanın 360 derece insanlık için mücadele etmesiye, postmodernizm bunun var olmadığını öğretti.

Postmodernizmin başlangıçtaki amaçları övgüye değerdi: Sınıf temelli baskıya dair yalın yaklaşımların nasıl da saf ve yüzeysel olduğunu; bunların, iktidar ilişkilerine, cinsiyete, ırka ve cinselliğe dair bir kavrayışla nasıl takviye edilmesi gerektiğini; örneğin akıl hastalığının, bizi kuşatan baskı ilişkileriyle nasıl oluşturulabildiğini göstermek.

Ama özünde, postmodernizm derinlemesine antihümanistti. Bu da yine, 1960’ların başarısızlığa uğramış Marksizmin den miras aldığı bir dürtüydü. Fransız Komünist Partisi’nin sadık Sovyet yanlısı bir üyesi olan Fransız aydın Louis Althusser, Marx’ın 1844’te Paris’te kaleme aldığı hümanist denemelere ve dolayısıyla, bunları kullanarak resmî Sovyet ideolojisini “insancıllaştırma”ya yönelik her girişime karşı 1964’te cepheden saldırıya geçti.

Althusser’in iddiasına göre, Marx, Paris denemelerini bitirdikten sonra, “tarihi ve siyaseti insanın özüne dayandıran her

teoriden köklü bir biçimde koptu.”¹⁰ Marx, diye tartışmasını sürdürüyordu Althusser, başyapıtı *Kapital*’i yazmaya giriştiği zaman “özne, insani öz, yabancılaşma” gibi fikirleri terk eden bir “teorik antihümanist” olup çıkmıştı. Althusser, son dönemlerindeki Marx’ın tarihi “öznesiz bir süreç”¹¹ olarak gördüğünü iddia ederek, bu sözüyle bir kuşağın sol düşüncesini şekillendirdi.

Eğer öznesiz bir süreç yerine başka bir sözcük kullanmak isterseniz, “makine” sözcüğü cuk otururdu.

Althusser için, tarih bir makinedir, işçi sınıfı ise makinenin aletidir: İnsan doğası diye bir şey yoktur, dolayısıyla ondan “yabancılaşma”nız söz konusu olamaz. Teknoloji, ekonomi, kültür ve insan imgelemi arasında karşılıklı bir etkileşim olarak tarih, insan etkenliğinin bulunmadığı bir nedenler ve sonuçlar dizisine indirgenir –gerçi Althusser’in toplumsal bilime yaptığı ana katkı, bu neden-sonuç mekanizmalarının bazen nasıl gevşek ve zihin bulandırıcı bir şekilde işlediğini göstermesiydi. Althusser’in dediğine göre, sözgelimi 14. yüzyıl Paris’inde Latince âliminin kafasındaki fikirler ile bir yöneticisi olmak üzere eğitildiği feodal üretim tarzı arasında “görece özerklik” vardır. Yine de, diye belirtiyordu Althusser, sınıfsal baskıya karşı verilen herhangi bir mücadele, nihai olarak, baskıyı pekiştiren mekanizmaların bir parçasıdır.

Althusser devrimci bir antikapitalist olduğu için, kendisine bir imdat çıkışı hazırladı: Kitlelerin edilginliğini kırıp harekete geçirmek için aydınlardan ve ileri işçilerden kurulu küçük bir grubun gerekli olduğunu söyleyen Leninist parti ve devrim teorisi. İşçiler tarihsel sürecin öznesi olamamalarına karşın, Leninist teoriyle donanmış parti, işçi sınıfına kendi deneyimi dışından yeni fikirler getirerek, elverişli anlarda tarihin kapısını zorlayıp açabilir.

10 <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1964/marxismhumanism.htm>

11 <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1969/lenin-beforehegel.htm>

1970'lerin sonlarında üniversitede Althusser'in fikirleriyle ilk tanıştığımda, bu fikirler köktenci ve muhalif görülüyordu: Duygunun, dinin ya da insan hakları kaygısının bulaşmadığı sol bir doktrin. Ancak Althusser, Marx'ın tarih anlayışını bireylerin iradesinin pek önem taşımadığı makine benzeri bir sürece indirgemekle, Marksizmi –eleştirmenlerinin belirttiği gibi– 1970'lerde üniversitelere egemen olan ortodoks toplum bilime çok yakın bir şeye dönüştürmüştü. Bir kez bunun modası geçince, diye tahminde bulunuyordu solcu iktisatçılardan Simon Clarke, büyük olasılıkla Marksizmin ününü tahrip edecek ve akademide tutarlı toplum teorisinin tüm biçimlerinden kitlesel kaçışa yol açacaktı.¹²

Bu söz, sonrasında olup bitenleri az çok özetliyor.

Althusser, yaşayan insanın irade gücünü tarihten uzaklaştırdınca, Althusser'le birlikte eğitim gören Foucault gibi düşünürler de maddi gerçekliğe anlam katabilen başka dinamiklerin neredeyse hepsini uzaklaştırmaya koyuldular: sınıfı, sermayeyi, hareket yasalarını ve –en sonunda– dünyanın bilinebilirliğini. Fransız postmodernist Jean Baudrillard, 1987'de, insan bedeni gereksiz hale gelmiştir, diyordu, çünkü “bugün her şey, varlığın işleyişsel tanımını da bir başına özetleyen beyinde ve genetik kodda toplanmıştır.”¹³

Burada, “kültürel mantık” olarak ya da bir sanat biçimi olarak postmodernizm ile gerçekliği tanımlama iddiasındaki bir takım teoriler olarak postmodernizm arasında ayırım yapmak önemlidir. Sanat alanında modernizmin, kendini desteklemiş olan devletçi kapitalist ekonomik sistemle birlikte krize girdiği açıktır. 1980'li ve 90'lı yıllarda ortaya çıkan parça bölük, civa gibi değişken, markalara takıntılı ve ben-merkezci kapitalizm

12 Clarke, Simon ve ark., *One-Dimensional Marxism: Althusser and the Politics of Culture* (Tek Boyutlu Marksizm: Althusser ve Kültür Politikası), Londra, 1980, s. 5-102

13 Baudrillard, Jean, *The Ecstasy of Communication* (Kendinden Geçiren İletişim), Los Angeles, 2012

biçimini yansıtmak üzere, yeni sanatsal anlatım biçimleri belirdi. Yine açıktır ki, bilgi teorisinde yaşanan idealist dönüşten, sinir biliminin yükselişinden ve örgütlü emeğin yenilgisinden dolayı, birkaç Fransız profesörün yardımı olmasaydı da, halk dini kadercilik her şekilde yükselirdi.

Gelgelelim şimdiye kadar yalnızca postmodernizm, insanlar hakkında bir antiteori üretti: İnsanın benliği parçalanmıştır, etkenlik rolü elden gitmiştir, bilimsel düşüncesi ise aslında ideolojidir. Eğer “insan”, neoliberal kapitalizmin yükselişi tarafından devre dışı bırakılırsa, onun yerini neyin alacağıyla ilgili bir teoriye eninde sonunda ihtiyaç duyarsınız.

Avustralyalı-İtalyan feminist Rosi Braidotti’nin yazdığına göre, postmodernist akademi, 1990’lı yıllara gelindiğinde, yeni fikirleri tüketmiş bir halde, “birbirinden farksız yinelemenin ve geçmek bilmeyen melankolinin kol gezdiği zombileşmiş bir manzara”ya girmiş bulunuyordu.¹⁴ Beşeri bilimler bölümlerini yararlı göstermek ve kirayı ödeyebilmek için, “post-” diye başlayan yeni bir teoriye gereksinim vardı. Sonuç, posthümanizmdi.

Bu teorinin ana tezini, Amerikalı edebiyat eleştirmeni Katherine Hayles özetledi: İnsan benliği temelde bilgi olduğu için, bir bilgisayarda mı, yoksa bir bedende mi bulunduğu fark etmez. Bilinç, her durumda “küçük ve yan bir gösteri”dir, çünkü söylendiğine göre, sinir biliminde yapılan Libet deneyi, kararlarımızın çoğunu bilinçsiz olarak aldığımızı kanıtlamıştır. Sonuç olarak, insan “kusursuzca bir makineyle eklemlenebilir.”

Teknoloji bizi zaten etkenliğe sahip olmayan varlıklara dönüştürdüğü için, makine denetimine karşı direnmenin bir gerekçesi olamaz.

Eğer posthümanizmin kurucu bir metni varsa, bu, Donna Haraway’ın 1984’te çıkan *Cyborg Manifesto* (*Siborg Manifesto*...

14 Braidotti, Rosi, *The Posthuman (İnsan Sonrası)*, Cambridge, 2013, s. 5

su) kitabıdır. Anlamı belirsizleştirmek için kasten tasarlanmış görünen bir jargonla yazılmıştır, ama kısaca şöyle özetlenebilir: Biyolojide kaydedilen ilerlemeler insanlar ile hayvanlar arasında önemli bir fark bulunmadığı önermesini ortaya atarken, teknoloji, insanlar ile makineler arasındaki sınırları silikleştirdi. Bu nedenle, hepimiz “makine ve organizma melezleri”yiz; “kısacası biz, siborguz.”¹⁵

Yapay zekâ mümkün olmadan önce, idealist bir filozof, bedenden ayrılmış rasyonel bir zihne sahip oldukları için insanların eşsiz olduklarını iddia edebilirdi; Marx gibi bir materyalist ise insanların “tarih yapma” yeteneğinden dolayı eşsiz olduklarını iddia edebilirdi. Şimdi, diyordu Haraway, insanların doğal mı, yoksa yapay mı oldukları konusunda olsa olsa bir bulanıklık var –bu nedenle dünya, birincil sakininin insan değil siborg olduğu tek bir gerçeklik halinde birleşiyor. İnsanların aksine, diye ısrarla belirtiyordu Haraway, siborglar cinsiyet açısından nötrdür.

Haraway, feminizmin, ırk, sınıf ve cinsellik yüzünden bazı kadınların, başka kadınları ve bazı erkekleri ezme sürecine kattıklarını keşfetmesinden beri içine düştüğü ölümcül parçalanma tuzağından ötesini düşünmesine yardımcı olmak için, siborgu bir düzeyde kinaye olarak kullanıyordu. Haraway, böyle bir parçalanmadan kaçınmak için, baskıya karşı ayaklanmalara temel oluşturan tüm ikilikleri bir kenara bırakmak istiyordu: zihin-beden ikiliğini, doğa-makine ikiliğini, hatta erkek-kadın ikiliğini.

Yeni Sol, işçi sınıfının devrimi yapan güç olacağı düşüncesini 1960’larda terk etmişti. Ama bazıları hâlâ onun yerini kadınların, kent yoksullarının, siyahların ya da Üçüncü Dünya kurtuluş mücadelelerinin alacağını hayal ediyordu. İnsanlar ile makineler arasında önemli bir fark olmadığını bir kez kabul edersek, diyordu Haraway, “devrimci özneler” aramaya tümenden nokta

15 Bu kısımdaki tüm alıntılar: <https://web.archive.org/web/20120214194015/> ve <http://www.stanford.edu/dept/HPS/Haraway/CyborgManifesto.html>

koyabiliriz. “Siborg olmayı tanrıça olmaya yeğlerdim,” diyerek sözlerini bağlıyordu.

Bir kinaye olarak siborg, Haraway’ın şu sorusuna vesile oldu: sosyal adalet için dövüşen tüm kuvvetler, birbirlerini ne kadar çok ezdiklerini ölçmek gibi bir işe giriştiklerinde, sosyalizmin, feminizmin ve siyah milliyetçiliğinin içine düştüğü bu çıkmaz sokaktan nasıl kurtuluruz?

Gelgelelim siborg, posthümanistler için bir kinayeden fazlasıdır: Gerçekliğe dair bir iddiadır. Eğer hakikaten siborg haline gelmiş olsak, Haraway’e göre bunun olumlu yanı –ister Marksist kendine yabancılaşma fikri olsun, ister baskının farklı feminist tanımları olsun– yabancılaşmayla ilgili tüm sorunların ortadan kalkmasıdır.

Haraway, siborg olmayı tanrıça olmaya yeğlerdim dediği zaman, kafasında sadece çok açık bir siborg vardı: Rachael karakteri –yani, *Blade Runner*’da Deckard’ın öldürmeyi reddettiği ve âşık olduğu güzel Nexus-6. Rachael, diyordu Haraway, “siborg kültürünün korku, aşk ve kafa karışıklığının bir imgesi” olarak karşımızda dikiliyor. Haraway’in meramını anlayabilirsiniz. 1984’te sol bir toplantıya katılmak, her biri diğerince ezildiğini iddia eden Troçkistlerin, köktenci feministlerin ve siyah milliyetçilerin sıkıcı konuşmalarını dinlemek durumunda kalsa, kim yeğlemezdi ki Rachael olmayı –yabancılaşma hissetme yeteneğinden yoksun olduğu için evrenle bütün olan, özgürlüğü bulunmayan, güzel bir siborg olmayı?

Ama siborgun bir kinayeden fazlası olmasını ve insanlar ile makinelerin birbirinden ayırt edilemez hale geldiği düşüncesini desteklemek isterseniz, gerçekliğe dair tümüyle farklı bir kurama ihtiyaç duyarsınız. Bilimde büyümlü düşünce anlayışının yükselişi işte bunu sağlayacaktı.

On sekizinci yüzyıldan beri maddeci filozoflar, zihnin fiziksel bir sistemin –beynin– ürünü olduğunu öne sürdüler. İkinci

Dünya Savaşı'ndan sonra, bilim insanları bunun doğru olduğunu kanıtlamaya başladılar. Ancak bu buluş, bir oh dedirtecek yerde, öncelikle biyoloji ile sibernetiğin örtüştüğü noktada olmak üzere, akılcı düşüncenin tümünden erimesine benzer bir şeyi tetikledi.

1959'da Şilili biyolog Humberto Maturana, bir kurbağanın gördüğü imgeleri işlemiden geçirme biçimlerini takip etmek için, beynine birtakım iletken teller bağladı. Maturana, kurbağanın, dünyayı bir insanın gördüğünden çok farklı gördüğü ve onun gerçekliğinin, beyninin içinde değil, dışında kurulduğu sonucuna vardı.¹⁶ Bu ve başka deneylere dayanarak, gerçeklik hakkında bir dizi genel sonuç çıkardı; biyolojide pek etkili olmayan bu sonuçlar, sistemler kuramında çok etkili olmuştur.

Maturana, tüm canlıları, "kendi kendini üreten sistemler" olarak tanımladı. Böyle sistemler, gözlemcinin gerçekliğinden ayrı olan kendi gerçekliğini barındırırlar. Biz, kurbağayı gözlemleyen bilim insanı kişiler, bizatihi kurbağa tarafından ve bütün diğer canlılar tarafından gözlemleniriz ve böylece bütün o zihin-beden problemi yeni bir döngüsel modelde çözüme kavuşturulur. Maturana, "Söylenen her şey, bir gözlemci tarafından, yine kendi de gözlemlenebilen başka bir gözlemciye söylenir," diyordu. Sonuç olarak, "mutlak bir gerçekliğin tasvir edilmesi mümkün değildir."¹⁷

Bu sadece, Kant'ın öne sürmüş olduğu gibi, duyularımızın ötesindeki şeyleri bilemeyeceğimize dair bir iddia değildir. Maturana, "sistem" fikrini yeniden tanımlayarak, neden ve sonuçtan bağışık bir şey haline getirdi. Kurbağa, insan, sinir sistemi ve tek hücreli amip, hepsi de kararlı sistemlerdir, diyordu Maturana. Bunlarda meydana gelen herhangi bir değişiklik, aralarındaki etkileşimin değil, iç kuvvetlerin sonucudur.

16 <http://ieeexplore.ieee.org/document/4065609/>

17 Maturana, Humberto R., "İletişim ve Temsil İşlevleri", Biology. Bilgisayar Laboratuvarı Raporu 267, University of Illinois, Urbana, 1975

Maturana'nın gerçeklik modelinde hiçbir neden-sonuç zinciri yoktur, yalnızca döngüsel bir şekilde birbiriyle etkileşen kararlı ve -kendi deyişiyle- "kusursuz" sistemlerin bir toplamı vardır. "Madde, ruhun yaratısıdır," diyordu Maturana, "ruh ise yarattığı maddenin yaratısıdır." Bu tutum en sonunda onu, gerçek bilimsel buluşlara sahte diyerek saldırmaya kadar itti: 1980'de, soyaçekimi ve kalıtımsal sonuçları DNA'nın belirlemediğini öne sürdü.

Maturana'nın çalışmaları, bilgi teorisinde bütünüyle yeni bir düşünüş tarzını tetikledi. Sibernetik, uzun zaman önce, bir hücre ile kendi kendini denetleyen bir makine arasında benzerlikler gözlemlemişti. Maturana'nın izinden giderek, şimdi organizmaları ve makineleri aynı kurallara göre betimlemeye başlayabildi. Eğer insanlar, yaşamının ve bilmenin aynı süreç olduğu birer organizmaydı, o zaman makineler ya da makine sistemleri için de aynısı doğru olabilir. Kısacası, makineler sırf var olmakla "bilme" olanağına sahiptir; bildikleri ise tıpkı insanların duyuları aracılığıyla bildiklerini düşündükleri şeyler kadar geçerlidir.

"Yaşamının ve bilmenin aynı şey olduğu" teorisi, önce sibernetiğe, sonra da iktisada ve toplum bilimlerine saçıldıkça, yeni, alternatif bir bilim felsefesinde kodlanıp ifadesini buldu. Buna göre, neden ve sonuç yoktur; değişim rastlantısaldır; dünyayı zihinlerimiz üretir. Bu anlamda, bilme edimini yapan şey, insanlar ya da kurbağalar değil, "dünya"dır -ya da başka bir ifadeyle, maddedir.

Eğer buna inanırsanız, "Neyin gerçek olduğunu nasıl bilirim?" sorusu bir problem olmaktan çıkar. İnsanlık artık dünyanın merkezinde değildir. Bir insan, bir kurbağa, bir elektrik şebekesi, bir çöp kutusu ve bir Lego bloku, şeyleri bilebilmek açısından eşit iddia sahibidir. "Şeyleri nasıl bilirim?" sorusunun yerini, "Var olan nedir?" sorusu almalıdır.

Gitgide daha çok kuramcı, buna, "insanlar değil, doğa" diye yanıt verir oldu. Bilgiyi inceleyen epistemolojinin yeri, var olanı

inceleyen ontoloji tarafından dolduruldu. Sonuç, felsefecilerin –basitçe söylemek gerekirse– atıl [*“inert”*] maddenin kendine ait bir zihni olduğunu iddia etmeye başladıkları, sözde “Yeni Materyalizmler”in [*sic*]¹⁸ ortaya çıkışı oldu.

Bu yeni bir iddia değildir. Yirminci yüzyıl başında felsefeci Henri Bergson, maddenin, bilim tarafından ölçülemeyen madde dışı bir “dirimsel dürtü”ye sahip olduğunu iddia etti. Bergson’un “dirimselciliği”, aralarında hem anarşistlerin hem de faşistlerin bulunduğu pek çok eleştirel düşünürü büyüledi, çünkü bu görüş –tıpkı Spengler’in yaşam felsefesi gibi– insanların bürokratik bir toplumun zorbalığından kendilerini kurtarmak ya da maneviyatlarını korumak için duydukları arzuya hitap ediyordu. Açık olmak gerekirse, Bergson ve diğer dirimselciler, maddi gerçeklik içinde akan, ona can veren ve değişimin lokomotifleri olan bu “kuvvet”in maddi olmadığını öne sürdüler. Bergson, –tıpkı “evrenin hesaplanması” kuramcılarının yaptığı gibi– bunun dünyadan önce var olduğunu da iddia etti.

Yirmi birinci yüzyıl dirimselcilerine göre, bütün madde bu gizemli niteliği sergiler. Bu çeşit maddeciliği “Nesne Yönelimli Ontoloji” (*Object Oriented Ontology*; OOO) diye adlandıran Graham Harman, “Tuhaf bir gerçekçiliği savunacağım,” diye yazar, “gizemli derinliklerden birbiriyle işaretleşen, birbirine tam olarak dokunamayan hayaletimsi gerçek nesnelerle tıkabasa dolu bir dünyayı.”¹⁹ Bu kafaya göre, yalnızca insanlar ve örneğin Lego blokları dünyayı bilmekte eşit yeteneğe sahip olmakla kalmaz, gerçekliğin bütünü de bilimsel olarak önceden kestirilemez.

Maturana için olduğu gibi Harman için de gerçek dünyadaki şeylerin etkili bir tarzda birbirine sahiden “dokunma”sı ya da birbirini etkilemesi olanaksızdır. Bir iskeleden denize bakarken, bir balık sürüsünün içine dalan bir sümsük kuşu ve yine onları

18 Latince “aynen böyle yazılmış” ifadesinin kısaltması.

19 Harman, Graham, “Vekaleten Nedensellik Üzerine”, *Collapse*, 2, s. 187-221

avlayan bir grup yunus görürsem, denizin, sümsük kuşlarının ve yunusların birbirleriyle herhangi bir nedensel ilişki içinde olduklarını varsaymam yersizdir. Bunlar sadece bir arada var olan sistemlerdir.

Bu, yalnızca bilim açısından değil, toplumsal değişim kuramları açısından da büyük bir çıkarıma sahiptir. Maddeyi, “yaşıyor ya da etkenlik sergiliyor”²⁰ olarak görebildiğiniz sürece, tarihte “değişim gerçekleştiren”in [*“change-maker”*] insan olmasına ihtiyaç duymazsınız. Bir makine veya otomatik makine gibi hareket eden “tarih” ya da şans yahut bir Lego bloku, değişiklik gerçekleştiren olabilir. Harman’ın öne sürdüğü üzere, hakikate dair iddialarla, Trump gibi bir politikacıyla da mücadele edemezsiniz.

Aslında, Harman’ın acımasız bir açıklıkla özetlediği gibi, Yeni Materyalizmlerin en çok nefret ettiği siyaset biçimi, köktenci siyasettir, çünkü “tarihsel mirasımızı çarçabuk yerle bir etmeye izin veren köktenci bir bilgi iddiasına dayanır.” Gerçekliğe dair bu görüş, “insan merkezli siyasetin herhangi bir biçimi için sempatik” de olamaz. OOO kuramcıları için, bir Lego bloku da bağımsızlık için dövuşen Yeni Kaledonyalı yerli genç kadar siyasal bir etken olabilir.²¹ Tıpkı Spengler ve Bergson’da olduğu gibi, sistematik akıldışı düşüncenin yeniden icadı, sağcı siyaseti körüklemeye mahkûmdur.

Bu garip teori, şimdi üniversitelerde –her ne kadar temel bilimler ve teknoloji bölümlerinde olmasa da– yaygın şekilde okutuluyor. Kendisini “Yeni Materyalizmler” diye adlandırıyor, çünkü akılcılık karşıtı düşüncede her zaman olduğu gibi, çoğul ifade, teorinin bir sürümünden hoşlanmazsanız, çok yakında bir başka

20 Coole, Diana ve Frost, Samantha (haz.), *New Materialisms: Ontology, Agency, and Politics* (Yeni Materyalizmler: Ontoloji, Etkenlik ve Siyaset), Durham ve Londra, 2010, s. 7

21 Harman, Graham, *Object Oriented Ontology: A New Theory of Everything* (Nesne Yönelimli Ontoloji: Her Şeyin Yeni Bir Teorisi), 2018, Kindle basımı, s. 144

sürümün geleceğini ima etmektedir. Edinburgh Üniversitesi'nin sanat bölümü, 2014-15'te, bu ideolojiye koskoca iki yüz saatlik bir ders ayırdı: dersin amacı, "şeylerin ve nesnelerin etkenliğini ve gözenekliliğini incelemek" idi.²² Bu arada, üniversitenin saygın basımevi, bunu ve ilgili sorunları ele almak üzere, her cildi 80 sterlinden satılan ve "Ya kültür öteden beri doğa idiyse?" gibi başlıkları bulunan koskoca bir kitap dizisi yayınlıyor.²³

Bu Yeni Materyalizmler, Marx'ın ana çizgileriyle vermeye çalıştığı materyalizmin –insanın doğayla etkileşimlerinin doğayı değişime uğrattığını savunan kuramın– tam karşısıdır; işleyişe dair bilgi üretebilen tüm bilim çeşitlerine de karşıdır. Slavoj Žižek'in şaka yollu dediği gibi, Tolkien'in Orta Dünya'sı nasıl materyalistse, bu da aynen öyle materyalisttir. Tolkien'in dünyasında, tüm ağaçlar ilk başta salt birer bitkidir; ama *Yüzüklerin Efendisi*'nin II. Cildinin 3. Kitabının 4. Bölümünde, Ent denilen birkaç ağacın yarı insan olduğunu ve toplantı yapabildiğini görürüz. Bu Entler, Uruk-hai savaşçılarını yaratacak kadar güçlü büyü yapabilen ama her nedense Entleri alt edecek kadar güçlü büyüleri olmayan Saruman adlı büyücünün tüm kalesini başına yıkabilir. Tolkien'in dünyasında her an beklenmedik olaylar baş gösterir, ama bunları önceden kestirmenin yolu yoktur.²⁴ Büyü vardır, ama Tanrı yoktur.

Eğer yalnızca birkaç sıradışı bilim yazarı ve onların yanı sıra, postmodernizmden sağ çıkan ama öğrenci sayısı iyice azalmış üniversite kurslarına yeni müşteri çekmeye çalışan birkaç akademisyen tarafından destekleniyor olsaydı, bu alternatif dünya görüşü sınırlı ilgi çekerdi. Ancak bilime karşı postmodernist esintili, ölümcül derecede ciddi daha geniş bir saldırının parçasıdır.

22 <http://www.drps.ed.ac.uk/14-15/dpt/cxartx11039.htm>

23 <https://edinburghuniversitypress.com/series-new-materialisms.html>

24 Coole ve Frost, *a.g.e.*, s. 7

Fransız sosyolog Bruno Latour, 1979'da, Kaliforniya'da bir grup biyokimyacı arasındaki etkileşimleri sanki bunlar bir "kabile"ymiş gibi inceledi. Daha sonra itiraf ettiği üzere, bilim hakkında bilgisi "hiç yoktu; İngilizcesi hayli yetersizdi; ve bilime dair sosyal incelemelerin varlığından tamamen habersizdi." Ama Latour söz konusu olduğunda, bütün bunlar birer avantajdı. Latour, laboratuvardaki mevcut alışkanlıkları ve ödül sistemini gözlemleyerek, bilimsel olguların "toplumsal olarak inşa edildiği" sonucuna vardı.²⁵

Hiçbir materyalist böyle bir tezi elinin tersiyle itemezdi. Bili mi yapan insanlar, fikirlerini, sınıfsal, ırksal ve cinsel baskı dahil hiyerarşi ve cehaletin kol gezdiği bir dünyada inşa eden, gerçek ve karmaşık kişilerdir. Gerçekten de, 18. yüzyılda bilim insanların bilimsel yöntemi geliştirmelerinin bir nedeni, toplumsal önyargılardan doğan kusurlu algılayış problemlerini alt etmekte. Bilimde hiç yanlış yapılmıyaydı, bilimsel ilerleme olamazdı. Bilim tarihine en üstünkörü bir bakış bile, bilim insanların, içinde yaşadıkları topluma dayanan düşünsel kalıplara uzandıklarını gösterirdi; örneğin, karaciğerin fabrika gibi çalıştığına dair 19. yüzyılda ortaya atılan iddia bunlardandı.

Ancak Latour'un bilim eleştirisi, bundan çok ileriye gitti. İncelediği biyokimyacıların araştırma yayınlarının, nihayetinde, başka bilimsel ekiplerden kaçını ikna edebildiğine bağlı olarak kabul gören birer "kurgu" olduğunu öne sürdü. Bu iddia, post-modernist araştırma girişimlerinin edebî incelemelerden ve antropolojiden uzaklaşarak "bilim ve teknoloji incelemeleri"ne yoğunlaşmasını tetikledi. Bir Jane Austen romanının alt metni-

25 Latour, Bruno ve Woolgar, Steve, *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*, (Laboratuvar Yaşamı: Bilimsel Gerçeklerin Toplumsal İnşası), Beverly Hills, 1979. Ayrıca bkz. Latour, Bruno ve Woolgar, Steve, *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts* (Laboratuvar Yaşamı: Bilimsel Gerçeklerin İnşası), son notlu 2. basım, Princeton, 1986, s. 273

ni çözümlemek, üniversite bölümünüze artı puan kazandırmaz. Dev şirketlerin, sağlık hizmeti sistemlerinin, Nobel Ödülü sahiplerinin tüm üretimlerinin kurguya dayandığını gösterdiğiniz bir ders vermek ise sizi birinci lige çıkarır. Teknolojik ilerlemenin ağır bastığı bir çağda, Jane Austen yerine “bilim ve teknoloji incelemeleri” yapmayı kim yeğlemez?

1980’lerin ortasına gelindiğinde, “varoluşu, doğayı ve akıl güçlerini” ve objektif bir bilim ihtimalini tartışıp nokta koyan, önemli bir sol bilim eleştirisi gelişmişti.²⁶ Köktenci feminist Sandra Harding’e göre, bilim, “siyasal açıdan gerici” hale gelmişti; araştırma yöntemleri ve dili, “cinsiyetçi, ırkçı, sınıfçı ve kültürel açıdan baskıcı” olup çıkmıştı.²⁷ Edinburgh Üniversitesi’ndeki koskoca bir araştırmacılar okulu, frenoloji²⁸ gibi sahte bilimsel teorileri sosyolojik eleştiriye tabi tutmanın yetmeyeceğini iddia ediyordu: Doğruluğu ve yanlışlığı “simetrik olarak” ele almanız, her ikisinin de nasıl eşit biçimde toplumsal olarak inşa edildiğini açıklamamız gerekirdi.

Ne var ki, Latour için bu bile yeterince köktenci değildi. Bilim insanı olarak çalışan insanların, cinsiyetçilik yoluyla veya laboratuvaradaki rekabetçi kariyer stratejileri yoluyla ya da Kaliforniya’daki yaşama dayanan kimi yanılsamaları mikroplar âlemine ithal ederek kendilerini kandırabildiklerine inanmak –yine de bilinebilir bir gerçek olasılığını kabul etmek demektir.

Dolayısıyla, Latour, *Laboratuvar Yaşamı* kitabının ikinci bölümünde yeni bir çözüm önerdi: şeyleri nasıl bildiğimizi kafaya takmaktan vazgeçmek. “Epistemoloji,” diyordu Latour, “kök-

26 bkz. örneğin, Flax; Jane, “Postmodernizm ve Feminist Teoride Cinsiyet İlişkileri”, *Signs*, C. 12, no. 4: *Within and Without: Women, Gender, and Theory* (İçinde ve Dışında: Kadın, Cinsiyet ve Kuram), Yaz 1987, s. 621-43

27 Harding, Sandra, *The Science Question in Feminism* (Feminizmde Bilim Sorunu), Cornell, 1986

28 Kafatası ölçüleriyle kişilerin karakter özelliklerini belirleme iddiasındaki sahte bilim dalı. -ed.

ten yok olması epeyce gecikmiş bir alandır.”²⁹ Latour’un kitabının ilk basımının alt başlığı, “Bilimsel Gerçeklerin Toplumsal İnşası”ydı. İkinci basımda Latour, “toplumsal” sözcüğünün gereksiz olduğunu söyleyerek çıkardı. İddiasına göre, toplum salt doğanın bir parçasıdır ve bu nedenle, bilim dediğimiz “kurgu” hiç de toplumsal olarak inşa edilmez. Aslında, bilim insanının çevresindeki cansız nesnelerce şekillendirilir –gerçi bu, nedsel yolla olmaz, çünkü Latour’un kuramında hiçbir şey başka bir şeye neden olmaz.

Bir an durup, Latour’un tezinin nasıl bu noktaya ilerlediğini düşünelim (çünkü yolculuğu henüz sona ermemiştir). Toplumsal yapı ve ideolojilerin bilimi nasıl çarpıttığını incelemeye yönelik bir girişim iken, doğanın niçin şeyleri bildiğine ve insanların niçin bilmediğine dair bir kuram haline geldi. Ve bu sadece soyut bir tartışma da değildi. Latour, eğer insanlar tarihi deneyimliyorsa, bunu ancak, örneğin küfün ya da mayanın tarihi deneyimlemesiyle aynı şekilde yaptığını söylüyordu. Latour’a göre, cansız nesneler de tıpkı bizim gibi bir tarihe sahiptir. Ve “biz”, daha geniş olan “doğadaki her şey” kategorisinin yalnızca bir alt kümesi olduğumuz için, insanları başka herhangi bir maddeden daha mantıklı, daha akılcı ya da dikkate değer yaparak ayrıcalık sağlayan hiçbir şey yoktur.

Bu mantığı izleyen Latour, Louis Pasteur’ün 1858’de laktik asidi “keşfetmediğini” öne sürdü: aynı anda hem icat etmiş hem de bir kavram olarak oluşturmuştu. “Pasteur, laktik mayanın başına gelen bir olay olarak anlaşılabilir,” diyordu Latour.³⁰ Bir kez cansız nesneleri –tıpkı insanların olduğu gibi– canlı ve tarihsel şeyler olarak gördüğünüz anda, insan dünyasının değişime uğratılmasında onlara bir rol verebilirsiniz.

29 Latour, *a.g.e.*, s. 280

30 Latour, Bruno, “Bilimsel Nesnelerin Bir Tarihi Var mıdır? Laktik Asit Banyosunda Pasteur ve Whitehead”, *Common Knowledge*, C. 5, no. 1, Bahar 1996

Latour artık tek başına değildi. 1980'lerin sonuna doğru, bilimi eleştiren pek çok postmodernist, şu çeşitli iddiaları dile getiriyordu: Gerçekliğe dair bilimsel tanımlar her zaman cinsiyetçilik veya ırkçılık yoluyla çarpıtılır; bilimin tanımladığı gerçeklik ile kabile efsanelerinin tanımladığı gerçeklik eşit statüde sayılmalıdır; tüm bilimsel iddialarla ilgili karar verilirken, bunların kime yarar sağladığı sorusu ölçü alınmalıdır.³¹

Sonra 1994'te, fizikçi Alan Sokal, bu büyüsel materyalist dostluk cemiyetini kafaya aldığı ünlü oyunu sahneye koydu. Bir üniversite öğrencisinin bile yakalayabileceği yanlışlarla ve ayrıca, Latour dahil postmodernist düşünürlerden kopyalanıp yapıştırılmış saçma sapan uzun paragraflarla dolu uyduruk bir akademik makale kaleme aldı. *Social Text* dergisinde sanki sahiciymiş gibi yayınlanan bu yazı, bilim insanları arasında büyük şamata kopardı, medyada ve ABD akademik çevrelerinde o adı kötüye çıkmış "Bilim Savaşı"nı başlattı, ardından postmodernizmin bilime saldırılarının üslubunda belirgin bir yumuşama oldu.

Son olarak, yeni binyıla girilirken, Latour gibi ilericiler, bilimi, özellikle de 1992'de BM tarafından kabulüyle birlikte Kyoto Protokolü'nün yolunu açan iklim bilimini kötülemeye, Amerikan sağının da pek hevesli olduğunu fark etmeye başladılar. Böylece, Latour 2004'te üçüncü bir U dönüşü yaptı –bilimi eleştirmekten uzaklaşıp, koşullu olarak savunmaya yöneldi.

Latour, izleyicilerini uyararak diyordu ki, yanlış düşmanla dövüşüyoruz ve yanlış türden kişilerle dost oluyoruz, çünkü gerçeklere daha bir yaklaşmamız gerekirken, onlardan uzaklaşmaya çalıştık: "görgücülükle [ampirizm] dövüşmeyerek, tam aksine, görgücülüğü yenileyerek."

31 Koertge, Noretta, "Bilim İncelemelerinin Merccek Altına Alınması", Koertge, Noretta, *A House Built on Sand: Exposing Postmodernist Myths about Science* (Kuma İnşa Edilmiş Bir Ev: Bilim Hakkındaki Postmodernist Efsaneleri İfşa Etmek) içinde, Oxford, 1998

“Yaptığım hata,” diye belirtiyordu, “gerçek vaka ve olguları eleştirmek için, onlardan uzaklaşmak ve dikkati onları mümkün kılan koşullara yöneltmek dışında etkili bir yol olmadığına inanmamdı.”³²

O zamana kadar, bütün lisans derslerinin bu “yanlış”a dayanarak verildiği düşünülürse, bu hayli büyük –ve hoş– bir itiraftı. Latour’un görgücülüğün gelişmiş bir biçimine böylesine açıklıkla bağlanması da öyleydi: Çünkü bu, temel bilim fakültelerinde rastgele edilmiş bir sözden ibaret değildir. Bilimi gerçekliğin içerdiği olguları gözlemlemeye dayandırma yönünde kesin bir girişim anlamına geliyordu.

Eğer toplum bilimlerinde akılcı düşünceye karşı verilen savaş tüm boyutlarıyla tersine çevirmeye işaret etseydi, Latour’un U dönüşü bir dönüm noktası olabilirdi. Onun yerine –Braidotti’nin öne sürdüğü gibi– postmodernist evrenin bir tür ısıt dengelilik üretmesine yardımcı oldu. Bozguna uğramış bir ordu gibi, postmodernistler, savunabilecekleri bir yerde yeniden kümelenmek durumunda kaldılar. İşte o yer, posthümanizmdi.

Michel Foucault, ta 1966’da, “insan”ın silinebileceğini ilan etmişti. Kırk yıl sonra, baş döndürücü bir teknolojik değişim döneminin ardından, etkili edebiyat eleştirmenlerinden Katherine Hayles, insanın gerçekten yerinden edilmiş olduğunu öne sürmeye hazırdı: “İnsan denilen tarihsel açıdan özgül bir yapı, yerini, insan sonrası [*posthuman*] denilen farklı bir yapıya bırakıyor.”³³

Tamamen metafizik olan bu iddiayı, akılcı düşünceyle, matematikle, deneyle ya da savla çürütmeye çalışmak olanaksızdır. Ancak postmodernizmin aksine, bu bir üst anlatıdır: her şeye

32 Latour, Bruno, “Eleştirinin Pili Niçin Bitti? Gerçek Meselelerden İlgi Meselelerine”, *Critical Inquiry*, C. 30, no. 2, Kış 2004, s. 22-48

33 Hayles, Katherine N., *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (Nasıl İnsan Sonrası Olduk: Sibernetik, Edebiyat ve Bilişimde Sanal Bedenler), Chicago, Kindle basımı, s. 2

dair yeni bir teoridir ve –direnişin ideolojisi olma iddialarına rağmen– insanlar üzerinde makine denetimi talebini meşru göstermekte hayli kullanışlıdır.

Dijital ağların gelişiyle birlikte insanlığa bakışımız değişmeseydi, bu şaşırtıcı olurdu. Ama posthümanizmin, “dirimselcilik”in ve Orta Dünya maddeciliğinin aniden ortaya çıkışı, maddeci bir analizi gerekli kılıyor. Bunlar, kimin çıkarına ve ne türden iktidar yapılarını desteklemek için teşvik ediliyor? Çok sayıda insanın bunları bir dünya görüşü olarak benimsemesi ne gibi sonuçlar doğururdu?

Gerçekte, posthümanizm, ilk kez 20. yüzyıl Macar Marksisti Georg Lukács’ın gözlemlediği bir örüntüye uymaktadır: Akılcı düşünce toplumsal devrime yol açtığı zaman, seçkinler Tarot kartlarına ve ruh çağırma seanslarına yönelirler. Kapitalist seçkinlerin akılcılığa saldırısı, Lukács’ın gözlemine göre, Fransız Devrimi, Hegel ve Kant gibi filozofların düşüncelerini etkilemeye başladığı anda başladı. Makine, bilim ve hesaplamaya dair ilkeler ürettiği sürece akılcılık hoştu, ama cumhuriyet ve giyotin üretmeye başlayınca hoş olmaktan çıktı.

İşçi sınıfı 19. yüzyıl ortasında devrimci bir güç olarak sahneye çıkınca ve iddialarına haklı gerekçeler sunmak için siyasal iktisattan ve doğa biliminden yararlanmaya başlayınca, seçkinlerin akıldışıcılığı, en başta da Nietzsche’nin çalışmaları aracılığıyla, işçilere karşı yeniden odaklandı. Lukács’ın dediğine göre, Nietzsche’nin dehası, tüm zamanlar için gerici, romantik bir kötümserlik geliştirmesiydi –öyle ki, işçi sınıfından nefret eden ve bir avuç seçkinin biyolojik üstünlüğünü kutsamak isteyen “manevi” isyancıların gelecek kuşakları, sanki yeniymiş gibi hep onun aforizmalarına geri dönebiliyordu.

1920’li yıllarda “dirimselcilik”, yani –Spengler’in *Batının Çöküşü* kitabında örneklenen– nedensellik karşıtlığı ve “sezgi”nin kutsanması, keskin siyasal kutuplaşmayla ve ekonomik yıkım-

la karşı karşıya kalan Alman orta sınıfının varsayılan ideolojisi olup çıktı. Artık her sokak köşesinde ve her fabrika avlusunda, sosyalizmin bilimsel niteliğine dair iddialar ortaya atan sosyal demokrat ve komünist işçiler görülüyordu. Hitler'in onlara yönelik şiddetli saldırıları, Lukács'ın dediğine göre, "akıldışı kötümserlik üzerine söylenmiş her şeyin ... sokaklara" aktarılmasından başka bir şey değildi.³⁴

Postmodernizm de yenilgiye karşı bir tepkiydi: Hakikate, akılcılığa ve insan merkezli siyasete yönelttiği saldırıyla, 1990'lı yıllarda ilerici bir kuşağın elini kolunu bağladı. Peki, ama neden bu kadar çok insan bunu yuttu? Mussolini'nin faşizme gerekçe bulmak için Bergson'ın "dirim gücü" kavramını kullandığı ve Hitler'in Spengler'in akıldışıcılığını bir Nazi halk dinine dönüştürdüğü 1920'li ve 30'lu yıllarda bile, tüm bunların saçmalık olduğunu anlayan ve karşılık veren liberaller, demokratlar, sosyalistler ve komünistler vardı.

Şurası kesin ki, postmodernizmin yükselişi, örgütlü emeğin küresel yenilgisiyle aynı zamana rastladı –peki, ama özerk süreçlere dair büyüsel düşünce, niçin pek çok insan arasında ansızın kök saldı? Bunun maddeci yanıtı çok yalındır.

Neoliberal ideolojide piyasa, insan denetiminin ötesinde, insanlar için tüm sonuçların en iyisini üreten özerk bir makine olarak betimlenir. Bu makine, ancak insanlar onu kurcalarsa ya da bilinçli karar almayı ona dayatmaya kalkışırsa bozulur. Milyonlarca insan düşünce süreçlerini, davranışlarını ve benlik kavrayışlarını bu önermeye bir kez uyarladığında, yukarıda anlatılan antirasyonalizmin ve antihümanizmin benimsenmesi artık çok kolaydır.

Rönesans düşüncesinin dev temsilcilerinin gözünde dünya, deney, mücadele ve serüvenle keşfedilecek, ayak basılmamış bir toprak gibiydi. Fabrika sistemini yaratan girişimciler, bozulma

34 Lukács, Georg, *The Destruction of Reason (Akılın Yıkımı)*, Delhi, 2016, s. 854

noktasına kadar, makineleri ve süreçleri deneysel olarak kurcalamaya hazır kişilerdi. Onlar, dünyanın direnme gücünü ve olumsuz tarafını bir meydan okuma olarak kavradılar. Bilme sürecinin, direnişe meydan okuma edimi olduğunu anlamamız için, dünyayı ancak değiştirmeye çalışarak kavrayabileceğimizi söyleyen Marx'ın düşüncesini tümüyle kabul etmeniz gerekmez.

Ama neoliberalizm altında yaşamın gündelik gerçekleri bu dürtüyü bastırır: Bir Big Mac hazırlamanın tarifi, McDonald's çalışanlarının deneysel önerilerine tabi değildir; iş akışı süreci de tabi değildir. Dört dörtlük, özelleştirilmiş kamusal alan –özel güvenlik görevlilerince korunan alışveriş merkezi– keşif ya da serüven için tasarlanmış değildir. Yirmi birinci yüzyıl varoşları ya da gecekondu mahalleleri, ıslah edilmek ya da yeniden inşa edilmek zorunda değildir, ancak gıda yardımları ve ağa bağlı elektronik cihazlarla basit bir biçimde yaşamaya elverişli hale getirilirler. Bunlara katlanmak zorunda olanların zihinlerinde, vasıfsızlaştırılmış iş, denetim altına alınmış kamusal alan ve varoş, sanki değişime karşı tepkisiz gerçeklikler gibi görünür.

Kamusal ya da toplumsal eğitim sistemlerini, güçlü şekilde sorgulayan ve başkaldıran zihinler üretmeye değil de, itaat ve ölçülebilir beceri üretmeye odaklı makinelere dönüştürme girişimini de buna eklerseniz, çok sayıda insanın nedensiz sonuçlara, çaba gerektirmeyen değişikliklere ve olumsuzluk içermeyen ilerlemeye inanmaya başlaması hiç de şaşırtıcı gelmemelidir.

Akademik sol, hem Marksizmi hem de liberal hümanizmi reddettikten sonra, bu düşünce tarzlarının geliştirilip desteklenmesinde merkezî bir rol oynadı –Latour gibi kişiler, sonucu görüp son anda uzak durmuş olsalar bile. Bugün ivme tamamen otoriter milliyetçi sağdan yanadır. Bunlar, akıldışı çaresizlik müziğinin sesini sonuna kadar açıp kendilerinden geçmeye dünden hazırlar.

Bunlara karşı direnmek isteyenlerin izlemesi gereken eylem çizgisi bellidir. Posthümanizme doğrudan karşı çıkarak, insanı köktenci bir biçimde savunmaya ihtiyacımız var. Bilim tarafın-

dan, ama kendini eleştirel gözlem altında tutan bir bilim tarafından, bilinebilir bir gerçeklik düşüncesini savunmaya ihtiyacımız var. Bütün insanlara ayrıcalık tanıyan ve onların evrensel özelliklerinden geliştirilen bir etik sistemini, yapay zekâya, robot bilimine ve insanları biyolojik olarak güçlendirme projelerine dayatmak zorundayız.

Ancak posthümanizm, diğer bütün disiplinleri sömürgeleştirmeye kararlı, yerinde duramayan bir projedir. Kendi etik tarzını üretmeye başlamıştır. Başlangıç düzeyinde bir kitaba, örneğin Patricia MacCormack'ın *Posthuman Ethics* (İnsan Sonrası Etik) kitabına dalarsanız, öyle bir dünyaya girersiniz ki, orada hayvanlar ve insanlar yalnızca aynı haklara sahip olmakla kalmazlar, ayrıca hayvanlar, insanlar tarafından *haklarında düşünülmemeye* hakkına da –bizim hayvanlar hakkında düşünmemiz, onlardan üstün olduğumuz varsayımına dayandığı için– sahip olurlar. Bu öyle bir etikdir ki, hastalıkları iyileştirmek ya da sakatlıkları hafifletmek baskı biçimleri olarak görülür; en sonunda, insanlığın soyunun tükenmesi iyi bir fikir olarak karşılanır.

Kendini bir başkaldırı biçimi gibi tasarlamasına rağmen, posthümanizmin etik sonucu, makine mantığına ve algoritmaların gücüne boyun eğmedir.

Erich Fromm, geç dönem çalışmalarında, teknolojiye boyun eğmelerinin sonucunda insanların gitgide nasıl kendilerini si-borg olarak düşünmeye sürükleneceklerini ve bu yüzden bazılarının, gönüllü bir yok oluş projesine yönelebileceklerini anlamaya başladı. 1973'te şöyle yazmıştı:

Dünya, cansız el ürünlerinin bir toplamı olup çıkar; yapay besinden tutun da yapay organlara varıncaya kadar, tüm insan, denetlediği ve aynı zamanda da denetimi altında olduğu mutlak mekanizmanın bir parçası durumuna gelir. Bu insan, tekniğin mantığının kendisi için belirlediği şeyleri yapmanın dışında, yaşam için hiçbir tasarıya, hiçbir ereğe sahip değildir. Teknik zihniyetinin en büyük başarılarından biri olarak

robotlar yapmaya can atar; ve bazı uzmanlar şunu garanti etmektedir ki, robotları canlı insanlardan ayırmak hiç de kolay olmayacaktır. İnsanın kendisi bir robottan pek de ayırt edilemez olduğu zaman, bu başarı çok şaşırtıcı görünmeyecektir.³⁵

Fromm'un dediğine göre, buradan, İspanyol falanjistlerinin 1936'da attıkları "Yaşasın Ölüm!" sloganına varmak an meselesidir. Posthümanist etik tayfasına dönüp bakın, tasarı apaçıktır. "Mantık, enerji ve anlamlandırma yoluyla ortaya çıkan ve insanın konuşması olarak anlaşılan şeyi susturmak için, insan sonrası etik kararlı bir arayış içindedir," diye yazıyor MacCormack ve ekliyor: "İnsanın yokluğu, gerçekleştirilmeyi bekleyen en dırimsel yaşamdır."³⁶

Alışveriş tercihlerimizi, oy verme alışkanlıklarımızı ve cinsel tercihlerimizi önceden kestirip dayatan algoritmalara karşı; bizi, kendi ideolojisinin gerektirdiği itaatkâr, yarı otomatlara çevirmek için algoritmik kontrol uygulayacak baskıcı hükümetlere karşı; Trump'ı ortaya çıkaran seçimde yaptıkları gibi, seçim sistemine hile karıştırmak için algoritmik kontrolün, kualsızlaştırmanın ve ticari gizliliğin o muazzam gücünü bir kaldıraç gibi kullanıp işbirliği yapan kleptokratlara ve milyarderlere karşı, insanları savunmak istiyorum.

Her birimizin -Londra'da cinsiyet değiştirmiş eylemcinin, Guangdong'da kadın fabrika işçisinin, Yeni Kaledonya'da bağımsızlık kavgası veren yerli Kanak gencinin- vazgeçilemez ve devredilemez insan haklarına kaynaklık eden evrensel bir niteliğe sahip olduğumuz düşüncesini savunmak istiyorum.

Hümanizmi savunmak için, elbette bu düşüncüyü Avrupa merkeziliğın elinden kurtarmamız gerekir: Ama onun yerine

35 Fromm, Erich, *The Anatomy of Human Destructiveness (İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri)*, New York, 1973, s. 389

36 MacCormack, Patricia, *Posthuman Ethics: Embodiment and Cultural Theory (İnsan Sonrası Etik: Cisimleştirme ve Kültür Kuramı)*, Londra, 2012, s. 144

kültürel göreliliği koymak da istemem. Rönesansın değerlerini, bilimsel yöntemi, Aydınlanmayı ve Marx'ın köktenci hümanizmini savunurken, özgül şekilde “beyaz”, erkek, hatta Avrupalı bir şeyi savunmuyoruz. Örneğin, İslami hümanizmin başarılarını –MS 8. ila 13. yüzyıllar arasında matematik, logaritma, hukuk alanındaki kazanımları ve Aristoteles'in yazılarının yeniden keşfini– savunuyoruz.³⁷ MÖ 163'te, “insana dair hiçbir şey bana yabancı değildir,” diye yazan azat edilmiş Afrikalı köle ve oyun yazarı Terentius'un bilgeliğini savunuyoruz.³⁸

Siyah kurtuluş ve özgürlük hareketinin teorisyenlerinden Frantz Fanon gibi, hümanizmin genişlemesini istiyorum, öyle ki Avrupalıların gelişmekte olan ülkelerde işledikleri suçları göz ardı etmeyip tanıyabilecek ve tazmin edebilecek duruma gelsin.³⁹ Merkezinde “adam” değil, erkekler ve kadınlar bulunan bir hümanizm biçimi istiyorum. Kadınların erkeklerden biyolojik açıdan farklı olmaları, on binlerce yıldan beri, aile içi köleliğe ve baskıya gerekçe gösterilmiş olduğu için, üstelik kadınlar iş-gücüne katıldıkları halde bunlar hâlâ varlığını koruduğu için, hümanizm, özgürlüğe dair eril fikirden bazı yönleriyle ayrılan dişil bir özgürlük fikrine kavuşmalıdır.

“Şimdiden insan sonrası durumda mıyız?” sorusu karşısında, bu kitabı okuyan herkesin bilinçli bir seçim yapmasını ve hayır demesini istiyorum.

Aslında, bir kez hayır diye yanıt verdiğinizde, dijital ağların etkisiyle insan doğasının nasıl değiştiğine ilişkin bir sürü daha ilginç soru peşi sıra sükün edecektir: sosyal psikologların yirmi yıldan beri araştırmakta oldukları sorular.

37 Dossett, Renata D., “Klasik İslamın Batı Hümanist Eğitimi Üzerindeki Tarihsel Etkisi”, *International Journal of Social Science and Humanity*, C. 4, no. 2, Mart 2014

38 <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0115%3Aact%3D1#note2>

39 Fanon, Frantz, *Black Skin, White Masks (Siyah Deri, Beyaz Maskeler)*, New York, 1967, Kindle Konumu 292-3

KAR TANESİ AYAKLANMASI

“Aşağı yukarı Aralık 1910’da insan doğası değişti,” diye yazıyordu romancı Virginia.¹ Londra’da o ay ilk büyük modernist resim sergisi açılmış ve Liberal Parti, “halk bütçesi”, zenginleri vergilendirme gibi sloganlarla baskın bir seçimi kazanmıştı. Aynı zamanda Kara Cuma’nın gölgesinin üzerine düştüğü bir aydı: Kadınlara oy hakkı için Westminster’de bir gösteri düzenlenmiş ve iki yüz kadın protestocunun yaralanmasıyla, şiddetle bastırılmıştı.

Öyleyse Aralık 1910, feminizmin, sınıfın, siyasal köktencilğin ve sanatsal modernliğin aynı anda hep birden İngiliz siyasal bilincine üşüştüğü andı. Teknolojik devrimin, toplumsal uyum yerine, bastırılmaz bir adalet arzusu üretmiş olduğunu insanların kavradıkları andı. Çok geçmeden, gelişmiş dünyanın her yanında benzer türden bir uyanış yaşandı. Vasıfsız ve göçmen işçilerin kitlesel grevleri, 1911 ila 1913 arasında Avrupa’ya, Amerika kıtasına ve Pasifik bölgesine yayıldı. İnsanlar, yeni teknoloji –otomobil, sinema, 78 devirlik plak– sayesinde, olmak istediğiniz türden kişiyi şekillendirmeye başlayabileceğinizin bilincine vardılar.

Woolf’un fark ettiği gibi, yeni bir kişi türü oluşmaktaydı –üstelik bu yalnızca üst sınıf arasında da değildi. 1911’e gelin-

1 Woolf, Virginia, *Mr Bennett and Mrs Brown* (Bay Bennett ve Bayan Brown), Londra, 1924, s. 5

diğinde, Harold Brighthouse'un *Lonesome-Like* (Yalnızımsı) ve ertesı yıl D. H. Lawrence'ın *The Daughter-in-Law* (Gelin) gibi oyunlarında, işçi sınıfına mensup, dedemin kuşağının ağzıyla konuşan ilk üç boyutlu karakterler İngiliz sahnesinde boy gösterdi.

Woolf, "Büyük Huzursuzluk" adıyla bilinen bu döneme dönüp bakarak şöyle yazıyordu: "Tüm insan ilişkileri –efendilerle uşaklar, kocalarla karılar, ebeveynlerle çocuklar arasındaki ilişkiler– değişim geçirdi. İnsan ilişkileri değişirken, eşzamanlı olarak dinde, ahlakta, siyasette ve edebiyatta da bir değişim var."²

Neredeyse tam yüz yıl sonra, küresel çapta bir ayaklanma dalgası, benzer bir uyanışın başladığına işaret ediyordu. 2011 yılı, birkaç diktatörün devrilmesinden ve birkaç meydanın işgalinden çok daha devrimci bir şeyler getirdi. Bu olaylar, neoliberal benliğin krizine verilmiş birer tepkiydi: Öznellikleri neoliberal dönemde oluşmuş insanların –öğrenmiş olduğumuz bütün o bencillik ve rekabetçilik rutinlerine rağmen– bundan ötesini düşünebildiklerinin ilk işaretiydi.

Londra caddelerinde, tam gözümün önünde bunun olduğunu gördüm. Eski solun bir grup apolitik birey sayarak bir kalemde sildiği üniversite öğrencileri, 2010'un sonunda, Muhafazakâr Parti liderliğindeki hükümeti sallayan bir dizi oturma eylemi ve kendiliğinden gelişen protesto yürüyüşü gerçekleştirdiler. Onları köleleştireceği sanılan tüm teknolojiler –Twitter, Facebook, akıllı telefonlar ve (o zamanlar Blackberry'yi de kapsayan) anlık mesajlaşma sistemleri– birer direniş aracı olup çıktı. Onlara vaat edilen gelecek iptal edilmişti. Oysa hem bütün bir eğitim sistemi hem de sosyal bilimlerde ve sanat alanlarında öğretilen anti-hümanist ana görüş, daha iyi bir sistemin mümkün olmadığını onlara da anlatmıştı.

Bu değişen insan ilişkilerini kimi şemsiye kategoriler –örneğin, inforg, siborg veya insan sonrası– kapsamına almak yerine, teknolojiyle etkileşimin kazandırdığı somut deneyimin insan doğasını ve benlik kavramımızı nasıl değiştiriyor olabileceğini sormalıyız.

Woolf, “Bir kişi belki bin kadar benliğe sahip olabilir ama bir biyografi bunların altı ya da yedisini açıklıyorsa tamam sayılır,” diye yazmıştı.³ Ancak onun kuşağı için, 20. yüzyılın başında “bir kişi” ifadesi, üst orta sınıftan biri anlamına geliyordu. Ve Woolf gibi ayrıcalıklı bir kadın, özel yaşamında –örneğin, romancı Vita Sackville-West’le lezbiyen ilişkisinde– birden çok kişiliğe sahip olabilse bile, yine de kamu içinde bunları bastırmak zorundaydı.

Oysaki bugün milyonlarca insanın zihinlerinden geçen düşünce ve kimlikler, engin ve çevrimiçi bir kamusal alanda –ağ üzerinde– varlık gösteriyor. Benliklerimizle deney yapmak için ağları kullanabilme olanağına –1980’lerin duyuru panoları yoluyla– neredeyse kavuşur kavuşmaz, bunu öylesine göze batar şekilde yaptık ki, sosyolog Sherry Turkle, internete, “benliğin toplumsal bir laboratuvarı” adını taktı.

1990’dan sonra doğan herkes için ağ bağlantılı yaşam tarzı bir seçenek değil, doğuştan bir hak olup çıkmıştır. 2011’de sokaklara çıkan gençler –“tarihin sonu” teorisinin onlara söylediği gibi– teknoloji ile özgürlüğün bağdaştığını sanmışlardı. Ama Quebec’ten São Paulo, Kahire ve Hong Kong’a kadar kentleri kaplayan ilk protesto dalgası sırasında, bütün toplanan kalabalıklar açısından, teknolojinin yoğunmuş olduğu “benlik”, neoliberal iktisadın yoğunmuş olduğu “benlik”ten kopmaya başladı. Düşünce, protesto, yaşam tarzı ve cinsel özgürlüklerin bütünüyle serbest piyasa ekonomisine bağlı olduğu farz ediliyordu. Şimdi

3 Woolf, Virginia, *Orlando: A Biography* (Orlando), Londra, 1928, s. 213

artık, bu kuşağın tüm kişisel değerlerinin, onları şekillendirmiş olan iktisadi sistemle çatıştığı iyice belli oldu.

Bugün uğraşmakta olduğumuz şey, o ilk isyan spazmının uğradığı başarısızlıktır: siyasal olarak olgunlaşmamasının sonuçları; protestolar ezildikten sonra çöken uzun ümitsizlik dönemi; Trump, Putin ve taklitçileri gibi otokratların zihinlerindeki kötülüğün boyutunu gerçekten anlamaya başladıkları anda insanları pençesine alıp her şeyin üzerini ince bir katman olarak örten korku, felç ve yönelimsizliktir.

2011’de başlayan ileri hamleyi yeniden başlatmak için, gelişmiş demokrasilerdeki ilerici çoğunluğun, önyargıya hiç meydan vermeksizin, insanları ırkçı, milliyetçi ve kadın düşmanı çözümlere savrulmaktan nasıl alıkoyabileceğini anlamamız gerekiyor.

Siyasetle en yakından ilgilenen kişilere, bunun nasıl yapılabileceğini sorarsanız, çürüyen sanayi sonrası şehirleri yeniden canlandırmaya yönelik yeni politikalar önerebilir ya da Rupert Murdoch gibi kişilerin elinden iktidarın alınıp medyanın demokratikleştirilmesini savunabilirler. Tabandan alternatifler inşa etmeye –istediğimiz türden toplumu ve ekonomiyi “aşağıdan” yaratmaya– başlamanızı da önerebilirler.

Kitabın V. Kısımında bu türden fikirleri irdeleyeceğim. Ancak bir direniş stratejisinin kökünde, benlik düzeyinde meydana gelen bir değişim yer almalıdır. “Ağ bağlantılı birey”in değişmesine –teknolojinin ve toplumsal özgürlüğün kendiliğinden ürettiği bir kimlikten, kolektif eylemin bilinçli eseri olan bir kimliğe geçmesine– ihtiyacımız var. On dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfı, ortak çıkarlarını kavramaktan yola çıkıp, ortak bir proje tasarlamaya girişti. Biz de öyle yapmalıyız.

*
* *

1990’larda sosyologlar bilgi ağlarının sonuçlarını incelemeye başladıkları zaman, en belirgin etkinin insan davranışı üzerinde olduğunu saptadılar. Ağlar, gruplar arasındaki sınırları yıktı;

daha geniş çeşitlilikte insanlarla ve farklı kesimlerle etkileşmemize olanak sağladı; proje ve hedefler arasında, alışık olduğumuzdan daha çabuk geçiş yapmanızı kolaylaştırdı; ve hiyerarşiler düzleşti: Karardan eyleme uzanan mesafe kısaldı. İnsanlar, önceden var olan bir topluluğa –mahalleye, spor kulübüne, kiliseye, işyerine– uyum sağlamak yerine, merkezinde kendilerinin olduğu topluluklar yarattılar.⁴

Ağ bağlantılı teknolojinin “benliği” nasıl oluşturduğunu incelemek, sadece davranışların dökümünü yapmaktan daha zordur, çünkü 20. yüzyıl boyunca psikologlar arasında benliğin nasıl oluştuğuyla ilgili bir görüş birliğine varılamadı. Psikologlar, insanların “çoklu” benliklere sahip oldukları fikrini ele aldıkları zaman, bunları ya bozukluk olarak (şizofrenide olduğu gibi) ya da katmanlı olarak (Freud’un bilinç ve bilinçaltı kavramlarında olduğu gibi) görmeye eğilimliydi. 1990’lar gibi geç bir döneme kadar, bir psikoloji ders kitabında söylenen, olsa olsa, çoklu benliğin tek bir kişinin yaşamının farklı yönlerini ele alış tarzına dair bir metafor olduğuydu.⁵

Ancak ağ bağlantılı davranışın belirmesiyle birlikte, psikiyatri, sosyoloji ve sinir bilimi dallarında çalışan kişiler, çok daha somut bir “çoklu” benliğin ortaya çıkıyor olma ihtimalini dikkate almak zorunda kalmışlardır. Akıllı telefonunuzu çıkarıp her uygulamayı sırayla açar ve imgesini yansıttığı kişiyi betimlerseniz, kendi özimgenizin nasıl da “çoklu” olduğuna şaşırıp kalabilirsiniz; bazı bireyler, sadece bir tek haberleşme uygulaması içinde tamamen paralel olarak iki ya da üç hayat sürmeyi başarırlar.

4 Wellman, Barry ve ark., “Ağ Bağlantılı Bireyciliğe İnternetin Sağladığı Toplumsal Olanaklar”, *Journal of Computer-Mediated Communication*, C. 8, Sayı 3, 1 Nisan 2003

5 Baumeister, R. F., “Benlik”, Gilbert, D. T. ve ark. (haz.), *The Handbook of Social Psychology* (Sosyal Psikoloji Elkitabı), C. 1, Boston, 1998, s. 680-740’ta

Bu durum, bilim yazarı Margaret Wertheim'in "sızıntılı benlik" diye tanımladığı şeyi beraberinde getirir.⁶ Wertheim'in dediğine göre, çevrimiçi olduğumuzda, benliğimiz "neredeyse sıvımsı bir hal alır, sürekli her yanımızdan sızdırır ve her birimizi, başka sızıntılı benliklerle ilişkilerin oluşturduğu engin bir okyanusa ya da ağa katar."⁷ Dolayısıyla, Facebook'ta birinin şakasını paylaştığınız, Instagram'da arkadaşınızın düğün resimlerini beğendiğiniz ya da bir WhatsApp grubunda cinsel yaşamınızla ilgili yorum yaptığınız zaman, diğer kişilerin de kendi çevrimiçi benliğinden bir şeyleri sizinkine katmaya hazır olması bir önkoşuldur.

Üstüne üstlük bir de, resmî "tescilli/markalı benlik" vardır. Kırk yaşından küçük birçok kişi, yaşamdaki en temel iki amacı –bir eş bulmayı ve bir iş tutmayı– hedefleyen dikkatle inşa edilmiş bir özimgе çeşidini koruyup sürdürürler. Birtakım davranış klişe ve kalıplarını kullanarak, başka insanlardan birtakım ruh halleri ve takıntılar ödünç alarak, bu aleni kişiliği –belki tam olarak inanmıyor olsalar bile– bilinçli olarak yaratırlar.

Wertheim'in öne sürdüğüne göre, düşünce ve etkileşimlerimizi ağ bağlantılı makineler yoluyla dışsallaştırmaya bir kez başladığımızda, bedenden ayrı bir ruh alanını, Ortaçağ'dan beri herhangi bir zamana kıyasla daha somut olarak deneyimlemeye başlarız. Eğer bedenim bilgisayarımın başında oturuyor ama zihnim, "Elder Scrolls Online" da başka 200 bedensiz benlikle birlikte bir kaleyi kuşatıyorsa, hangisi daha gerçek, şimdiki zamanda ve canlı hisseder?

Bugün çoklu benlik, sızıntılı benlik, tescilli/markalı benlik ve bedensiz benlik, hepsi, kendini ağlara kaptırmayı alışkanlık

6 Wertheim, Margaret, *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet*, (Siber Uzayın Sedefsi Kapıları: Dante'den İnternete Uzayın Tarihi), Londra, 1999

7 a.g.e.

edinmiş kişilerin tanıyabildikleri “durumlar”dır. Ancak bu, nine ve dedelerimizin yaşayış tarzından ne şekilde farklıdır?

Son otuz yılda, sosyal biliş kuramı, ağların benlik duygumu-
zu nasıl değiştirdiğini anlamak için kullanabileceğimiz işe yarar
bir model sunmaya başlamıştır.

Sosyal biliş kuramcıları, benliklerimizin, kimi özgül davranışları uyarmaya eğilimli özgül ortamlarla ilişkili anıların bir derlemesi olduğu kanısındadırlar. Spor salonuna gidersem, zihnim, spor salonundakilerin nasıl davranmalarının beklendiğini anımsar: Spor salonu davranışları sergilerim. Ofisteyken farklı bir benliği, farklı bir anılar dizisini, farklı bir rutinler dizisini vb. kullanırım. Zamanla işyeri, spor salonu, futbol maçı ve sinema arasında gidip geldikçe, benliğimin bu farklı yönleri, diğer her biriyle birlikte “etkinleşmiş” durumda kalır, bu ise Miami Üniversitesi’nden psikoloji profesörü Allen McConnell’in “istikrarlı ama yine de değişken benlik” dediği şeyi yaratır.⁸

Bu kuram tüm çağlarda tüm insanlar için geçerli olmakla birlikte, fiziki çevremizin, farklı bellek kümelerinin etkinleşmesini nasıl tetiklediğini vurgulaması, bugünün insanlarıyla çok yakından ilgilidir. Daima açık olan, tüm dikkatimizi soğuran çoklu bilgi aygıtlarını kullanmaya başladığımız anda, bunlar, yoğun ve hayli farklı bellek kümelerine anlık erişim sağlar. Akıllı telefonuna neredeyse başkalarına toslayacak kadar dalmış halde sokakta yürüyen birini görürseniz, yalnızca bir davranış değişikliğine tanık olmakla kalmaz, bireysel kişiliğin şekillenmesinde yeni bir uyarım düzeyine de tanıklık edersiniz.

Erken dönem, masa başı internet mesaisini inceleyen psikologlar, bunun yeni bir dinamik yarattığını belirttiler: Anonim olmak kolaydı; dış görünüşünüz önemli değildi; benzer kafada insanlara rastlamak kolaydı ve etkileşim temposunu daha kolay

8 McConnell, Allen ve ark., “Çoklu Benlik Yönlerinin Bir Derlemesi Olarak Benlik: Yapı, Gelişim, İşleyiş ve Çıkarımlar”, *Social Cognition*, C. 30, no. 4, 2012, s. 380-95

kontrol edebiliyordunuz.⁹ Bütün bu faktörler, çoklu kişilikler icat etmemizi ve yönetmemizi kolaylaştırdı. Ancak mobil internetin yaygınlaşmasıyla birlikte dinamiklerin bir kez daha değişim geçirdiği söylenebilir. Akıllı telefonda yine çevrimiçi anonim kalırsınız –ve ekranınız aracılığıyla tipik olarak iki, üç ya da daha çok ayrı kişiliği yansıtabilirsiniz. Ancak gerçek yaşamda çevrenizde bulunanlar, zihninizin başka bir yerde olduğunu apaçık anlarlar. Bu nitelik, yani sosyal bir ortamdayken birden çok özel projeye dalıp gitmek, 2000’li yıllarda ilk kez yerleşmeye başladığında antisosyal sayılıyordu. Ama şimdi birçok kültürde normal kabul ediliyor.

Bu arada, iletişimimizin temposu da değişti; cihazlarımızın ekranlarında her ne varsa, onların bize sundukları ve bizden aldıklarının seviyesi de yükseldi.

Örneğin imgeler, büyük ihtimal, basılı sözcüğün icadından beri herhangi bir döneme kıyasla daha fazla önem kazanmıştır: Şimdi her yıl çekilen fotoğraf sayısı, 1826-2000 yılları arasında tüm analog fotoğraf makineleriyle çekilenlerden daha fazladır. Sonuç olarak, fiziksel görünüş, arkadaşlık için geçer akçe olup çıkmıştır: Özçekimlerden tutun, kahvaltı sofranızın özenle düzenlenmiş çekimlerine kadar. Özellikle sözlü kültürlerde öteden beri insanların birbirlerine söyledikleri halk deyişlerinin yerini ise “meme”ler –sabit ya da hareketli imgeler– almıştır.

Gelgelelim, etkileşimin yoğunluğu yüksekken, doğrulanmış bilgilere kolayca erişmemiz, bir şeyleri anımsama ihtiyacımızın azalması anlamına gelir. Gerek gidilecek adresi, gerekse oraya nasıl gidileceğini bilmeden arabayla yolculuğa çıkmak yaygındır. Bu sırada, yirmi yıl önce geleneksel yöntemlerle hava durumu tahminlerinde bulunan insanların yerini, yaklaşan yağmur bulutlarının gerçek zamanlı uydu görüntüleri almıştır.

9 McKenna, K. Y. A., Green, A. S. ve Gleason, M. J., “İnternette İlişki Oluşturma: Büyük Cazibe Me?”, *Journal of Social Issues*, 58, 2002, s. 9–32

Sonuç olarak, daha güçlü ve daha duygusal girdilere sahip mobil ağ bağlantılı iletişimler, analog dünyadakinden daha fazla sayıda ayrı “gerçeklik” yaratır. Sözcük ve kavramlardan çok imgeler kullanarak, alt metin ve çıkarımlara karşı uyanık olmayı talep ederek, “okuyazarlığın daha düşük olduğu” bir iletişimi öne çıkarırlar; uzakta depolanan bilgiyi, belleğin ya da uzmanlığın üstünde görüp ona güvenir ve onu öne çıkarırlar.

Bu, Foucault’nun ilk başta sandığı gibi, temel benliğin ufalanıp sonsuz sayıda parçaya ayrıldığı anlamına gelmez. Floridi’nin öne sürdüğü gibi, dış uyarımlara karşı yarı otomatik bir tepkiler dizisi haline geldiğimiz anlamına da gelmez. Bütün öteki benlikleri düzenleyen mekanizmanın –“istikrarlı ama yine de değişken benliğin”– daha bilinçli olarak korunması ve uygulanması gerektiği, bunu yapmanın giderek zorlaşabileceği, dolayısıyla bizi algoritmik denetime daha açık kılabilceği anlamına gelir.

Eğer özyaratım hakkında sosyal biliş kuramının içgörülerini kabul edersek, posthümanizmin tanımlamaya çalıştığı tüm olguları –parçalanmış benliği, dış uyarımların gücünü– insan doğasıyla ilgili temel kavramı terk etmeksizin anlama olanağına kavuşuruz. Ama aynı zamanda bu da değişmiş bir insan doğasıdır.

Babamın kuşağından olanlara göre, işyerinde, meyhanede, futbol tribününde aynı temel kişi olmak zorunluydu. Biri bu kuralı –birçok gizli eşcinselin mecbur kaldığı gibi– çiğnemek isteseydi, bunu mutlak gizlilik içinde yapmak zorundaydı ve yalakanırsa aforoz edilirdi. Lancashire şivesine ait *fauce* (*horse* [at] ile kafiyeli) sözcüğü, yalnızca “*false*” [sahte] değil, zeki ve hünerli de olduğunuz anlamına geliyordu. Bu sözcüğü Anglosakson kökenine kadar izlerseniz, *fauce*’un, her türden toplumsal ihlal –yalancılık, hırsızlık, hatta fiskos– ile ilgili bir kök sözcük olduğunu görürsünüz.¹⁰ Çocukluğumda bu sözcüğün siyasetçileri,

10 <http://bosworth.ff.cuni.cz/fnder/3/false?page=1>

eşcinselleri, ünlüleri ve hırsızları –dünyanın karşısına iki (ya da daha çok) kişilikle çıkmayı huy edinmiş herkesi– tanımlamak için kullanıldığını işittim.

Yine de, belki yirmi yıla ulaşan bir zaman diliminde, sahtelik tabusunu devirmek için ağ bağlantılı teknolojiyi kullandık. Ama işte olumsuz yanlarını da gördük. Psikiyatrist Carl Jung’a göre, “sahici” benlik, bilinçdışı benlikti: Hasta, ancak kılı kırk yarar-casına saatler boyu tedaviden sonra o benlikle bağlantı kurabilirdi. Bir çekirdek benliğin –“istikrarlı ama değişken benliğin”– olduğunu öne süren sosyal biliş kuramının bu önermesini kabul edersek, yeni gerçeklik şudur: Çekirdek benliğimizle bilinçli olarak bağlantı kurup onu şekillendirmeden önce, etkileşim içinde bulunduğumuz kurumlar ve ağlar, onun hakkında bilinecek ne varsa her şeyi ve nasıl kontrol edileceğini zaten bilir.

Sosyal medyada kişisel şeylerimizi, hatta kapalı mesajlaşma servislerinde daha kişisel sırlarımızı ortalığa döküp saçıyoruz. Hem işverenlerin hem de teknoloji devlerinin, yazdığımız her sözcüğü saklayıp analiz etmelerine olanak veren e-posta sistemleri kullanıyoruz. Her hareketimizi ve nabzımızı izleyen spor saatler takıyoruz. Ve bu gezegende 1,6 milyar insan Facebook kullanıyor ve bu onları, nispeten cüzi bir ücret ödemeye hazır olan herkesin ürettiği içeriğin ya da tam odaklı reklamların hedefi olmaya açık hale getiriyor.

Büyük kararlar aldığımız ya da öfkelendiğimiz veya oy verdiğimiz zaman harekete geçirdiğimiz “benlik” –bir kuşak önce-sine kıyasla çok daha büyük ölçüde– kurumlar/şirketler tarafından manipüle edilebilir ya da devletlerce analiz edilebilir.

Sıkıntısız bir dünyada şöyle diyebilirdik: Ne olmuş yani? Ancak ağ bağlantılı benlik, krizde olan gerçek bir ekonomik ve jeopolitik sistemin içinde varlığını sürdürüyor. Bu “benlik verileri”ne sahip olan kurumlar, yakaladıkları ilk fırsatta bunları Rus hükümetine sattı; Rus hükümeti ise bu verileri, son beş yılın belli başlı her oylamasını manipüle etmek için kullandı.

Trump destekçisi milyoner Robert Mercer'ın kurduğu Cambridge Analytica gibi bir şirket, her Amerikalı seçmen hakkında, o kişinin kendi zihninde bilinçli olarak kullanabileceğinden daha çok veri noktasını elinde tutuyor.

Sonuç olarak, ağ bağlantılı her bir insanın kişiliği/karakteri, toplumsal bir savaş alanı olup çıkmıştır. Bu ise ağ bağlantılı bireylerin kafalarının içindeki bilgi savaşına otoriter yönetimlerin ve sağcı hareketlerin niçin böylesine yoğun bir ilgi gösterdiklerini açıklar.

Seçkinler, aşağı yukarı 2013 ortasından beri, ağ bağlantılı protesto hareketlerine karşı üç stratejik yanıt geliştirdiler: sansür, seçkinlerce denetlenen bilgi balonları yaratılması ve son olarak, yalan haber seli. Sadece sonuncusu gerçekten işe yaradı ve nedeni de açıldı: Ağın gücünü ağın kendisine karşı kullanan tek strateji buydu.

Mayıs-Haziran 2013'te, İstanbul'daki Gezi Parkı'nda yapılması planlanan imar düzenlemesine karşı kitlesel protesto eylemleri sırasında, Türkiye toplumunun laik yarısının, işgal ettikleri açık alanlarda alternatif bir toplum yaratmasını seyrettim. Muhafazakâr hükümetin konuşlandığı polise karşı yürütülen barikat mücadelesine kitlesel bir katılım vardı; sürekli binlerce insanın katıldığı kitlesel mitingler yapılıyordu; çoğunlukla birbirine ezeli rakip olan "fanatikler" arasında simgesel takım forması değiş tokuşu yapılıyordu. Ancak Gezi'nin gerçekten kitlesel karakteri, daha dingin olduğu anlarda yatıyordu. Binlerce okul çocuğu, öğleden sonra okulları kapanınca geliyor, birlikte oturup ev ödevlerini yapıyordu; iyiliksever kişiler yiyecek, su, ilaç, sigara stokuna katkıda bulunuyor, gençler parkta dolaşıp bunları bedava dağıtıyordu.

Şimdi başka yerlerde sıradanlaşan yeni ve karmaşık bir sansür biçimine ilk kez Türkiye'de tanık oldum. Devlete ait televizyon kanalları gösterileri yayınlamıyor, en çok TV izlenen zaman

diliminde bunların yerine iki saat süren penguen belgeselleri yayınliyordu; bu arada hükümet yanlısı bulvar gazeteleri, okurlarına, tüm gösterileri teröristlerin yönettiği ya da göstericilerin bir camide bira içtikleri şeklinde yalan haberler veriyordu. Bunlar, İstanbul'daki bir kafe ya da barda gülünüp geçilebilecek türden bıkkınlık verici, alışılmış otoriter zırvalıklardı, ama iktidardaki AK Parti'nin kaleleri olan, imamların kol gezdiği, katı inançlı, ataerkil ve küçük Anadolu kentlerinde çok inandırıcı geliyordu. Yabancı gazetecilere karşı, her haberimize üstü örtülü tehdit ve iftiralarla cevap veren bir Twitter trolleri ordusu türedi.

Gezi Parkı ayaklanması bastırıldıktan sonra, Erdoğan'ın sansür yöntemleri iyiden iyiye saldırganlaştı. 2014'te, Erdoğan'ın da karıştığı bir yolsuzluk rezaletiyle ilgili haberler Twitter'da sızdırılınca, iki hafta bu mecrayı kapattı. Bunun ardından, keyfi olarak defalarca Twitter, Facebook ve YouTube kapatıldı; kırk binden fazla internet sayfası engellendi, üstelik polise internet kullanıcılarını sınırsız olarak izleme yetkisi veren yeni bir yasa çıkarıldı. Yasak 138 kelimeyi içeren bir liste, başlıklarında "sıcak/ateşli/seksi", "gizli/mahrem/özel", hatta "özgür" sözcükleri bulunan internet sitelerinin yasadışı sayılması anlamına geliyordu.

Erdoğan, daha sonra, belirli bölgelerde interneti tümüyle kapatan uygulamalara defalarca başvurdu; savaş ya da toplumsal huzursuzluk zamanlarında hükümete bütün ağın fişini çekme yetkisi veren bir "acil kapatma butonu" yasasının yürürlüğe konulmasıyla bu uygulama resmileştirildi.

Erdoğan, rakip İslamcı bir hareketin 2016'daki başarısız darbe girişiminin ardından, yüzlerce gazetecinin tutuklanmasını emretti. Wikipedia yasaklandı, muhalif gazeteler kapatıldı ya da hükümetçe bunlara el konuldu. Türkiye, internet eylemcilerinin güvenli iletişim için kullandıkları araçlar olan sanal özel ağları (VPN'leri) da yasakladı; ertesi yıl ise insan hakları savunucusu

altı kişi, şifreleme ve bilgi güvenliği hakkında bilgi edinmek üzere bir seminere katıldıkları suçlamasıyla tutuklandı.¹¹

Türkiye'nin internet özgürlüğünü baskı altına alması, protestoları ve muhalefeti durduramadı. Ancak kâğıt üstünde demokratik olan başka ülkelere, sansürü yoğunlaştırmaları için bir model sundu. Gelecek onyılda, bizler otoriter milliyetçi sağa karşı direnirken, yukarıda genel olarak anlatılan önlemlerin düzenli bir biçimde kullanılır hale geleceğinden emin olabiliriz.

Seçkinler ve sağcı taban örgütlenmeleri tarafından oynanan ikinci akıl oyunu, kendi kendini pekiştiren nefret ve zehir yüklü çevrimiçi bir balon yaratılmasıydı. 2014 Gazze savaşı sırasında İsrail'de yaşananlar, bunun klasik bir örneğidir. Yine burada da kitle iletişim araçları merkezî bir rol oynadı: Hükümet yanlısı İsrail medyası, olumsuz olayları görmezden gelerek ve haber ilettiği kişiler için açıkça önyargılı çerçeveler oluşturarak, ırkçı sağın kapalı düşünce kalıplarına uygun hammadde sağladı.

Ama artık sosyal medyanın etkisi muazzam ölçüde büyümüştür. Tekil olayların –sözelimi, benim daha sonra haber yaptığım Cibaliye'deki UNRWA (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı) okulunun İsrail ordusunca bombalanmasının– yarattığı bilgi akışının grafik görselleştirmeleri, neredeyse tamamen ayrı bilgi dünyalarının varlığını ortaya koymaktadır. İsrailliler, diğerlerinden farklı bir gerçeklik görüşü öne sürüyordu; Filistinliler ve küresel medyanın büyük kısmı ise tamamen farklı bir görüş sunuyordu. Olay hakkında asıl gerçeğin yayılmasında en etkili olan Twitter kullanıcıları ise BBC, Channel 4 (benim olayı haber yaptığım kanal), Glenn Greenwald gibi kampanya yürüten gazeteciler ve Filistin yanlısı alternatif medya oldu.¹²

11 <https://www.eff.org/deeplinks/2017/07/global-condemnation-turkeysdetention-innocent-digital-security-trainers>

12 <https://medium.com/i-data/israel-gaza-war-data-a54969aeb23e>

Genç İsrail sağıının sosyal medya balonunun içine girmek, kaba ırkçılıktan ve soykırım düşüncesinden oluşan bir dünyaya maruz kalmak anlamına geliyordu. Yüzlercesi, pankartlara ya da bedenlerine çiziktirilmiş, Araplara karşı intikam çağrısı yapan ırkçı sloganlarla isimsiz olarak poz veriyordu. Görevdeki askerler, sivillere açıkça ölüm tehditleri içeren ırkçı sözlerle birlikte, silahla çekilmiş fotoğraflarını paylaşıyordu. Genç kadınlar, kimliklerini açıkça belli eden özçekimlerle şöyle yorumlar atıyorlardı: “Kalbimin en derin duygularıyla, Arapların yakılmasını arzu ediyorum” ya da “Arap çocukları öldürün ki, yeni bir kuşak olmasın.”¹³

Politikacılar ve dinî liderler tarafından kışkırtılmasına rağmen, bu, etnik temizliği desteklemek üzere alttan gelen bir çevrimiçi kitle hareketiydi –ve çabucak sokaklara taşarak, “Araplara ölüm” çağrısı yapılan gösterilere dönüştü, Arap evlerini kundaklama olayları ve savaşa karşı çıkan solculara karşı saldırılar tırmandı.

Aşırı sağcı ırkçılık elbette yeni bir şey değil, ama sosyal ağlar buna iki belirgin özellik getirir. Birincisi, nefretin ve zehirin milyonlarca insan için normalleştiği, kendi kendini pekiştiren ayrı bir zihin alanı yaratır. İkincisi, bu balon, akıldışı düşünceleri ve yasadışı tahrikleri, hem siyasal muhaliflerden hem de bağımsız medya kaynakları ile insan hakları gruplarından gelebilecek karşı çıkışlara karşı yalıtır.

İsrail’deki olay uç bir örnek olmasına karşın, kâğıt üstünde –Amerika gibi– demokratik olan bir ülkede meydana gelmiştir. Ama bir bilgi balonunun sağ siyaset için başarabileceği şeylerin sınırları vardır. İnsanları muhalif fikirlerden uzak tutabilse bile, o fikirlerin kökünü kazıyamaz. Kendi başına bir seçim de kazanamaz. Solcu ve ilerici düşünceyi de kendisiyle aynı doğrultuda balon oluşturmaya genellikle zorlayamaz.

13 <http://mondoweiss.net/2014/07/terrifying-tweets-israeli/>

İşte bu nedenle, “seçkinler ve ayaktakımı”nın günümüzdeki ittifakı, iktidara ulaşmak için daha büyük bir şeye ihtiyaç duydu: tüm ağın gücünü kaldıraç olarak kullanıp kendini yükseltecek bir yöntem. Trump’ın seçim kampanyası sırasında Facebook, Google ve Twitter, bunu yapmanın araçlarını o kesime teslim etti: kullanıcıların veri profillerini ve hedeflenmiş içeriği onlara servis etmek üzere tasarlanmış algoritmaları. İçerik, gerçek alternatif sağ tarafından, onun yanı sıra Rus istihbaratının kontrol ettiği sayısız sahte grup ve birey tarafından çeşitli şekillerde sağlandı. Hedefleme metodolojisini, arkasında Mercer’in bulunduğu veri parçalama şirketi Cambridge Analytica (CA) sağladı. CA’nın patronu Alexander Nix, 2018’de gizli bir toplantıya çağırılan muhabirlere şirketin rolünü şöyle açıklıyordu: “Tüm araştırmayı, tüm veri işlemlerini, tüm analizleri, tüm hedeflemeyi biz yaptık –tüm dijital kampanyayı, televizyon kampanyasını biz yürüttük ve tüm stratejiye bizim verilerimiz ışık tuttu.”¹⁴

Birbiriyle örtüşen sağcı düşünce kontrolü ağlarının birbirlerine ait özvarlıklardan yararlanmaları için danışıklı dövüş, hele hele komploya hiç gerek yoktur. Cambridge Analytica nasıl iş yürüttüklerini şöyle anlatıyor: “220 milyonu aşkın Amerika’ya ait beş bin civarı veri noktası topluyoruz ve hedef grupları modellemek, benzer zihniyetteki insanların davranışlarını kestirmek için yüzden fazla veri değişkeni kullanıyoruz.”¹⁵

Pazarlama ve reklam ajansları elbette onlarca yıldan beri bunu yapmaya çalışmışlardır, ama daima devrede olan ağ, hem davranışları kestirmek hem de etkilemek açısından onlara yeni ve muazzam bir avantaj sağlar. Söz konusu beş bin veri noktası, düzenli gittiğiniz yerleri (GPS ya da kablosuz bağlantılar yoluyla); alışveriş sepetinizde ortalama olarak neler bulunduğunu,

14 <https://www.theguardian.com/uk-news/2018/mar/20/cambridgeanalytica-execs-boast-of-role-in-getting-trump-elected>

15 <https://www.theguardian.com/politics/2017/mar/04/nigel-oakescambridge-analytica-what-role-brexit-trump>

yakın arkadaşlarınızın kimler olduğunu, oy verme eğilimlerinizi ya da porno izleme tercihlerinizi kapsayabilir. Cambridge Analytica bu özellikler ile seçmen verileri arasında bağıntı kurmayı bir kez başarınca, Trump'ın kampanyası da, seçmenleri kesin olarak etkileyecek şekilde insanları reklamlarla hedef almak için Facebook, Twitter ve Google tarafından tasarlanan algoritmaları kullanma olanağına kavuştu.

Herhangi biri, Facebook üzerinde hedeflenmiş bir reklam satın alabilir: Serbest piyasa budur. Trump, çevrimiçi reklama 150 milyon dolar harcadı. Ama buna karşılık Facebook da Trump yanlısı aktivistlerin teknolojiyi öğrenmelerine yardımcı olmak üzere, kendi çalışanlarından oluşan bir ekibi görevlendirdi. İletişim uzmanları Daniel Kreiss ve Shannon McGregor'ın 2017'de yaptıkları bir incelemede saptadıkları gibi, Google ve Twitter da benzer partizan hizmetler sundu: "Bu şirketlerdeki temsilciler, dijital stratejiyi, içerik ve uygulamayı şekillendirmek üzere kampanyalara bir tür dijital danışmanlık hizmeti veriyorlar." Bu kesinlikle serbest piyasa değildir: Siyahları, göçmenleri, engelli insanları ve medyayı karalayıp damgalamaya dayanan kampanyaya danışıklı olarak kurumsal destek verilmesidir.

Bir yandan da açıkça seçmenleri caydırma ve sindirme amacı güdüldü: Facebook, olası Clinton seçmenlerinin haber akışlarına, oy verme günü evde kalmalarını sağlamayı amaçlayan içerik yerleştirilmesinde Trump'a yardım etti. Örneğin, Hillary Clinton'ın 1996'da siyah ve Hispanik çete üyelerine karşı sarf ettiği o utanç verici "süper yırtıcı hayvanlar" sözünü yansıtan South Park tarzı bir karikatür tasarlandı. O söz, ırkçı bir ayıptı ve Clinton bunun için özür dilemişti, ama şimdi Trump'ın ekibi, bu karikatürü bir "karanlık gönderi" [*"dark post"*] –yani hedeflenen ve zaman tüneline bu gönderiye yerleştirdi. Şöyle yazıyordu: "Hillary, Afrika Kökenli Amerikalıların Süper

Yırtıcı Hayvanlar Olduğunu Düşünüyor.” Trump’ın ekibiden biri Bloomberg’e şöyle konuşmuştu: “Biliyoruz, çünkü bunu biz tasarladık. Onun, bu insanları dışarı çıkarma kapasitesini dramatik bir biçimde etkileyecek.”¹⁶

Facebook, Cambridge Analytica ve diğer sosyal medya devleri şimdi hukuki soruşturmalara uğraşüyor. Bu şirketlere karşı öfkeyi körükleyen, yalnızca reklamlar için hedef belirlemekte tuttukları yol değil, Facebook seçim kampanyası işini, Rusya’nın seçimi manipüle etmek amacıyla gizlice sırtlamış olduğuna ilişkin bilgilerdi. Seçimin çok çekişmeli geçtiği eyaletlerde, tartışmalı konulara dair Facebook reklamları satın alan 112 kampanya grubunun altıda biri, Rus devletinin gizli propaganda ajansı ile ilişkili bulundu.¹⁷

Üçüncü akıl oyunu olan “seçmen davranışını kestirmek ve etkilemek için algoritmaların kullanılması”, 2011’deki ağ bağlantılı ayaklanmalara karşı sağ siyasetin geliştirdiği denetleme ve sindirme çalışmalarının repertuarını tamamlar. Regülasyon ortamı bu denli yumuşak olmasaydı, ayrıca Facebook gibi rakipsiz tekellerin tüm sektöre egemen olmasıyla ortaya çıkan, bilgilendirme konusundaki devasa asimetri olmasaydı, bunların hiçbirisi meydana gelemezdi.

Toplumsal çelişkiler daha da yoğunlaştıkça, gelişmiş ülkelerdeki ilerici çoğunluğun karşı karşıya kaldığı katı sorulardan biri şudur: Sadece sansür, kapatma ve tutuklamalar değil de, asıl, sağcı mantığın ağ üzerinde kurduğu zafer mi bizi mağlup edebilmektedir?

İlk yanıtlar pek de yüreklendirici değildir. Sözünü ettiğim üç otoriter strateji hızla ve bilinçli bir biçimde evrildi. Buna karşılık, protesto gruplarının davranışı çok daha yavaş evrildi.

16 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-27/inside-the-trumpbunker-with-12-days-to-go>

17 <https://www.wired.com/story/russian-facebook-ads-targeted-us-votersbefore-2016-election/>

Bir sol partinin ya da protesto hareketinin olağan faaliyetleri, ağları kullanarak sempatizanlarını seferber etmeye, ama eski, analog anlayışla siyasal güç kazanmak için de, eski, hiyerarşik kurumlara –örneğin Demokratik Ulusal Komite’ye, Britanya’da İşçi Partisi’ne veya Yunanistan’da Syriza’ya– dayanır.

Bunun ötesinde ihtiyaç duyduğumuz şey, ağ bağlantılı “benlikler”imizin manipüle edilmesini önleyecek şekilde bilinçli kontrolü elimize almamıza ve siyasal güçlerin rekabet halindeki savlarının nesnel olarak değerlendirilebildiği, yalanların alenen yalan kategorisine konulduğu ortak bir bilgi sistemi için mücadele etmemize olanak veren bir çerçevedir.

Popülist sağın özgürlük korkusunu “kar tanesi” sözcüğünden daha özlü anlatan başka bir ifade bulmak zordur. Bu sözcüğün küçük düşürücü bir hakaret olarak uzun ve değişken bir tarihi vardır, ama günümüzdeki anlamı, *Fight Club* (Dövüş Kulübü; 1999) filmindeki bir konuşmadan kaynaklanır. Dünyaya yabancılaşmış bir grup dazlak erkek Wall Street’i havaya uçurarak tüketim kapitalizmini yıkma projesi üzerinde çalışırken, ekranda görünmeyen bir ses şöyle söyler: “Dinleyin, kurtçuklar. Sizler özel değilsiniz. Sizler o güzel ve eşsiz kar tanesi değilsiniz. Sizler de diğer her şey gibi çürüyen birer organik maddesiniz. Bizler bu dünyanın hep şarkı söyleyen, hep dans eden süprüntüleriyiz. Hepimiz aynı gübre yığınının parçasıyız.”¹⁸

Marazi erkekçe tavırların sönmeye yüz tutmuş görüldüğü yıllarda, bu olgunun bir eleştirisi olarak senaryolaştırılmış olmasına rağmen, bu film daha sonra alternatif sağ kesimde kült bir seyirlik olup çıktı.

2016’da “kar tanesi” sözcüğü, hem Trump hem de Brexit destekçisi muhafazakârlar arasında yaygın bir biçimde kullanılır oldu. Yeni binyıl kuşağının ırkçı ve cinsiyetçi dili üzerine alın-

18 <https://www.thescriptsource.net/Scripts/FightClub.pdf>

ma eğilimine; üniversitelerde “güvenli alanlar” talep etme eğilimine; yine üniversitelerde keyif kaçırıcı olabilecek materyallerle ilgili “geçmişte yaşanmış olumsuz deneyimleri hatırlatabilir” uyarısı konması taleplerine; ırkçıların, homofobiklerin ve kadın düşmanlarının nefret söylemlerini durdurma eğilimine işaret eden bir anlam kazandı. Sözcüğün alt metni –kar tanesinin çabucak erimesi– zayıflığa işaret etmek için de kullanıldı.

Gelgelelim gerçek kar taneleri güzeldir. Her birinin benzersiz ve kusursuz altıgen biçiminde olduğu bir efsane olmakla birlikte, kar taneleri çok büyük bir çeşitlilik gösterir ve şartların durağan olduğu durumlarda altı uçlu bir simetri oluştururlar. Gerçekte, kar tanesiyle ilgili en güzel şeylerden biri, büyüsel materyalizmi ve bilim karşıtı hareketi çürüten fiziksel bir reddiye olmasıdır. Bir kar tanesinin altı uçlu yapısı, yüzlerce yaşındaki bilimin ısı akışı hakkında bize anlattıkları ve bir su molekülünün içsel yapısı tarafından tam anlamıyla açıklanır:

Fiziki dünyanın var olmadığı veya düşünceyle tarif edilemediği ya da yalnızca “bilinç tarafından yaratıldığı” yahut “bir kurbağanın gözüyle mi, yoksa bir insanın gözüyle mi görüldüğüne bağlı olarak farklı olduğu” türünden önermeleri işitmekten bıkmıp usandıysanız, dışarıda kar yağıyorsa kendinizi şanslı sayın. Hiçbir kurbağa ve hiçbir idealist düşünür bir kar tanesine bakıp yedi uç görmemiştir. Kar tanesi matematiksel olarak tutarlıdır, çünkü gerçeklik vardır, çünkü bilim ve akılcı düşünce, onun yasalarını, Kant’ın o ulaşamaz “kendinde şey”ini tümünden anlamsız kılmaya yetecek şekilde tanımlama yeteneğine sahiptir.

Dövüş Kulübü’nden yapılan alıntıya yeniden bakarsanız, başka bir şey daha açıklık kazanır: Filmdeki o zehirleyici adamlar, kendilerini tümüyle antihümanizme adanmış kişilerdir. Filmin başkişisi, insanların, organik maddenin o çürüyen süprüntü yığınının bir parçası olduklarını söyler. Gerek bireyler olarak, gerek bir tür olarak bizi süprüntüden ayıran hiçbir şey yoktur. Demek ki, daha ilk doğduğunda da, o küçümseyici “kar

tanesi” ifadesi, aynı bugünkü posthümanizmin ve yeni büyüsel materyalizmlerin dayandığına benzer geniş ima ve çıkarımlara sahipti. Bitkilerden, hayvanlardan, taşlardan ya da dışkıdan farkımız yoktur.

Kar taneleriyle ilgili bir diğer güzel şey de dans etmeleridir. Rüzgâra yakalandıklarında, hava soğuk ve yeterince kuruyorsa, havada dönüp dururlar. Besteci Claude Debussy, çocukluk anılarını canlandıran bir piyano süiti yazmak istediğinde, dans eden karı betimlediği bir ses evreni yaratmıştı.

Bütün bu nedenlerden dolayı, “kar tanesi” sözcüğünü, eşcinsel eylemcilerin “queer”[kuir]¹⁹ sözcüğünü kullandıkları gibi kullanmaktan mutluyum.

Benzersizliğimden ve başkalarının benzersizliğinden keyif almak istiyorum. *Karların Dansı* parçasını besteleyebilen Debussy gibi bir insan ile bunu yapamayan organik madde yığını arasındaki farklılığı kutlamak istiyorum.

Bırakın aşırı sağ, uyumculuğuyla, antihümanizmiyle ve biyolojik hiyerarşi saplantısıyla gübre yığınına sahiplensin. “Kar tanesi” sözcüğünü şans eseri bularak, teknolojik devrimin getirdiği özkimlik devrimini tanımlamada “ağ bağlantılı birey”den çok daha şiirsel bir terimi farkına varmadan ortaya çıkarmış oldular. Bırakın aşırı sağ, Kekistan bayraklarını, gamalı haçı, İskandinav mitolojisi kehanetlerini ve “chaos magick”ten [kaos büyüünden] aşırılmış gizemsel zırvalarını savursun.

Onları yenilgiye uğratacak hareket için bir bayrak tasarlayacak olsaydım, bu, üzerinde kar tanesi olan bir bayrak olurdu – ama her bir örnek, rastgele üretilmiş ve benzersiz olurdu.

Yeni binyıl kuşağı, benimsediği kimlik siyaseti, kolay incinen duyguları, büyük anlatılardan uzaklığı ve çevrelerindeki o küçücük kişisel alanı savunma ve düzenleme takıntıları nede-

19 Tuhaf, garip, kaçık gibi küçümseyici anlamlardan ya da ibne, nonoş, lubunya gibi hakaretlerden bir anlamda sıyrarak “kuir”in sahiplenilerek kullanılması. Benzer bir örnek Gezi dönemindeki “çapulcu” kullanımı olabilir. –ed.

niyle sık sık eleştirilir. Ama bu nitelikler bir güç kaynağı haline de gelebilir. Gerçekten de, ağ bağlantılı kuşak dövüşmeyi seçtiği zaman, benlikten başlama ve benliği savunma yönündeki bu kararlılık, onların direnişine sert, incelikli ve indirgenemez bir nitelik kazandırır.

Ağ bağlantılı birey koşullara bağlı olarak baskı görebilir, taciz edilebilir, ezilebilir. Ama sürdürdüğü –teknoloji tarafından aynı anda hem güçlenmesini hem de manipüle edilmesini sağlayan– hayat, bu yabancılaşmanın ve kendinden uzaklaşmanın üstesinden gelmeye dayanan bir insan özgürlüğü projesinin tohumlarını içerir. On dokuzuncu ve 20. yüzyıl proletaryası, kahramanlığına ve özverisine rağmen, her zaman değişimin kör bir temsilcisi olarak tanımlandı. Kar tanesi isyanı ise gözleri sonuna kadar açık insanlarca gerçekleştirilecek.

Ama bunu yapmak için, ağ bağlantılı birey, 200 yıl önceki işçi sınıfının yaşadığı tecrübelerle benzer bir süreçten geçmelidir: atomize olmuş bir hayatta kalma çabasından, benzer çıkarlarımızın ve ortak bir misyonumuzun olduğu bilincine geçmektir bu.

İşçi sınıfı için bunu yapmanın yolu, kırk yıllık neoliberalizmin ardından bir hayli demode görünen bir şeyi yaratmaktır: ahlak. 1960'ların ortasında Leigh Madenciler Şenliğine katılan işçiler, kuşaklar boyunca, yöneticilerin, polislerin ve siyasetçilerin onlara dayattığı tercihlerden başka seçimler yapma ihtiyacının doğurduğu açık ve herkesçe anlaşılan ahlaki bir kural ya da düstur [aktöre] geliştirmişlerdi.

Eğer bu kuşak, dört başı mamur, insanca bir yaşam sürme hakkını, ifade özgürlüğünü, gözetlenmeme ve siyasal manipülasyona uğramama özgürlüğünü savunmak istiyorsa, bunun artık özel ve kişisel bir dünya içinde yapılamayacağını kavramalıdır. Çünkü yerkürenin tamamında organize güçler, bu özgürlükleri çekip alma yolunda ilerlemektedir.

Otoriter milliyetçiliği yenilgiye uğratmak, onun kitle desteğini çekip almak demektir. Bu yüzden, yeni bir tarzda örgütlenmemiz gerekiyor. Seçkinlerin siyasal iktidarını etkisiz kılmamız ve yeni direniş biçimleriyle onların akıl oyunlarını bozmamız gerekiyor. Neoliberalizmin yerini alacak bir ekonomik modele, küreselleşmeyi istikrara kavuşturan çok taraflı yeni bir düzene ve kişisel özgürlüğü savunan, uygulanabilir bir küresel anlaşılmaya ihtiyacımız var.

Kitabın son kısmında, o noktaya ulaşmak için gerçekleştirebileceğimiz kimi eylemler önereceğim. Ama ilk önce Marx'la hesaplaşmamız gerekiyor. Önerdiğim köktenci hümanizm projesi, onun, insan doğasına dair biyolojik açıdan evrenselci kuramına dayanıyor. Ama bu kuramı, çevresinde dönen tartışmalar nedeniyle, Marx'ın daha geniş fikirlerinin bir eleştirisi kapsamında ele almak gerekiyor.

KISIM IV

MARX

Marksizm ya bir özgürleşme teorisidir ya da hiçbir şeydir.

Raya Dunayevskaya¹

1 Dunayevskaya, Raya, *Marxism and Freedom* (Marksizm ve Özgürlük), Londra, 1971, s. 22

CAMI KIRMAK

Otoriter sağı direnmek ve temel insan hakları için kavga vermek istiyorsanız, Marksist diye çağrılmaya alışsanız iyi olur. Alternatif sağ, Ağustos 2017’de Charlottesville’de meşaleli gösterisini sahnelediğı zaman, bu olayı organize eden Jason Kessler bütün kente Marksist damgasını vurmuştu: “Bütün bu topluluk, ülkenin dört bir yanındaki üniversite kentlerinde her şey için beyazları suçlayan Marksist kültürel ilkeleri özümsemiş aşırı solcu bir topluluktur.”¹

Nedir bu “kültürel Marksizm”? Trump yanlısı herhangi bir medya kuruluşunu –Daily Stormer gibi neofaşist internet sitelerinden Fox News’a kadar– incellerseniz, Frankfurt Okulu denilen bir grup Avrupalı solcu akademisyenin, Amerikan yaşam tarzını yıkmak için, 1930’larda “kültürel Marksizm”i ABD’ye getirdiğine ilişkin bir komplo teorisine rastlarsınız. Sözüm ona bunların silahı, “politik doğruculuk”tu. Komplo teorisinde söylendiğine göre, proletarya yerine, kadınlar, siyahlar ve eşcinseller kapitalizmin yeni mezar kazıcıları olacaktı.

Nazilerin modern sanatı karalamak için kullandıkları “kültürel Bolşevizm” terimini çağrıştırmasına karşın, güncel biçimiyle “kültürel Marksizm”, muhafazakâr Amerikalı düşünür William Lind’in popülerleştirdiğı bir terimdir. Lind, politik doğruculuğun, beyaz erkekleri eşcinsellerin, siyahların ve kadınların çı-

1 <http://edition.cnn.com/2017/08/11/us/charlottesville-white-nationalistsrally-why/index.html>

karlarına tabi kılmak için tasarlanmış bir totaliter ideoloji biçimi olduğunu öne sürmüştür. İşte, Lind'in terime yüklediği bu anlam –sosyal liberalizmi teşvik ederek Batı'yı zayıflatma planı olarak– hem Avrupa'da hem ABD'de sağcı muhafazakârların, popülistlerin ve aşırı sağcılarının paylaştığı temel kavram haline gelmiştir.

Neo-Nazi eylemci Anders Breivik'in 2011'de Norveç İşçi Partisi'nin 66 genç üyesini katletme gerekçesi, “kültürel Marksizm”e direnmekti.² Breivik'in manifestosunda, kültürel Marksizme yüz kereden fazla atıf yapılmış ve tam 27 sayfa doğrudan doğruya Lind'in çalışmasından aktarılmıştı.³

Ağustos 2017'ye gelindiğinde, kültürel Marksizme yöneltilen saldırı Beyaz Saraya kadar ulaşmış bulunuyordu. Trump'ın danışmanı Rich Higgins, ABD Ulusal Güvenlik Konseyine sunduğu resmî andıçta, başkanın muhaliflerinin, “kültürel Marksist etkenlerce hazırlanan, bilgilendirilen ve koşullandırılan bir muharabe alanı”nda faaliyet yürüttüklerini iddia etti.⁴ Higgins'in andıcı öylesine uçuktu ki, Birleşmiş Milletleri ve Avrupa Birliği'ni bile kültürel Marksizmi teşvik etmekle suçluyordu. Steve Bannon'ın ve diğer iç savaş çığırtkanlarının görevden alındığı temizlik sırasında Higgins de sepetlenmesine karşın, kültürel Marksizme yönelik saldırı, ABD'de, Avrupa'da ve başka yerlerde, ırkçı ve kadın düşmanı sağın temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp sofraya getirdiği bir konu olup çıkmıştır.

Bu, bir düzeyde, su katılmamış bir paranoyadır. Kadınlar, tacizden kurtulmayı talep ederken, Marx okudukları için öyle yapıyor değiller; Ferguson'ın siyah halkı, polis işgaline karşı Marx adına direnmedi; İstanbul'un laik gençleri de 2013'te Frankfurt Okuluna ait eski kitapları taşıyarak sokağa inmediler. Ama ka-

2 <https://sites.google.com/site/breivikmanifesto/2083/introduction/05>

3 Jamin, Jerome, “Kültürel Marksizm: Bir İnceleme”, *Religion Compass*, C. 12, Sayı 1–2, Ocak–Şubat 2018

4 <http://foreignpolicy.com/2017/08/10/heres-the-memo-that-blew-up-the-nsa/>

fadan kontak muhafazakârlar ve Naziler, kendileri için en tehlikeli rakibin –eğer olsaydı– kim olacağını bir şekilde saptadılar: kapitalizmin tutarlı bir eleştirisiyle donanmış, halk kültüründe derin kökleri bulunan, ırk, sınıf, cinsiyet ve cinsel yönelim eksenindeki tüm mücadeleleri insan özgürlüğüne dönük tekil bir projede birbirine bağlayabilen solcu bir hareket.

Marx’a atıf yapmadan böyle bir projeyi ana hatlarıyla ortaya koyabilseydim, öyle yapardım. Bugün Çin’de Marksizm diye yutturulmaya çalışılan ama muhasebecilikle Konfüsyüsçülüğün karışımından ibaret olan şey şöyle dursun, 20. yüzyılda otoriter rejimlerce Marx adına işlenen suçlardan dolayı Marx’a atılan çamuru, sosyal adalet için dövüşen hiç kimse üzerinde taşımak istemezdi.

Ancak Marx’la yüzleşmek gereklidir. Tıpkı –Charles Darwin’den tutun Richard Wagner’e kadar– çağdaşları gibi, Marx’ın da günümüz üzerindeki etkisi öylesine büyüktür ki, onu Batı düşüncesinden “kaldırmak” olanaksızdır. Marx’ın çalışmalarında eleştirilebilecek çok şey vardır. Ancak temel fikri –bir tür olarak insanlığın, teknolojik yenilenme, kendi kendini dönüştürme ve çalışma yoluyla kendini özgürleştirme yeteneğine biyolojik açıdan sahip olduğu fikri– 21. yüzyıl köktenci hümanizminin de temelini oluşturmaktadır.

Marx, Berlin’de doktorasını tamamladıktan sonra, 1840’ların başında liberal cumhuriyetçilerle tutucu Prusya monarşisi arasındaki siyasal çatışmanın içine daldı. İsa’nın tanrısallığını sorgulayan solcu akademisyenlerle kurduğu bağlar, öğretim görevine getirilmesini engelledi, bu yüzden o da Köln’de kısa ömürlü bir liberal gazetede muhabir, sonra da editör oldu.

Marx, bu dünyada başarıyı yakalayamayan eğitilmiş orta sınıf mensup biriydi; din saplantılı bir devlete boyun eğmeye zorla-

nan bir ateistti; her sözcüğü gerici bir monarşinin sansüründen geçmesi gereken bir gazeteciydi. İsyen edeceği besbelliydi.

Oysaki Marx aslında, kültürüyle yoğrulduğu Alman Aydınlanmasının merkezî projesine elinden geldiğince uyum gösterdi: O kültürde felsefeciler, her şeyi sorgulayarak ve yalnızca akla güvenerek, bilimin yanı sıra, insanlık için de önemli bir iş yapıyorlardı. Aydınlanma felsefesi içindeki tartışmalarla uzun süre uğraşan Marx, bunları, grevler, fabrikalar ve işçi sınıfı partileri çağına taşıdı.

Felsefi mantığı sınırlarına kadar götüren Marx, Aydınlanma düşüncesinin iki geleneğini kaynaştırdı: maddecilik ve idealizm. Dünyanın gerçek olduğunu, duyularımızın dışında var olduğunu ve zihnin, o gerçeklikten ayrı değil, onun bir parçası olduğunu maddecilerden öğrendi. Tarihsel değişimi, istikrarlı görünen sistemler içinde çelişkilerin uzun süre birikmesinin ve ansızın büyük çatışmalar halinde patlak vermesinin sonucu olarak anlamayı Hegel'den öğrendi.

Hegel'in genç takipçilerinin köktenci ateizmini benimsedi. Tanrı'nın varlığını reddederek, hem felsefede hem de bilimde gereksiz bir yapboz parçasını atarsınız. Dünyanın o büyük bilgisayarını açılmadan önce kodlayan ve –bunun sonuçlarına gerçek zamanlı olarak ince ayar çekmeye çalışmak şöyle dursun– başlat düğmesine basan hiç kimse yoktur.

Çevresindeki tüm düşünürler solcu maddeciler olsa da, Marx, Hegel'in doruğa ulaştırdığı idealist geleneğin bir değişim modeli içeren tek gelenek olduğunu kavradı. Tarih, diyordu Marx, insan iradesinin ve hayal gücünün eseridir. Seçme gücüne sahibiz, ama bizim seçtiğimiz koşullarda değil.

“Dış dünyanın var olduğunu nasıl bilirim?” sorusuna, Hegel şu yanıtı verdi: Çünkü onu değiştiriyorsunuz; çünkü değişim, sizin emeğiniz ve hayal gücünüz için bir geri besleme mekanizmasıdır, maddi gerçekliği dönüştürebilme ve beyninizde bunun doğru bir resmini oluşturabilme yeteneğinizi doğrular.

Marx, Hegel'in çalışmalarında, her şeyden önce değişikliğin meydana geldiği mekanizmaları tanımlamak için ayrıntılı bir kavram seti buldu: Çatışma yoluyla ve bir şeydeki içsel çelişkilerin ansızın patlamasıyla oluyordu bu. Hegel, görüntülerin bazen bir toplumun yüzeyinin altındaki temel dinamiklerini maskeleyişini ve bir sistemin bir parçasını diğerlerinden yalıtarak incelemenin anlamsız olduğunu savundu: O şeyin bütününe incelemeniz gerekliydi. Hegel'in "diyalektik" dediği bu düşünüş tarzının –aşağıda tartışacağım üzere sonraki Marksist kuşakları zihinsel bir kafese kapatmış olsa bile– karmaşıklığı kavramanın bir yolu olarak büyük yarar sağladığı kanıtlandı

1843'ün Mayıs ile Eylül arası bir döneminde, Marx'ın aklına üç yeni fikir geldi.

Birincisi, dinsel hurafeye karşı mücadelenin yeterli olmadığı idi. Bunu besleyen toplumu değiştirmeye odaklanmamız ve tanrılar icat edip sonra onlara tapınma güdüsünün, bilimsel bilgimizdeki boşluklar devam ettiği sürece içimize kök saldığını anlamamız gerekiyordu.

İkincisi, eksiksiz insan özgürlüğünü sağlamanın tek yolunun özel mülkiyeti kaldırmak olduğu idi. Satmak için bir şeyi ürettiğimiz ya da başkalarınca üretilen bir şeyi satın aldığımız zaman, kendimizi, yaptığımız en insani şeyden, yani çalışmaktan koparmış oluyoruz.

Üçüncüsü, mülkiyeti kaldırmanın, kendi başına sadece bir şeyin iptal edilmesi olduğu idi: Bütün servete ortak sahip olabilirsiniz, ama yine de mülkiyet fikrinin tuzağındasınızdır; yine de üründen kopuk olabilirsiniz; yine de –ve burası kritik ölçüde önemli– kendinizden ve başka insanlardan yabancılaştırmanın acısını çekebilirsiniz.

Marx, zihninde uğuldayan bu düşüncelerle Paris'e vardı –o dönemde Paris, içlerinden önemli bir bölümü minyatür komünist toplumlar kurma deneyimine kendini iyiden iyiye kaptırmış olan, devrimci zihniyette, kendi kendini eğitmiş ve ateşli

bir biçimde ateist on binlerce işçinin yurdu olmuştu. Marx'ın örgütlü işçi sınıfıyla bu ilk teması sırasında yazdıkları, bugün hâlâ neo-Nazileri, beyaz üstünlükçülerini ve Trump'ın çevresini sarmış felaket tellallarını dehşete düşüren fikri ortaya çıkaracaktı. Marx basitçe şöyle diyordu: Komünizm, bireysel insan özgürlüğü projesidir.

* * *

“Bir insanın asli özelliği nedir?” diye sorduğumuzda, Marx, *Homo sapiens*'in kurduğu farklı toplum biçimlerinin tümünde süreklilik göstermiş olan nitelikler aramamız gerektiğini söyler. Marx'a göre, bilinçli bir plan uyarınca ve ister istemez toplumsal bir tarzda çalışma yeteneğimiz, bu türden bir niteliktir.

Elbette, der Marx, karıncalar, arılar ve kunduzlar da toplumsal olarak çalışır ve farklı uzmanlıklar geliştirir. Marx'tan sonra, biyolojide kaydedilen ilerlemeler, yalnızca hayvanların değil, bitkilerin de uzmanlaşma sistemleri kurup işlettiklerini ve “işbölümü”ne benzeyen karmaşık ekosistemler içinde yaşadıklarını anlamamıza olanak sağlamıştır. İnsanlar farklıdır, çünkü yapmakta oldukları şeye dışarıdan bakabilir ve şu soruyu sorabilirler: “Başka bir şey yapmalı mıyım?” Marx şöyle yazar: “Hayvan, kendi yaşam faaliyetiyle dolaysız birlik içindedir ... İnsan, kendi yaşam faaliyetini kendi istencinin ve bilincinin nesnesi yapar. Bilinçli yaşam faaliyetine sahiptir.”⁵

Ama insanın üretimi yoğun şekilde toplumsal olduğu ve bildiğimiz kadarıyla hep öyle olageldiği için, bu biyolojik olarak verili beceriler de –aklını kullanma, soyut şekilde düşünme ve hayal kurma becerileri de– özünde toplumsal bir boyuta sahiptir. İnsan doğası konusuna kafa yoran bütün diğer düşünürlerin aksine, Marx, insan olmanın merkezine emeği, çalışmayı koyar.

Bunun gizli anlamlarını ortaya çıkarmak için, bugüne kadar var olmuş en eski kültürel nesneyi örnek vermek istiyorum: 1930'da Güney Almanya'da bir mağarada bulunan, aşağı yukarı kırk bin yıl önce yontulmuş Stadel Aslan Adamı. Mamut dişinden yapılmış bu figür, aslan başına ve yelesine sahip bir insanı tasvir ediyor. 2009'da incelenen kırık çömlek parçaları dişi olabileceğini akla getirmekle birlikte, bu figür şimdilik erkek olarak kataloglanmıştır.⁶

Aslan Adam, çok açık olarak soyut, akılcı, imgesel, toplumsal düşünüşün eseridir.⁷ İnsanların en başından beri başka insanlar için nesneler ürettiklerinin kanıtıdır. Ve sadece temel şeyler de değil. Çağdaş heykel sanatçıları, taş aletler kullanılarak Aslan Adam'ın yontulmasının dört yüz saat almış olabileceğini tahmin ediyorlar –avlanmak ya da yiyecek toplamak için harcanabilecek saatler. Birçok insanın elden ele geçirmiş olması nedeniyle heykelciğin gövdesi üzerinde yer yer oluşan pürüzsüz kısımlar, bunun, keşfedildiği mağarada yaşayan bir grup tarafından ayin nesnesi olarak kullanılmış olabileceği ihtimaline işaret ediyor.⁸

Başka insanlar –belki hiç karşılaşmamış olabileceğimiz, hatta belki henüz doğmamış insanlar– için üretmeye olan bu doğuştan eğilim tek bize özgüdür, diyor Marx. Bu bizim “türsel varlığımızı”⁹ oluşturur. Ama bir de olumsuz yanı vardır.

Bunu anlamak için, Aslan Adam'a daha yakından bakalım. Bu, olağanüstü bir heykelciktir: Gözünüzün içine bakar; sanki omurgasından bir futbolcunun ya da balerinin sergileyebilece-

6 <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/is-the-lion-man-a-womansolving-the-mystery-of-a-35-000-year-old-statue-a-802415.html>

7 <http://www.loewenmensch.de/index.html>

8 <https://blog.britishmuseum.org/the-lion-man-an-ice-age-masterpiece/>

9 Dolayısıyla, insan ancak nesnel dünya üzerinde yaptığı çalışmayla, kendisinin bir “türsel varlık” olduğunu gerçekten kanıtlar. Bu üretim, onun faal türsel yaşamıdır. Bu üretim sayesinde, doğa onun işi ve onun gerçekliği olarak görünür. –P. Mason

ği türden bir enerji yayılır. Aslan Adam'ı yapanın ne düşündüğü hakkında bir fikrimiz yok –ama varlığını sürdüren avcı-toplayıcı halklar üzerindeki incelemeler, bir dizi olası anlamı akla getirmektedir. Bu, efsanevi biçimde bir aslanı; veya doğaüstü bir varlığı; ya da onu yapanın ruhuyla bir aslanın ruhunun birleşmesini; yahut bir aslanın postunu giymiş bir insanı –yani, bir aslanı öldürecek kadar güçlü birini– tasvir etme çabası olabilir. Ya da oyuncak bebeğe veya kuklaya benzetilmiş, öykü anlatan bir figür olabilir. Her durumda, bunu yapan, insani bir niteliği bir nesneye yansıtmaktadır, kullananlar da öyle.

Marx'ın dediğine göre, yaptığımız her şeyle, insanlığımızın bir parçasını dışsallaştırırız. Ve bu, sıradan aletler için doğruyken, Aslan Adam gibi apaçık simgesel ya da toplumsal kullanımı olan bir şey yaptığımızda özellikle doğrudur.

Marx, bu sürece “yabancılaşma” adını verir. İş/çalışma, toplum ve genel olarak dünya karşısında çöküntü, korku ya da ürküntü hissetmeyi anlatmak için “yabancılaşma” teriminin kullanıldığını muhtemelen işitmişsinizdir –Marx da o şekilde kullanır. Ama Marx'a göre, bütün kaygının nedeni, başkaları için bir şeylerin üretildiği, sonra elden çıkarıldığı, onlara bir anlam ve imgesel bir gücün yüklendiği bu süreçtir.

İnsanlığın bir sonraki asli niteliği, dildir. Hayvanların da dili vardır –ama yalnızca insan dili, kendi kendini yansıtan bir beynin ürünüdür. Dil, der Marx, “pratik bilinç”tir –birinin düşüncelerini başka insanlara sunma ve hemen anında paylaşılan bir anlayış yaratma yeteneğidir.

Aslan Adam'ı yaratanların hangi dili konuştukları hakkında bir fikrimiz yok; ancak onunla birlikte bulunan diğer küçük figürler hakkında öyküler anlatmaya yetecek kadar karmaşık olduğundan emin olabiliriz. Bugün sinir bilimciler, taş aletler yapmakta usta insanların canlı beyin taramalarını kullanarak, dilin ve alet yapımının aynı beyin bölgesini kullandığını göster-

mişlerdir.¹⁰ *Homo sapiens* haline geldiğimiz evrim sürecinde, bu ikisinin birbirini kamçılacağı yorumunu yapmak akla yatkındır. Marx’a göre, dille ilgili önemli nokta, onun –yapım uzmanı olarak– biyolojimiz ile esasen toplumsal olan doğamız arasında bir diğer bağ olmasıdır.

Darwin gibi Marx da büyük insansı maymunlara dair temel gözlemsel biyolojiden ve tarihlendirilmemiş iskelet buluntularından başka bir veriye sahip değildi. Bugün ise hem karbon tarih saptama yönteminden geçmiş objeler hem insan bilişsel bilimi hem de en yakın akrabalarımız olan insansı maymunlara dair sinir bilimsel incelemeler sayesinde, insan evrimi hakkında çok daha derin bilgilere sahibiz.

Bu bilgilerin çoğu, Marx’ın spekülatif biçimde öngördükleriyle uyumludur: Büyük insansı maymunların, insana özgü düşünme becerilerinin bir kısmına ve basit bir dile sahip olduklarını biliyoruz. Ama işbirliği yapmazlar. Erken dönem insan evrimi konusunda saygın otoritelerden biri olan Michael Tomasello’nun belirttiğine göre, çevremizde oluşan değişiklikler, belli bir noktada, işbirliği yapan ve bugün “nesnel” dediğimiz tarzda –yani, kestirilebilir sonuçları olan bir dünyayı betimlemek için– dil kullanmaya başlayan grupların ayakta kalıp varlığını sürdürmesini desteklemiştir. Sonrasında, işbirliği yapan gruplar birbirleriyle etkileşime girince, avcı-toplayıcı bir kabilede işbölümü için gerekli rolleri standartlaştırdılar: Kimi objeleri ve dinî törenleri kullanarak talimatları düzenleyip somutlaştırdılar, bir kültür yarattılar.

Tomasello’ya göre, insanları, insan öncesi varlıklardan ayıran, “sadece diğer insanları kasti olarak hareket edebilen etkin birer özne olarak anlamakla kalmamaları, aynı zamanda, ortaklaşa sorunları çözmek için somut eylemlerden karmaşık kültü-

10 Uomini, Natalie Thaïs ve Meyer, Georg Friedrich, “Dilde ve Avrupa Paleolitik Dönemi Taş Alet Üretiminde Ortak Beyin Yanallaşması Örüntüleri: İşlevsel Bir Transkranial Doppler Ultrason İncelemesi”, *PLOS ONE*, 8(8), 2013

rel kurumlara varıncaya dek her şeyi kapsayacak şekilde, ortak amaçlı edimlerde kafa kafaya da vermeleridir.”¹¹ Geçen on beş yılda yüksek primatların beyinleri ve davranışları üzerinde yapılan gözlemler sayesinde, diyor Tomasello, ilk insanlar için kültürün, bir bilgi aktarma yolu olmaktan çok, işbirliğini örgütlenme yolu olduğunu anlar durum geldik. Tomasello’nun erken dönem insan gelişimine dair getirdiği açıklama şunu anlamamıza yardımcı olur ki, özgül anlamı ne olursa olsun, Aslan Adam gibi bir nesnenin toplumsal işlevi, insan eylemlerini bir amaç çevresinde koordine etmektir.

Marx, Paris elyazmalarında, bu temel özelliğin, yani toplumsal kullanım için aletler yaratmanın, o zamanlar bazı nesnelere mitolojik anlam yüklememize yol açan şey olduğunu savunur. Marx, buna “fetişizm” der.

Bugün “fetiş” sözcüğünü, en çok cinsellikle bağlantısı içinde işitiriz. Marx’ın zamanında “fetişizm”, antropolojide kullanılan bir terimdi, Afrika dinlerinde objelere “ruh yaşantısı” yükleme eğilimini tanımlardı. Marx’ın Berlin’deki ateist arkadaşları, büyük bir neşeyle, Hristiyanlığın kendisinin de fetiş bir din olduğuna işaret ettiler: Hristiyanlık, erdemliliği kendinde toplayan tüm belirgin özellikleri alıp, çarmıha gerilmiş ölü bir adamın oyma temsiline yansıtıyordu.¹²

Ne var ki Marx, dini salt eleştirmekle kalmayıp, dinin –ve tüm diğer fetişizm türlerinin– dış dünyayla ilişkimizden nasıl doğduğunu da anlamak istiyordu. Bu noktada da, çağdaş evrimsel psikoloji, her şeyiyle, nesnelere anlam ve bizim üzerimizde güç yüklemenin, dil geliştirme biçimimizden doğan temel bir insan özelliği olduğu yolundaki fikri desteklemektedir. Tomasello’nun kanısına göre, bu, “bizim varoluşumuzdan önce gelen ve bize kıyasla daha yetkili bir ağızla konuşan

11 Tomasello, Michael, *A Natural History of Human Thinking* (İnsan Düşüncesinin Doğal Tarihi), Harvard, 2014, Kindle basımı

12 <https://www.marxists.org/reference/archive/feuerbach/works/essence/ec15.htm>

toplumsal ve kurumsal ilişkiler dünyası bağlamında ... şeyleri, aramızdan herhangi birinin bakışıyla tahayyül eden grup aklı perspektifi”nin eseridir.¹³

Kültür ve dil evrimin eserleri olduğundan, der Marx, insan doğasını anlamak için, onun bir tarihi olduğunu kabul etmeniz gerekir. Aynı zamanda, Aslan Adam’ın yaratıcısını hayata geri döndürebilseydik, onun da bizimle aynı temel biyolojiye sahip olacağını; ama toplumsal, dilsel ve davranışsal “benliği”nin çok farklı olacağını kabul etmeniz gerekir. Felsefeci Alasdair MacIntyre, henüz Marksist olduğu dönemde, ana akım toplumsal tarihçilerle bu konuda çok eğlenmişti. Tarihçilerin kendilerini Aslan Adam’ı yaratanlarla etkileşim içinde tahayyül edebilmele-
rinin tek yolunun, müzede mumyalanmış ve etiketlenmiş olarak cam bölmenin arkasında bulunmaları olduğunu söylemişti.

Tarihçiler, diye yazıyordu MacIntyre, modern benliklerimizle Cilalı Taş Devri insanların benlikleri arasında bir bağlantı göremezler, çünkü “böyle bir bağlantı ancak ortak bir insan doğası kavramıyla kurulabilir. Ve böyle bir kavramın, amacına hizmet edebilmesi için, tarihsel olması gerekirdi, geçmişin gelişip şimdiye erişmesini göstermenin bir aracı olması gerekirdi.”¹⁴ MacIntyre, Marksizmi, müzenin camını kırma girişimi olarak özetledi: insan doğasının hem biyolojiyi hem de tarihi kapsadığını anlamamıza olanak sağlamak için.

Marx, eğer Aslan Adam’ı görebilmiş olsaydı, şöyle tepki verebilirdi: “Bunu yaratanlar, tıpkı bizim gibi, hayatta kalmak için çalışmak zorundaydılar. Yeterli boş zamana kavuşur kavuşmaz, bu olguyu kutlamak niyetiyle bir şey yarattılar –belki tapındıkları ya da daha büyük olasılıkla, manevi inançlarını yansıtmak ve odaklamak için kullandıkları veya öyküler anlatmalarına ara-

13 Tomasello, *a.g.e.*, s. 154

14 MacIntyre, Alasdair, “Aklın Zincirlerini Kırma”, MacIntyre, Alasdair, *After Virtue: A Study in Moral Theory (Erdem Peşinde: Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma)*, Londra, 1981, s. 143’te

cı olan, fiziki açıdan yararsız ama güzel bir nesne. Bir olasılıkla Aslan Adam'ın o kudretli bakışı ve duruşu, bir toplumsal örgütlenme biçimini güçlendirmeye yardım etmiş olabilir. Bilmek istediğim ise şu: Acaba ne türden iktidar yapılarına sahiptiler?"

Varlığını sürdüren avcı-toplayıcı toplumlara ilişkin sonraki antropolojik incelemeler sayesinde, güvenle şu yanıtı verebiliriz: Onların toplumu eşitlikçiydi. Tarımı keşfetmek bir otuz bin yıl daha alacak olmasına rağmen, Aslan Adam'ı yontan insanlar, çok açıkça kanıtlandığı üzere, kendi teknolojik devrimleriyle – Üst Yontma Taş Devri denilen dönemle– meşgullerdi. Kullandıkları çakmak taşlarının şekli, mızrak ve yay gibi karmaşık aletlerde ağaç, taş ve kemiğin birleştirilmesi; birden çok hayvan türünü avlamada ve göç halindeyken pek çok hayvanı öldürmede kazandıkları yetenek; uyguladıkları yeni gömme âdetleri ve çizdikleri mağara resimleri –bütün bunlar, daha karmaşık toplumların ortaya çıkmakta olduğunu göstermektedir.¹⁵

Çiftçilik öncesi toplumların çoğunda erkek egemenliği (bazılarındaysa kadın egemenliği) olmasına karşın, antropologlar, Geç Taş Devri toplumlarının –göçebe olarak kaldıkları sürece– esasen eşitlikçi ve özgecil olduğu kanısını taşırlar. Varlığını sürdüren avcı-toplayıcı grupların “kararlı ve güçlü bir biçimde” özgecil davranışı salık verdikleri ve hiyerarşik iktidar kurmaya kalkışanları genelde dışladıkları gözlemlenir. Dolayısıyla, Marx erken insan toplumunun sanki cennet gibi betimlenmesine karşı bizi uyarmış olsa da, böyle toplumların gerçekten eşitliğe ve özgeciliğe dayandığını gösteren kanıtlar son iki yüz yılda iyice artmıştır. Bu tür toplumlar, aileden olmayan üyeleri iyi karşılıyor ve hayatta kalmak için temel malları eşit bir biçimde dağıtıyordu.¹⁶

15 Gilman, Antonio, “Üst Yontma Taş Devriminin Açıklanması”, Spriggs, Matthew (haz.), *Marxist Perspectives on Anthropology* (Marksist Perspektifler ve Antropoloji) içinde, Cambridge, 1984

16 Boehm, Christopher, *Hierarchy in the Forest: The Evolution of Egalitarian Behavior* (Ormanda Hiyerarşi: Eşitlikçi Davranışın Evrimi), Harvard, 1999

Tarım icat edildiği zaman bu durum ansızın değişti. Aşağı yukarı MÖ 10.000 yılında, insan toplumları –hâlâ taş ve kemik aletlerle sınırlı kalmasına karşın– oturup yerleşmeye, tarım ürünlerini ve hayvanları evcilleştirmeye, fırın kullanarak kendi çanak-çömleğini yapmaya başladı. Yaklaşık MÖ 3.500 yılında ilk yazı bulundu, ilk şehirler kuruldu ve metaller ergitildi. Bugün bu ilk uygarlıklar ve onların karmaşık özellikleri hakkında Marx'ın bildiğinden çok daha fazla şey biliyoruz. Tüm bunlar, Marx'ın şu savını doğrular: Karmaşıklık ve zenginlik arttıkça, toplumsal hiyerarşi –ya da sınıf– ortaya çıkar.

Marx'a göre, insanlar bir fazlalık üretecek duruma gelir gelmez bu fazlalığın nasıl bölüneceği üzerinde bir iktidar mücadelesi başlar. Bunu kazananlar artık basitçe en güçlü bireyler değildir: Fazlalık ürünü ele geçirebilen ve öyle yapma hakkının bulunduğu dair bir sürü gerekçe üreten özgül bir gruptur.

Buna kısaca göz atmak için, zamanı MÖ 3.000'e geri saralım ve çok farklı, başka bir aslan oymasıyla “camı kırma”ya çalışalım: Guennol Dişi Aslanı denilen, dünyanın ilk kentsel kültürü Sümer’de üretilen (ve şimdi özel bir koleksiyoncunun elinde bulunan, yeri bilinmeyen) heykelcik.¹⁷ Kireçtaşından yontulmuş bu heykelcik kaslı bir dişi bedenine ve aslan kafasına sahiptir. Herhalde “lapis lazuli” [gök cevher ya da lacivert taş] gözleri vardı ve altın ya da gümüş bacaklar üstünde duruyordu. Sümerler yalnızca insan biçimini almış tanrılara tapındıkları için, arkeologların tahminine göre, bu aslan yaratık bir iblisi, hatta yeraltı dünyasının kendisini temsil ediyor olmalıdır.¹⁸ Eğer öyleyse, kayıtlara geçmiş ilk sınıflı toplum örneğini meşru göstermek üzere tasarlanmış inanç sisteminin bir parçasıdır.

17 <http://artdaily.com/news/22531/The-Guennol-Lioness-Sells-For-57-2-Million#.W8OSfS-ZNBw>

18 Porada, Edith, “Mezopotamya'nın Okuryazarlık Öncesi Dönemine ait Dişi Aslan Figürü”, *Journal of the American Oriental Society*, C. 70, No. 4, Ekim-Aralık 1950, s. 223-6

Mezopotamya kentleri belirgin bir sınıfsal yapıya sahipti: Bir kral; taşrada toprak sahibi olan, emeğe hükmetme ve taşra insanların ürettiklerini alma hakkı bulunan bir soylu seçkin zümre; yalnızca bahçe sahibi olma hakkı bulunan ve devletin sağladığı bir miktar ayni yardım karşılığında çalışmak zorunda olan bir alt sınıf; onların da altında yer alan köleler.

Bu sınıfsal yapı, toprağın verimini artıracak şekilde, sırasıyla tarımda ve metal işlemede kaydedilen teknolojik yenilenmeler sayesinde oluşmuştu. İlk kent, kısaca belirtilecek olursa, zenginlikleri biriktiren ve paylaştıran bir toplumsal sistemdi. Ve hepsini bir arada tutan çimento ise dindi.

Antik Mezopotamya'dan bugün elimizde olan insan yapımı binlerce eseri incelemek, Marx'ın "yabancılaşma" dediği şeyin kanıtlarını geniş ölçekte görmek demektir. Alt sınıf, yasalar ve gelenekler tarafından kendi ürünlerine –onları, kendi hakları olarak gören seçkinlere devrederek– yabancılaşmaya zorlanır. Toplumun tamamı, her şeyi tanrıların emrettiği kandırmacası olan din yoluyla gizli bir anlaşmaya vararak bu düzenlemeyi meşru gösterir. Hangi niyetle yapılmış olursa olsun, Guennol Dişi Aslanı açıkça bir fetiş nesnesidir –bir grup insanın korkularını, duygularını, hatta belki sadakat bağını, fiziksel bir şeye yansıtmasına olanak sağlar.

Marx, insanın yalnızca bir şeyler yaptığı için eşsiz olmakla kalmadığını, aynı zamanda da kendinin bazı yönlerini o şeylere yansıttığını, gerçek insanlığına yabancılaştığını, kendini bile bile aldattığını söyler. Tarih yapıyorken, kendimizi değişime uğratarız. Ama bu değişim süreci doğrusal değildir: İlerleme ve geri dönüşlerle yol alır. Bu satırları muhtemelen elektrik ışığı ve enerjisinin olduğu bir odada okuyor olmanız gerçeği, ilerlemenin geri dönüşlere üstün geldiğini gösterir.

Bu şimdi bize apaçık gibi görünmesine karşın, Marx zamanındaki en ileri düşünürler, insan doğasının tarihsel özelliğine leke çalıyorlardı. Hegel, tarihin, Tanrı'nın yüce fikrinin tecellisi

olduğuna inanıyordu; materyalistler, tüm gerçekliğin bir makine olduğu kanısındaydı. Bütün 19. yüzyıl liberalizmi, durağan, kalıcı bir insan doğası fikri çevresinde dolandı. Kapitalizmin yükseldiği birkaç yüzyıl boyunca filozofların niçin “belirle-nimcilik” mi, “özgür irade” mi şeklindeki bir tartışmaya sıkışıp kaldıklarını da işte bu durum açıklar. Bunların bildik tutumu, tarihteki her şeyi önceki bir olayın belirlediğine ve insanların doğuştan gelen, hiç değişmeyen bir seçme özgürlüğü kapasitesini yine de koruduklarına inanmaktı.

Marx’ın insan doğası teorisi, onlara şöyle seslenmesine olanak verdi: “Tarih hiçbir şey yapmaz, muazzam bir servete sahip değildir, savaşa girmez. Tüm bunları yapan, sahip olan ve dö-vüşen, insandır, gerçek, yaşayan insan; ‘tarih’, kendi amaçlarına ulaşmak için insanı araç olarak kullanan, deyim yerindeyse ayrı bir kişi değildir; tarih, kendi amaçlarını güden insan faaliyetinden başka bir şey değildir.”¹⁹

Sonuç olarak, Marx’a göre özgür irade, doğuştan ve değiştirilemeyen bir şey değildir. Sınıfların ve kıtlığın hüküm sürdüğü toplumlarda ancak kısmen sahip olduğumuz bir şeydir. Marx’a göre özgür irade, insanlığın kendi toplumsal koşullarını değiştirerek başarabildiği bir şeydir.

İnsan doğasının bilinçli, yaratıcı emeğe dayandığını anladığımızda; bu emeğin sırf nesneler üretmeye değil, yanlış bir biçimde bu nesnelerle sarılıp sarmalanmış ülküler ve duygular üretmeye de nasıl yöneldiğini anladığımızda; tüm toplumların yapısının, özgül emek ve servet biriktirme sistemlerine dayandığını anladığımızda: İşte o zaman, teknolojiye, üretkenlikte ve karmaşıklıkta kaydedilen tüm ilerlemelerin, nasıl da yabancılaşmayı artırmaya eğilimli olduğunu görebiliriz.

Öyleyse, yabancılaşmanın çözümü nedir? Marx, bugüne kadar icat edilmiş toplum biçimlerinin en yabancılaşmış olanında yaşa-

19 https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/holy-family/ch06_2.htm

dı: On dokuzuncu yüzyıl başındaki sanayi kapitalizminde. Fabrika işçilerinin hiçbir şeyi yoktu; aletlerinin, toprağın, zamanlarının, hatta –sessizlik yemini altında istismar edilmesi ve tacize uğraması sıradanlaşan– kendi bedenlerinin sahibi değildiler. Ürettikleri şeylerin onlardan çalınmasına gerek yoktu: Bunlar, ürettikleri andan itibaren zaten doğrudan ve doğası gereği işverenlerine aitti. Tıpkı bugün küresel güneyin berbat işyerleri ve atölyelerinde olduğu gibi, işçiler, az önce ürettikleri şeyleri aşırımlarına karşı önlem olarak, işyerinden çıkarken aramadan geçiriliyordu.

Kapitalizmde, Guennol Aslanı'nın ya da çarmıha gerilmiş İsa'nın yerine, bir numaralı fetiş nesnesi, paradır. Her şeye o aracılık eder. Sanki kendine ait bir hayata –aslında, iktidara– sahip gibidir. Para ve metalar, saplantılı olduğumuz şeylerdir, büyük ölçüde de çoğu insanın bu ikisine yeterince sahip olmaması nedeniyle böyledir. İşte bu yüzden, 17. yüzyılda ticaret toplumu büyük bir yükseliş gösterirken, bu yükselişe, Shakespeare'den Molière'e, paranın gücünün mevcut tüm bağları, ayrıcalıkları ve yükümlülükleri nasıl da parça parça ettiğini anlatan şaşırtıcı derecede dramatik betimlemeler eşlik etmiştir.

Marx, yabancılaşmayı ortadan kaldırmak için özel mülkiyeti ortadan kaldırmamız gerektiğini söylemiştir. İnsanlara gerçek eylem özgürlüğü vermek için, birbirinin yanı başında zengin bir seçkin ticaret zümresi ve yoksulluğun pençesinde bir işçi sınıfı yaratan iktidar ilişkilerini ortadan kaldırmamız gerekir. Ayrıca, parayı ve en sonunda çalışmayı da ortadan kaldırmamız gerekir.

Kapitalizmden daha karmaşık bir toplumsal örgütlenme ve daha gelişmiş bir teknoloji olmadan bunların hiçbirini yapılamayacağı için, Marx, insanın kendisine yabancılaşmasına son vermenin tek yolunun –eski Sümer'den 19. yüzyıl Manchester'ına kadar– tarihin itme ve çekme güçleri olduğunu anladı.

“Komünizm”in Marx için anlamı budur. Ama biri çıkıp da Marx'ın amacının komünizm olduğunu size söylerse, yanlış yapar. Marx, mülkiyeti kaldırmanın, insanın kurtuluşunun yalnız-

ca başlangıcı olduğunu söylemiştir. Mülkiyeti ortadan kaldırdığınız anda, kendine yabancılaşmanın tüm biçimlerine, başka insanlardan ve doğadan yabancılaşmaya, tüm fetişizm biçimlerine –ister din, ister para saplantısı, ister tüketimcilik olsun– son verme mücadelesini bilinçli olarak sürdürmek durumundaydınız. Marx’ın dediğine göre, komünizm, “tarihin sonu” olmak şöyle dursun, “insanlığın tarih öncesinin sonu”nu ifade ederdi.²⁰

Marx için bu yüce bir ülkü ya da proje değildi. Çok daha ayrıntılı şekilde keşfetmekte olduğumuz bir sürecin salt mantıksal sonucuydu: Ortak niyet ve amaçlarını dil yoluyla ve teknolojik ilerlemeden yararlanan işbirliğiyle ifade eden bir türe evrilme sürecimizdi bu. Sinir bilimine ve bizi başka primatlardan ayıran evrim aşamalarına dair bildiklerimiz çoğaldıkça, Marx’ın insan doğasına ereksel [*“teleological”*] bakışı da –metafizik olmak yerine– o derece bilimsel görünür.

Marx’ın insan doğası anlayışını bugünle bağlantılı ve güncel yapan nedir? Birincisi, hümanizmin siyasal saldırı altında olmasıdır: Antihümanizm, alternatif sağın ideolojisinde merkezi bir yer tutar ve antihümanist fikirlerin solda popülerlik kazanması, onun sağa karşı direnme yeteneğini azaltmaktadır. İkincisi, erkek, beyaz, seçkin ve heretoseksüel ayrıcalıklar uğruna girilen siyasal saldırının, teknolojiyi insana düşman bir tarzda kullanarak sürdürülüyor olmasıdır. Üçüncüsü, bu saldırının doğruyu/hakikati hedef almasıdır.

Hakikat, ancak kanıtlanabilir/doğrulanabilir insan deneyimi söz konusuysa olanaklıdır. Ancak şimdi, hakikatin ve akla uygunluğun bir önem taşımadığına; hepimizin kısmen otomat olduğumuza; algoritmaların denetimine boyun eğmemiz gerektiğine; “zaten birer algoritma” –Yuval Noah Harari’nin öne sürdüğü gibi– olduğumuza; benliğin bir yanılsama olduğuna ve makinelerin bizim yerimize düşünmesine izin vermemiz

20 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/comm.htm>

gerektiğine bizi inandırmaya yönelik bir çaba inatla ve ısrarla sürdürülüyor.²¹

Marx'ın insan doğası teorisi, bu saldırılara karşı koymamıza ve bunları felsefi olarak yenilgiye uğratmamıza olanak veren biricik teoridir. Marx, göreceğimiz üzere, başka birçok şeyde yanlış –ama insanları, büyük bir aklın kuklası ya da tarih makinesinin dişlisi olmaktan fazlası olarak tanımlamadaki kararlılığı, onun, yapay zekâ, kuantum ve genetik mühendisliği çağına bıraktığı en büyük mirastır.

Çünkü, MÖ 40.000'e tarihlenen Aslan Adam'dan günümüze kadar –insanlık tarihi boyunca, tüm yabancılaşmaya, fetişizme ve iktidar tasarımlarına rağmen– yaptığımız nesneler üzerinde anlamlı bir insani denetimi genel anlamıyla koruyup sürdürdük. Teknolojik ilerleme, aletlerimizin nasıl çalıştığı konusunda çoğumuzu bilgisiz bırakır: Bir akıllı telefonun içindekileri bile pek azımız tarif edebilir, ama işi gücü bunu bilmek olan birileri her zaman vardır.

Bilgi teknolojisi, şimdiden makine denetiminin yeni biçimlerini yarattı ve bunlara sahip olanlar muazzam bir güç verdi. Bilgi teknolojisi, bilgiye erişim olanağı açısından seçkinler ile geriye kalanlar arasında muazzam bir asimetri yaratır; güç sahiplerinin, bize haber vermeden ya da bilme hakkı tanımadan hayatlarımızı algoritmik kontrol altına almalarına olanak sağlar.

Yapay zekânın gelişile birlikte, kırk bin yıldır alışlagelmiş şeylerin bir adım ötesine geçmek üzereyiz: Çok yakında, bizden daha fazla bilen ve belki denetleme, hatta gözlemlleme olanağı bulamayacağımız özellikleri çabucak geliştirebilen aletler yaratabileceğiz. Şeyleri fetişleştirmeye –markalara ve film yıldızlarına tanrısal nitelikler yüklemeye– eğilimli olduğumuz düşünülürse, bizatihi yapay zekâyı bir tür kült nesnesi olarak görmeye, hatta Sümerlerin Aslan Tanrıça'ya tapınmaları gibi ona tapınmaya baş-

21 Harari, Yuval Noah, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow (Homo Deus: Yarının Kısa Bir Tarihi)*, Londra, 2016, s. 457

lamamız hiç de olanaksız değildir. Koskoca bir kuşak, piyasa kültürünü insanın denetleyicisi olarak yuttu; makine denetimini de aynı kolaylıkla yutmayacağımızı düşündürecek hiçbir şey yoktur.

Marx'ın yabancılaşma teorisi, bu süreci anlamamıza ve önlemimize olanak sağlar. Aynı zamanda, eşitlikçi bir toplum yolunda, Aristoteles'in tahayyül ettiği eksiksiz insana doğru yürümek istiyorsak, geriye doğru değil, teknolojik gelişmeyle ileriye doğru gitmemiz gerektiğini anlamamızı da sağlar. Marx'ın insan doğası teorisi, yapay zekâya ve robot bilimine karşı güçlü bir tepkiye tanık olabileceğimiz bir dönemde, teknolojik yenilenme lehine kaleme alınmış en önemli savunulardan biri olma özelliğini korumaktadır.

Otomasyonun dev boyutlara ulaştığı, insan emeğinin yerini geniş çapta makinelerin ve otomatik süreçlerin aldığı bir dönemin doruk noktasındayken, Marx, korkup geri durmamızı değil, kontrolü ele almamızı söylüyor.

Aynı zorluklarla karşı karşıya kaldığında, insan doğasına dair diğer teorilerin neredeyse tamamı dağılmaktadır. Eğer sadece birer “çalışan hayvan”sak, yüz yıllık bir zaman zarfında çok da fazla çalışma zahmetine girmeyeceğiz. Eğer, çoğu dinin öne sürdüğü gibi, sadece beden ile ruhun bir birleşimiysek, o zaman ruhun insaniliğini savunmak için, teknolojik ilerlemeyi geciktirmek mantıklı olacaktır.

Onlarca yıldan beri piyasayı fetişleştirdiği için zaten zayıf düşen liberal bireycilik, pek de şu soruya yanıt verebilecek donanıma sahip değildir: “Makineler de kişilikler, duygular ve benlikler geliştirebilecek duruma gelince, insanların makinelerden üstün olduğunu neye dayanarak iddia ederiz?” Sonuç olarak, bilgisayarları denetleme hakkımızı zaten kaybetmiş olduğumuzu öne süren liste başı yazarlarla karşılaşmak hiç de şaşırtıcı değildir.

Marx'ın insan doğası teorisini, teknoloji yoluyla özgürleşme projesi olarak inşa etmek için, şu soruyu ortaya atmamız gerekecek: “Marx nerede yanıldı?” Yanıt: Birçok şeyde.

MARKSİZMDEN GERİYE NE KALDI?

Nasıl ki biyoloji bilimi Darwin’le durmadıysa, Marksizm de Marx’la durmadı. Marksizm geçen yüz yıllık sürede tarihle ve kültürle ilgili paha biçilemez içgörüler ortaya koymakla birlikte, ne yazık ki, siyasal baskıyı, çılgınca ekonomik risk almayı, işkenceyi, insanlık dışı toplum mühendisliğini, hatta karşıdevrimi haklı gösteren korkunç gerekçeler de üretmiştir. Daha kötüsü, bu gerekçelerin birçoğu, 21. yüzyıl başındaki sol hareketler arasında yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır: Esad yanlısı troller ile Putin savunucuları arasında ve Sovyetler Birliği’nin çökmesinden her zaman gizli gizli üzüntü duymuş olan köktenci Avrupa solunun eski kesimleri arasında.

Yararlı olanla olmayanı birbirinden ayırmak için, Marx’ın insan doğası teorisinin ötesindeki kilit önermelerinin bir listesiyle başlayalım.

Birincisi, Marx, dünyanın gerçek, maddi ve duyularımızın dışında var olduğunu kabul ediyordu. Bunu nasıl bildiğimiz sorusu, Marx’a göre, zihin ile maddenin ilişkisini edilgin değil, etkin şekilde tarif ederek çözülür. Marx, “Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumlamışlardır; aslolan onu değiştirmektir,”¹ diye yazdığında, sadece akademisyenlerin kampüsten daha sık çıkmaları gerektiğini kastetmiyordu. Yal-

1 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.htm>

nızca çevremizdeki dünyayı dönüştürme eylemi sayesinde onu gerçekten anlayabileceğimizi ifade ediyordu.

Marx, iflah olmaz ütopyacılığımızın –ister din, isterse toplumsal mücadeleler biçiminde olsun– rasyonel olduğunu söyler bize. Sınıfsız bir topluma ulaşmak “alnımızda yazılı” değildir – satranç tahtasındaki taşlar gibi bizi oraya buraya süren tanrılar yoktur– ancak eğer “amaç” sözcüğünü “işlev” anlamında kullanırsak, o zaman insanlığın amacı, kendi özgürlüğünü başarmaktır. Aristoteles buna *telos* [erek] diyordu ve klasik dünyanın sahip olduğundan daha gelişmiş bir bilimsel zemine oturtulduğunda, Marksist insan doğası teorisi apaçık teleolojiktir.

Komünler kurarak ve ellerindeki malı mülkü paylaşarak komünizmi başarabileceğini düşünen ütopyacı hiziplerin kuşattığı Marx, geleceğin toplumuna giden yolun aslında kapitalizmden geçtiğinde ısrarcıydı. Kapitalizm, üretkenlikte devrim yapmak ve sabit hiyerarşik yapıları sürekli yerle bir etmek zorunda olan ilk iktisadi sistemdir. Bu, diyordu Marx, kapitalizmi daha iyi bir şeyle değiştirmek için gerekli koşulları yaratır. Kapitalizm, sınıflı toplumun en son ve en şiddetli biçimi olduğu için, Marx’ın varsayımına göre, bir kez ondan kurtulunca, tüm sınıfsal hiyerarşi ve eşitsizlik biçimleri de onunla birlikte yok olup gitmelidir.

Toplum sırf bireylerden oluşan bir yığın değildir. Bütün önceki toplumların tarihi, der Marx, sınıf mücadelelerinin tarihidir. 1789’da Fransız burjuvazisinin aristokrasiyi devirmesinde olduğu gibi, mücadele bazen bir sınıfın diğerine karşı zafer kazanmasına yol açar ve yeni bir sömürü biçimi başlar. Bazen de, der Marx, sadece yıkımla sonuçlanır –Doğu’dan gelen kabilelerin istilaları ve uygulanan köleci sisteminin verimsizliği nedeniyle yıkılan Roma İmparatorluğu bunun örneğidir.

Ama Marx şunu da anlamıştır ki, sınıf mücadeleleri, dinsel veya mitolojik inançlar benzeri ideolojilerden yararlanılarak yürütülür; bunlar, tarihsel olayların ekonomi ve siyasi iktidar tarafından harekete geçirildiği gerçeğini maskeleyebilirler. Örneğin,

“Conquistadore”lar, yani Amerika fatihleri, kendi aralarında konuşurken, Tanrı’dan yetki almış İspanya kralı adına, yerli halkı Hristiyanlığa döndürmek için Meksika’ya gittiklerini söylüyorlardı. Gerçekte yerli halkı öldürecek, altınlarını çalacak ve süreç içerisinde Avrupa’da tüccar kapitalizminin yükselmesine güç katacaklardı.

Kapitalizm, diyordu Marx, son ve en ileri sınıflı toplum biçimidir. Ancak insanlığı –en başta da çoğunluğu oluşturan işçi sınıfını– azami yabancılaşma noktasına getirir. Önceki tüm ezilen sınıflardan farklı olarak, diyordu Marx, işçi sınıfı hiçbir şeye sahip değildir. Eğer bir toprak sahibinin maddi çıkarı toprak kirası (rant), bir fabrika sahibinin maddi çıkarı da kâr ise, bir işçinin gerçek maddi çıkarı da bunların ikisini birden devirmektir: Özel mülkiyete son vermek ve yerine, ortak mülkiyete dayalı bir rejim kurmaktır.

Marx, sosyalist bir hükümetin ilk başta alacağı önlemleri “proletarya diktatörlüğü” olarak adlandırdı. Bununla kastettiği, eski Roma’daki *dictatura*’da olduğu gibi, işçi sınıfının, eğer iktidarı ele geçirirse, zenginlerin ve güçlülerin direnişini kırmak için geçici sıkıyönetim ilan etmesi gerekeceğiydi.² Marx, bu varsayımı ortaya atarken, yaşadığı dönem boyunca, işçilerin demokratik yolla bir şeyler elde etmeye ya da demokratik ayaklanmaları toplumsal reforma çevirmeye yönelik her girişiminin, burjuvazi tarafından işçilerin katledilmesiyle sonuçlandığı gerçeğini temel alıyordu.

Peki, işçi sınıfı nasıl devrimci hale gelebilirdi? 1843 Paris’indeki ilk günlerinden kırk yıl sonra Londra’daki ölümüne dek, Marx, kendini radikalleşmiş işçilerin hep yanında konumlandırdı, onların içinde bulundukları koşullar hakkında yazdı, düşüncelerini dinleyip tavsiyelerde bulundu; bu sırada genelde bol bol alkol de alıyordu. Emekçi halk kitlesi eğitimsizlik kapanına

2 <https://www.marxists.org/subject/marxmyths/hal-draper/article2.htm>

sıkışmışken, içlerinden bazılarının, kendilerine –gerek patronlar, aristokratlar ve din adamları tarafından bilinçli olarak, gerekse çalıştıkları fabrikalardaki iktidar ilişkileri aracılığıyla bilinçaltı olarak– dayatılan ideolojileri kırabildiklerini biliyordu.

Nasıl ki genelde insanlar dünyayla etkileşim kurarak bilgi ediniyorsa, işçi sınıfı da ortak mücadeleye katılarak kafasındaki ideolojik sis bulutunu dağıtır. Marx, buna, “insanların kitlesel ölçekte değişim geçirmesi” diyordu ve bunun ancak bir devrim sırasında meydana gelebileceğine inanıyordu.

Bununla birlikte, teorik olarak, işçi sınıfının tarihî misyonunu kafasındaki şeyden bağımsız olarak başarabileceğine inanıyordu. Şöyle yazmıştı: “Bu, falanca ya da filanca proleterin, hatta tüm proletaryanın neyi kendi amacı saydığıyla ilgili bir sorun değildir. Proletaryanın ne olduğuyla ve bu kimliği ya da varlığı uyarınca, tarihsel açıdan ne yapmak zorunda olduğuyla ilgili bir sorundur.”³

Marx’ın devrim sürecine ilişkin anlayışını bir olay değiştirdi: 1871 Paris Komünü. Bu olağanüstü ayaklanma sırasında, Fransız ordusu kenti terk ettikten sonra, işçi sınıfı, resmî “komün”den ya da kent konseyinden tutun, devrimci meclislere, kulüplere, kadın gruplarına, sendikalara ve kooperatiflere varıncaya kadar birçok düzeyde denetimi ele aldı. Komün birçok bakımdan bir yarı-devlettir ve Marx buna tanık olduktan sonra (ayaklanma sırasında sempatizan eylemcilerle sürekli irtibat halindeydi), işçi sınıfının, iktidara geldiği zaman, halkın tepesinde dikilen devlet bürokrasisini ve parlamenter kurumları lağvedip dağıtması, onun yerine “aşağıdan” yönetim kurması gerekeceğine ikna oldu.

Marx, *Kapital*’de, işçilerin işverenleri tarafından, ürettikleri ürünün değerinin üzerinde fazladan çalışmaya zorlanarak ve bu fazlanın gasp edilmesiyle nasıl sömürüldüklerini gösterir.

3 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/holy-family/ch04.htm>

Marx'a göre bu, günümüzde işletmelerin "katma değer" dedikleri şeyin tek kaynağıdır. Kapitalizm uzun süre ayakta kalabilir ve kendini yenileyebilir, diyordu Marx, çünkü büyüme ve üretkenlik, kapitalisti ödüllendirdiği gibi işçiyi de ödüllendirir.

Ancak birikim süreci –yatırım, kâr etme, bunu tutup yığma ya da yeni makineler, beceriler, ürünler için yeniden yatırma– kendiliğinden çöküşlere neden olur: arzın talebi aştığı ticaret krizleri biçiminde; kredilerin suyunu çektiği bankacılık krizleri biçiminde; tüketim ekonomisi ile ağır sanayi arasındaki uyumsuzluklar biçiminde; son olarak da önceki yeniliklerin uzun vadede eskiyip tükenmesi ve bunun kâr oranını düşürücü baskı yapması biçiminde.

Sermayenin yaptığı her şey, çalışmanın yerine makineleri koymak üzere tasarlandığı için, der Marx, sürekli olarak yeni talep yaratması gerekir: Değeri daha yüksek yeni ürünler sunması ve bunları üreten işçilere daha yüksek ücretler vermesi gerekir ki, nüfus, talebi canlı tutacak harcama gücüne sahip olsun.

Marx, *Makine Üzerine Fragmanlar* adıyla bilinen bir defterinde, bütün teknolojinin "toplumsal bilgi"ye dayandığı –yani, basit makineleri çalıştıran insanlardan çok, müşterek biçimde anlaşılan tekniklere, tanımlara, yönergelere, iş akışı şemalarına vb. dayandığı– noktaya kadar geliştseydik, teknoloji ile toplumsal yapıların kapitalizm bünyesindeki bu çatışmasının nasıl cereyan edebileceğini zihninde canlandırıyor. Bilgi toplumsal olunca, diyordu Marx, üretim özel bir şekilde denetlenemez. Marx, toplumsal bilgiyi genel bir bilgi deposunda –bir "genel zekâ" da kapsayıp cisimleştirmeyi başarabilirsek, bunun kapitalizmi havaya uçuracağını söylüyordu.

Öyleyse, Marx'a göre, özgürlüğün hem bir maddi hem de bir bilgi boyutu vardır. Marx, komünizmi tanımlarken, "ortak mülkiyete tabi üretim araçlarıyla çalışan ve emek güçlerinin birçok farklı biçimini, tamamen öz bilinçli bir şekilde, tek bir toplumsal

emek gücü olarak harcayan özgür insanlar” diyor.⁴ Teknolojik ilerleme sayesinde serbest kalmasını sağladığımız güçler, “bizim haberimiz olmadan” çalışmayı bırakır: Denetimi biz ele alırız.

Marx tümüyle bundan ibaret değildir –ama onun düşüncesinin özü budur.⁵ Marx’ın bu düşünceleri geliştirmesinden beri öğrendiğimiz her şeyi kullanarak şimdi bunları sorgulamak istiyorum. Tabii burada, piyasaların en akla uygun nihai biçim olduğuna veya insanlar arasındaki güç eşitsizliklerinin doğal olduğuna ya da Marx’ın hizmetçisini gebe bıraktığı için aşağılık bir adam olduğuna inananlardan işittiğimiz o alışılmış saldırılarla ilgilenmiyorum. Benim ilgilendiğim konu, bugün yüz yüze olduğumuz sorunlar çevresinde Marx’ın Marksist bir eleştirisi-dir: kadınların ezilmesi, iklim değişikliği, karmaşıklığın nasıl anlaşılacağı, kıtlığın nasıl ortadan kaldırılacağı, düşünen makineler üzerinde insan denetiminin küresel bir etik çerçevesinde nasıl kurulacağı.

Klasik Marksizmin göze çarpan eksiklikleri, kadınların ezilmesiyle ve kapitalizmin sürdürülmesine katkı sunan aile içi emekle ilgili açıklamalarında. Marx, kadınların ezilmesi ve sömürülmesinin, tüm sınıflı toplumlardaki iktidar yapıları açısından asli nitelik taşıdığını anlamıştı. Ama kadınların sömürülmesinin tüm sistemi nasıl desteklediğine ilişkin yaptığı açıklama yetersiz ve bu yüzden de yanlış.

Marx’ın dediğine göre, bir işçinin ücretinin değeri, fabrika kapısında bir emekçi olarak kendisini sunması için gereken tüm girdileri yansıtır: ticaret sektöründe yapılan tüm fırın işlerini ve tüm ekmeği, ev dışında yapılan tüm terzilik ve eğitim işlerini

4 Marx, Karl, *Kapital*, C. 1, s. 171-2

5 Ayrıca bu, “Marx ve Engels” de değildir... Friedrich Engels, Marx’ın çalışma arkadaşıydı, ama ilk başta komünizme yönelik farklı bir yol tutturdu ve Marx’ın ölümünden sonra –bugün uzmanların kanısına göre– kendisinin ilk baştaki düşüncelerinden bazılarını da katarak Marksizmin resmi sürümünü inşa etti. –P. Mason

kapsar. Ancak Marx, kadınların bızatıhi evin içinde yaptıkları bütün o dikiş, yamama, yemek pişirme, yıkama ve  ocuk yetiştirme işlerini hiçbir zaman hesaba katmadı.

Ataerkil işci sınıfı ailesini –vasıflı erkek işcinin çalışmaya gittiği, karısının ve hane halkının ise onun ücretiyle geçindiği aileyi– mahkûm olunan bir kurum olarak gördü. Kapitalizmin tüm kadınları ve çocukları işe koşacağını farz etmek mantıklıydı, zira kapitalistler sürekli bunu istediklerini söylüyorlardı: ev işlerine pek az zaman kalacak şekilde kadınların ve çocukların uzun saatler boyunca  alışmaları.

Dolayısıyla Marx, kadınların evde harcadıkları ödenmemiş emeğin ve  ocuk doğurup yetiştiren anneler olarak üstlendikleri işlevin, seçkinlerin servetine ve gücüne nasıl katkı yaptığına pek az dikkat gösterdi. Kısacası, yeniden üretim emeğinin, kapitalizm için hayati öneme sahip özgül bir sömürü biçimi olduğunu kavrayamadı.

1960’lı yıllarda bir kadın kuşağı, uğradıkları baskının sonunu getirmesi için komünizmi beklemek yerine, doğrudan doğruya kurtuluş için kavgaya girişme kararı verdi. Marksist feminizmde kilit öneme sahip bir düşünür olan Silvia Federici, yeni stratejiyi, kitlesel çapta “ alışmanın reddi” olarak tanımlar. Federici, aile değerlerinin parçalanmasını irdelerken şöyle yazar: “Doğum oranının düşmesi ve boşanmaların artması, kapitalist çalışma disiplinine karşı direniş örnekleri olarak okunabilir. Kişisel olan, siyasal olup çıktı; sermayenin ve devletin, hayatlarımızı ve  rememizi yatak odasına kapattığı anlaşıldı.”⁶

Sonuc olarak, der Federici, neoliberalizm, yeniden üretim emeğinin, k r etme sürecini destekleme tarzını değiştirmek zorunda kaldı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, kadınları işgücüne katılmaya özendiren ülkeler, devlet eliyle  ocuk bakımı ve yaşlı bakımı hizmetleri vererek, halk çamaşırhaneleri kurarak ve aile-

6 <https://endofcapitalism.com/2013/05/29/a-feminist-critique-of-marx-by-silvia-federici>

lere sosyal yardımlar ödeyerek bunu sağlamaya çalıştı. Neoliberalizm ise 1970'lerin sonunda başlayarak, yeniden üretim emeğini özelleştirdi ve ticarileştirdi.

Doris Day zamanında, işçi sınıfı ailesi, ödenmemiş ev içi emek sayesinde, eve ekmek getiren erkeğin üretildiği bir makine haline gelmişti. Şimdi ise artık geniş çaplı olarak sunulan ticari hizmetlerin tüketicisi olacaktı. Kadınların kitlesel olarak ücretli işgücüne katılmaları sağlandı –ama kültür ve gelenek gereği, hâlâ ek olarak ücretsiz ev işi yapmaları, en başta da çocukları ilk yaşlarında yetiştirmeleri gerekiyordu.

Bu durum, daha yüksek ücreti, iş kıdemini, önünde gelenle düşüp kalkmayı ama aynısını bir kadın yapınca onu damgalamayı, aile içi şiddet uygulamayı ve kadınların bedenlerine istemedikleri şeyler yapmayı erkeklerin “hakkı” sayan anlayış üzerinde kavgayı şiddetlendirdi.

Neoliberalizm altında yaşamın nasıl “performansa dayalı” bir hal aldığını yukarıda anlattım: Piyasa etkileşimlerinin gerektirdiği âdet ve alışkanlıklara uyarsan hayatta kalırsın. Serbest piyasa performansı anlamsızlaştıkça, bu performansa dayalı olma durumunun, derine yerleşmiş bir kadın nefretinin özel ve çevrimiçi alanlarda varlık göstermesine nasıl olanak sağladığını anlamaya başlıyoruz. “Mecralar”da kadın düşmanı safralar kusan ezik kişilerden çoğunun, çalışanlarından rutin olarak eşit fırsatları desteklediğini ve cinsiyetçiliği reddettiğini doğrulamasını isteyen şirketlerde çalışan kişiler olduğuna bahse girebilirsiniz.

Yirmi birinci yüzyıldaki kadın düşmanlığı, çok eski bir temanın yeni bir tekrarı olmakla birlikte, yine de içerdiği teknolojik ve durumsal yeniliğin farkında olmamız gerekir. İlk kez, seçkin bir zümre alternatif bir modeli devreye sokmadan, bir kapitalizm modeli çökmektedir; ilk kez, on milyonlarca kadın ekonomik, cinsel ve davranışsal olarak özgürlük yaşamaktayken bir kapitalizm modeli çökmektedir. Bu, tehlikeli bir andır –ve

otoriter sağıın kadın nefretini yaygınlaştırmasına karşı direnmek için, Marx'ın teorisinden ve o teorinin esin verdiği geleneksel taktiklerden çok daha fazlasına ihtiyacımız var.

Hem Marksizm hem de feminizm, biyolojik iddialar barındırır. Marx'ın insan doğası teorisi, cinsiyete özgü değildir: Hepimizi belirleyen, yaratıcı, amaç odaklı çalışma olduğunu ve bir kez kıtlığın üstesinden geldiğimizde, iktidar hiyerarşilerinin tüm biçimleriyle ortadan kalkacağını söyler. Feminizm ise hem erkek iktidarının hem de kadının ezilmişliğinin biyolojik olarak belirlenebildiğini söyler: Ayrı dinamiklere sahip paralel bir mücadele olmalıdır ve bu, Marx'ın komünizm dediği şey başarıldıktan sonra da devam ettirilmelidir.

Her kapitalizm biçiminin, her işçi devletinin ve her ilerici hareketin kadınlar üzerindeki baskıyı yeniden ürettiği düşünüldüğünde, eldeki kanıtlar Marx'ı değil, Federici gibi düşünürleri desteklemektedir.

Marx'taki ikinci büyük tutarsızlık, işçi sınıfıyla ve tarihteki rolüyle ilgilidir. İşçiler bazen kapitalizmi bilinçli olarak devirecek eylemi ortaya koymaya yazgılıdır; bazen de kapitalizmin bilinçsiz mezar kazıcısıdır.

Marx'ın işçi sınıfı hakkında yaptığı belirleyici yanlış, bu sınıfın tarihî rolünü tanımlamak için kullandığı Almanca sözcükten çıkarılabilir: Taşıyıcı anlamına gelen "*träger*" sözcüğü. Marx'a göre, işçi sınıfı, özel mülkiyete saldırmayı ve sınıfsal tahakkümü yok etmeyi içeren zımnî bir gereksinimin taşıyıcısı, aynı zamanda da kapitalizmin yazgısının taşıyıcısıydı: onun mezar kazıcısıydı.

Sanayi işçi sınıfının bütün bir tarihi boyunca, bunun yanlış olduğu ortaya çıktı. Geçen 200 yıl süresince demokrasi, toplumsal ilerleme, enternasyonalizm ve kadın hakları için verilen kavgada işçi hareketi en kahraman ve en tutarlı güç ol-

muştur. Ancak işçi sınıfının çoğunluğu, hiçbir aşamada, özel mülkiyeti kaldırmaya yönelik bir projeye tutarlı ve etkili destek vermemiştir.

İşçiler, özel mülkiyetin panzehrini somutlaştırmak (ya da “taşımak”) yerine, gerçekte kapitalizm bünyesinde bir sınıf olarak kendi çıkarlarını somutlaştırdılar: Daha yüksek ücretler, eşit haklar ve daha yüksek toplumsal refah talep ettiler. Mücadeleleri bunun ötesine –sıklıkla olduğu gibi– geçince, genelde iktidar yerine denetime, en başta da işteki denetime ve özerk bir kültürel yaşam sürme hakkına razı oldular.

İşçilerin çoğunluk denilebilecek bir kısmı, ancak diktatör-lükler, kaos, ülkelerin askerî yenilgisi ya da faşizm nedeniyle bıçak kemiğe dayandığı zaman –1871’de Paris’te, 1917’de Rusya’da, 1919’da Bavyera’da ve Macaristan’da ya da 1936’da İspanya’da olduğu gibi– devrimi seçti. O zaman bile, bir sınıf olarak; siyasal iktidarı elinde tutamadığını, devrimin kendi içinden ayrıcalıklı grupların iktidarı hızla gasp etmesini önleyemediğini daima gösterdi. Hem Rus hem de Çin devrimlerinde, bürokrasi bir kez kontrolü ele geçirdiğinde, işçi sınıfı, aslen istemiş olduğu şeyin bir çeşidine –üretim üzerinde bir miktar kontrole– ve istememiş olduğu bir şeye –köylülük karşısında ayrıcalıklı bir konuma– razı oldu.

Bugün gezegen üzerindeki yetişkinlerin yarısından çoğu ücretli çalışmasına karşın, eski işçi sınıfının kültürü ve dayanışması erozyona uğramıştır. Çin ve Latin Amerika gibi yeni sanayi merkezlerinde bunun canlanacağını düşlemiş olanlar ancak kısmen haklı çıktılar. *Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek* adlı kitabımda belirttiğim gibi, bu yeni işçiler arasında sınıf mücadeleleri ve öz-örgütlenme yaygındır, ancak –köydeki ağlar, mafya bağlantıları ve milliyetçi yanılsamalar gibi köy yaşamının kültürel kalıntılarıyla çoğu kez birleşmiş bir şekilde– neoliberal kimlik ve ağ bağlantılı bireycilik de öyledir. Sonuç olarak, modern, küresel işçi sınıfı artık 20. yüzyılın klasik proletaryası gibi

düşünmüyor ya da davranmıyor –sınıf mücadelesine ne kadar maruz kalınırsa kalınsın, bunun bir çaresi yoktur.⁷

Marx'ın niçin yanlış olduğunu anlayabiliriz. Hiçbir şeyi olmayan ve kapitalizme, Kiliseye, hatta geleneksel ailevi yapılara derinlemesine yabancılaşmış işçi sınıfından kişiler her yanını sarmıştı. İşçi sınıfı militanları, önlerindeki tek seçeneğin, özel mülkiyeti kaldırmak, böylece onun kendilerini mahkûm eden taleplerinden kurtulmak olduğu kanısındaydılar. Marx, onlarda, Hegel'in tarih kuramına mükemmel bir biçimde uyan bir toplumsal güç buldu. Kapitalizmin yaşayan çelişkisi, ete kemiğe bürünmüş inkârı, yeni toplumun taşıyıcısı işte buradaydı. Onun tarihi hedefi, on bin yıllık toplumsal hiyerarşiyi devirmektir.

Gerçekçilik ağır basınca, 20. yüzyıl solunun her iki yarısı da, işlerin öngörüldüğü gibi gitmediğinin üstü örtülü bir kabulü tarafından şekillendirildi. Leninizm, işçi sınıfının kendi başına ancak “sendikal bilinç” kazanabileceği düşüncesini temel alıyordu. Devrimi tetiklemek için, aydınların ve eğitimli işçilerin seçkin bir kesiminin oluşturduğu hiyerarşik bir partiye ihtiyaç vardı. Mao daha da ileriye giderek –1920’lerde Şangay’da ve Guangdong’da kitlesel devrimci ayaklanmalar çıkaran ama yenilgiye uğrayan– kentsel işçi sınıfının yaşadığı tecrübelerden hareketle, gerçek devrimci sınıfın köylüler olduğunu öne sürdü.

Bu sırada, solun sosyal demokrat kanadı, işçi sınıfı henüz olgunlaşmadığı, kültürden ve eğitimden yoksun olduğu için, uzun bir parlamenter faaliyet döneminin gerekli olduğu yargısına vardı –ve Leninizmin ayna görüntüsünde, onlar da, buna orta sınıftan profesyonel siyasetçilerin, avukatların ve aydınların önderlik etmesi gerektiğinde ısrarcı oldular.

Gerçekte, siyasal bilince sahip işçilerin çoğu, hem Lenin’e hem de reformist ılımlı kesime defalarca karşı çıktı. Daha yüksek ücretler ve sendika için çok daha fazla mücadele verirken,

7 Mason, Paul, *Live Working or Die Fighting (Çalışarak Yaşamak ya da Savaşarak Ölmek)*, Yordam Kitap, 2014), Londra, 2007

sosyalist devrim için bunu pek az yaptılar. İşçi sınıfı tarihinin tekrar tekrar karşılaşılan ana izleği, kapitalizm içinde denetim ve özgürlüğün sağlanabildiği adacıklar yaratılmasıdır. Leninistlerin, Maoistlerin ve ılımlı sosyal demokratların üzerinde anlaştıkları bir nokta, bu tür özdenetim adacıklarının hedef saptırıcı olduğuydu.

Yine kendi önderlerinin Marksizmine aykırı olarak, işçi sınıfının yaptığı ikinci bir ilginç şey, alternatif bir ahlak yaratmasıydı.

Marx'ın kapitalist sömürü eleştirisi, ahlaki içerik yüklü güzel sözlerle doludur. Ama kendisi, sol bir ahlak felsefesi fikrini reddetmiştir. Her ne zaman “ahlak felsefesi” sözünü işitse, yüksek perdeden kahkaha atma huyunun olduğu söylenir. Keza 19. yüzyıl sosyalistlerinin çoğu, hem Kilisenin yaydığı türden ahlakçılığı hem de işçilere durmaksızın daha iyi bir şeyler için çabalamak yerine kendi paylarına düşeni kabullenmelerini öğütleyen liberal hayırseverlerin vaaz ettiği ahlakçılığı hor görmüştür.

Marksizm, Kant gibi Aydınlanma düşünürlerinin, insanlığın toplumsal evriminden bağımsız olarak var olan ezeli bir ahlak keşfettikleri yönündeki iddialarına karşı felsefi bir isyandır. Bir kadın, diye sorar Marx, yoksulluğu nedeniyle fabrika sahibine cinselliğini satmak zorunda kaldığında, kimin ahlakını takip eder? Amerikan köleci rejiminin koyu Hristiyanları, kendileri gibi insanları ölümüne kamçılarken kimin ahlakını takip ederler? Marx'ın kanısına göre, tüm ahlak sistemleri, bunları üretmiş olan sınıfsal hiyerarşilerin birer yansımasıdır.⁸

Öyleyse, Marksizmin bir ahlak ya da etik kurallar bütünü üretememesi, sürekli bunu yapmaya çalışmış olan işçi sınıfının eylemleriyle keskin bir çelişki içindedir. Gerçekte, bütün o “kendisi için” sınıf olma süreci –Marx’a göre, işçi sınıfının sosyalizme ulaşmak için yapması gereken şey– pratikte tam da amaçlar

8 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/ch07.htm>

ile araçlar arasında Aristoteles'in ima ettiği türden ilişkiye dayanan bir ahlak projesiydi.

İşçi sınıfı ahlakı, ara sıra ikiyüzlü ve her zaman ataerkil olmasına rağmen, “amaç araçları meşru kılar” dan daha fazlasının olması gerektiğini anlıyordu.

Emek hareketi kültürünün güçlü olduğu zamanlarda, iyi yaşama katkıda bulunan tüm edimlerin erdemli sayıldığı ve örnek bir yaşam sürmenin, dayanışma, cömertlik, özveri yeteneği gibi erdemlere sahip olmanın bizzatıhi “amaç” (ister bir grevi kazanmak, ister bir hükümeti devirmek olsun) kadar önemli olduğu bir topluluk inşa etmeye dönük bilinçli çabalar gösterildi. İşçiler birbirlerine diyorlardı ki, kapitalizm içinde ayakta kalmak, kendimizi eğitmek ve işyerindeki denetimimizi genişletmek istediğimiz için, işte böyle davranmalıyız.

Richard Llewellyn'in 20 yüzyıl başında Galli madenciler arasında geçen duygusal ama hayli gerçekçi romanı *Vadim O Kadar Yeşildi Ki*,⁹ ahlakı kusursuz şekilde yakalar. Romanda ateş soluyan bir evanjelik vaiz vardır, polis kuvveti vardır, ama madencilerin izledikleri ahlak kuralları bağımsız, karmaşık ve yazıya dökülmemiştir, her zaman emekçi bir topluluk olarak onları bir arada tutacak ve birbirleriyle yarışmalarını önleyecek şekilde tasarlanmıştır.

“Kendilerine ait bir ahlak sistemini ortaya koymayı reddettikleri için,” diye yakınmıştı bir keresinde Alasdair MacIntyre, “Marksistler ne zaman etik bir ikilemle yüz yüze gelseler, ya Yararcı ya da Kantçı oldular.” Troçki'nin 1938'de *Onların Ahlakı ve Bizim Ahlakımız* adlı makalesinde yaptığı gibi, ya “amaç, araçları meşru kılar”¹⁰ dediler ya da çoğunlukla Hristiyanlığa ait emirlerin soluk birer yansıması olan “sonsuz” ahlak ilkeleri ilan ettiler.

9 *Vadim O Kadar Yeşildi Ki*, çev. Gani Yener, Yordam Edebiyat, 2019

10 <https://www.marxists.org/archive/trotsky/1938/morals/morals.htm>

Eğer böyleyse, erdem etiğinin gerçek uygulayıcıları işçi sınıfının mensuplarıydı. Belli bir topluluk içerisinde, kendi yazgısına dair bir anlayış temelinde yeni davranış kuralları ve doğru/yanlış kategorileri geliştiren onlardı.

Ama 1960'lardan itibaren Marksistler, işçi sınıfı kültürünün gerilemesi ve ufalanması sorunuyla yüzleşmeye başladığında, bunu, umutsuzluklarını dile getirerek yaptılar. "Kültürel Marksistler" den biri olan ve alternatif sağın bugün enikonu kafa taktığı Herbert Marcuse, sanayi proletaryasının tek boyutlu bir hal aldığı, tüketimciliğe ve rastgele cinsel ilişkilere teslim olduğu, gelecek için mücadele etme rolünün ezilen gruplara –kadınlara, azınlıklara ve sömürge ülkelerde emperyalizme direnen halklara– düştüğü kanısındaydı.

1980'lerde yazan Fransız Marksist André Gorz daha da ileriye gitti. Ortada Marx'ın Hegel yorumunu model alan tarihsel rolü yerine getirecek bir "taşıyıcı" olmayınca, komünizm de sadece diğer ütopyalar gibi bir ütopya haline geliyordu. Ama, diyordu Gorz, tarihsel kaçınılmazlığın o rahatlatıcı battaniyesine sarılmadan, yine de kavgayı sürdürmeliyiz.¹¹

Ben duruma farklı bakıyorum. Sanayi proletaryasını dağıtıp mahveden neoliberal kapitalizm, kendi mezar kazıcısını yeni bir biçimde tekrar canlandırdı: ağ bağlantılı birey. Ağ bağlantılı birey, büyükbabamın kuşağından kömür madencileriyle kıyaslandığında, gelecekteki özgürleşmiş insanlığın ayırıcı özelliklerini çok daha açık seçik olarak "taşıyor". Ağ bağlantılı bireyler, eğer kapitalizmi devirirlerse, tarihsel güçlerin bilinçsiz kuklaları olarak değil, bilinçli bir biçimde ve adım adım bunu yapacaklar. Ve aşağıdaki nedenlere dayanarak söylüyorum ki, bunu yapmak için ortak çıkarları vardır.

Birincisi, bilgi teknolojisi, kıtlık, planlama, karneyle dağıtım ve merkezî denetim aşamalarını atlayarak, kapitalizm bünye-

11 Gorz, André, *Critique of Economic Reason (İktisadi Aklın Eleştirisi)*, Londra, 1989, s. 8

sinde bolluk ve özdenetim adacıkları inşa etme fırsatı yaratıyor. Yirmi birinci yüzyılın başında, ben dahil pek çok solcu düşünür eşzamanlı olarak aynı düşünceye ulaştı: Bilgi teknolojisi, fiyat mekanizmasını çökerterek ve hızlı otomasyonu mümkün kılarak, sınıfsız, işbirliğine dayalı ve tam otomasyonlu bir toplum amacını doğrudan doğruya hedef alma olanağı sağlıyor. Dolayısıyla, ağ bağlantılı bireyin ulaşılabilir bir amacı vardır.

İkincisi, ağ bağlantılı bireyin direnmek için varoluşsal bir nedeni vardır. Neoliberalizmin krizi, eğer seçkinlerin ötesinde herkesin yaşamına piyasa ilişkilerini daha da zorlayarak sokmaya başlarsa çözülebilir: bedensel varoluşumuzu denetimle istila ederek, yaşamlarımızı ticarileştirerek, her hareketimiz hakkın-da veri toplayarak, davranışlarımızı algoritma yoluyla uyarıp denetleyerek, şu anda işbirliğiyle çalıştığımız alanlara rekabeti zorla sokarak. Eğer 21. yüzyılda kapitalizm ayakta kalırsa, çoğunluğumuzu, Foucault'nun gözlemlediği türden nitelikler sergilemeye zorlayarak bunu yapacaktır: "fazlasıyla yönetilebilir" durumda kalmak ve "benliğin girişimcileri" olarak birbirimizle kıran kırana rekabet etmek.

Üçüncüsü, ağ bağlantılı birey, sanayi işçisinden çok daha karmaşık bir tarzda kapitalizm çarkının bir dişlisidir. Ağ bağlantılı bireyler, eskiden olduğu gibi ücret karşılığında emeklerini değiş tokuş ederler. Ancak ek olarak, finans sistemini sürdüren tek şey, onların ödünç aldıkları ve tasarruf ettikleridir. Üstüne üstlük, bu bireyler gitgide daha çok "üreten tüketici" [*prosumer*] olurlar –bunların tüketim edimleri, markalar yaratır; bilgi seçme ve paylaşma edimleri, Google'ın, Amazon'un, Alibaba'nın vb. piyasa değerlemelerinin dayandığı geniş veri yığınlarını oluşturur. Kapitalizm, İtalyan Marksist Mario Tronti'nin dediği gibi, bir sosyal fabrika olup çıkmıştır. Hem iş başı hem de iş dışı faaliyetlerimizden kapitalistin banka hesabına oluk oluk kâr akar.¹²

12 <https://operaismoinenglish.files.wordpress.com/2013/06/factory-and-society.pdf>

Sonuç olarak, neoliberalizmin normlarını, rutinlerini ve performans dayalı kültürünü reddedecek olsaydık, büyük dert çıkarabilirdik. Klasik Marksistlerin 1960’larda salt “kültürel” olarak değerlendirdiği direniş biçimleri –örneğin tüketici boykotu, markaya zarar verme kampanyası ya da kooperatifler kurmak– bugün ekonomik, maddi ve sistemik olarak kapitalizme zarar verebilir.

Son olarak, neoliberalizm birbiriyle çekişen iktidar bloklarına bölünüp daha aşırı otoritercilik biçimlerini ve alternatif sağın yükselişini tetikledikçe, şu anda sınırlı biçimde dışa vurabildiğimiz tüm özgürlükler de saldırıya uğrayacak. Geleceğe ilişkin bir görüş edinmek istiyorsanız, Orwell’in sözleriyle, kleptokrat bir başkan için çalışan, adresini internette yeni yayınladıkları bir kadın gazeteciyi tecavüzle tehdit eden bir troller ve bot hesaplar ordusunu zihninizde canlandırın.

Var olan kanıtlar karşısında, Marksist proletarya teorisine sarılmak, Marksizmin ruhuna aykırı düşer. Ama eğer ben haklıysam ve tarihteki bir sonraki büyük değişikliğin etkin öznesi ağ bağlantılı bireyse, o zaman asıl görevimiz, dedelerimizin sanayi fabrikasında yapmış olduklarını bizim de “toplumsal fabrika”da yapmamızdır: birbirimizi bulmak ve eyleme geçmek. Bunu yaparken, halka özgü kolektif bir ahlak pratiğini canlandırmak, bugün karşı karşıya olduğumuz en önemli ödevlerden biridir.

1859’da Marx, üretim tarzlarının nasıl yükseldiği ve çöktüğü konusunda genel bir kuramı ana çizgileriyle ortaya koydu. İktisadi yapı, teknolojik ilerlemeyi desteklediği sürece ayakta kalır. İlerleme için bir “ayak bağı” haline geldiği zaman ise çöker. Bu süreç, iktisadi yapı ile kültürel, hukuksal, toplumsal ve ideolojik üstyapı arasında karşılıklı etkileşimi içerir.

Ne var ki, Marx’ın daha sonra kaleme aldığı başyapıtı *Kapital*’in üç devasa cildinin hiçbir yerinde, bunun nasıl olabileceğine dair herhangi bir somut öngörüye rastlanmaz.

Zamanın sınavından geçen ve aslına bakılırsa, bilgi teknolojisinin yıkıcı etkilerini ana akım iktisattan daha iyi açıklayan bir değer teorisi vardır.¹³ Teknolojik yenilenmenin makinelerle çalışmanın yerini alarak, kapitalizmin üstyapısını sürekli başkalaşım geçirmeye zorladığı bir kriz teorisi vardır: Onu, yeni gereksinimler yaratmaya, daha yüksek beceri isteyen işler, yeni çalışma örüntüleri, işyerinde yeni hiyerarşiler yaratmaya –hatta, Marx’ın savına göre, gelişmiş ülkeleri, daha yoksul olanları sömürgeleştirmeye ve fazla nüfusunu oralara göndermeye zorlamaktadır.

Bununla birlikte Marx, ölümünden sonra bizatihi kapitalizmin iktisadi yapısında meydana gelen geniş çaplı, uyarlanabilir başkalaşimleri kestiremedi. Gerçi bu türden bir başkalaşımın tasvirini yaptı: 1848’den sonra, işçi sınıfıyla stratejik bir ateşkes yapan ve borsa sistemini icat eden sanayi kapitalizminin ayakta kalması. Ama bunu hiçbir zaman teorileştirmede.

İki yüz yılda oluşan kanıtlara bakarak, Marx’ın 1859’da yaptığı özeti şöyle gözden geçirebilirsiniz: “Eğer iktisadi yapı, teknolojinin gelişiminde ayak bağı haline gelirse, kapitalizmin varlığını sürdürmesi için çoğunlukla travmatik bir başkalaşım geçirir.” Ama o zaman da kapitalizmin ölümüne değil, ayakta kalmasına dair bir teoriyle başbaşa kalırsınız.

Bununla birlikte Marx, *Makine Üzerine Fragmanlar*’da –1859 tarihli ünlü *Önsöz*’den hemen önce ve aynı düşünce sürecinin ışık tutmasıyla 1858’de kaleme aldığı belgede– kapitalizmin teknolojik ilerlemeyle çatışmasının, nasıl da piyasa odaklı bir ekonominin tüm temelini yıkmakla sonuçlanabileceğini öngördü.

Bunun önkoşulları şunlardır: (a) Makineler önemli ölçüde emeği üretim sürecinin dışına itmiştir; (b) teknolojik ilerleme, fiziksel faaliyetten (yani, makine tasarımı, makinelerin otomatik olarak çalışması, iş akışı süreçlerini yeniden düzenleme faali-

13 bkz. Mason, Paul, *Kapitalizm Sonrası: Geleceğimiz İçin Bir Kılavuz*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015

yetlerinden) çok, bilgi düzeyinde meydana gelmektedir; ve (c) bu tür ilerleme bilginin toplumsallaşmasına dayanır. Herkesin işi ve bilgisi –Marx’ın “genel zekâ” dediği şey yoluyla– diğer herkesin üretkenliğine ve verimliliğine katkıda bulunmaya başlayınca, teknoloji ile özel mülkiyet arasında mutlak bir çelişki belirir: kapitalizmin nihai toplumsal biçimi.

Bu senaryoda, iktisadi sistem, servet yaratmanın çalışmaya bağlı olmasını mümkün olduğunca azaltmak için, bilim ve teknolojiden yararlandığı bir aşamaya kadar gelişmiştir. Ne var ki, bilim ve teknoloji, özel şirketlere ve fikri mülkiyete dayalı iktisadi yapıyla arası açık olan toplumsal bilgiyi, örtük bir biçimde bünyesinde taşımaktadır. Marx’ın öngördüğü üzere, toplumsallaşmış bilgiye dayalı herhangi bir teknoloji, özel mülkiyetin temellerini “havaya uçurur”.¹⁴

Makine Üzerine Fragmanlar’a karşı ortodoks Marksistler tarafından büyük bir kuramsal savaş yürütülmüştür. Bu belge, teknolojik özgürleşmeye hümanist bir bakışın, sınıf mücadelesi ideolojisine hoş karşılanmayan bir şekilde sızmasını temsil eder.¹⁵ *Fragman*, taslak niteliğinde olsa bile, *Kapital*’in içermediği şeyi barındırır –Marx’ın 1859 tarihli *Önsöz*’de iktisadi sistemlerin nasıl başarısız olduğu ve yıkıldığı hakkında genel çerçevesini çizdiği öngörünün, infokapitalizme özgü somutlaştırılmasıdır bu.

Marx şöyle yazmıttı: “Hiçbir toplumsal düzen, içerebileceği bütün üretici güçler gelişmeden önce asla yıkılmaz ... Böylece insanlık kaçınılmaz olarak, önüne ancak çözüme bağlayabileceği görevleri koyar.”¹⁶

14 <http://thenewobjectivity.com/pdf/marx.pdf>

15 bkz. Örneğin, Pitts, Frederick Harry, *Critiquing Capitalism Today: New Ways to Read Marx* (Bugünkü Kapitalizmi Eleştirmek: Marx’ı Okumanın Yeni Yolları), Springer International Publishing, Kindle Konumu 3953

16 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface.htm>

Bu açık ve genel öngörü, bilgi teknolojisi ile piyasaların, ücretli çalışmanın, fikri mülkiyetin ve algoritmik denetimin iktisadi yapıları arasındaki çatışmanın ortaya çıkardığı dinamiklere, en iyi rehber olma görevini yerine getirmektedir. Kapitalizmin nasıl sona erdiğine ilişkin eksiksiz bir maddeci teori, muhtemelen ancak o iş olup bittikten sonra yazılacaktır.

Bilimsel devrimin başlamasından itibaren neden ve sonuç hakkında ortaya atılmış tüm iddiaların bir listesini yapsaydınız, kronolojik olarak basitten karmaşığa doğru giden bir sıra izlerdi. 1611’de Kepler, tüm kar tanelerinin altı köşeli olduğunu fark edince, “su gibi bir sıvının en küçük doğal birimi”nin, donarken, muhtemelen en etkili şekilde altıgen olarak kristalleştiği yorumunu dile getirdi.¹⁷ Bilim insanları, 19. yüzyılda atomları ve molekülüleri anlayabilir duruma gelince, kar tanesi için daha karmaşık bir açıklama önerdiler. Bugün kar tanesini bir “fraktal” olarak da anlayabiliriz. Kaos teorisi, kar fırtınasını istikrarsız hale gelmiş karmaşık bir sistem olarak görmemiz gerektiğini söyler. Bir buz zerresi oluştuğu ve sistemdeki istikrarsızlığı kendine doğru çekmeye başladığı zaman, kar tanesi dediğimiz minicik buz dallarını oluşturur.

Kepler, kar tanesini bir cisim olarak anladı; modern fizik onu doğrusal ama karşılıklı bir süreç olarak anlar; kaos teorisi ise su molekülü ile kar fırtınasından oluşan iki sistem arasında öngörülemez geribildirim döngüleri içeren doğrusallığı olmayan bir süreç olarak anlar.

Bu zaman çizelgesi –yani, basit tek yönlü açıklamalardan, ilişkisel açıklamalara, oradan da karmaşık, kaotik ve belirsiz açıklamalara doğru bir akış– toplum incelemelerinde de yaşandı. Sorunumuz, Marx’ın karmaşıklığı tarif etmek için kullandığı yöntemin yeterince iyi olmamasıdır. “Diyalektik” olarak adlan-

17 Kepler, Johannes, *A New Year’s Gift, or On the Six Cornered Snowflake* (Bir Yeni Yıl Hediyesi ya da Altı Köşeli Kar Tanesi Hakkında), Frankfurt am Main, 1611

dırılan bu yöntem, yerini almış olduğu basit, tek yönlü, neden-sonuç açıklamalarından daha iyiydi ve bir çerçeveye yerleştirme aracı olarak hâlâ yararlı olabilir. Ancak diğer çözümleme ve açıklama yöntemleri dışlanarak kullanılınca, Marksizmi teorik bir uçuruma itti.

“Diyalektik materyalizm” anlayışının defterini dürerek başlayalım. Marx hiçbir zaman bu terimi kullanmadı ama onun ölümünden sonra, Friedrich Engels, diyalektiği sistemleştirerek her şeyi kapsayan bir kuram haline getirmeye çalıştı. Gerçekliğe dair eksiksiz bilimsel bir teori havasına sokulan “diyatmat”, Stalin Rusya’sında milyonlarca insana öğretildi ve günümüzde Şi Cinping, ele geçirdiği iktidarın siyasal örtüsü olarak bu anlayışı diriltiyor.

Engels’in yaptığı temel hata, Hegel’in çelişki yoluyla gelişim ya da diyalektik yasasının, “hayvanlar ve bitkiler âleminde, jeolojide, matematikte, tarihte ve felsefede geçerli ... son derecede genel bir yasa” olduğu iddiasında yatar. Diyalektik görünen süreçlerin doğada gözlemlenebildiği doğrudur. Nemli hava kara dönüşür –örneğin bu bir diyalektik dönüşümdür.

Bununla birlikte, Marx’ın yaptığı gibi, dünyaya dair düşünsel modelimizin, gerçekliğe dair en ileri bilimsel anlayışımızdan türetilmesi gerektiğinde diretirsek, diyalektiğin o modelin sona ermiş bir biçimi olduğunu öne sürmek gülünç olurdu. Bu, müzik tarihinin Beethoven’la durduğunu ilan etmeye benzerdi.

Engels’in *Doğanın Diyalektiği*’nde dediği gibi, biz de “en küçük öğeden en büyüğüne, kum tanelerinden güneşlere, protistalardan [amiplerden] insanlara kadar tüm doğanın ebedi bir oluş ve yok oluş içinde varlık gösterdiği”ni söyleyebiliriz. Ancak bu, 18. yüzyıl sonunda geliştirilen bir dizi mantıksal önermenin o süreci doğru olarak tasvir edebildiği anlamına gelmez. Aslına bakılırsa, Engels’in rastlantı sayılamayacak bir şekilde “ebedi” [“eternal”] sözcüğünü kullanması –yani, evrenin ısı ölümünü

dikkate almayı örtük biçimde reddetmesi– bugün bize derinlemesine materyalizm dışı görünüyor.

Marksizm ile bilim arasındaki ilk büyük çatışma –Lenin’in, şok dalgalarını keşfeden kişi olan Ernst Mach’a yönelttiği saldırı– diyalektiği yeniden düşünmeye yönelik Marksizm içinden ilk tutarlı çabayı harekete geçirdi. Rus hekim ve Bolşevik eylemci Aleksandr Bogdanov, Lenin’e verdiği yanıtta, Marksistlerin diyalektiğe bir dogma gibi sarılmakla, mantıksal kategorilerin gerçekliğin dinamiklerini gölgelemesine olanak sundukları, bu riski göze aldıkları uyarısında bulundu.¹⁸ Aslında bu zaten başlamıştı bile: Lenin’in ve izleyicilerinin yaptıkları yanlışların hemen hemen hepsi, karmaşık gerçekliği basit bir şemaya uydurmaya kalkışmaktan ve kapitalizmin dinamizmini yeniden kazanamayacağı, çünkü diyalektik gereğince yakında yıkılacağı inancından kaynaklandı.

Marx’ın 1844 Paris elyazmalarında belirttiği gibi, insanlar doğayla yeniden bağ kurunca ve hem özel mülkiyeti hem de devleti tasfiye edince, “doğa bilimi zamanla insan bilimini bünyesine dahil edecek, tıpkı insan biliminin de doğa bilimini bünyesine dahil edecek olması gibi: Tek bir bilim olacak.”¹⁹

Marx’ın umudunun bu olduğu düşünüldüğünde, toplumsal bir bilim olarak Marksizm doğa biliminden öğrenmeli, doğa biliminin karmaşıklık, kaos ve belirsizlik ile ilgili zihinsel modellerine uyum sağlayıp bunlardan yararlanmalıdır. Tıpkı diyalektiğin 18. yüzyıl akılcılığını derinleştirmeye ve “ötesini düşünme”ye yönelik bir girişim olması gibi, 21. yüzyıl solu da diyalektiğin ötesini düşünmeye ve bilimsel gözlemin ortaya çıkardığı mantıksal çerçevelerden yararlanmaya hazır olmalıdır.

Bunu nasıl yaparız? Kanıtlara sürekli olarak yeniden bakarız ve sorular sormayı elden bırakmayız.

18 Gare, Arran, “Aleksandr Bogdanov ve Sistemler Teorisi”, *Democracy and Nature*, C. 6, s. 3, 2000

19 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts/comm.htm>

Marx'ın yanıldığı son konu ve kimi bakımlardan en önemli yanılığı, dünyanın ekosistemiyle ilgilidir. Marx, kuramsal düzeyde, insanlığın doğanın bir parçası olduğunu kavradı, ama benzersiz bir parçasıydı: Doğal dünyayı, insan merkezli amaçlar doğrultusunda dönüştürebiliriz. İnsan toplumlarının “dünyanın sahipleri” olmadığı”nda ısrar etti, “onlar sadece dünyanın kullanıcılarıdır, mirasçılardır ve onu, sonraki kuşaklara daha iyi bir durumda devretmelidir.” Marx'ın çalışma arkadaşı Engels, “insan olarak doğayı fethettik diye aşırı şişinmemeliyiz,” uyarısında bulunuyordu. “Çünkü bu türden her fetih bizden öcünü alır...”²⁰

Marx, iklim bilimi hakkında hiçbir şey bilmemesine karşın, sınırsız büyüme ve üretkenlik arayışına dayanan bir üretim tarzına ulaşıldığında, iki sistemin –insan toplumunun ve doğanın– çatışmaya girmesinin kaçınılmaz olduğunu en azından kuramsal olarak ortaya koydu. Kentleşme ve tarımın ticarileşmesi, diyordu Marx, tüm zenginliğin iki kaynağını mahvediyor: toprak (içerdiği besin öğelerini tüketerek) ve insan (yaşam beklentisinin azalması, yoksulluk, cehalet ve salgın hastalıklar yüzünden).²¹

Ne var ki, kapitalizmi aşırı nüfus artışının yok edeceğini öne süren Thomas Malthus'a verdiği yanıtta, Marx, kapitalizm için hiçbir katı çevresel sınır görmüyordu. Böyle sınırların olabileceğini ara sıra kabul etmesine rağmen, teknolojik ilerlemenin, hammadde kıtlığından ve azalan toprak verimliliğinden kaynaklanan doğal sınırlamaları aşabileceğini varsayıyordu. Fosile dayalı enerji sistemlerinin yeryüzünü mahvedeceği fikri, o zamanlar başka kimsenin düşüncesinde bulunmadığı gibi Marx'ta da yoktu.

Ama bu, Marx'ı temize çıkarmaz. Malthus'a yönelttiği eleştirinin ardındaki varsayım, kapitalizmin genişlemesinin hiçbir

20 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1894-c3/ch46.htm>

21 Marx, *Kapital*

doğal sınırının olmadığıydı –bir tek, yüksek düzeyde üretken teknoloji ile özel mülkiyet ve eski toplumsal sınıf biçimleri arasında kaçınılmaz bir çelişkinin olduğuuydu. Marx'ın kapitalizme bakışı esasen iyimserdi: Teknolojik ilerleme, kapitalizmin yarattığı sorunları her zaman çözebilir. Ve bunun pratik sonuçları oldu: Sovyet Rusya'nın doğal çevreyi yıkım noktasına kadar kirletmesini ve tüketmesini teşvik etti. Ve çok yakın bir zamana kadar, Çin bürokrasisinin de aynı şeyi yapmasına izin verdi.

Bugün, iki yüz yılı aşkın süren sanayi gelişiminin sonucu olarak, meseleyi yeni bir çerçeveye oturtabiliriz. İnsanın yol açtığı iklim değişikliği, kapitalizm için mutlak bir sınırı temsil ediyor. İklim biliminin öngördüğü üzere, eğer dünya uzun vadede ortalama sıcaklığını iki derece aşacak kadar ısınır, bizatihi doğada kaotik geribildirim döngüleri ortaya çıkacak ve toplumsal açıdan yıkıcı doğal olaylar bunlara eşlik edecek.

Çağdaş Marksistler, bu yeni sorunla karşı karşıya kalınca, üç farklı yaklaşım sergilediler. Birincisi, 19. yüzyılın teknolojik iyimserliğini sürdürmekti: İklim değişikliğini tersine çevirecek bir teknik çare ararken, bir yandan da bunu başarmak için kapitalizmi devirmek gerektiğini savunmak.

ABD'li solcu iktisatçı James O'Connor'la anılan ikinci bir eğilim, Marksizmin “iki çelişki”yi dikkate alacak biçimde genişletilmesi gerektiğini savunuyordu. Birinci çelişki, teknoloji ile onu çevreleyen iktisadi yapılar arasındaki bildik çelişkidir. İkinci çelişki ise, diye yazıyordu, O'Connor, kapitalizm ile yarattığı ticarileştirilmiş doğal çevre arasındadır: ekilebilir araziler, kirletilen hava, Kenya'da baklagiller yetiştirip jumbo jetle İngiltere'ye uçuran küresel sistem –ve son olarak, atmosferin karbon soğurma yeteneği.

O'Connor'ın tezinin gücü, kapitalizm konusunda sonraki Marksistlerin anladıkları ama Marx'ın kendisinin anlamadığı bir içgörü üzerine kurulmasıdır: bir sistem olarak kapitalizmin baş-

ka sistemlerle sürekli etkileşmeye ve onları tüketmeye olan gereksinimi. O'Connor'a göre, iklim değişikliği, kapitalizmin doğayı dönüştürmeye devam etme yeteneğinin sınırını gösteriyor.

Ne var ki, koyu eko-Marksistler, O'Connor'ın bile sorunun boyutunu eksik değerlendirdiği kanısındadırlar: O'Connor'ın, karbon kullanımını sınırlamak için "Marksist" bir gerekçe sağlamaya çalıştığını, oysaki bunun için –ve ekosfere dönük başka sayısız kritik tehdidi ele almak üzere köktenci eyleme geçmek için– gerçekten katıksız ekolojik bir davanın olduğunu söylüyorlar.

İnsanın yol açtığı iklim değişikliği gerçeğiyle ve bunun toplumsal sonuçlarını anlamak için 21. yüzyıl Marksistlerinin giriştikleri ayrıntılı çabalarla karşı karşıya bulunduğu, Marx'ın kendi yazılarının yetersiz olduğu açıktır. Gelgelelim "bütünü analiz etmek" gerektiğini söyleyen Marx'ın bu öğüdünü dinlersek, bu bütün, dünyanın biyosferinden, içerdiği insan nüfusundan, bu nüfusun şimdiki teknolojilerinden ve toplumsal yapısından oluşmalıdır.

Bunların tümü, kapitalizmin ötesine geçmek için teknoloji kullanmaya dönük herhangi bir proje açısından apaçık çıkarımlara sahiptir: Bu da iktisadi kalkınma ile iklim arasındaki etkileşimi bilinçli olarak yönetmek anlamına gelir. Pratikte, karbon kullanmaya son vermek ve hammadde çıkarımını muazzam ölçüde azaltmamıza –Marx'ın üretkenliğe ve büyümeye dair tek yönlü iyimserliğinin öngörmediği bir tarzda azaltmamıza– olanak veren bir "döngüsel ekonomi" yaratmak anlamına gelir.

Marx'ın düşüncesinde büyük boşluklar, yanılgılar, alakasız çıkarımlar ve hatalı dönüşler vardır. Üstelik yalnızca yan meselelerde değil, karşı karşıya kaldığımız en büyük sorunlardan bazılarında da vardır. Hal böyleyken, popülist sağ niçin Marksizm karşısında böylesine dehşete kapılıyor? Bunun yanıtı, sadece birkaç Alman göçmenin elinde, politik doğruculuk anlayışına dayanak oluşturması olamaz herhalde. Yanıt, otoriter dürtüle-

rinden sıyrılmış haliyle, köktenci bir direniş stratejisinin hâlâ en önemli kaynağı olabilmesidir.

1950’li yıllarda, alternatif sağın şu anda hedef aldığı düşü-
nürlerin –Marcuse, Adorno ve Horkheimer’in– ümitsiz toplum-
sal yorumlarına paralel bir biçimde, bugün bizi daha çok ilgi-
lendiren başka bir akım daha gelişti: 1844 elyazmalarını ilk kez
çeviren, Chicago emek hareketi örgütçüsü Raya Dunayevskaya
gibi düşünürlerin Marksist hümanizmi ve Erich Fromm gibi ki-
şilerin kendilerine verdikleri isimle “köktenci hümanizm”.

Hümanist Marksizmin büyük isimlerinden tarihçi Edward
Thompson, 1956’daki Macar ayaklanmasından sonra, “Tek,
ortak bir Marksist gelenekten artık söz edemem. İki gelenek
var,”²² açıklamasında bulundu. Özgürlüğe adanmış bir hüma-
nist Marksizm geleneği ile baskıları haklı çıkarmaya adanmış,
insanların etkenliğini küçük gören antihümanist bir gelenek
vardı. Thompson, antihümanist gelenekle ölümüne dövüşmek
gerektiğini yazıyordu. Eğer Marksizm insanların tarihsel güçle-
re boyun eğdirilmesi ve dünyayı değiştirme güçlerinin yok edil-
mesi anlamına gelseydi, Hıristiyanlığa, hatta düpedüz liberal
ahlakçılığa dönmeyi yeğlerdim, diyordu.

Bugün bizim için solcu kisvesine bürünerek antihümanizm
ve kadercilik pazarlayan başlıca kişiler, artık Althusser dönemi-
nin o pipo için komünistleri değiller: Onlar, postmodernistler-
dir, “nesne yönelimli ontologlar”dır ve Marx’ın mirasına dönük
tüm iddialardan neyse ki vazgeçmiş olan posthümanistlerdir.
Böylece, Marx’ın hümanist ilkelerini savunmak isteyen herhan-
gi birinin tespihe uzanmasına gerek yoktur. Ama fikirlerimizin,
Eksen Çağındaki²³ insan merkezli dinlerle ve Aydınlanmanın

22 Thompson, E. P., *The Poverty of Theory and Other Essays (Teorinin Sefaleti)*, Londra, 1988, s. 188

23 Alman felsefeci Karl Jaspers’in M.Ö. 8. ve 3. yüzyıl arası dönem için kullandığı kav-
ram. Bu yıllar arasında İran, Hindistan, Çin ve antik Yunan ile Roma dünyasında
çıkan dinî ve felsefî düşüncelerin insani boyutu da kastedilmektedir. –ed.

Yahudi-Hıristiyan inancıyla süreklilik gösterdiğini kabul etmemiz –ve bundan kıvanç duymamız– gerekir.

Öyleyse, “Marksist misin?” sorusuna vereceğim yanıt şöyledir.

Ben, Marx’ın istediği bir şeyi başarmanın eşiğinde olduğumuzu düşünen köktenci bir hümanistim: Çoğu şeyin bedelsiz tüketilebildiği teknolojik olanaklarla donanmış bir toplum ve bu tür özgürlükten yararlanmak üzere kitlesel ölçekte değişim geçirmiş insanlar. Marx gibi ben de özgürlüğe ulaşma yönündeki bu eğilimi, evrimimizin eseri olarak görüyorum ve genetikte, evrimsel biyolojide, sinir biliminde kaydedilen her yeni ilerleme bu inancımı pekiştiriyor. Marx gibi ben de teknolojik ilerleme yoluyla bilginin toplumsallaşmasının, özel mülkiyete dayalı bir toplumun sınırlarına gelip dayanmamıza yol açacağına inanıyorum.

Ama Marx’ın aksine ben, bu insani devrimin, tek bir sınıfın kör eylemleriyle değil, bilinçli olarak hareket eden insanların yaygın bir ağı tarafından gerçekleştirileceğine inanıyorum. Marx’ın aksine ben, insanların teknolojiyi kullanma tarzına gezegenimizin belirli sınırlar koyduğuna ve kapitalizm ötesine geçişte belirli öncelikleri zorunlu kıldığına inanıyorum. Ve Marx’ın aksine ben, “ahlak felsefesi” sözüne kahkahalarla gülüyorum –çünkü bolluğa ulaşmak için yaslanacağımız teknolojinin niteliği, onu denetim altında tutmak için küresel bir etik çerçeveye ihtiyacımız olduğunu ortaya koyuyor.

KISIM V

BAZI REFLEKSLER

Sınıflara bölünmüş bir toplumda insani olanaklar hiçbir zaman tam olarak açığa çıkmaz... ve bu yüzden, insani gelişim öngörülmesi hayli zor sıçramalarla meydana gelir. Bir sonraki ileri adıma ne kadar yakın olduğumuzu belki hiçbir zaman bilemeyiz.

*Alasdair MacIntyre*¹

1 MacIntyre, Alasdair, "Devrimin Cebiri" (1958), Blackledge, Paul ve Davidson, Neil (haz.), *Alasdair MacIntyre's Engagement with Marxism* (Alasdair MacIntyre'in Marksizmle Bağlantısı) içinde, Chicago, 2009, s. 44

KISA BİR ARA...

Üzerinde milyonlarca türün yaşadığı, içlerinden belki bir avuç kadarının –tamamen rastlantı eseri– bilinçli düşünme, akılcı kararlar verme, dil kullanma ve aletler geliştirme yeteneği kazandığı bir gezegenin olduğunu farz edelim.

Bunların teknolojik tarihi yavaş ilerlemiş olabilir: Yaklaşık 3 milyon yıl süresince yalnızca basit taş aletler yaparlar. Sonra, türlerden biri, diğer düşünen türler silinip giderken tüm gezegene coğrafi olarak yayılmasına yardım eden bir kültür, daha karmaşık ve değişken bir toplumsal yapı ve daha zengin bir dil geliştirir. Bu süreç belki bir 300.000 yıl daha alır.

Sonra her şey daha hızlı hareket etmeye başlar: İlk kültür objesinden ilk yerleşik tarıma geçiş belki 30.000-40.000 yıl sürebilir. Çanak çömlektен tunca, tunçtan demire, kabile şeflerinden belirgin bir demokrasi kuramına, ek olarak bu türün gelecekte kendini gerçekleştireceğini vaat eden birçok dine geçiş de belki 10.000 yıl alabilir. Yaklaşık 2000 yıl sonra buhar makinelerine kavuşursunuz. Bu makinelerin yaygın kullanıldığı 100 yıl içinde, bu türün –ilk kentlerin ve tarımın ortaya çıkmasından beri duraksamış olan– üretkenliği, 45 derecelik bir açıyla uçuşa geçer. Ardından, hareketli parçaları olan makinelerin yerini dijital makineler aldıkça, bazı sektörlerde maddi üretkenlik geometrik [üstel] artış gösterir.

Bu türün uçuşa geçtiği bu hayret verici uğrakta hayatta kalacak kadar şanslı üyeleri arasında hangi zihniyetin belirme olasılığı en yüksektir? Kuşkusuz bu –etraflarını saran tüm sorunlara rağmen– daha fazla ilerlemenin mümkün olduğuna dair bir inanç, coşku ve güven olmalıdır, öyle değil mi?

Ama gördüğümüz gibi, öyle değildir. Gezegenimizde egemen zihniyet kaderciliktir. Egemen siyasi ideoloji, piyasaya tapınmaktır. Liberal ve eğitilmiş insanların birçoğu, “tarihin sonu” diyerek keyiflendikten sonra, tarihin geri dönmesi olgusu karşısında yasa bürünüyor: Mevcut kaosta sadece, tarihin faşizme ve diktatörlüğe doğru geri saracağı ve türümüzün gezegene verdiği zararın daha bir kötüleşip onarılmaz bir hal alacağı tehlikesini görebiliyorlar.

Şimdi farz edin ki, o türün bazı üyeleri bu tarz kaderci düşüncüyü zihninden atmak istedi. Bunu yapmak için, bir dizi birleşik eylemde bulunmaya karar vermeleri gerekirdi: farklı bir iktisadi model benimsemek, demokrasinin daha çeşitliliğe ve esnekliğe dayalı (direnci ve kapsamlı) biçimlerini canlandırmak; insan haklarının evrenselliğini savunmak ve insanlar arasında dayanışmayı yeniden inşa etmek için tabana dayalı ortak çalışma projeleri yürürlüğe koymak.

Bu projeleri yürütmek için, bu türe mensup pek çok eğitilmiş kişinin 19. yüzyılda işçi sınıfının yapmış olduğu şeyi yapmaya karar verdiğini farz edin: birbirini bulmak ve eyleme geçmek. Farz edin ki bunlar, ortak çıkarlarını anlama noktasından –Marx’ın “kendinde sınıf” olma dediği durumdan–, “kendileri için” olma ve olumlu bir hedef için dövüşme noktasına geçmeye kalkıştılar.

Öyleyse, söz konusu kişilerin, izlenecek politikaları ve hükümetten talepleri içeren madde madde sıralanmış bir listenin ötesine geçmeleri gerekirdi. Farklı ve daha mücadeleci birtakım refleksler geliştirmeleri gerekirdi. Bunların, bütün tarihlerine dayanarak, geçmişte böyle refleksler sergilemiş insanlar hakkında öyküler anlatıp birbirlerini böyle davranmaya teşvik edeceklerini farz etmek mantıklı olur. Bu kitabın son kısmında, gelecekteki direniş eylemlerimiz için birkaç önemli politika ve ilke sıralayacak olsam da, öncelikle, benimsememiz için birbirimizi teşvik edebileceğimiz birtakım refleksleri ana hatlarıyla belirtmek istiyorum.

GELECEĞİN İPTALİNİ GERİ AL

2017’de, lüks marka Calvin Klein, İngiliz süper model Kate Moss’un reklamını yaptığı “Obsessed” (Saplantılı) adında bir parfüm çıkardı. Kuşe kâğıda basılı bir derginin arka kapağında bu reklam ilk kez gözüme iliştiğinde, Kate Moss’un nasıl da genç görüldüğüne bakıp şaşırdım. Daha yakından ve dikkatle inceleyince gördüm ki, basbayağı onun 1993 yılına ait bir fotoğrafını yeniden kullanmışlardı.

Bu mantıklıydı, çünkü yeni parfüm, yirmi beş yıl önce lanse edilmiş “Obsession” (Saplantı) adlı ünlü bir parfümün “yeniden icadı”ndan ibaretti. “O, uzun yıllar boyunca zihinlerimizde yaşadı ve duygusallığın bir mihenktaşı haline geldi,” diyordu ürünün pazarlama yetkilisi. “Böyle bir bellek düşüncesini ve bugün için bir arzuyu yansıtabilecek bir koku olmasını düşündük.”

Eğer bir şirket, bir ürünü tanıtmak için yirmi beş yıllık bir imgeyi kullandıysa, buna genelde “retro” demektediriz. Pazarlamacılar 1980’lerde Marilyn Monroe’nun fotoğraflarıyla bunu yaptıkları zaman, retro çıkarımı apaçıktı. Keza eski bir “film noir” seyrettiğimiz ya da bir Billie Holiday parçası dinlediğimiz yahut eski tarz şeyler giydiğimiz zaman da, geçip gitmiş bir estetiği tükettiğimizi –kontrollü bir nostaljiye kapıldığımızı– biliriz.

Ancak 2017’deki “Obsessed” reklamına baktığımızda, bunu retro diye yorumlamak olanaksızdı. Modern görünüyordu, çünkü özgün reklamın yayınından beri geçen çeyrek yüzyılda popü-

ler kültür pek az değişiklik gösterdi. Dünyanın dört bir yanındaki barlarda, kafelerde, kuaförlerde, herkesin ilgi duyabileceği bir ortam yaratmak için hâlâ 1980'lerin müzikleri çalınıyor. Sanki 1970'lerde insanlara Glenn Miller çalıyormuşsunuz, ama onlar Swing ile Punk arasındaki farkı işitemiyormuş gibi.

İtalyan felsefeci Franco Berardi, bu olguya, “geleceğin yavaş iptali” adını veriyor. Neoliberalizmin nihai kapitalizm biçimi olduğu ve tarihin “sona erdiği” fikri, bir kez insanların bilinçaltına aşılandığında, popüler kültür, ilerleme fikrinin buharlaştığı döngüsel bir duruma girdi. Aşağı yukarı 1989’a kadar, eski tarzları reddeden ve yenilerini icat eden yeni dalgalar görmek; ansızın doğaçlama tasarladıkları giysilerle ortaya çıkarak diğer herkesin eski görünmesine yol açan havalı gençlere rastlamak olağandı. Şimdi her şey, başka her şeyin montajı olup çıktı. Kültür eleştirmeni Mark Fisher bu hissi şöyle özetliyor: “Gündelik yaşam hızlandı ama kültür yavaşladı.”¹

Bu ilerleme yoksunluğu siyasete de dalga dalga yansır. Martin Luther King’in Alabama’nın Selma kentindeki yürüyüşüne karşı polis saldırısının özgün kamera görüntülerini izlersek, kötüden iyi bir şeylerin doğduğunu anlarız. Alternatif sağıın Oregon’ın Portland kentinde silahlı olarak yaptığı yürüyüşün ya da Suriye’de işkence edilen tutukluların bugünkü görüntüleri ise anlamdan yoksun, bitmek bilmez, grotesk bir teatral olay izlenimi verebilir.

Felsefeci Fredric Jameson’ın yazdığına göre, neoliberalizmin zaferinden sonra insanlar, dünyanın sonunu hayal etmeyi kapitalizmin sonunu hayal etmekten daha kolay buldular. Peki ama ya kapitalizmin sonunu hayal edebilirsek? Bir an gözlerinizi yu-mun ve deneyin. Korkutucu mu? Ne görüyorsunuz?

Büyük olasılıkla, Aristoteles’ten beri Batı düşüncesine esin vermiş olan aynı ütopyayı göreceksiniz: mülkiyetin ve hiyerar-

1 Fisher, Mark, *Ghosts of My Life* (Yaşamımın Hayaletleri), Arlesford, 2013, s. 49

şinin önem taşımadığı, herkesin insani potansiyelini geliştirmek için yeterli boş zamana ve yaşamak için yeterli maddi kaynaklara sahip olduğu, çalışmanın makinelerce yapıldığı, yoksulluğun olmadığı bir toplum. İyi yaşam.

Yirmi birinci yüzyılın başında, kendimizi işten/çalışmadan özgürleştirme araçları hemen elimizin altındadır. Gelişmiş dünyada tüm işlerin yarısını ortadan kaldıran robotlar ya da otomasyon süreçleri hakkında ürkütücü hikâyeler işittiğinizde, bunun anlamı şudur: Bedensel/fiziksel işlerin çoğundan yüz yıl içinde kurtulabileceğiz. Bunun anlamı, yaşamımız için gerekli temel şeylerin –gıda, enerji, ulaşım, konut, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının– birbirimizle doğrudan işbirliği yapmamız sayesinde piyasa dışından sağlanabilecek kadar bollaşabileceğidir. Kıtık, gitgide daha küçük kesimlerde, uzmanlığa ya da doğal kaynaklara bağlı olarak görülebilecektir.

Kapitalizm Sonrası adlı kitabımda, bilgi teknolojisinin kapitalizm ötesine uzanan yeni bir yol açtığını savundum. O kitabın çıkmasından bu yana, içerdiği önerilerden kimileri –örneğin yurttaşlar için taban geliri, Uber gibi şirketlerin yerini almak üzere platform kooperatiflerinin kurulması ya da evrensel temel hizmetlerin sağlanması– yaygın kabul görür hale gelmiştir.

Aynı dönemde, Belaruslu teknoloji yazarı Evgeny Morozov gibi düşünürler ise, açık ve ürkütücü bir alternatif akıbeti dile getirmişlerdir: dijital feodalizm. Bu senaryoda, teknolojiden beslenen eşitsizlikler öyle büyük bir kalkışa geçerler ki, piyasanın yerine, teknoloji şirketleri ile halk kitleleri arasında, Ortaçağa özgü toprak sahibi-köylü iktidar yapısını akla getiren yeni bir ilişki gelişir.

Devletle ittifak halindeki teknoloji devleri, bizim ürettiğimiz bilgileri sahiplenip manipüle ederek zenginliği söküp alır. Yeterince iş olmadığı için, insanların çoğu artık çalışarak gereksi-

nimlerini karşılayamaz; onun yerine, verilere dayalı bir kölelik biçiminde, teknoloji sağlayıcılara bağımlı hale gelirler.²

Eğer en sonunda bir tür dijital feodalizme varırsak, bunu bir arada tutan din, Ortaçağ Hıristiyanlığı olmayacaktır. Hep genç kalan, her biri sonuncunun tekrar icadından ibaret yeni parfümleri birbiri ardında tanıtan Kate Moss olacaktır o. Geçen iki yüz yılın tüm kültürü, modası, müziği ve sanatı birer “numune” olup çıkacaktır: İnsanlığın ilerlemeye, özgürleşmeye ve özgürlük olasılığına önem verdiği bir dönemin hatıraları; bu türden ideallerle doğrudan aşinalığı pek az olan ya da hiç olmayan kişilerce yeniden kullanılmaya yazgılı numuneler.

Dijital feodalizmin başkentleri, hiç kuşkusuz, Pekin, Yeni Delhi ve Moskova olurdu –çünkü yapay zekâdan, gözetimden ve algoritmik denetimden faydalanmak söz konusu olduğunda, şu anda var olan otoriter rejimlerin muazzam gücü bu türden ülkelere bir üstünlük sağlardı.

Kurallara dayalı küresel düzene karşı Trump’ın saldırıları ve Şi Cinping yönetiminde Çin’in bir dünya gücü haline gelmesiyle birlikte düşünüldüğünde, YZ’nin hızlı gelişimi, dijital feodalizmi, ilk başta düşündüğümünden daha büyük bir tehlike haline getiriyor. Böyle bir şey meydana gelecek olsa, bunun önkoşullarından biri de, robotik, YZ ve sosyal medya şirketlerinin fikri mülkiyet haklarını, yeni oligarşik devletlere teslim etmeleri olurdu. O anlamda, böyle bir şey gerçekten bir feodalizm biçimi değil, Orwell’in 1984’üne esin veren bürokratik kolektivist kâbusun bir tür “diriliş”i olurdu.

Ama seçim hâlâ bizim. Eğer önümüzdeki teknolojik olanakların denetimini ele almak istiyorsak, ulaşmayı amaçladığımız son durumu tanımlamamız ve önündeki engelleri kaldırmak için harekete geçmemiz gerekir. Geleceğin iptalini geri almak için, ütopyacı düşünüş reflekslerimizi canlandırmamız gerekir.

2 <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/apr/24/the-newfeudalism-silicon-valley-overlords-advertising-necessary-evil>

Her şeyden önce, kapitalizmin karmaşık, uyum gösterebilen bir sistem olduğunu ama bu uyum yeteneğini kaybetme sürecinde olduğunu anlamamız gerekir. İki yüzyılı aşkın süreden beri teknolojik ilerleme her şeyi ucuzlattıkça ve belirli becerilere olan gereksinimi ortadan kaldırdıkça, sistem, gelişmiş toplumlarda yeni gereksinim ve pazarlar yaratarak buna uyum sağladı.

Kapitalizm, aynı zamanda, gezegenimizi hem bir musluk hem de atık su borusu gibi kullanarak ayakta kaldı: Dünyanın hammadde ve enerji sağlama kapasitesi ile hem atığı hem de karbonu soğurma kapasitesinin sınırsız olduğunu varsaydı. Ama atık su borusu tıkalı ve musluğun suyu da kurumakta. İklim değişikliği, kirlenme, kaynakların tükenmesi, nüfusun yaşlanması ve kitlesel göç sorunlarının hepsi, sisteme “dışarıdan gelen” ciddi şoklar gibi görünüyor, ama aslında bunlar, bizatihi kapitalizmin uzun vadeli yan ürünleridir. Ve bunlar birbirini besleyip büyötmeye başlamıştır.

Üstüne üstlük, bilgi teknolojisi, kapitalizmin her zaman kendine dayanak yaptığı dört şeyi yapma yeteneğini sınırlamaktadır.

Birincisi, bilgi teknolojisinin özgül niteliğinden dolayı, fiyatların serbest bir piyasada oluşması zorlaşmakta ve kâr elde etmek güçleşmektedir.

İkincisi, var olan teknolojiler, bugün var olan tüm çalışma işlevlerinin yaklaşık yarısını ve –robotikteki, YZ’deki yeni ilerlemelerle– uzun vadede daha da çoğunu hızla otomatikleştirme potansiyeli taşımaktadır. Kapitalizm, işçilerin sömürölmesine dayandığı sürece, çalışmanın gitgide isteğe bağlı hale geldiği bir dünya olasılığı, kapitalizmin bu kilit dinamiğini bozar.

Üçüncüsü, bilgi teknolojisi, kendi başına özel mülkiyet olarak ortaya çıkmayan ve gerek kapitalistin, gerek işçinin, gerekse tüketicinin önceden sahibi olmadığı ama bir mücadele konusu haline gelen ağ etkileri –örneğin, bir hastaneye ya da kent ula-

şım sistemine ait toplam kullanıcı verileri gibi yeni yararlanım kaynakları- yaratır.

Son olarak, dijital teknolojiler, bilginin demokratikleşmesine olanak sağlar -bunu, bilginin basılı kâğıtlarla ya da radyo ve televizyon yayın sistemlerinin kısıtlı dalgalarıyla veya totaliter devletin tahsis ettiği daktilo ve yazı makineleriyle yayılmak zorunda olduğu zamanlarda, bilginin dağıtımı üzerinde var olan doğal tekeli kaldırarak yapar. Beş yüz yıl boyunca insan yaşamının kalıcı bir özelliği olan bu durum artık sona ermiştir.

Bilgi teknolojisinin bu dört eşsiz etkisine -fiyatlar, otomasyon, ağlar ve erişilebilirlik üzerindeki etkisine- yanıt olarak, piyasa sistemi hızla değişim geçirerek, yeni örgütler, yasalar ve savunma mekanizmaları yaratmıştır. Bunlar arasında, fiyatların serbestçe, rekabetle oluşmasını engellemeyi ve piyasanın bütün alanlarında rekabetin kökünü kazımayı temel amaç edinmiş devasa tekeller de vardır. Bunlar sırasıyla, bilgi üzerinde yapay mülkiyet biçimlerini genişletmeye yönelik stratejilere öncülük ettiler: analog fabrika ve kömür madeni çağında bir anlam taşımayacak olan “rekabete girmeme anlaşmaları”, telif uzatmaları, karmaşık hukuki yükümlülükler ve fikri mülkiyet yasaları.

Gelişmiş piyasa ekonomileri, üretimde hızla otomasyona geçmek şöyle dursun, varlığına hiç gerek bulunmayan milyonlarca iş -antropolog David Graeber’in deyişiyle, “zırva işler”- üretmektedir. Bu kitabın yazıldığı sırada İngiltere’de kol emeğiyle otomobil vb. araçların yıkandığı ve çoğunlukla göçmen işçilerin çalıştığı yirmi bin işyeri vardı: Yirmi yıl önce böyle yerler neredeyse hiç yoktu ve aynı dönemde otomatik araba yıkama makineleri piyasası çöktü.

Ağ etkileriyle karşı karşıya kalan teknoloji tekelleri, iş modellerini, bu olumlu dışsallıkları (açılım ya da “taşmalar”ı -“spillovers”) ekonomik rant olarak kapsayacak şekilde tasarlamışlardır. Facebook’a giriş yaptığınızda, gündelik etkileşimlerinizin ürettiği değerleri yakalamayı amaçlayan bir makineye bağlanır-

sınız. Bir akıllı telefon sözleşmesi yaptığınızda da aynısı geçerlidir. Bunun bir yan sonucu, dünyadaki –sağlıktan ulaşım ve Facebook’un Rus istihbaratına sattığı davranış modellerine kadar– en yararlı verilerin, devletçe ya da kamuoyunca sıkı sıkıya denetlenmeyen ve toplumsal kullanıma açık olmayan özel ellerde bulunmasıdır.

Bilginin demokratikleşmesine karşı şirketler, son olarak, devasa bir asimetri, fikri mülkiyet haklarını kapma ve algoritmik denetim sağlama stratejisini benimsemişlerdir. Facebook’un, bırakın başka herkes hakkında neler bildiğini, bir Facebook kullanıcısı olarak benim hakkımda neler bildiğini anlamama bile izin verilmez. İçeriği ya da reklamları bana yönlendiren algoritmaların neler olduğunu –yahut (“sentetik yığınlar” biçiminde) toplanan verilerimin ne için kullanıldığını– bilmeme de izin verilmez. Fredric Jameson’ın sözünü ödünç alarak ifade edecek olursak, dünyanın sonunu hayal etmek, Mark Zuckerberg’in algoritmalarının tam olarak ne yapmak üzere tasarlandığını bana anlatacağını hayal etmekten daha kolay hale gelmiştir.

Bilgi teknolojisinin yükselişinin sonucu olarak, bugün artık teknoloji tekelleri, yurttaş ve devlet arasındaki üç yönlü bir mücadeleye kilitlenmiş durumdayız. Bu çatışma, neoliberal kapitalizmin ekonomik başarısızlığına özgü bir biçimde ortaya çıkan tüm çatışmalara paraleldir ve onlara tuz biber ekmektedir.

Teknoloji tekelleri, güç kazandıkça, kapitalizmin üretime dayalı bir sistem olmaktan çıkıp rant arayışına dayalı bir sisteme dönüşmesini hızlandırırlar. Varlığına ihtiyaç kalmayan işleri otomasyona bağlamak amacıyla kimi inovasyon girişimleri sürdürülse de, ticari inovasyonun çok büyük bir bölümü, aslen yeni tekel fırsatları yaratmayı amaçlamaktadır; bunun yanı sıra, bilginin demokratikleşmesini engellemeye yönelik yeni mekanizmalar, yeni bilgi asimetrileri ve –taksicilik hizmetleri ya da ticari ofis alanının oluşturduğu iş ekosistemleri gibi– eski toplumsal yapıları yıkmamanın yeni yollarını yaratmayı amaçlamaktadır.

Batılı kurum ve şirketlerin seçkinleri arasında ciddi hiçbir kesim, ekonomiyi boğmakta olan rantçı modellere karşı çıkmak istemez. Yeni gelişen pazarların seçkinleri de onlara bağımlıdır ve böylelikle, giderek artan oranda –süper zenginlerin hizmetinde– küresel avukatları, bankacıları, siyasetçileri ve hizmet sektörlerini kapsayan bir kast oluşur. Başlı başına bu, kapitalist üretim tarzının yaklaşmakta olduğu çıkmaz sokağın bir belirtisidir.

Bununla birlikte, libertaryen sağın kimi kesimlerinin bir çözümü vardır: devleti ve refaha yönelik tüm koruma önlemlerini tasfiye ederek, dijital ekonomiyi, merkez bankası yerine yalnızca Bitcoin'in olduğu, devlet yerine yalnızca blok zinciri (*blockchain*) sözleşmelerinin olduğu ve dolayısıyla insan haklarının olmadığı, devasa ve atomize olmuş bir pazara dönüştürmek. Ultra-sağın ütopyacı refleksleri güçlüdür ve topyekûn algoritmik denetime dayalı bir topluma öncülük ederler.

Tekel, güvencesiz çalışma, yapay kıtlık ve bilgi gizliliği ile neoliberalizmin başarısızlığından kaynaklı uzun vadeli ekonomik kalıntıların bir araya gelmesi, şu anki kapitalizm modelinin tekrarlanan çöküntülerden zarar görmesini olası hale getirmektedir. Bununla birlikte, insan özgürlüğü tarihin başka herhangi bir dönemine göre daha yakındır, çünkü düşünen makineler benzersizdir. Bedelsiz ve muazzam bir ölçekte yeni faydalar yaratırlar.

Çözüm, otomasyonun yeteneklerinden yararlanmayı, gezegen üzerinde varlığımızı sürdürmemiz için gerekli çalışma miktarını azaltmayı ve süreç içinde, gezegenin ekosistemini dengeye kavuşturmayı amaçlayan yeni bir küresel toplumsal sistemi bilinçli olarak tasarlamamızdır. Yapay zekâyı hukuki düzenlemeye bağlamak, veri haklarını korumak ve insanların algoritmalarla denetlenmesine karşı direnmek, bu proje için kritik önemdedir.

Ulaşmaya çalışmamız gereken son durum, teknolojik bolluktur: İşlerin büyük kısmını, hatta yeniliklerin büyük kısmını makinelerin yaptığı; muazzam ölçüde genişleyen boş zamanımız sayesinde zengin bir kültürel yaşam sürme olanağına kavuştüğümüz ve ekonomik faaliyetlerimizin dünyanın kaldırabileceği düzeyle uyumlu hareket ettiği bir dünya.

Oraya ulaşmak için, dört stratejik proje öneriyorum ve bunların her biri, bilgi teknolojisinin kapitalizm bünyesinde yarattığı etkilerden birine denk düşüyor.

1. Tekellere, fiyatların tespitine ve sabitlenmesine karşı mücadele etmek: bilgi tekellerini kırmak ve temel dijital altyapının toplumsallaşmasını destekleyip geliştirmek –bunun için kâr amacı gütmeyen kuruluşlar ya da enerji şebekesi benzeri kamu kuruluşları biçiminde hareket edilebilir.
2. Güvencesiz çalışmaya ve yerinde sayan ücretlere karşı mücadele etmek: çalışma ile ücretin bağlantısını kopararak otomasyonu hızlandırmak. Bu, her yurttaşın vergisiz olarak temel bir gelir ödenmesini ve bunun yanı sıra, dört temel hizmetin –sağlık, ulaşım, eğitim, konut hizmetlerinin– ya yok pahasına ya da bedelsiz olarak herkese sunulmasını içerir. Bu önlemler, dünyanın hızla otomasyona geçirilmesinin etkisini dengelemek için geçici bir destek işlevi görmelidir.
3. Rant peşinde koşanlara karşı mücadele etmek: verileri kamu malı yapmaya, aynı zamanda da her kişinin verilerinin nasıl kullanıldığı konusunda son kontrolü devlete değil bireye vermeye yönelik yasalar çıkarmak. Rant arayışına dayanan tüm iş modellerini baskılamak; aslında, ekonomik rant peşinde koşmanın toplumsal olarak kabul edilemez olmasını sağlamak.
4. Bilgi stoklamaya karşı mücadele etmek: bilgiye asimetric erişime dayalı tüm iş modellerini yasadışı ilan etmek. Herhangi bir devletin, bankanın ya da sosyal medya şirketinin benimle ilgili bildiklerini bilme ve görme hakkına sahip olmalıyım. Bilgiyi

silme, düzeltme ve kullanımını sınırlama hakkına sahip olmalıyım. Davranışımı denetlemek, gözlemek ya da öngörmek için bir algoritmanın kullanılıp kullanılmadığını bilme hakkına sahip olmalıyım. Bir işlemin, oyunun ya da konuşmanın perde arkasında bir yapay zekânın kullanılıp kullanılmadığını bilme hakkına sahip olmalıyım.

Bu dört strateji, bugünlerde geliştirilmekte olan yeni bilgi teknolojilerinin ekonomik gücünü ortaya çıkarmak için tasarlanmıştır; söz konusu teknolojiler, tıp alanında, robotikte ve kentsel yaşam üzerinde doğurabileceği etkilerle sıklıkla Dördüncü Sanayi Devrimi olarak adlandırılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bu stratejiler, infokapitalizmin dijital feodalizme dönüşmesini durdurmak ve dijital anarşinin ortaya çıkmasını engellemek; farklı farklı işbirliklerine, piyasanın dışına ve kolektif mülkiyete dayalı bir ekonomik modele geçişin temelini kurmak üzere tasarlanmıştır.

Geçiş yavaş olacak; kapitalizm sonrasının güçleri, içeride kapitalizmden kalanları toparlayıp geliştirmek durumunda kalacak. Hiçbir sistem, bağrında gizli duran tüm teknolojileri, teknikleri ve toplumsal biçimleri üretmeden yok olup gitmediği için, bolluk ve işbirliği yönünde ne türden olursa olsun herhangi bir “zorlama yürüyüş”e kalkışmamalı, onun yerine, bunun en erken biçimlerini, şimdinin içerdiği kullanılabilir alanlarda özene bezene besleyip büyütmeliyiz: gönüllü kuruluşlar, işbirliğine dayalı üretim, aracısız ekonomi, açık kaynak yazılım ve standartlar.

Bu ilke temelinde, en önemli amaçlardan biri, (vergi kaçırmanın, rant peşinde koşmanın ve neoliberalizmde buna tekabül eden köle gibi çalıştırmanın karşısında) gerçek girişimciliğe, piyasanın yön verdiği yenilikçiliğe, devletin birtakım fırsatlardan özel sektör lehine bilinçli olarak feragat ettiği kamu ve özel sektörler arasında yenilikçi ortaklıklara alan açmak olacaktır.

Aynı ilke uyarınca, planlamanın, 20. yüzyıl Stalinizmi ve devlet kapitalizmi altında aldığı biçimden oldukça farklı bir biçim alması gerekir. Piyasanın egemen olduğu toplumlarda kullanılan “sanayi politikası” stratejilerinin ve kentsel, altyapısal tasarıların ötesine geçmesi de gerekir. Ekonominin, toplumun ve ekosferin yerel, ulusal ve küresel düzeyde karmaşık bir dijital modeli, planlamacının en önemli aracı olmalıdır.

Bu model, planın hiçbir zaman yapamadığı şeyi yapmalıdır: hükümet kararlarının veya sanayi stratejilerinin toplumsal ve çevresel etkilerini, karmaşıklıklarını ve geribildirim döngülerini onlarca yıllık bir süreçte tahmin etmek –ve sonuçları, seçmenlerin bilgilenmiş bir biçimde seçim yapmalarını sağlayacak basitlikle sunmak. Modeller, salt teknokratların değil, seçmenlerin de deneyecekleri araçlar olmalıdır: olasılıkları araştırmak, kavramak ve sınamak, böylelikle demokratik katılımı ve toplumsal bilgiye erişimi muazzam ölçüde artırmak için.

Taban gelirden tutun, döngüsel ekonomiye, platform kooperatifleri kurulmasına ya da bilginin kamusal bir mal olmasına kadar, bu fikirlerin çoğu şimdiden dolaşımdadır. Bunlardan bazıları, kent yönetimlerince ya da büyük şirketlerin niş bölümlerince coşkuyla benimseniyor. Ancak muhaliflerinin de teslim ettiği gibi, mevcut krizin postkapitalist çözümü için en olası araçlar, köktenci sol ve yeşil partiler biçiminde ya da liberal ve sosyal demokrat partiler içindeki köktenci sol eğilimler biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bu kitaptaki çözümlemeye katılıyorsanız girişebileceğiniz ilk somut eylem, bu dört ögeli yaklaşımı bir refleks olarak –partilerde, sendikalarda, topluluklarda ve toplumsal örgütlerde– kökleştirip yerleştirmeye başlamaktır: ucuz ya da bedelsiz şeyler yapmak, çalışmanın ücretle bağıını koparmak, verilerin kamusal bir mal olmasını desteklemek ve şirketlerin bilgi üzerinde tekel kurma hakkını engellemek.

Hiç olmazsa ana hatlarıyla amacı ortaya koyduktan sonra, o amaç yönünde somut adımlar atmamız gerekir. Örneğin Britanya’da, on yıllık kemer sıkma ve otuz yıllık serbest piyasa yıkımının ardından, her şeye çekidüzen vermek için, solun eski programından ödünç alınmış önlemler gerekli olacaktır.

Müşterilerini yüzüstü bırakan ve kazıklayan kamusal hizmet kuruluşlarını kamu mülkiyetine geçirmemiz; güvencesiz çalışmayı yasadışı sayarak ve sendikalara yetki vererek ücretleri yükseltmemiz; yeni, hayat dolu ve insan merkezli kamu hizmetleri ile kamusal alanlar ve modern bir altyapı yaratmak için vergi almamız, borçlanmamız ve harcama yapmamız gerekebilir.

Ama bunun, devlet kapitalizmi projesine geri dönüşle, daha da kötüsü, onunla beraber Stalinist sosyalizme geri dönüşle karıştırılmasına izin veremeyiz. Binlerce yeni sosyal konut birimi inşa ettiğimizde, topluluğa ait denetimi; karbonsuz inşaat yöntemleri ve malzemelerini; daimi kira denetimlerini; serpilip gelişen bir demokratik kültürü desteklemek için yeterli kamusal alana sahip, sürdürülebilir, karma topluluklar oluşturmayı düşünmeliyiz.

Yine aynı nedenle, icat ettiğimiz yeni teknolojilerin denetimi ele almasına karşı ancak kurumsal ve etik yaşamı güçlü olan bir topluluğun direnebileceğine inanıyorsak, her eylem –ister bir hükümet, ister ilerici bir siyasal eylemci tarafından girişilsin– bu kapasiteyi geliştirmeli ya da hiç değilse azaltmamalıdır.

Ancak bugün köktenci siyaset sanatı, yalnızca geleceğe ilişkin bir vizyonun ve buna doğru ilerleyen bir geçiş yolunun ustaca tasarlانmasında yatmaz. Otoriter sağa karşı siyasal bir mücadeleyi de içerir –ve alternatif sağın yükselişinden anlaşıldığı üzere, bu da halen yararlanmakta olduğumuz reflekslerden farklı bir dizi refleks gerektirir.

TEHLİKEYE TEPKİ GÖSTER

Şair Stephen Spender, “Son on yılın herhangi bir anında,” diye soruyordu George Orwell’a, “sözcelişi Bakanlar Kuruluna kıyasla olayları önceden daha iyi görebildiğinizi hissetmiyor musunuz?”

1940’ın Haziran ayıydı. Londra’nın tren istasyonları, Dunkirk’ten tahliye edilen asker taburlarıyla tıklım tıklımdı. İngiliz seçkinlerin dış siyaseti yerle bir olmuştu, Bakanlar Kurulunun yarısı Hitler’le anlaşma konusunda bocalayıp duruyordu ve İngiltere hayli savunmasızdı.

Almanya’yla savaş çıkacağını 1936’dan beri öngören Orwell şöyle yanıtladı: “Bizim gibi insanların, durumu, o sözde uzmanlardan daha iyi anladığını hissettiğimde, bu, özel birtakım olayları önceden bilme gücü değil, *ne tür bir dünyada* yaşıyor olduğumuzu kavrama gücüdür.”¹

Zamanımızda liberal merkezden uzak duran bir güçtür bu. Serbest piyasa ekonomisi çuvalladıkça, Trump gibi figürler ana akım rakiplerini saf dışı ettikçe, kurulu düzenin aydınları ve siyasetçileri, Orwell’in döneminde oldukları kadar her şeyden bihaber ve budala görünürler. Bunlar, kendini istikrara kavuşturmuş bir sistemde yaşadıklarını düşündüler. Aksine, sistem kendini istikrarsızlaştırdı.

1 Orwell, George, *The Orwell Diaries (Günlükler 1, 2)*, Londra, 2018, Kindle Konumu 5739-40

Oysaki Orwell'in sözleri güçlü bir insan refleksinden yanadır: *ne tür bir dünyada* yaşıyor olduğumuzu anlamak. Günümüze uygulanırsa bunun anlamı, sistem içindeki gerilim birikiminin, hangi biçimi alacağını kestiremesek bile, bir patlamaya yol açacağını kabul etmemiz gerektiğidir. Son kırk yıl boyunca işleri çekip çevirmiş olan seçkinler omurgasızdır, otoriter sağla her türlü uzlaşmaya girebilir ve demokratik ilkelerinden çok kolay vazgeçebilirler. Bu, sizi felce uğratmadığı sürece, kendi başına güçlü bir bilgidir.

Brexit'e itici güç olan, Trump'ı iktidara yerleştiren ve İtalya'da, İsveç'te, Macaristan'da, Hollanda'da açıktan ırkçı partilerin başa güreşmelerine olanak veren dinamikler sessiz sedasız yatışmayacaktır. Alternatif sağın "Amerikan İç Savaşı 2.0" tantanası buharlaşıp uçmayacaktır. İşkence edilen tutukluların ve yakılıp yıkılan şehirlerin görüntüleri sararıp solmayacaktır.

Hitler'in iktidara gelişini inceleyen solcu Alman tarihçi Hans Mommsen, Nazi partisi ile Alman kapitalist sınıfı ve bürokrasi arasındaki etkileşimi "kümülatif radikalleşme" olarak tanımladı. Sonuçlar biliniyor. Günümüzdeki krizin dinamikleri 1930'lardakinden farklı olmasına rağmen, "ne tür bir dünyada yaşıyor olduğumuzu bilmek" demek, seçkinlerin, faşistlerin ve bürokratların, ırkçılığa, yabancı düşmanlığına ve demokratik hakların budanmasına doğru nasıl bir kümülatif radikalleşme geçirdiklerini anlamak demektir.

Anlaşılan o ki, projemizin kimi kısımlarını askıya almamız gerekse bile, bu radikalleşmeyi durdurmak için bir strateji geliştirmeliyiz. Açık açık söylemek gerekirse, bu, önem-ivedilik ikiliyle ilgili bir meseledir: İlericilerin birçoğu için, geçmişte onlar için önem taşımış şeyler, şimdi ivedi olanlarla aynı değildir.

1930'lardaki barbarlık, günümüzdekinden daha kötü olmakla birlikte, seçkinlerin bilgi üzerinde kurdukları tekel nedeniyle çoğu insandan gizlenmişti. İkinci Dünya Savaşı'nda bile, halk,

büyük olaylardan neredeyse tamamen kopuktu, ta ki kendilerini etkileyene kadar olan bitenden habersizdi. Dunkirk krizinin doğruya çıktığı günlerde Orwell güncesine şu kaydı düşmüş:

İnsanlar savaş hakkında biraz daha çok konuşuyorlar, hepsi bu. Şimdiye kadar hep olduğu gibi, meyhanelerde vb. bununla ilgili bir yoruma kulak misafiri olmak imkânsız. Geçen gece Eileen’le birlikte, 9 haberlerini dinlemek için meyhaneye gittik. Barmen kadın, eğer ben istemiş olmasaydım radyoyu açmayacaktı bile ve görüldüğü kadarıyla, kimse dinlemiyordu.²

O gün, Churchill’in Bakanlar Kurulunda yaptığı konuşmada, “her birimiz yere düşüp kendi kanımızda boğuluncaya”³ kadar dövüşüleceğine yemin ettiği gündü, ama Orwell’in gittiği meyhanede içki içenler, hayatlarını şekillendiren olaylar hakkında neredeyse hiçbir şey bilmiyorlardı.

Bunun aksine biz, Donald Trump’ın her fevri düşüncesini Twitter aracılığıyla öğreniyoruz. Hava taarruzlarını ve terör saldırılarını gerçek zamanlı olarak izliyoruz. İşkencecilerin neler yaptıklarını ve kafa kesmenin neye benzediğini gördük ve görmekten kaçamayız. Sonuç olarak, korku ve kaygı düzeylerimiz, İkinci Dünya Savaşı’nın yaklaştığı zamankinden muhtemelen daha yüksek, kavga ve kaçma reflekslerimiz de buna hayli uyarlanmış durumda.

Faşizmi sağ salım atlatan kuşaktan yazarlar –Arendt, Fromm ve Orwell’in kendisi– faşizmin kitle psikolojisi karşısında hayrete kapıldılar. Bugün faşist psikolojinin kitlesel hale gelmesini önlemek, ilericilerin ve demokratların en önemli görevleri arasındadır. Gelişmiş ülkelerin birçoğunda yeni bir şeyle karşı karşıyayız –hem daha bilgili ve ulaşmak istediği şeyi daha bilinçli

2 a.g.e., Kindle Konumu 5585-7

3 Kelly, John, *Never Surrender: Winston Churchill and Britain’s Decision to Fight Nazi Germany in the Fateful Summer of 1940* (Asla Teslim Olma: Kaderin Belirlendiği 1940 Yazında Winston Churchill ve İngiltere’nin Nazi Almanyası ile Çatışma Kararı), Londra, 2015, s. 251

olarak sezdiren hem de alt metinlerle, şakalarla, “mem”lerle ve Kekistan gibi kuruntularla kendini ifade edebilen bir faşist proje.

Mommsen’in işaret ettiği göre, 1930’larda Alman seçkinlerinin anayasal hükümete yönelik saldırıları, Hitler’in büyüyüp geliştiği koşulları yarattı. Bugün G20 ülkelerinde, demokrasiye ve hukukun egemenliğine getirilen kısıtlamalar çoğalmakta: Trump’ın Müslümanların Amerika’ya girişini yasaklayan ya da dolandırıcıları affeden kararnameleri; İspanya devletinin Katalan bağımsızlık mücadelesini şiddetle bastırması; Polonya’da yargı sistemine sağlanan anayasal korumaların askıya alınması; İngiltere’de Brexit referandumunda Rus parası kullanılarak hile ve manipülasyon yapılması; otoriter milliyetçi politikacıların ve gazetelerin, yargıyı “halk düşmanı” gibi göstererek gerçekleştirdiği geniş çaplı saldırılar.

Bugün en açık tehlike, faşist hareketlerin seçim kazanacak ya da iktidarı ele geçirecek kadar büyümesi değildir, ana akım muhafazakârlarla paylaştıkları ortak bir zihniyet alanı yaratmalarıdır; bu ortak alanda, merkez sağın söz konusu hareketlerin taleplerine karşı direnme isteğini zayıflatır ve onun yerine, anayasal demokrasiyi törpülemek için gerekçeler oluştururlar.

Bunun nasıl meydana geldiğine dair örnek bir olay, Roy Moore’un 2017’de Alabama’da Cumhuriyetçi Parti listesinden ABD Senatosu seçimine girmesidir. Moore, Kilise ile devletin ayrılmasına ilişkin anayasa hükmünü onaylamayı reddettiği ve eşcinsel evliliğinin yasallaştırılmasına karşı çıktığı için eyalet başyargıçlığı makamından iki kez uzaklaştırılmıştı. Moore, senato için kampanyasına başladıktan sonra, dokuz kadın ortaya çıkarak, onun kendilerine cinsel tacizde bulunduğunu öne sürdü ve ikisi o sırada reşit değildi. Moore bu iddiaları reddetti.

Trump alenen Moore’u destekledi. Steve Bannon onun seçim mitinglerinde konuştu, ama Moore’un asıl eylemcileri iki ayrı ağdan geliyordu: Konfederasyonu yeniden kurmak isteyen “League of the South” (Güney Birliği) adlı beyaz milliyetçi bir

grup; ve kürtaj kliniklerinde çalışan doktorların öldürülmesini caiz sayan aşırı kürtaj karşıtı eylemciler.⁴ Partinin ününe büyük zarar vermesine karşın, Cumhuriyetçi Ulusal Komite, Moore'un adaylığını onayladı. Kıl payı aldığı yenilgi, sorunun ciddiyetini ortadan kaldıramazdı: Dünyanın en etkili muhafazakâr partisi, ırk kavgası ve şiddet yanlısı kadın nefreti oyununun içine çekilmişti.

Moore'un Alabama'da girdiği seçim, beyazların üstünlüğünden yana, şiddetli kadın düşmanı ve anayasa karşıtı bir hareketin ABD'de zafer kazanmak üzere olduğunu göstermekle kalmadı, aynı zamanda bu seçeneğin gündemde olduğunu, insanların hayallerine esin verdiğini, ana akım muhafazakârlığın buna karşı savunmalarının cılız olduğunu ve muhafazakârlar ile faşistlerin paylaştıkları zihniyetin şu anda siyaseti aşırılığa doğru çektiğini gösterdi.

1930'larla olan paralellikler, bununla nasıl mücadele edeceğimiz konusunda önemli dersler içeriyor. Yapılması gereken ilk şey, köktenci sol ile liberal merkezin birbiriyle kavgaya etmeyi mümkün olduğu kadar bırakmasıdır.

Yüz binlerce insanın Paris'te, 6 Şubat 1934'te hükümeti devirmek amacıyla aşırı sağcı bir gösteriye katıldığı Fransa'da, işçi sınıfından eylemciler, bunu tamamen taban hareketi düzeyinde inşa ederek, komünistleri ve daha ılımlı sosyalistleri pratikte birlik olmaya zorladılar.⁵ İki yıl sonra İspanya'da, faşist General Franco, seçilmiş liberal hükümeti devirerek iktidara el koymaya kalkıştığında, eylem birliğiyle durduruldu. Franco'nun kontrolü ele alması, hem Nazi Almanya'sının hem

4 <http://www.rightwingwatch.org/post/roy-moore-boasts-of-endorsementsfrom-neo-confederate-secessionist-activist-who-says-its-ok-to-murderabortion-providers/>

5 http://www.liberation.fr/france/2014/02/06/le-6-fevrier-1934-un-mythefondateur-de-l-extreme-droite_978118

de faşist İtalya'nın askerî müdahalesiyle üç yıllık bir iç savaştan sonra ancak mümkün oldu.

Bugün sağdan gelen bu yeni tehdit karşısında, liberal merkezin köktenci soldan, yeşillerden ve sendikalardan istediği şeyler, 1930'larda antifaşist işçilerden istediklerinin tam olarak aynıdır: sosyal adalet kavgasını unutun ve bizim değerlerimizle, bizim koşullarımız uyarınca ve şu bizim başarısızlığa uğramış neoliberal projemizi savunmak için, önderliğimiz altında toplanın.

Şimdiye kadar sonuç çoğunlukla negatif oldu. Emmanuel Macron için kısa süreliğine işe yaradı ama Hillary Clinton'da sonuç vermedi, Britanya'da "Remain" (AB'de Kalma) kampanyasına başarı getirmede ve Avusturya'da muhafazakâr partinin aşırı sağla koalisyon kurmasını önleyemedi. Demokrasi kültürünün zayıf olduğu birçok ülkede –örneğin Doğu Avrupa'da– zaten başlamadan bitmişti. Bu arada, soldakilerin birçoğu, asıl düşmanın değiştiği fikrini bir türlü kafasına sokamaktadır.

Tekrar bir araya gelmek için, hem solun hem de merkezin ortak bir zemin bulmaya yönelik reflekslerini geliştirmeliyiz. Bu çaba, farklılıkların belki de 1930'larda olduğundan daha büyük olduğunun kabulüyle başlamalıdır. Ta o zamanlar solun projesi, liberal merkezin projesinin daha katı bir sürümünden ibaretti: sanayinin devlet mülkiyetinde ve denetiminde olması, refah programları, ticari korumacılık.

Bugün nüfusun eğitimli, ilerici ve laik yarısına mensup bireyler, genelde, küreselciliğin ve serbestleştirmenin son bir çabayla savunulması çevresinde toplanırlarken, daha köktenci sol ise sosyal adalete, karbonsuzlaştırmaya ve neoliberalizmin devrilmesine dönük bir program çevresinde kümeleniyor. En kötüsü de, liberal merkez, sağcı popülist partilere oy veren işçilerin ekonomik kaygılarını ele alma çabasından bir ölçüde vazgeçti ve onları aşağılayan bir tutuma kolayca kayabilmekte.

Ancak neoliberal merkez ile köktenci solun paylaştığı şey, demokrasiyi ve hukukun egemenliğini savunma gereksinimidir. Bütün ülkelerde, sağ yenilgiye uğratmak için taktik ittifaklar oluşturma girişiminin merkezine bunu koyabiliriz.

İkincisi, muhafazakârlığın, faşizmin ve devlet bürokrasisinin ortak, otoriter bir projede buluşmasını önleyen stratejiler geliştirmemiz gerekiyor.

Bunun anlamı, mümkün olan her yerde faşizmi tecrit etmek ve bastırmaktır. Faşist gruplar çoğu ülkede hâlâ cılız olmakla birlikte, genel bir soykırım vaadinin temsilciliğini yapıyorlar. Elleri taarruz silahlarıyla ve “Yahudiler yerimizi alamayacak” sloganları atarak Amerikan şehirlerinde yürüyen gruplar bunu iş olsun diye yapmıyor: Azınlıklara yönelik canice saldırılara hazırlanmak için ve olağanüstü hal yetkisiyle donatılmış seçkin müttefiklerinin devreye girerek anayasal demokrasiyi askıya alacağı kaos ortamını yaratmak için bunu yapıyorlar.

Bu olasılıkla akıllıca mücadele etmek, küçük faşist gruplarla sokaklarda karşı karşıya gelmeyi içeren geleneksel “antifaşist” taktiklerden fazlasını gerektirir. Toplumun ilerici yarısının, yargı ve yürütmeye, hukukun egemenliğini savunmaları ve silahlı kuvvetler üzerinde devlet tekeline korumaları için baskı yapmasını gerektirir.

Ne yazık ki, tüm ileri demokrasiler içinde, bu açıdan sistemik olarak en zayıfı, en büyük olanıdır: ABD. Neoliberal dönemde Amerikan yargısı hayli siyasallaşmıştır –sırf Yüksek Mahkemeye yapılan rakip siyasal atamalarla değil, federal kovuşturmanın siyasal amaçlara alet edilmesi de bunda etkili olmuştur. Devletin silahlı kuvvetler üzerindeki tekeli, ülkedeki “İkinci Anayasa Değişikliği” kötüye kullanılarak zaten delinmiş durumdadır ve alternatif sağ milislerin ve onlara göz yuman sağcı “anayasa şerifleri”nin alternatif silahlı gruplar kurmaları yüzünden hızla aşınmaktadır.

Nazizmin yükselişine ilişkin açıklamasında Mommsen, toprak ve mülk sahipleri ile sanayicilerin maddi destek verdiği, yasal olarak göz yumulan, sayıları bir milyonu bulan milislerin her yeri saran bir düzensizlik ve yaygın şiddet ortamı yaratarak ortaya çıkmalarına işaret etti. Hitler'in kahverengi gömleklileri, bazıları polisle birlikte operasyona girişen silahlı grupların oluşturduğu çok daha geniş bir ekosistemde, sadece en azgın unsurdur.

Neo-Nazi gruplara katı kısıtlamaların uygulandığı Almanya gibi ülkeler hariç, bugün Batı demokrasilerinin kabul edilmeyen büyük zaaflarından biri, buralardaki hukuki yaptırım sistemlerinin, bölgesel-sınırlı faşist şiddeti, yaygın ve eşgüdümlü nefret söylemini, aşırı sağın polise ve silahlı kuvvetlere sızmasını hoş görmeye teşne olmasıdır. Yasama ve yürütme düzeyindeki önlemlerle bu durumun ivedilikle tersine çevrilmesi gereklidir. Ancak liberal merkezci hükümetlerin bu konuda sergilediği isteksizlik de *ne tür bir dünyada yaşadığımızın* yine bir başka göstergesidir.

İngiliz İçişleri Bakanı Sajid Javid –binlerce gerçek faşistin Londra'nın göbeğinde bizzat bakanın polisine fişek yağdırarak taşkınlıklar yaptığı ay içerisinde– İşçi Partisi'nin solcu üyelerine “neofaşist” dediğinde, şu sonuca varmak da mantıklı hale geliyor: Merkezci muhafazakârlığın ağırlıklı bir kesimi –iş ciddiye bindiğinde– otoriter sağa karşı hiçbir savunma çabasına girmeyecektir.

Ne var ki, yeni yeni güçlenen sağcı popülist partiler –Hollanda'da Özgürlük Partisi, İtalya'da Lega ve Almanya'da AfD gibi– söz konusu olduğunda, en etkili ilerici taktik, eğer mümkünse onları örgütsel açıdan tecrit edilmiş –resmî muhafazakârlık ile alternatif faşist ya da neofaşist sağ arasında sıkışmış kalmış– durumda tutmaktır. Cumhuriyetçi Parti'nin bunu yapmaktaki başarısızlığı, Çay Partisi'nin onu ele geçirmesine olanak sağlamıştır.

Son olarak, tüm sosyolojik kanıtlar, otoriter sağın ekonomik durgunluktan değil de öncelikle kültürel güvensizlikten beslenip güçlendiğini söylese de, tarihsel kayıtlar, sağcı popülisti söndürmemize ekonominin yine de yardımcı olabileceğini göstermektedir.

Hemen iki adım uzağındaki yabancı düşmanları ve etnik milliyetçilerle tartışmayı deneyen herkes, onların da iyi ve kötü günlerinin olduğunu bilir. Bu kişiler, iyi günlerinde, en çok işsizliğe ya da göçmenlerin ücretleri aşağıya çektiğini öne süren haberlere öfkelenirler. Kötü günlerinde ise etnik azınlıklara mensup kişilere “hamamböceği” adını takar ve “ekonomi çökse bile” göçün durdurulmasını istediklerini öne sürerler. Benzer bir biçimde, bu kitap yazıldığı sırada Polonya’da iktidarda olan Hukuk ve Adalet Partisi türünden milliyetçiler, iyi bir günde, oylarının yaklaşık yüzde 8’inin düpedüz antisemitist faşistlerden gelmesine üzülmekteyken; kötü bir günde buna memnun olmaktaydılar.

Bu duruma verilecek yanıt, otoriter milliyetçiliğin boy vermekte olduğu türden topluluklarda peşinen olumlu sonuçlar doğuran iddialı bir ekonomik genişleme programıdır. Sağcı saldırıyı savuşturmak istiyorsak, sol ve liberal merkez, neoliberalizmin hezimete uğrayan ekonomik modelinden kesin ve inandırıcı bir biçimde kopmalıdır. Haziran 2017’de İngiltere’de erken seçime girilirken Jeremy Corbyn’in açıkladığı köktenci İşçi Partisi bildirgesinin gösterdiği gibi, söylem düzeyinde bir kopma bile, UKIP gibi sağcı popülist partileri destekleyenlerin tekrar doğrucasına oy vermelerini sağlamada yeterli olabilmektedir.

Direnengiği ve cesaretiyle öne çıkan işçi sınıfı kasabalarında, ben ve çevremde kampanya yürütenler, beyaz erkek işçilerin şöyle dediklerini kulaklarımızla duyduk: “Geri geliyoruz; bunun için tek gereken, birilerinin bizi önemseydiğini göstermesiydi.” Bu, onların sağcı siyasete kolayca teslim olmalarını aklamaz ya da bu sorunu çözmez. Ama koltuğunu terk etmesi sağlanan her

sağcı meclis üyesi, dağıtılan her yerel grup, sokaktan çekilip yerel gazetelere el yazısıyla uzun şikâyet mektupları yazmaya geri dönen her ırkçı, bir başarıdır.

Sol ve liberal merkez, sağcı popülist seçmenlere en çok istedikleri şeyi veremez: toplumsal muhafazakârlığa geri dönüş, beyaz ayrıcalığının hortlatılması ve acımasız bir göçmen siyaseti. Ama tam da bu nedenle, sunabileceğimiz şeylerde daha inatçı ve kararlı olmalıyız: işler, yatırım, eğitim, altyapı ve bir umut anlatısı.

Adı üzerinde henüz bir görüş birliğine varılmasa da ve onu denetleyen tek bir kurum olmasa da, 2014'ten sonra neo-liberalizme karşı açık bir ilerici alternatif belirlemeye başladı. Yunanistan'da Syriza, ülkeye kemer sıkma programını dayatan Avrupa'ya karşı –Temmuz 2015'te teslim oluncaya dek– altı aylık bir direniş başlattı. İspanya'da Podemos Unidos partisi ve onun şehir düzeyinde kurduğu ittifaklar –örneğin Barselona'daki En Comú– anketlerde tutarlı bir biçimde yüzde 20'ye ulaşmaya başladı. Portekiz'de sosyalistleri ve en soldakileri kapsayan koalisyon hükümeti; ABD'de Demokrat Parti içindeki Bernie Sanders fraksiyonu; Jeremy Corbyn çevresinde oluşan ve İngiliz İşçi Partisi'ni denetimine alan hareket, tüm bunlar, siyasal iktidarı almayı hedefleyen yeni bir sol siyasetin billurlaştığının kanıtlarını sunuyor.

Hemen hemen tüm olgularda, bu sol partileri ve hareketleri siyasal saflığa gömüldükleri gettolarından çıkarıp iktidarı hedeflemeye iten kritik faktör, 2011 döneminden on binlerce ağ bağlantılı eylemcinin parti siyasetine katılmasıydı. Bunlar, beraberlerinde vizyon, enerji, örgütsel beceri –ve birçok ülkede siyasetten kopmuş olan yeni binyıl kuşağı ile eski partiler arasında bağlantı kurma yeteneğini– getirdiler.

Elverişli bir ortam bulunmasına karşın böyle bir hareketin ortaya çıkmadığı yerlere –örneğin İrlanda, Fransa ya da

İzlanda'ya- bakarsanız, ortak faktörler şunlardır: (a) geleneksel sosyal demokrat partilerin mutlak anlamda ölmüşlüğü ve (b) yerel düzeyde solda önemli bölünmeler olması, dolayısıyla sol bileşenlerin açık, tekil bir proje çevresinde birleşememesi.

Corbyn hareketindeki başka bir önemli faktör de, yaşam boyu süren takıntılara –örneğin Filistin, iklim değişikliği, hatta akademik eleştirel kuram gibi konulara- muazzam miktarlarda toplumsal sermaye yatırıp tekil sorunlarla uğraşan yüzlerce eylemcinin, bu sorunlara öncelik vermeyi bırakıp bir tek şeyi yapmak için uzunca bir dönem el birliğiyle çalışmaya hazır olmasıydı: İşçi Partisi'ni neoliberalizme son verme aracına dönüştürmek.

Yeni sol partilerin her birinde, demokrasiyi savunur ve zenginleştirirken, direnmek için attıkları küçük adımlardan kaba ama iş görür bir ideoloji doğmuştur. Bileşenleri son derecede çeşitli olmasına karşın, bu öylesine derine işleyip yayılma gösterir ki, içinde yaşadığımız dünyanın temel bir özelliği olarak anlaşılmalıdır. Bunu bir formül olarak açıklayalım: ağ bağlantılı eylemcilik + devlet iktidarına ulaşmak için parti siyasetine odaklanma + sıradan insanların sorunlarına, dillerine ve kaygılarına yorulmadan, yılmadan odaklanma = yeni sol projenin temel yapıtaşları.

Orwell'in uyarısına –siyasi faaliyet içindeki insanların “ne tür bir dünyada yaşadığımız”ı anlamaları gerektiği sözüne- karşılık gelen yanıt şudur: ya solun kendini, köklü bir değişim için halka hitap eden bir toplumsal hareket olarak yeniden keşfettiği ya da demokrasinin öldüğü bir dünya.

MAKİNE DENETİMİNE KARŞI ÇIK

Şöyle bir şeyi kafanızda canlandırın: Akdeniz kıyısında tozla kaplanmış bir kasabada bir adam, bağnaz bir dinin kutsal kitabını sıkıca elinde tutarak ve o dinin gizli mesajını tekrarlayarak, yerel polis merkezine doğru yürüyor. Yetkililer ona şöyle diyor: Yasaya itaat et, resmî dine ibadet et, yasaklı kitaplarını teslim et –biz de çılgın inançlarının gereğini gizlice yerine getirmene izin verelim. Ama adam gizlilik istemiyor, şehit olmak istiyor. Hapse atılıyor, işkenceden geçiriliyor ve en sonunda idam ediliyor.

Bu, bir 21. yüzyıl cihatçısının öyküsü değil, MS 304'te idam edilen Hıristiyan şehit Katanyalı (Aziz) Euplius'un öyküsüdür. Euplius, Hıristiyanlığı bastırmaya uğraşan İmparator Diocletianus'un, Roma İmparatorluğu'ndaki herkesin halk önünde paganların put tanrılarına adak sunmasını zorunlu kıldığı dönemde öldürülen yaklaşık üç bin beş yüz kişiden biriydi. İmparatorun amacı, inançları değil, davranışları dayatmaktı. Yetkililer, toplumsal normlara uyun da neye inanırsanız inanın, diyorlardı.

Ama ilk Hıristiyanlar buna uymadılar: Karşı çıkmayı seçtiler. Ve bazıları öldürülmesine karşın, çoğu sağ kaldı. Bastırma çabaları sonuçsuz kaldı. On yıl sonra Hıristiyanlık yasallaştı ve 380 yılına gelindiğinde –dikkate değer bir çark edişle birlikte– Roma İmparatorluğu'nun resmî dini oldu.

Hıristiyanlığın hızla manevi egemenlik kurmasının yalnızca iki açıklaması vardır: Kilise tarafından yayılan ve şehitlere

Tanrı'dan gelen sihirli güçlerin atfedildiği mucizeye dayalı açıklama; diğeri ise bu muazzam olayı, Roma İmparatorluğu gerilerken mülk, iktidar ve toprak için girişilen mücadeleler arasına yerleştirmeye çalışan maddeci açıklama. Marksizm her zaman böyle bir açıklama yapma uğraşı vermiştir, çünkü Marksist tarihçiler daima, Hıristiyanlığın dar köklerini, insan değerlerinin bir ifadesi olarak taşıdığı maddi güçte aramaktan çok, ekonomik mücadelelerde arayıp durmuşlardır.

Hıristiyanlığın sona erdirdiği tarihsel dönemi anladığımız anda, Roma İmparatorluğu gerilerken bu dinin Avrupa ve Yakın Doğu'ya niçin hızla yayıldığı daha bir açıklık kazanır. İnsan merkezli büyük dinlerin çoğu MÖ 800 ila MÖ 200 yılları arasında –felsefeci Karl Jaspers'in “Eksen Çağı” dediği dönemde– ortaya çıktı. Konfüçyüs, Buda, Lao Tzu (Laozi), Zerdüş ve Yahudiliğin birçok peygamberi, hepsi, aşağı yukarı bu zaman diliminde yaşadı. Bunların çoğu aynı temel toplumsal işlevi üstlendi: Savaş halindeki kent devletlerinin güçlü egemenlerini etkilemeye ve insan doğasına dair savlar temelinde ölçülülük değerlerini aşılama uğraşan gezgin çileci düşünürlerdi. Bu birkaç yüz yılda olan biten şey, diye yazıyordu Jaspers, “insanın, bir bütün olarak varoluşu, benliğini ve sınırlarını fark eder duruma gelmesiydi.”¹

Ama bu Eksen Çağı, tarihe dair sıkı materyalist açıklamalara pek de uymaz. Tunç Çağının büyük uygarlıklarından sonraya ve Demir Çağının büyük ticaret imparatorluklarından önceye denk gelir. Marx için tarih, “üretim tarzları”na göre kategorilere ayrılır: klasik antik çağ, Asya tipi despotizm, feodalizm ve kapitalizm. Eksen Çağı görüşü hem klasik Yunan'ı hem de Çin'de Çou hanedanını kapsadığı için, solcu tarihçilerin birçoğu, Jaspers'in sezgisini “ilginç ama önemsiz” olarak nitelemiştir.

Ancak antropolog David Graeber, Eksen Çağı için akla yatkın maddeci bir açıklama önermiştir: Bu çağ, sikke basımının

1 Jaspers, Karl, “İnsanlık Tarihinin Eksen Çağı: İnsan Soyunun Birliği İçin Bir Temel”, *Commentary*, 1 Kasım 1948

artmasıyla neredeyse tam olarak örtüşür. Gerçi para binlerce yıldan beri var olsa da, üstüne bir kralın tacının ya da bir kent devletinin armasının basılı olduğu küçük metal parçaları, neredeyse tam olarak Konfüçyüsçülükle, Budizmle, insan merkezli Yunan felsefesiyle aynı zamanda ve aynı yerlerde –Sarı Nehir’de, Ganj Nehri’nde ve Doğu Akdeniz’de– ortaya çıktı.

Graeber’in dediğine göre, MÖ 800’den sonra ortaya çıkan şey, Çin, Hindistan ve antik Yunan boyunca uzanan birbirinden çok farklı (ve büyük ölçüde bağlantısız) kent devletlerinin ortak temelini oluşturan bir “askeri-sikkeci-köleci kompleks”ti. Sikke, talim düzeyi yüksek sürekli ordulara ödeme yapmak için gerekliydi; fetih savaşları ve köle mülkiyetiyle bağlantılı bir dinamizme sahip, pazar yönelimli toplumların ve devletlerin kurulmasını kolaylaştırdı. Bu ise dünyaya dair yeni bir kavrayışa yol açtı; toplulukların maddi zenginliği, en yüksek yarar olarak anlaşılır oldu. Eğer Graeber haklıysa, sikke basımıyla doğan sistem, Marx’ın bir tek sistem içinde topladığı binlerce yıllık kölelikten daha kısa ömürlü olmasına karşın, başlı başına ayrı bir üretim tarzı olarak görülmelidir.

“Askeri-sikkeci-köleci kompleksin ortaya çıktığını gördüğümüz her yerde, maddeci felsefelerin doğuşuna da tanık oluruz,” diye yazar Graeber.² Kitlel olarak yaygınlaşmış okuryazarlıkla karşılaşrsınız, Aristoteles’in “iyi yaşam”ı gibi ya da Konfüçyüs’ün –çoğu kez “erdem”le eşanlamlı olarak kullanılmasına rağmen “eğitilmiş insanlık” olarak çevrilmesi en uygun düşün– “*ren*” ülküsü gibi yeni insancıl kavramlarla karşılaşrsınız. En sonunda ise egemenlerin miras olarak aktarılan iktidarına meydana okurken akılcılığı kullanan kitlel halk hareketleriyle karşılaşrsınız.

Öyleyse, Roma İmparatorluğu’nun çökmesinde Hristiyanlığın oynadığı rol, zamanımıza ışık tutmaktadır. Ortodoks

2 Graeber, David, *Debt: The First 5,000 Years (Borç: İlk 5.000 Yıl)*, Brooklyn, 2011, Kindle Konumu 5224-7

Marksist tarihçiler, Roma ekonomisinin merkezinde olan kölecî sistemin, toprak verimliliğini artıramadığı için çöktüğünü düşünüyorlardı. Seçkinler, yurttaşların zenginliğine dayalı bir ekonomik modelle bağlarını kopararak, onun yerine, artığın gitgide daha çoğunu tüketen ve gitgide daha çok köle çalıştıran bir devlet inşa ettiler. En sonunda, toprak ve mülk sahipleri, “*colonus*” (çoğulu, “*coloni*”) denilen borç kölesi (kefaletli) ırgatları çalıştırmaya geçtiler ve köle pazarı çöktü, çünkü borç kölesi ırgatların daha verimli oldukları görüldü. Zayıflığın son noktaya vardığı bu anda, Cermen kabileler ülkeyi istila ettiler ve bu enkazın ortasında, kendilerinin borç köleliği sistemini Romalı çiftçilerin sistemiyle kaynaştırarak erken feodalizmi yarattılar.

Bu açıklama ekonomik açıdan akla yatkındır. Gelgelelim eğer Eksen Çağının, örtük bir insan merkezli ekonomi vaadi üzerine kurulu olduğunu anlarsak, o zaman onun başarısız olduğu noktada niçin kölelerle özgür insanların eşit olduğunu savunan bir ideolojinin yükselişini tetiklediğini de kavrayabiliriz. Hıristiyanlık, insan merkezli bir toplum için yapılan bir çağrıydı; bu çağrıyı, onu vaat etmiş ama artık sağlayamayan bir sistem içinde yapmıştı. Bu, devletin yasalarından daha güçlü bir ahlak için yapılan bir çağrıydı; o devlet ki, köhne, verimsiz ve insanlık dışı görünen yollarla artıklara el koyan seçkin zümrenin devletiydi ve nüfus içinde giderek bir azınlık haline gelen yurttaşlarına karşı daha da barbarlaşmaktaydı.

Yirminci yüzyılda Roma’nın yıkılışını inceleyen ortodoks Marksistler, bu öyküyü bir ekonomik çöküş anlatısına dönüştürmekle kendi gözlerini bağladılar ve bir fikrin maddi bir güç haline gelmesi durumunda olabilecek şeyleri göremediler. Bir isyanın ve küçük ölçekli, hümanist, hukuka dayalı toplulukların ideolojisi olarak Hıristiyanlık, kölecî üretim tarzının yerini alacak olan ekonominin yaratılmasına yardımcı oldu. Hıristiyanlık, dinsel hukuktan –ki, herhangi bir yerel egemenin koyduğu hukuktan daha üstün bir hukuktur bu– önce bireylerin eşitli-

ğine yaptığı vurguyla, pratikte bazen köleliğe hoşgörü gösterse bile, kölecî sistemin yerini almak üzere yeni bir ekonomik modelin oluşturulmasına yardım etti.

Bugün biliyoruz ki, Roma'nın yerini alan, salt kaosun ve savaşların hüküm sürdüğü bir "Karanlık Çağ" değildi, aynı zamanda da serpilip gelişen, borç köleliğine dayalı, merkezîyetçilikten uzak bir ekonomiydi; heybetli yapılardan çok zanaat eserlerine ve elyazmalarına yönelik klasik öğrenimi canlandırma çabalarına girişerek kendi zengin kültürünü üretmekteydi.

Hümanist bir dinî merkez alan zihinsel, ahlakî, etik ve davranışsal bir isyan, MS 300-500 yılları arasında antik Roma'nın asalak ekonomisinin kökten temizlenmesine yardım etti. Şehadetî ya da Hıristiyan teolojisine dönüşü savunmuyorum, ama bu bizim için ilginç bir derstir. MÖ 4. yüzyıldaki Hıristiyan "devrim"i, pek çok insanın boş dinî törenlere uymaya artık devam etmemesi, boyun eğmeyi reddetmesi sayesinde yaşandı.

MÖ 4. yüzyılın olayları şunu göstermektedir ki, bir sistem, eğer insanların, seçkinlerce emredilen denetim rutinlerine uymalarına sıkı sıkıya bağlıysa, o rutinlere uymanın reddedilmesi, devrimci sonuçlar doğurabilir. Anlaşıyor ki, bu türden bir ret, neoliberalizmi yerinden etme, faşizmi önleme ve algoritmik denetime direnme kavgamızda çok güçlü bir etki gösterebilir. Geliştirmemiz gereken temel refleks, reddetme gücüdür.

İnsanların bir algoritmayla nasıl kolayca denetlenebildiğini görmek isterseniz, aklınıza bir havalimanını getirin. Binaya girdiğinizde normal davranış biter, artık bundan sonra katı kurallar geçerlidir. Bilet kontrol, kayıt ve giriş işlemleriyle kimliğiniz belirlenir ve güvenlik taraması kendi çapında mini bir algoritmadır: İnsanlar emredildiği gibi hareket ederler, sanki onsuz hayat olmazmış gibi dizüstü bilgisayarlarını çantalarından çekip çıkarırlar; bir alt rutin olan üst baş aramasından geçerler. Pasaportunuz taranırken, devletin hakkınızda bildiği tüm ilgili

veriler kontrol edilir, yine bir alt rutin olan yüz tanıma işlemi ise birkaç dakika önce giriş yapan kişiyle aynı kişi olduğunuzun garantisini sağlar. Biniş kapısında, ekonomik ayrıcalık algoritmaları başlar: Uçağa önce zenginler, en son yoksullar biner.

Bu düzeydeki yönlendirmeli davranışa karşı doğal insan tepkisi, gerilimdir. Ancak düzenli yolculuk yapanlar, endişenin yersiz olduğunu öğrenirler. Dünyanın her yanında haber kovalayan bir gazeteci olarak, keyfi aksaklıklara, şahsi olarak alınmaması gereken ağır ve yoğun kontrollere şaşırmamayı öğrendim. Bagajım kaybolursa, uçuş ertelenirse ya da hiddetli havalimanı çalışanları bana bağırıp çağırırsa kafaya takmamayı öğrendim. Algoritmik denetime tabi milyonlarca başka insan gibi kendimi akışa bırakmayı öğrendim.

Sorun şu ki, bilgi teknolojisi, günlük hayatlarımızı gitgide daha çok havalimanına eşdeğer bir şeye dönüştürüyor. Burada da şirketlerin ve devletlerin gereksinimleri, havalimanlarında olduğu gibi, ana itici güç konumundadır. Ancak havalimanlarının aksine, zihinlerimize ve bedenlerimize uygulanan algoritmik denetim açık değildir: alenen anlaşılmaz, düzenlemeye tabi değildir, etik boyutları da toplum tarafından gerektiği şekilde dikkate alınmaz.

Algoritmanın ne olduğunu anlayarak başlayalım. Bu, karışık durumları bir dizi evet/hayır sorusuna çevirmek ve yanıtlara uygun yönergeler çıkarmak için mantığın kullanılmasıdır. Havalimanında işleyen algoritmaların tümü aynı soruyu farklı şekillerde sorar: “Bu kişi, uçağa binmesine izin vermemiz için güvenli birisi mi?” Bir algoritma, mantık artı denetimden oluşur.

Algoritmaların ayrıntılı incelemeden ve hesap verebilirlikten nasıl çabucak sıyrılabilildiğini anlamak için, YouTube’a girin ve “*finger family*” [parmak ailesi] araması yapın. Anaokulu çağındaki çocuklara yönelik olan ve hepsi de neredeyse aynı görünen 17 milyon kadar “farklı” videoyla karşılaşacaksınız. Bir kişinin yumurta şeklindeki çikolata ambalajını açmasıyla ya da

bir oyuncağı kutudan çıkarmasıyla ilgili saatlerce süren videoların yayınlandığı başka bir YouTube kanalı 3,7 milyon aboneye sahiptir ve 2017 yılı itibarıyla 6 milyar kez görüntülenmiştir.³ Videoların başlıkları ise kesinlikle anlamsızdır: İnsanların dikkatini çekmek için değil, sırada bir sonraki videoya hizmet eden algoritmanın dikkatini çekmek için tasarlanmış karma-karışık anahtar sözler.

Videolar algoritma yoluyla seçilir, algoritma yoluyla tanıtılır, hatta aynı göz boyayıcı zırvaları bir dosyadan diğerine kopyalayıp yapıştıran yazılım kullanılarak otomatik bir biçimde yaratılır.

Bir çocuğu böyle bir YouTube kanalının karşısına oturttuğunuz anda, izlediği şeylerin denetimini bir algoritmaya teslim etmiş olursunuz. Başka bir makine –bir robot– belirli videoların sıralamalarını yükseltmek için güya onlara tıklıyormuş gibi yaparak YouTube’da sinsice dolanıyordur. Bu arada, başka bir robot da yine izlenme oranlarını şişirmek için bilgisayarda üretilmiş yorumlar bırakıyordur.

Çocuğunuzun ne seyredebileceğini makine seçiyor ve büyük olasılıkla, dünyayı nasıl algılayacaklarını kalıcı olarak şekillendiriyor. Dijital zekânın etkilerini inceleyen İngiliz sanatçı James Bridle, bunu “altyapısal şiddet” olarak adlandırdı –bu, öylesine görünmez bir zorlama biçimidir ki, hakkında konuşacak sözcüklerimiz bile yoktur– ve yalnızca Google ile yan kuruluşu YouTube, bizi ondan korumak için gerekli bilgiye sahiptir.⁴

Algoritmaların en belirgin tehlikelerini anlamaya başlıyoruz. Bunlar, var olan insan önyargılarını kendi kendine yeniden üretmektedir –sözgelişi, Amerika’da işe başvuranları değerlendirmekte kullanılan ve ırk ayrımcılığı yapan yazılım. Algoritmalar, ABD’de öğretmen performansını değerlendirmek için

3 <https://www.youtube.com/channel/UCOD61z-vlytlhJDKje5zNPw>

4 Bridle, James, “İnternette Yanlış Giden Bir Şeyler Var”, *Medium*, 6 Kasım 2017

kullanıldığında, öylesine çarpık sonuçlar üretti ki, öğretmenler, düpedüz işgücüne korku ve disiplin aşılama üzere kullanıldıkları yargısına vardılar. Birçok kent ve eyalet, bu yazılımı kullanmaktan vazgeçti.⁵

Bu ilk örnek çalışmalarda, kötü bir algoritmaya verilen ortak tepki, yalnızca düzeltilebilecek teknolojik bir kusurla uğraştığımızı düşünmek yönünde oldu. Ancak algoritmaların insanlığa aykırı kullanılmasına, neredeyse her zaman, teknolojik fırsatçılık ya da ihmaller değil, ekonomi yol açmıştır.

Algoritmik denetimlerin yaygınlaşması, bilgi teknolojisinin –bu kitabın 15. Bölümünde özetlemeye çalıştığım– dört büyük etkisine karşı verilen bir yanıttır. Bilgi ürünlerinin bilgisayarla üretim maliyetlerinin dibe vurması, canlı videoların üretiminde otomasyona gidilmesini ucuzlatmaktadır. YouTube gibi dev te-kellerin kurulması, çocuk videosu yapanların reklamdan gelen minicik paylarla büyük paralar kazanmalarına olanak sağlıyor. Bilgi asimetrisinin oluşturduğu muazzam güven, çocuklarımızın beyinlerine yapılanlar konusunda gözlerimizi kör ediyor.

Zorunlu beyanı ve ayrılma hakkını da kapsayacak şekilde, algoritmaların etik kullanımını zorunlu tutmak, yalnızca teknoloji şirketlerinin iş modellerine kafa tutmakla kalmaz, kapitalizmin güncel dinamiklerine de meydan okurdu, ayrıca, belli başlı şirketlerin multimilyar dolarlık piyasa değerlerinin doğruluğunu da sorgulardı.

Bu türden bir direniş başlamıştır. Öğretmen grevleri, toplu davalar ve İngiltere’deki IEEE (*“Institute of Electrical and Electronics Engineers”* – Elektrik ve Elektronik Mühendisleri Kurumu) gibi kuruluşların getirdiği etik standartlar, fabrika ekonomisinin ilk elli yılında –yani, sınıf mücadelesi ve devletçe yapılan düzenlemeler neticesinde, fabrika sahiplerinin akarsuları kirletmeye ve aşırı çalışma yüzünden çocukları öldürmeye son

5 https://tcta.org/node/13251-issues_with_test_based_value_added_models_of_teacher_assessment

vermek zorunda kaldıkları dönemde– olan bitenlerin, 21. yüzyıldaki eşdeğerleridir. Soru şudur: “Bu direniş nereye varacak?”

Algoritmik denetimlere karşı direnirken, bunu, güvenlikten ya da önyargıları düzeltmekten daha fazlası adına yapmamız gerekir: İnsan olarak temel ayırıcı özelliğimiz adına, türsel varlık adına böyle yapmamız gerekir.

Çalışma ortamımız üzerinde bilinçli denetimimizi ya da akılcı tercihlerimizi veya özgürlüğümüzü kısıtlayan her şeye karşı direnmemiz gerekir. Teknofobi adına değil, daha iyi makinelerin peşinde; daha iyi, daha şeffaf algoritmalar; daha çok denetim arayışıyla. Ancak algoritmaya karşı direnirken, kapitalizmin dayanağı haline gelen ekonomik denetim mekanizmalarını da anlamamız gerekir.

Son yirmi yılda ortaya çıkan en iç karartıcı ritüellerden biri, “TED Talk”⁶ denilen konferanslardır. Konuşan kişiyi çoğu insan tanımaz, ancak konuşmanın sunumu becerikli bir biçimde parlatılarak inandırıcılık sağlanır ve bu kişi, daha bir otorite gibi görünsün diye genelde kameranın aşağıdan aldığı bir açıyla filme çekilir. Konuşmaların konusu da iç karartıcı derecede sabittir: İnsanların zaafılarından nasıl faydalanılır?

Tüm zamanların en başarılı sayılan yirmi beş “TED Talk” konuşması arasında şunlar da vardır: “Büyük liderler faaliyetlerimize nasıl ilham verir”; “İnsanların dinleme isteği duymalarını sağlamak için nasıl konuşmalı”; “Herkesin harekete geçmesini sağlayan görünmez güçler için bir kılavuz”; “Yalan söyleyeni nasıl saptarsınız”; “Bir kişinin hiç haberi olmadan cüzdanını aşırı omzuna koyma”nın yolunu gösteren profesyonel bir yankesicinin sunumu.⁷ “Yaymaya değer fikirler”in bir derlemesi olarak

6 Sapling Vakfı (2019’dan itibaren TED Vakfı) tarafından yürütülen konferanslar dizisi ve bu dizilerin yayınlandığı internet sitesi. TED, “technology, entertainment, design” (teknoloji, eğlence, tasarım) sözcüklerinin ilk harflerinden türetilmiştir. –ed.

7 https://www.ted.com/playlists/171/the_most_popular_talks_of_all

lanse edilen “TED Talk”, gerçekte bir tek fikri yaymaya adanmıştır: İnsanın yargı gücünün yanılgıya düşebileceği ve davranışsal ekonominin, bir avuç akıllı/becerikli kişiye büyük paralar kazanma olanağı sağlayabileceği.

Neoliberaller, refah devletini yıkmakla ve insan merkezli politikaların yerine enflasyon hedefleri koymakla uğraşırken, davranışsal ekonomiyi ihmal ettiler. Onların amentüsü şuydu: Sadece piyasalar rasyoneldir. Sonuç olarak, bireylerin piyasa koşullarındaki gerçek ve güncel davranışlarını incelemeye çalışan, çoğunluğu psikoloji dalına mensup uzmanlar bir kenara itildi.

Davranışsal ekonominin çıkış noktası, çoğunlukla, ABD’li iktisatçı Richard Thaler’in, geleceğin Nobel ödüllü yazarı Daniel Kahneman’ın çalışmalarına dayanarak kaleme aldığı “Tüketici Tercihlerinin Pozitif Bir Teorisine Doğru” başlıklı, 1980’de yayınlanan akademik makalesine bağlanır. Ama bu yeni dalın pratikte atağa kalkması çok daha sonra oldu: “dot-com” krizinden sonra, yani iş dünyası ve hükümetler, insanların piyasa buyruklarına –neoliberal teorinin uymaları gerektiğini söylediği gibi– uymayı reddettiklerini fark etmeye başladıklarında.

Tekel durumundaki buzdolabı ve mikrodalga satıcıları, bize o berbat garanti sözleşmelerini teklif ettiklerinde, değer açısından reddetmemiz gerekirken bu ürünleri satın aldık. Asıl borcu asla karşılamayan “bağış ipotekleri” [*“endowment mortgage”* – salt faiz temelli olarak düzenlenen ipotek kredileri] teklif ettiklerinde, yine bunları da satın aldık. Hayli değişken, riski yüksek borsalarda işlem gören emeklilik fonlarınca garantili gelirler teklif edildiğinde, safça sorduk: “Nereyi imzalayayım?” Neoliberal dönem doruk noktasına ulaştığında, insanlar, çok geniş çapta akıldışı piyasa tercihleri yapmakla meşguldü.

Katıksız neoliberalizm yanlılarının hayal ettiği ideal piyasada, bu kazıklayıcı garantilerin, ipoteklerin ve aşırı riskli emeklilik planlarının rekabetle bertaraf edilmesi gerekir. Ancak kapitalizm, devlet erkiyle sarmaş dolaş tekellerin oluşturduğu ve

Brüksel ya da Washington'daki bir lobicinin girişimleriyle rekabet gücünün haydi haydi etkisiz kılınabildiği, şeffaflıktan uzak bir sistem haline gelmiştir.

Thaler'ın, avukat Cass Sunstein'la birlikte yazdığı ve 2008'de çıkan *Nudge (Dürtme)* kitabı, "libertaryen paternalizm" stratejisini doğurdu ve birçok hükümet, serbest piyasa mantığı çuvalamaya başlayınca bu stratejiyi benimsedi. *Dürtme*, içinde yaşadıkları piyasa koşullarına uymalarına yardımcı olmak için yurttaşların davranışlarını şekillendirmeyi amaçlayan, Obama'nın Beyaz Saray'ı ve "10 Downing Street"⁸ dahil, sayısız siyaset odaklarının esin kaynağı olup çıktı.

Örneğin 2013'te, yoksul öğrencilerin Britanya'nın en seçkin (toplu olarak "Russell Group" adıyla bilinen) üniversitelerine başvurmama eğiliminde olduklarını fark eden İngiltere hükümetinin Davranışsal Sezgiler Ekibi, *Dürtme*'den esinlenen bir deneme başlattı. Seçkin bir üniversitede okuyan bir öğrencinin ağzından on bir bin lise öğrencisine bir mektup gönderdiler ve bu tür üniversitelere başvuran yoksullara daha iyi maddi destek sunulabildiği için, buralarda okumanın daha ucuza gelebileceğine işaret ettiler.

2017'de, olumlu sonuçlar medyada gündem oldu. Mektup alanların başvurma ve önerilen yeri kabul etme olasılığı daha yüksekti –buna rağmen, araştırmacıların işaret ettikleri gibi, bu olasılık, istatistiksel açıdan anlamlı sayılacak düzeye ulaşmadı. Öğrenci başına toplam 45 sterlin'lik bir maliyetle, görünüşte, 222 kişi düşük düzeyli bir üniversiteye girmekten kurtulmuş ve daha prestijli bir üniversitede kendine yer bulmuştu.⁹ *Economist* dergisi, "bu yaklaşımın, daha önceki hükümetlerce gündeme getirilmiş bir seçenek olan, yoksul öğrencilere zorunlu kontenjan

8 İngiliz başbakanlık konutu, kapı numarası ve sokak ismiyle de anılmakta, kısaca "10 numara" da denilmektedir. -ed.

9 <https://moneysavingexpert.com/students/repay-post-2012-studentloan/>

ayrılması kadar hoyratça olmadığı”nı¹⁰ ballandıra ballandıra anlatıyordu.

Ancak gerçek sonuçları yorumlayan araştırmacılar, “Müdahalelerimiz bir ölçüde başarılı olmasına rağmen, öğrencilerin üniversiteye başvurma ihtimali üzerinde genel bir etki görmemiş olmamız dikkat çekicidir,” diyorlardı.

Bunun nedeni ise 2010’da Muhafazakâr-Liberal koalisyon hükümetinin yıllık öğrenci harcını üç bin *sterlin*’den dokuz bin *sterlin*’e çıkarması ve öğrencilere kredi veren kuruluşu özelleştirmesi; Merkez Bankası taban faiz oranı yüzde 0,25 iken, şimdi bu şirketin öğrencilere yüzde altı faiz uygulamasına izin verilmektedir.¹¹

Neoliberalerler “dürtme” stratejisine bayılırlar, çünkü o –yazarlarının amaçladığı gibi– daha yüksek vergilerin, daha katı düzenlemelerin ve yasaların yerini alır. Ayrıca, bu stratejinin libertaryen yanı, sonucun nihai sorumluluğunu bireye yükler –bu örnekte, belediyenin verdiği ufakık bir apartman dairesinde kardeşlerine pizza pişirirken, bir yandan da seçkin bir üniversitede okumakla nasıl başa çıkabileceklerini hayal etmeye çalışan on altı yaşındaki gariban gence yükler.

Seçkin üniversitelerin (bazılarının gönüllü olarak yaptığı gibi) yoksul ailelerin çocuklarına kontenjan ayırmasını zorunlu tutmak, çok daha basit bir strateji ve topluma dönük daha açık bir işaret olurdu. Üniversiteyi ücretsiz yapmak (İşçi Partisi’nin 2017 İngiltere genel seçiminde vaat ettiği gibi) daha da iyi olurdu. Tümü içinde toplumsal açıdan en adil strateji ise cömert bir refah devleti oluşturarak yoksulluğun kökünü kazımak olurdu.

Neoliberal seçkinlere bunların hiçbirini akla yatkın gelmediği için, dürtmelerle baş başa kalırız. Kimi günler, sanki tüm yaşa-

10 “Tüm Dünyada Siyaset Belirleyenler Davranış Bilimini Benimsiyor”, *Economist*, 18 Mayıs 2017

11 http://38r8om2xjhhl25mw24492dir.wpengine.netdna-cdn.com/wpcontent/uploads/2017/03/Encouraging_people_into_university.pdf

mınızın dürtüklendiği duygusuna kapılabilirsiniz. Baskı altında düşük ücretle çalıştırılan işçilerin size gülümsemeleri ve daha büyük bir tatlı çörek teklif etmeleri için zorlandığı kafelerde ya da tüm yönetici ekibinin motivasyon kurslarına gönderildiği ve şirket bayır aşağı giderken bile sürekli “olumlu düşünelim” dediği işyerlerinde olan biten budur.

Dürtme stratejileri, piyasalar adaletsiz olduğu için vardır – ama yine de piyasaların adaletsizliğine çare oluşturmazlar. Aksine, bizden piyasaların işlediği yanılışına katılmamızı talep ederler. Katı düzenlemelerin kötü, “seçme mimarisi”nin ise iyi olduğu faraziyesini benimsememizi isterler. Kısacası, neoliberalizmin işlediği teorisi kendiliğinden fiyaskoyla sonuçlandığı için –sanki neoliberalizm işlemek “zorunda”ymış gibi– bizi bilinçli olarak neoliberalizmi yeniden üretmeye zorlarlar. Böylelikle, davranışsal ekonomi, Roma’nın “tanrılara kurban” istemesinin 21. yüzyıldaki eşdeğeri haline gelmiştir. Hükümetler ve şirketler bize derler ki, özel yaşamınızda neye inanırsanız inanın, ama kamusal alanda, ticari dünyada lütfen dinimize uygun davranın.

Dolayısıyla, yapabileceğimiz en etkili şeylerden biri, bireysel bir düzeyde eski davranış denetim sistemlerini reddetmektir. Kimileri şimdiden bunu yapıyor: Yalnızca “FairTrade” (adil/dürüst ticaret ürünü) kahvesi alıyor; Bangladeş’te seri üretilmiş ucuz kotlar yerine, Galler’de elle üretilmiş pahalı kotlar giyiyor; ırkçılarca sürülen taksilerden inip kapıyı çarpıyor. Neoliberalizm şimdiye kadar bundan kaygı duymamıştır –buna verdiği yanıt, tıpkı Diocletianus katliamından sonraki onyıllarda Roma İmparatorluğu’nun Hristiyanlıkla işbirliği yapmaya çalışması gibi, ahlaki tüketimcilikle işbirliği yapmak olmuştur.

Dolayısıyla, davranışsal bir taşma noktası yaratmak için, bize dayatılan piyasa değerlerine itirazımızı yeni bir seviyeye yükseltmeliyiz. Bunun nasıl tırmandırılabilirliğini görebilirsiniz. Müşterilerin otomatik kasaları kullanmayı reddetmesi ve süpermarketleri, insan çalıştırmaya zorlaması; insanların tüketici

haklarını kullanmak için gerekirse kavga etmeleri; her şeyden önce de, sesini yükseltip dürtülmeyi reddetmek...

Bu direniş biçimi ivme kazanırsa, iki şey olacaktır.

Birincisi, birbirimizi bulmaya başlayacağız. Otomatik ödeme kasasını kullanmayı reddedip, bir insanın çalıştığı kasada uzun bir kuyruğa girip beklerseniz, bazen öfkelenmiş başka bir müşteriyle karşılaşsınız. Öyleyse ona, sırada beklemelelerinin kasiyerin hatası olmadığını, multimilyar dolarlık süpermarket zincirinin hatası olduğunu hatırlatın. Siz bunu yaparken üçüncü biri çıkıp şöyle diyebilir: “Ben de tam böyle düşünüyorum.” İşte şimdi, birbirinden yalıtık hoşnutsuzlukları aşan bir şeyle karşı karşıyasınız.

İkincisi, küçücük isyan eylemlerimizi sürdürürken, şöyle düşüneceğiz: Daha gelişmiş bir teknoloji kullanılarak ve daha farklı yasalar çıkarılarak bu çok daha kolay çözülebilirdi. Mikro ölçekteki direnişimiz, bizi tüm toplum çapında bir projeye götürecektir.

Erken dönem Hıristiyanlıkla bu paralelliği kurarken, insanların, köktenci hümanizm projesini yarı dinsel bir proje olarak nitelendirmeye çağırdığımın farkındayım. Öyle olması gibi bir niyetim yok. Ancak neoliberal dönemde –bir işyerinde, meyhanede, evde, kahvede, spor sahasında ve yatak odasında bizden değer sızdıran– sömürünün özgül karakterinin istilacı olması ve buna karşı direnmenin ancak sistemin istediği şekilde davranmayı reddetmekle mümkün olması gerçeği orta yerde duruyor.

1970’ler gibi yakın sayılabilecek bir geçmişte, benim kuşağım, kapitalizme direnmenin, büyük bir kayayı –işçi hareketi– yerinden oynatmak için büyük bir kaldıraç kullanarak yaptığınız bir şey olduğuna inanabilirdi. Bugün çığ başlatmanın daha etkili yolu, küçük bir taş olup yuvarlanmaya başlamaktır.

Şİ CİNPİNG'İN DÜŞÜNCELERİNİ REDDET

Şi Cinping'in Kasım 2012'deki göreve gelme töreniyle ilgili aklımda en çok kalan şey, boş koltuklardı. Pekin'deki Büyük Halk Salonu'nun bütün giriş katı, Çin Komünist Partisi'nin 18. Kongresine katılan üç bin delegeye ayrılmıştı. Biz, gazeteciler, büyük bir askerî bandodan ve bizden başka kimsenin bulunmadığı birinci balkonda serbestçe dolaşıyorduk. İkinci kat, yani iki bin beş yüz koltuğun bulunduğu balkon, tamamen boştu. Tamam, burası büyük bir salondur ama halkın olmadığı bir salon.

Çin'in piyasaya açılmasına ve ihracata dönük fabrikalar için ucuz işgücü yaratılmasına ön ayak olan adam, Jiang Zemin, so-murtuk bir ifadeyle kürsüde oturuyordu. Piyasanın aşırılıklarını dizginlemeye çalışmış, görevini terk etmek üzere olan başkan Hu Cinto, tumturaklı bir konuşma yaptı. Şi Cinping, oturum süresince, berber sandalyesinde oturan aceleci biri gibi koltuğunda sabırsızca kıpırdanıp durdu.

Ana karar, hiçbir muhalefetle karşılaşmaksızın geçti. Hu Cinto'nun "bilimsel kalkınma teorisi"nin parti ana tüzüğüne geçirilmesi kararı onaylandı ve böylece, Çin komünizminin resmî ideolojisi şu oldu (derin bir nefes alın): "Marksizm-Leninizm-Mao Zedong Düşüncesi, Deng Şiaoping Teorisi, Üç Temsilcinin Önemli Teorisi ve Bilimsel Kalkınma Teorisi".

Bunu, piyasa yanlısı ideolojinin çok katlı bir pastası gibi düşünün. Deng, Çin'i küresel kapitalizme açtı ve geleneksel işçi sı-

nıfının dayanağı olan sosyal refah sistemini yıktı; Jiang'ın "Üç Temsilci" Teorisi, partinin yeni burjuvaziyi temsil etmeye başlaması emrini verdi; Hu'nun Bilimsel Kalkınma Teorisi ise partinin, bunu yaparken, apaçık yolsuzluğa daha az hoşgörü göstermesi ve insanları sakat bırakan, öldüren fabrikaların sayısını azaltması gerektiğini söyledi.

Kongrenin kapanışı yapılırken, bando, sanki gelecek birkaç yılda beklenen sıkıntıyı ve donukluğu haber veriyormuş gibi, "Enternasyonal"ın o zamana kadar işitmiş olduğum en abartılı icrasını seslendirdi. Marşı söylemeye ben de katılınca, parti başkanından bir gazeteci olan rehberim şaşırdı. Hiç de sevimli olmayan bir ifadeyle, ağzından, "Siz Marksistsiniz!" sözleri döküldü.

O zaman, "Enternasyonal"ın son notaları, üstümüzdeki terk edilmiş balkonun boş koltuklarında ve cilalı ahşap zemininde yankılanırken bilmiyorduk, ama Çin'de Marksizm dönüş yolundaydı. Gerçi pek de Marksist olmayan türden bir Marksizmdi.

Herhangi bir kişinin, serbest bir seçime girmek şöyle dursun eleştirel bir röportaj yapılmasına bile asla izin vermemiş bir adamın "düşünce"sini –analiz etmek bir yana– öğrenmek durumunda kalması gülünçtür. Ama Şi Cinping'in 2017'de parti tüzüğüne resmen eklenen "düşünce"si, gezegendeki herkes için önem taşımaktadır. Şi, Çin'i takip edenlerin onlarca yıldan beri bir türlü içinden çıkamadıkları bulmacayı, dizginleri ele almasından beri geçen yıllarda çözmüştür: Çin, jeopolitik bir süper güç olarak, ekonomik büyüklüğü ve gücüne denk düşecek bir şekilde, dünyayı yeniden şekillendirmek üzere hangi biçimde ve ne gibi bir zaman ölçeğinde ortaya çıkacaktır?

Şi'nin yanıtı şudur: İdeoloji olarak Marksizme açıkça bağlı, devletin yoğun denetiminde bir kapitalizm biçimi olarak ve beklediğinizden çok daha yakın zamanda.

Şi, farklı hihipler arasında –"kolektif liderlik" olarak bilinen– alışılmış at pazarlığına izin vermek yerine, partinin tüm idari

organlarını hızla kendi denetimi altına aldı. Merkez Komite-sinin yirmi yedi üyesini ve Politbüronun bir daimi üyesini de kapsayacak şekilde 1,3 milyon resmî görevliyi hedef alan bir yolsuzlukla mücadele kampanyası başlattı. Şi'ye karşı darbe girişi-mi yapıldığına dair doğrulanmamış söylentiler arasında, askeri komitenin önde gelen iki üyesi ile altmış general kovuldu ve ordu onun sıkı komutasına alındı.

Şi'nin ne yapmaya çalıştığını anlamak için, Çin'in ne olduğunu anlamamız gerekir: piyasa ekonomisi olmaya geçiş sürecin-deki bir kapitalist devlet ekonomisi; kentsel bir ekonomi olmaya geçiş sürecindeki kırsal bir ekonomi; ve teknolojik açıdan modern bir süper güç haline gelmek için artık sadece ucuz emeğe yaslanması mümkün olmayan bir düşük-değer ihracatçısı.

İktidar partisi, piyasaya geçiş sırasında bir yolsuzluk ve kişisel zenginleşme aracı olup çıktı, o kadar ki bu durum defalarca varlığına yönelik protesto hareketlerini tetikledi. Bunların en belirginini, 1989'daki Tiananmen Meydanı ayaklanmasıydı, ama 1990'larda Çin'in eski ve ağır sanayi bölgelerinde meydana gelen kitlesel işçi direnişleri de liderliğin uykularını kaçırmaktadır.

Şi'nin bir numaralı sorunu, şimdi 250 milyon göçmen işçiyle daha da büyüyen Çin işçi sınıfı içinde, tek partili komünist yönetime gösterilen rızayı koruyup devam ettirmektir. İşte bu yüzden, Çin uzmanı Minxin Pei'nin "ortaklaşa yolsuzluk" dediği şeyi, o 250 milyonun her biri günlük hayatında tecrübe etmektedir. Bu, herkesin sürüp gittiğini bildiği, birçok sıradan insanı faaliyetlerine bulaştıran ve büyük, güçlü gayriresmî şebekelerin ayakta tuttuğu bir rüşvet, adli kayırmacılık, keyfi kolluk ve organize suç sistemidir.

Bu tür şebekeler, kamu sektöründen büyük paralar sızdırdıkları, dolayısıyla da kamu hizmetlerine ayrılabilir kaynakları kemirdikleri için, rızanın altını oyarlar; özel sektörde ise bunların varlığı, verimsizliğe ve yatırımsızlığa yol açar. Bu yüzden, Şi'nin yolsuzlukla mücadelesi iki hedef üzerine odaklanmakta-

dır: Bu devasa rüşvet şebekelerinin en sonunda kökünü kazımak; ve bu süre içinde, milyarlarca doları bulan vergilendirilmemiş ve beyan edilmemiş gelirleri hortumlayıp Çin dışına çıkararak küresel finans sistemine katmalarına engel olmak.

Şi'nin projesi, Batı'nın süregiden krizine verilmiş bir yanıtıdır. Şi'nin iktidara geldiği 2012 yılında, Batı'nın uzun vadeli bir durgunluk içinde olduğu ve Çin'in, düşünüldenden daha hızlı bir biçimde kendi iç pazarını oluşturması gerektiği açıktı.

Trump'ın zaferinden sonra işler tekrar değişti. Mayıs 2017'de, Trump'ın o zamanki ulusal güvenlik danışmanı H. R. McMaster, ekonomi danışmanı Gary Cohn'la birlikte, Trump'ın dış politikasının ana hatlarını kaleme aldı. Yazarlar, "Dünya" diye yazdılar, "bir 'küresel topluluk' değildir, ulusların, hükümet dışı aktörlerin ve iş dünyasının avantaj elde etmek için birbirine girip yarıştığı bir arenadır."¹ Bunun anlamını, Rusya'nın ta 2008'de tek kutuplu düzenle ipleri koparmasından beri "ortak kader topluluğu" –yani, çok taraflı yeni bir düzen– kavramını savunmakta olan Şi'den daha iyi hiç kimse kavramadı.

Şi'nin Davos'ta Dünya Ekonomik Forumuna hitap ettiği Ocak 2017'ye gelindiğinde, Çinli seçkinlerin stratejisi için varlık koşulları değişmişti. Amerika artık istikrarlı bir demokrasi denebilecek bir yer değildi. Pekin'e karşı ticaret savaşı yürütmeye kararlı bir çılgın tarafından yönetiliyordu; ve Amerika'nın kurallara dayalı bir küresel düzeni teminat altına alma hevesi salıntıda görünüyordu.

Şi'nin 2013'te "Kuşak ve Yol İnisiyatifi" denilen projeyi lanse etmesi, bu nedenle, geriye dönüp bakıldığında dâhice görünmektedir. "Kuşak", Çin'i Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlayan karasal altyapı projeleri dizisidir; "yol" ise Çin'in kıyı ekonomisini, bağımlı devletler olan İran ile Pakistan'a ve Süveyş Kanalı'na bağlayan denizcilik, liman ve ilgili ulaşım-iletişim altyapılarıdır.

1 <https://www.wsj.com/articles/america-first-doesnt-mean-americaalone-1496187426>

“Kuşak ve Yol”, sıklıkla, ticari ortaklarının, gelişmek için Pekin’e bağımlı olmalarını sağlamaya yönelik jeopolitik bir hamle olarak görülür. Ama bu aynı zamanda, kuzey yarımkürede beklenen “ara kapatıcı büyüme”den geriye kalanı ele geçirme girişimidir. Seyrek nüfusu ve muazzam doğal kaynaklarıyla Orta Asya, teknolojik modernleşme için son ileri hattır. Burayı ekonomik bir çöl olmak yerine serpilip gelişen bir koridora çevirmek, Çin ağır sanayisi için, iç pazarını doyurduktan çok sonrasına dönük garantili bir pazar sağlardı ve Çin’in Pasifik ötesi ticaret yollarına bağımlılığını azaltırdı.

Şi’nin projesinin yaşayıp yaşamayacağını kestirmek mümkün değildir. Bu proje, partiyi ele geçirmiş mafya şebekelerinin konfor alanlarına öylesine açık bir biçimde aykırıdır ki, Çin uzmanlarının birçoğu bir geri tepme bekliyor. Ama eğer bu proje yaşayıp meyvelerini verirse, 21. yüzyıl ortasının küresel ideolojik kokteyline tuhaf bir bileşen daha ekleyecektir: 1991’de Sovyetler Birliği’yle birlikte ölüp gitmiş olan bürokratik, antihümanist Marksizm biçimi muazzam bir prestijle geri dönecektir.

İşte bu yüzden, resmî Çin Marksizmine karşı zihinsel savunmalarımızı geliştirmek, bugün köktenci hümanist bir hareketin refleksleri arasında yer almalıdır.

Çin’deki gözetim devletinin kısıtlamaları içinde bile, bilgi teknolojisi insanların iletişim kurma ve örgütlenme yeteneklerini muazzam ölçüde genişletmiştir. 1990’lı yıllarda Batı liberalizmi, Çin’de basbayağı bir orta sınıfın belireceğini ve ÇKP’yi demokratikleştireceğini sanıyordu; gerçekten de, “anayasacılık” ve “evrensel haklar” kavramlarının, Çin’in yürütme, yargı ve göstermelik yasama erklerini birbirinden ayırma denemelerinde birer parola haline geldiği Hu Cintao yönetiminde, bunun işaretleri vardı.

Şi yönetiminde tüm bunlar tersine çevrilmiştir. Ama problem yerinde durmaktadır. Teknolojik açıdan modern bir nüfus daha çok özgürlük isteyecektir, onları durdurmanın tek yolu

ise insanlık dışı düzeylerde gözetim ve denetim dayatmaktır ve Şi'nin yapmakta olduğu tam da budur.

2013'te ÇKP, "Belge 9" olarak bilinen ve öğretmenler ile akademisyenlerin yedi fikri özendirmelerini yasaklayan bir direktif yayınladı. Bu yedi fikrin altısı şunlardı: Batı tarzı anayasal demokrasi; "evrensel değerler"; sivil toplum –Belge'de söylendiğine göre, partinin meşruiyetine saldırmak için kullanılan Batılı bir kavram; serbest piyasaya yönelik bir ekonomi politikası (başka bir deyişle, neoliberalizm); basın özgürlüğü; "tarihsel nihilizm" –başka bir deyişle, ÇKP'nin Çin üzerindeki toplam etkisini olumsuz gören fikir.

Yedinci ve sonuncusu olan "konuşmama", parti içinde Şi'yi eleştirmek için Marksist terminolojinin kullanımıyla ilgiliydi. Üyelerin, Çin'in "devlet kapitalisti" haline geldiğini ya da devletin "kapitalizmin yeni bir bürokratik biçimi" olduğunu söylemelerine izin verilmez; siyasal reformun hızlandırılmasına dönük çağrıda bulunmalarına da izin verilmez.²

Şi'nin Marksizmden nasıl yararlanmaya niyetlendiğini bir kez kavradığınızda, "konuşmamalar"ın gerçek tehlikesi de anlaşılabilir: Tek parti hâkimiyetini ve algoritmik denetimi meşru gösteren, çok güçlü, antihümanist bir doktrin olarak Marksizm.

Şi yönetiminde hümanizme karşıt olmak kesin ve belirleyicidir. Resmî Çin medyasını inceleyen araştırmacılar, Şi'nin iktidara geldiği 2012'de, "evrensel değerler" kavramı çevresinde kaleme alınmış yüz elli yazı saptadılar ve bunların yüzde 78'i bu fikre olumlu bir gözle bakıyordu. 2013'e gelindiğinde ise "evrensel değerler" hakkındaki beş yüz yazının yüzde 83'ünde olumsuz bir bakış vardı.³ "Anayasalcılık" kavramında da bu aynı Orwell'vari tersine dönüş yaşanmıştı; o yıl bu kavrama saldıran başlık sayısı binden aşağı değildi.⁴

2 <http://rukor.org/seven-deadly-sins-in-todays-china/>

3 Qian Gang, "2014'te Çin Siyasetini Okumak", China Media Project, 30 Aralık 2014

4 Suisheng, Zhao, "Şi'nin Çin'inde Rejimin Meşruiyetini Yeniden İnşaya Yönelik İdeolojik Seferberlik", *Asian Survey*, 56(6), Kasım 2016, s. 1168-93

Eski sömürgeci güçlerin Çin'e karşı işlediği adaletsizlik suçlarının tarihini bilen hiç kimse, ülkenin jeopolitik açıdan güçlü ve bağımsız kalma kararlılığına itiraz edemez. Obama'nın 2012 Asya-Pasifik hamlesinden ve Trump'ın seçilmesinden sonra, Çin'in diplomatik duruşunun, yeni beliren çok kutupluluğu ve düzensizliği yansıtmaya başlaması kaçınılmazdı. Şi, kritik önemde teknolojiler olan yarı iletkenler, yapay zekâ ve biyoteknoloji alanlarında Çin'in liderliği için çağrı yaptı; bunun anlamı, hem ABD'yle hem de Japonya'yla başa baş yarışmaktır. Bunu "Kuşak ve Yol İnisiyatifi"yle birleştirirseniz, 2030 dolayında yarımkürede bir süper güç ve teknolojik yenilenmede küresel lider haline gelmesi için Çin'in önünde açık bir yol belirir.

Sorun şudur ki, Çin aynı zamanda da antihümanist fikirlerin büyük bir küresel tedarikçisi haline gelecektir. Şi'nin niyeti, Marksizmi, Çin milliyetçiliğini ve Konfüçyüsçülüğün ataerkil bir biçimini kaynaştırarak, Çin'in süper güç olma yolculuğu boyunca devam edecek bir devlet ideolojisi oluşturmaktır.

Marksizm, mafya şebekelerine karşı sürdürülen temizliği; partideki rakip hiziplerin bastırılmasını; demokratik katılımın ya da geniş insan haklarının herhangi bir biçimde mevcut olmamasını meşru göstermek için kullanılacaktır. 2017'de parti liderlerine şunları söylerken Şi'nin anlatmak istediği budur: "Eğer Marksizmden sapar ya da vazgeçersek, partimiz ruhunu ve yönünü kaybeder. Temel bir mesele olan Marksizmin yol gösterici rolünü savunma konusunda, sarsılmaz kararlılığımızı sürdürmeliyiz, hiçbir zaman ya da hiçbir koşul altında asla tereddüt göstermemeliyiz."⁵

Ama Çin'in yükselen kuşağına zorla yutturulan bu Marksizm, sahicisinin tam zıddıdır.

5 <https://uk.reuters.com/article/uk-china-politics/chinas-xi-says-studycapitalism-but-marxism-remains-top-idUKKC1C5034>

Sahici Marksizm, Çin'e, 1915'te *Yeni Gençlik* dergisini kuran öğretmen Chen Duxiu'nun yazıları sayesinde girdi. Çin'in aydın kesimi 1890'lı yıllarda Batı düşüncesiyle karşılaşınca, bunu, Çing hanedanının katı, ataerkil Konfüçyüsçü ideolojisiyle kaynaştırmaya çalıştılar; sloganları ise şuydu: "Varlık için Çinli bilgisi, pratik için Batılı bilgisi."

Chen Duxiu'nun kuşağı, bu anlayıştan belirgin şekilde koparak, insanları Konfüçyüsçülükten vazgeçmeye, bilimsel düşüncüyü kucaklamaya, emperyalizme karşı mücadele etmeye, eserlerini halkın diliyle yazmaya ve Batı hümanizmini benimsemeye çağırdı.

Oradan dört dörtlük Marksizme varmak hiç de zor değildi. 1919'da Şangay'da⁶ emperyalist güçlere karşı bir ayaklanma olan 4 Mayıs Hareketi'nin ardından, Chen, bugün Çin'i yönetmekte olan partiyi kurdu. Stalin tarafından dışlanan ve Mao'yu eleştirdiği için istenmeyen adam ilan edilen Chen Duxiu, Çin Marksizmine rahat huzur vermeyen hümanist "heyula"dır.

Tiananmen'den önceki onyılda, Çinli aydınların, bu kitapta özetlenen hümanist Marksizm biçimiyle yeniden ilgilenmelerine -geç de olsa- izin verildi. O dönem *People's Daily*'de (*Halkın Günlüğü*) yardımcı editör olan Wang Ruoshui, Mao sonrası Çin gibi planlı ekonomilerde bile yabancılaşmanın var olduğunu savunan "Marksizmin başlangıç noktası insanlardır" başlıklı bir makale yayınladı.⁷

Bununla birlikte, yeniden doğan Çin hümanizminin katili, katı Maoizm değildi. Deng Şiaoping çevresinde toplanmış piyasa yanlısı hizipti. 1983'te Deng, Marksizmi insancılaştırma çabalarını "zihinsel kirlenme" olarak mahkûm eden ve insan haklarını ya da evrensel değerleri desteklemenin, başlattığı piyasa reformu

⁶ Yazar, Şangay olarak belirtmesine karşın, tarihsel kaynaklarda Pekin olarak geçmektedir. -ed.

⁷ <https://publishing.cdlib.org/ucpressebooks/view?docId=ft0489n683&chunk.id=d0e177&toc.depth=1&toc.id=d0e177&brand=ucpress>

sürecinin bir parçası olduğu yolundaki bütün fikirleri reddeden bir konuşma yaptı.⁸ Wang 1980'lerin ortasında partiden atılırken, diğer hümanistler, Tiananmen protestosunu destekledikleri için “düşünce suçluları” olarak yaftalandı. Çin'in piyasaya açılma yolculuğu, birey olarak insana saygı duymayan bir kapitalizm biçimi üretmek üzere tasarlandı.

Şi'ye göre Marksizm, milyonlarca Çinlinin hissettiği her türlü yabancılaşma, üzüntü ya da düş kırıklığı duygularının yanılsama olduğunu söyleyen ve hem davranış hem de düşünce üzerinde devlet denetimini meşru gösteren antihümanist bir alınyazısı öğretisidir.

Kendinden öncekiler gibi Şi de, bu yekpare Marksizm ile devlet destekli bir Konfüçyüsçülük biçimini kaynaştırmaya azmetmiş durumda. Aristoteles gibi Konfüçyüs de insan iyiliği anlayışını, evlatların babalarına, kadınların erkeklere ve kölelerin efendilerine itaat ettiği, çekidüzen verilmiş bir toplum üzerine kurdu. Ancak iki bin yıl boyunca Konfüçyüs ideolojisi ve devlet yönetimi anlayışı, acımasızlığın bir bahanesi oldu. En sonunda, Yasak Şehir gibi bir yeri ziyaret ederseniz hissedeceğiniz üzere, salt imparatorların mutlak iktidarına ve zalimliğine bahane uydurmakla kalınmadı; kadınlara insan değilmiş gibi muamele edilmesine gerekçe üretme ve yoksulların ezilmeye karşı niçin direnemeyeceklerine açıklama getirme noktasına da varıldı.

Teknolojik modernleşme ya insan yaratıcılığını ve denetimini güçlendirir ya da onu bastırmakta kullanılır. Gelgelelim algoritmik denetim, gözetim ve yapay zekânın sunduğu olanaklar belirgin hale geldikçe, Şi'nin Çin'i, antihümanizm açısından dünyanın en kapsamlı ana planını geliştirmiştir.

Bunun mantıksal sonucu, 2020'lerde yürürlüğe girmesi planlanan Sosyal Kredi Sistemidir. Çin devleti, her yurttaşı ve her

8 http://cpcchina.chinadaily.com.cn/2010-10/20/content_13918219.htm

şirketi, devletin yönettiği ortak bir “derecelendirme” sistemine zorla sokmak niyetindedir; o sistemde, kredi güvenilirliğinden tutun da politik sadakata varıncaya kadar her şey hakkında – sırf devletçe değil, denginiz olan kişilerce de– karar verilebilecek. 2016’da yayınlanan bir taslak belgede, “Eğer bir yerde güven kırılırsa, her yerde kısıtlamalar getirilir” deniyor. Güvenilmez olarak derecelendirilen kişiler, internetten tutun, yurtdışı yolculuğa, banka kredisine ve belirli işlere kadar her şeye daha kısıtlı erişim olanağına sahip olacaktır.⁹

Çin devletinin yurttaşlar hakkında biriktireceği devasa veritabanını da buna eklerseniz, 21. yüzyılın, teknolojik açıdan güç ve yetkiyle donanmış ilk mutlak/totaliter idaresinin başlangıç aşamasıyla karşılaşsınız.

Şi Cinping, özgürlük ve demokrasi olmaksızın ülkenin modernleşmesini tamamlamak için Çin devletinin ne yapması gerektiğini en açık şekilde tanımlamıştır. Marx adına hümanizmi bastırmalı ve başka herhangi bir ülkede bilinmeyen bir ölçekte algoritmik denetim uygulanmalıdır. Eğer bu işe yararsa, bu tür bir “Marksizm”in Batı’da hayli popülerlik kazanacağından emin olabilirsiniz.

İşte bu yüzden, Şi Cinping’in “düşünce”sini reddetmek tali bir sorun değildir. Batı’da olduğu kadar Çin’de de insanın köktenci bir biçimde savunulmasına ihtiyaç vardır. ÇKP liderlerinin en çok bundan korktuklarını bilmek ise rahatlatıcıdır.

9 <http://www.wired.co.uk/article/chinese-government-social-creditscore-privacy-invasion>

ASLA PES ETME

Ducos Yarımadası'nda hiçbir şeyin tabelası yoktur; hiç kimse anılmaz. Arabayı, bakımsız palmiye ağaçları ortasında havayı dolduran ağır mazot dumanlarıyla, bir sanayi bölgesinden sü-rersiniz. Körfeze tepeden bakan nikel madeni, sarı dumanla-rını Pasifik göğüne püskürtür. Çamur yengeçleri, tıpkı Louise Michel'in anılarında olduğu gibi, hâlâ dövüşüp durmaktadır. Güneş okyanusa doğru yavaş yavaş inerken, Yeni Kaledonya'da-ki bu yükselti, Michel'in 1873'te buraya geldiği zaman bulduğu kadar uzak ve kasvetlidir.

Michel, silahlı ayaklanmaya kalkışma suçundan, Avustralya'nın bin mil doğusundaki bu Fransız Pasifik sömür-gesinde yaşam boyu sürgün cezasına çarptırıldı. Bir avuç kadın devrimciyle birlikte onu tecrit ettikleri yer, şimdi "Baie des Dames" (Kadınlar Körfezi) adıyla biliniyor. Onların, iki kumsal arasındaki kıstakta ot ve çamurdan yaptıkları kulübelerin yerle-rini hâlâ görebilirsiniz. Geriye yalnızca toprak bir zemin ve bazı süs ağaçları kalmıştır.

Bir zamanlar Avrupa'nın en tehlikeli kadınlarına barınak olan bu yer tahrip edilerek Total'e ait bir akaryakıt deposu ku-rulmuş; buranın güvenlik görevlisi kamera sisteminden beni saptıyor ve niçin fotoğraf çektiğimi öğrenmek istiyor. "Louise Michel" diye yanıt verdiğimde, düzlenmiş bir arsaya işaret ediyor ve "Onun ayıklanması gerekiyordu. Görüşleri aşırıydı," diyor.

Bunda haklı. Louise Michel, insan özgürlüğünün aşırı bir savunucusu ve insanların başarabileceklerini kategorilere ayırmaya, denetlemeye, sınırlamaya yönelik tüm girişimlerin aşırı bir muhalifiydi.

Paris'in kenar semtlerinden Montmartre'de öğretmenlik yapan Michel, ilk modern kentsel devrimi -1871'deki Paris Komünü'nü- kışkırttığı suçlamasıyla Yeni Kaledonya'ya sürgün edildi. Adaya çıktıktan sonraki on sekiz ay içinde, adanın yerli Melanezyalı halkı olan ve Fransızlarca insan sayılmayan Kanakların efsane ve destanlarının o zamana kadarki ilk derlemesini yapıp çevirdi ve yayınladı. Kanakların beyazlara karşı silahlı ayaklanma başlattığı 1878'de, Michel, onları destekleyen bir avuç kişiden biriydi. İddia ettiğine göre, o zamana kadar sakladığı, Komün'ün resmî simgesi niteliğindeki kırmızı eşarbını, kavgaya katılmaya hazırlanan iki savaşıya verdi:

Sessizce okyanusa açıldılar. Deniz kötüydü ve koyu geçmeleri asla mümkün olmayabilirdi ya da belki kavgada öldürülebilirlerdi. Onları bir daha hiç görmedim ve ikisinin de ölüme teslim olup olmadığını bilmiyorum, ama biliyorum ki hem siyahlarda hem beyazlarda bulunan yürekliliğe sahiptiler.¹

Michel'in yaşam öyküsünü yazarların çoğu, bu öykünün inandırıcı olmadığı kanısındadır. Kanak ayaklanması elli kilometre kuzeyde meydana geldi; sürgünler tecrit edilmişlerdi ve yerli halkla irtibat kurmaları kesinlikle yasaktı. Hayatını, ondan kalan anıları ve andaçları derlemeye veren bir adamın dediğine göre, Louise Michel eğer Kanaklarla karşılaşmış olsaydı, büyük olasılıkla onlar tarafından öldürülürdü. Ama içimde, hepsinin yanıldığına dair bir sezgi olduğu için bu körfeze geldim.

Bugünkü haritalarda gösterilmeyen ama o zamankilerde işaretlenmiş olan küçük adalar ve kayalıklar arasında atlayarak

1 Michel, Louise, *Red Virgin: Memoirs of Louise Michel* (Kızıl Bakire: Louise Michel'in Hatıraları), Alabama, 2003, s. 112

buradan anakaraya yüzmenin mümkün olacağını, bulunduğum yerden bakınca görebiliyorum. Ayaklanmayla ilgili arşivleri tarayınca, bulunduğum yerden belki iki kilometre uzaktaki tam karşı kıyıda, bütün bir Kanak klanının 29 Haziran 1878’de topluca katledildiğini öğrendim, çünkü beyaz sömürgeciler arasında dehşete kapılmış silahlı bir grup, onların ayaklanmaya katılmak üzere olduklarını düşünmüşlerdi.²

Bu manzaradaki diğer her şey, Louise’in betimlediği gibi. *Naiouli* ağaçları hâlâ rüzgârda eğilip bükülüyor; volkanik kayalar birer mezar taşı gibi duruyor; deniz, sahilin çamurunu yalıyor ve yengeçler birbiriyle dövüşüyor. Louise niçin Kanaklar ve eşarp hakkında yalan söylesindi ki? Yirmi birinci yüzyılın akli başında akademisyenleri, sömürgeciliğe karşı çıkan bir beyaz kadının, siyah insanlarca onun hükümetine karşı girişilen bir başkaldırını destekleyeceğinden niçin kuşku duyular?

Yanıt tamamen bizim hal-i pür melalimizle alakalıdır: Hiç devrime tanık olmamışsanız, bunun insanları nasıl etkileyebildiğini de bilemezsiniz. Bu, gemi kalıntılarının, kökünden sökülmiş ağaçların ve ölü deniz kuşlarının her yana saçıldığı bir kumsalla karşılaşmaya, ama onları oraya bırakan kasırgaya hiçbir zaman tanık olmamaya benzer.

Küreselleşme krizi, bizim de devrimler göreceğimiz anlamına geliyor –tabii eğer 21. yüzyıl, tarihte gözlemlenebilen tüm örüntülere karşı koymazsa. Şu anda kullanıma hazır durumda bulunan teknolojiler ile bunları kapana kısıtıran ekonomik biçimler arasındaki uyumsuzluk öylesine büyüktür ki, bunun başkaldırıya yol açmaması olanaksızdır. Bir devrimden söz etmenin ham hayal olduğunu düşünüyorsanız, o zaman, Şi Cinping gibi birinin gün gelip Çin’e çok partili demokrasi getireceğini; ya da Putin’in sahtekârlardan ve hırsızlardan oluşan partisinin yerini

2 Saussol, Alain, *L’héritage: Essai sur le problème foncier mélanésien en Nouvelle-Calédonie*, Paris, 1979

barışçıl bir şekilde liberal bir Rus hükümetine bırakacağını; yahut gün gelip Trump suçlanınca ya da dava edilince Bannon'ın, Breitbart'ın ve *Daily Stormer*'in ilgisizlik nedeniyle öylece faaliyetlerini durduracağını hayal etmeniz gerekir.

Öyleyse, devrimlerin taşıdığı anlamı öğrenmeliyiz. Ne var ki, "Baie des Dames"daki işaretli alanın düşündürdüğü gibi, geçmiş devrimlerin öyküleri sistemli olarak bizden saklanıyor, muğlaklaştırılıyor, hayatlarımızla hiç alakası yokmuş gibi görünecek şekilde farklı anlatılıyor. Günümüzde bu yarımada, diğer Pasifik adalarından gelen düşük ücretli göçmenlerin yurdudur; onlar da Michel'in yaşadığı baraka gibi yerlerde barınıyor ama muhtemelen çoğu, Michel hakkında ya da parçası olduğu muazzam olay hakkında hiçbir şey duymamıştır.

Siyasal tutukluların çoğunun aksine, Louise Michel, hüküm giymesine yol açan suçu fiilen işledi. Bir devrim başlattı. 18 Mart 1871'de şafak sökmeden, karabina tüfeğini kuşanarak Montmartre sokaklarında koşturdu ve çevresinde kalabalık bir kadın grubu topladı. Güneş doğduğunda Fransız ordusunda bir ayaklanmaya neden olmuş, öğleyn kontrolden çıkıp iki generali öldürmüş ve (gerçek Parisli tarzıyla) atlarını kesip yemişlerdi. Gece indiğinde, tarihteki ilk işçi sınıfı özyönetim denemesini başlatmış bulunuyorlardı.

Paris Komünü tesadüf ve hataların ürünüydü. Fransa imparatoru 1870'te tesadüfen Almanya'yla savaşa girdi. Tesadüfen kendinin tutsak edilmesine neden olarak, Fransa'nın tesadüfen cumhuriyete dönüşmesine yol açtı. Cumhuriyetçi hükümet Paris'i Almanlara teslim ettiği ve önüne, ya ordunun büyük kısmını ya da Ulusal Muhafızları dağıtma seçeneği konulduğu zaman, hata yapıp Ulusal Muhafızları –cumhuriyetçi, komünist, anarşist ve sosyalist üyelerden kurulu gayriresmî bir merkez komitenin yönettiği yüz bin silahlı işçiden oluşan kurumu– korumayı seçti. Halk, Ulusal Muhafızların silahsızlandırılmasını

önlemek için sokağa döküldüğü zaman, ordu komutanları hata yapıp kenti terk ederek Paris'i Ulusal Muhafızların ellerine bıraktı; sonra da Ulusal Muhafızlar, demokratik bir kent meclisi –Komün– için seçim çağrısı yaptı.

Bu tesadüf ve hatalar silsilesinin ikinci gününde, Paris'in işgal altındaki kent meclisinde eylemciler strateji tartışması yaparken, ressam Daniel Urrabieta Vierge, erkek üniforması giymiş olarak, süngüsü takılı bir tüfikle nöbet tutarken gördüğü gizemli bir kadından öylesine etkilendi ki, yaptığı eskizde onu ölümsüzleştirdi. O kadın, Louise idi.

1871'in 18 Mart'ından 28 Mayıs'ına kadar kenti Paris halkı yönetti. Aşırı sol cumhuriyetçiler, ılımlı anarşistler ve Karl Marx'ın takipçileri, Komün içindeki ana siyasal güçlerdi. Louise Michel birinci gruba mensuptu. Tüfek kullanmayı panayır-larda kendi kendine öğrenmiş olan bu öğretmen, Komün'deki zamanını kadınları örgütleyip ilkyardım ekipleri kurarak, Paris surlarında dövüşerek ve devrimci kulüplerin işgal altındaki kiliselerde düzenledikleri gece toplantılarında konuşmalar yaparak geçirdi.

Fransız ordusu Paris'i geri aldığı anda, çoğunluğu savaşçı olmayan otuz bin kişiyi Komün'ü desteklediği kuşkusuyla katletti. Bu gerçek öğrencilere pek nadir öğretilecek olsa da, o otuz bin kişinin hayaleti, sanattaki en ünlü imgelerin içerisinde yeniden ortaya çıkıp yaşamaya devam etmiştir.

1870'lerde Paris'i tasvir eden herhangi bir İzlenimci tabloya baktığınız zaman, şu soruları sormadan edemezsiniz: “Kayıp insanlar nerede?” Ressam, o kaldırım taşı döşeli sokakların taş-larının kısa zaman önce barikat kurmak üzere söküldüğünü mü anlamamızı istiyor? Barların ve kabarelerin çok yakın zaman-da bir işçi hükümetini ağırladığını mı? Gustave Caillebotte'nin şemsiye altında yürüyen hali vakti yerinde çiftlerle dolu işlek bir caddeyi tasvir ettiği *Yağmurlu Günde Paris Sokakları* (1877) tablosu gibi bir tabloda, insanların yüzleri niçin o kadar kaygılı ve

tabloda niçin işçi sınıfına mensup kimse yok? Bu tablo ilk kez sergilendiğinde, eleştirmenler, yağmurla “yıkıp temizlenmiş” olduğunu fark ettikleri parlak ıslak kaldırım taşlarına büyük bir coşkuyla değinmişlerdi.³ Nelerden yıkıp temizlenmiş?

Komün yıkılıp yok edildikten sonra, Avrupa’nın seçkinleri bunu unutmak istediler. Bu yüzden, dokuz bin siyasal tutukluyu yeryüzünün en uygar şehrinde, 45 bin avcı-toplayıcının yaşadığı bir adaya sürgün ettiler. Ancak işçi sınıfı unutamazdı. Çünkü bu, tarihte bir baskı biçiminin yerini diğerinin almadığı ilk devrimdi.

Ulusal Muhafızlar –küçük semtlerde üstlenmiş silahlı birlikleri olan *de facto* işçi milis gücü– kendi kendine yönetiyordu. Michel’in konuşma yaptığı devrimci kulüpler, kargaşanın hüküm sürdüğü gelip geçici yapılar olmasına karşın, kararlar alıyordu: Genelgeler çıkarıyor, heyetler gönderiyor, yiyecek dağıtımını örgütlüyor, potansiyel hainlere gözdağı veriyorlardı. Michel’in okulunda ve düzinelerce benzer okulda, “yalnızca bilimsel olarak kanıtlanmış düşünceler”in –yani, imparatorluk Fransa’sında Katoliklerin egemenliğindeki okullarda öğretilmeyen tüm düşüncelerin– öğretilmesine karar verildi. Komün’ün çalışma bakanlığı, işyerinde para cezası kesilmesini yasakladı, işyeri yönetmeliklerinin ilk örneklerini çıkardı, sahiplerince terk edilen tüm fabrikaların işçilerce işletilen kooperatiflere dönüştürülmesini kararlaştırdı.

Kısacası, Paris Komünü gelmiş geçmiş ilk yarı devletti. Marx bu sonucu desteklemedi –olan biteni yoklaması ve radikalleştirilmesi için Elisabeth Dmitriev adlı 28 yaşında bir Rus kadını elçisi olarak Paris’e göndermişti. Ama durumu hemen anladı. Komün’ün yenilgisinden iki gün sonra, bu deneyimi neyin farklı kıldığı konusunda etkili bir değerlendirme kaleme aldı.

3 Boime, Albert, *Art in an Age of Civil Struggle, 1848-1871* (Sivil Mücadele Çağında Sanat, 1848-1871), Chicago, 2008, Kindle Konumu 10361

Komün, diyordu Marx, işçilerin sadece kapitalist devleti ele geçirmekle yetinemeyeceklerini, ama yeni tür bir iktidar kurmaları gerektiğini kanıtladı. Komün delegeleri, işçilerle aynı ücreti alıyordu; seçilmiş oldukları yerelliklere anında geri gönderilebiliyordu; ağırlıklı olarak işçi sınıfındandı; sürekli ordu ve gizli polis yoktu; yargıçlar da seçimle geliyordu ve görevden alınabiliyordu. Tüm diğer devrimlerden farklı olarak, Komün, “emeğin ekonomik kurtuluşunu sağlamak üzere en sonunda keşfedilmiş siyasal biçim”di.⁴

Komün, yeterince şiddet uygulamadığı –devrimci şiddet yanlıları bu yüzden hayal kırıklığına uğradılar– için katliamla karşılaştı. Komün’ün Fransız ordusuna karşı askerî taarruzları etkili olmadı; Fransız ordusu Paris’i istila ettiğinde, direniş ancak barikatta dövüşen muhafızların çevresinde eşlerinin, sevgililerinin, çocuklarının, ebeveynlerinin ve komşularının bulunduğu yerlerde sağlandı. Gücünü, döneminin biktırıcı zırvalarından –hiyerarşiden, boyun eğmeden, uşak üniformaları ve askerî rütbeledeki utanç lekelerinden, fahişelere vurulan damgadan ve rahiplere atfedilen kutsallıktan– bir anda kurtulmuş bir halkın canlı ruhundan alıyordu.

Ne var ki, Marx’ın –ve sonraki Marksistlerin– hiçbir zaman doğru dürüst anlamadıkları şey, gerçek devrimin insanların yaşamında meydana geldiği idi. Bu, devletin açığa çıkarılıp gözler önüne serilmesinden çok, toplumun açığa çıkarılması gibiydi. Komün, bu bakımdan, 20. yüzyılın klasik devrimlerine benzetmekten ziyade, yüzyılımızın kısa ömürlü ve rastlantısal başkaldırılarına benziyordu. Yunanistan’da, o çadırlar ve biber gazları arasında Komün ruhunu hissedebildim –özellikle de Louise’in simasını koluna dövme yaptırmış bir protestocuyu görünce.

Öyleyse, bizim devrimlerimiz neye benzeyecek? Michel’in yaptığı gibi, rüyaya benzeyen devrimci bir duruma dalıp gitmeye

4 <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1871/civil-war-france/ch05.htm>

ve sonra –onu bir Pasifik adasına attıklarında büründüğü türden, sarsılmış, şiirsel ama örselenmiş bir kişilikle– bir kez daha yenilgiyle çıkmaya mı yazgılıyız?

Bunu yanıtlamak için, neoliberal seçkinlerin en çok korktuğu tesadüfü anlamaya ihtiyacımız var: Demokratik sol yönetimlerin seçilmesi ve onu takiben, gerçekten demokratik, saydam devletlerin yaratılması.

Neoliberalizmde devlet –sürekli özelleştirme, taşeronlaştırma, piyasa değerlerini ve ölçülerini günlük hayata zorla dayatma yoluyla– kâr üretimi ve paylaşımında çok önemli bir hale gelmiştir. Jeremy Corbyn’e, Bernie Sanders’e, Alexandria Ocasio-Cortez’e, Fransa’da Jean-Luc Mélenchon’a, İspanya’da Podemos’a ve Yunanistan’da Syriza’ya seçkinlerin gösterdikleri tepkiye bakarsanız, sol her ne nerede olursa olsun, büyük özelleştirme mekanizmasını durdurmaya ve servetten, şirket kârlarından vergi toplamaya dönük bir tehdit oluştursa, daima korkunun tavan yaptığını, sabotajın en kaba ve küstah haline büründüğünü görürsünüz. İşte bu yüzden, Avrupa Birliği ve IMF, finansın mantığına direnmenin cezası olarak, Yunanistan’ın elli milyar *avro* değerindeki kamu malını özelleştirmesi gerektiğine karar verdi.

Süper zenginler ve bankacılar için aynı ölçüde dehşet verici bir şey de, derin gözetimden, nükleer silahlardan ve askeri önlemlerden ansızın vazgeçerek, işlerin yürütülmesini sıradan demokrasiye ve dürüst yargıya bırakan bir devletin kurulması fikridir. Hiç de ham hayal olmayan bu fikir, iki ilerici ulusal bağımsızlık mücadelesinin –İskoçya ve Katalonya’daki hareketlerin– bu onyılda ortaya koydukları perspektifti.

1 Ekim 2017’de, büyük bir kentte barışçıl bir başkaldırının başlangıcına tanıklık ettim. Bu kent Barselona’ydı, halkın İspanya’dan bağımsızlık için oy kullandığı gündü. Bağımsızlığa düşman bölgelerden getirilen çevik kuvvet polislerinin, emeklileri saçlarından sürüklediğini, genç kadınların parmaklarını

ezdiğini, yaşlıların hareketsiz bedenlerini copladığını, direniş göstermeyen seçmenlerin kaburgalarını postallarıyla ezmek için merdivenlerden iki ayak üstüne atladıklarını cep telefonlarımızdan görebiliyorduk.

Biz, işçilerin yoğun olduğu Sant Andreu varoşundaki bir oy merkezinde dolanırken, bu görüntüler sabahın ilk ışıklarından itibaren hızla yayıldı. Sayıları belki beş yüzü bulan o kalabalıktaki herkes, birkaç saat içinde aşırı polis şiddetine maruz kalma tehlikesiyle burun burunaydı. Katalanlar korkuya karşı durup, istiflerini hiç bozmadan hareket ettiler. İnsanları oy vermek üzere kuyruğu soktular. 4G şebekesi kesildiği sırada oyları almayı durdurdular, çünkü kâğıt oy pusulaları şebeke olmadan doğrulanamazdı. Gençler yağmur altında bekleyip yaşlılara öncelik verdiler. Yaşlı seçmenler –birçoğu faşizmden sağ kurtulmuştu– “oyumuzu verdik bile” diye şarkı söyleyerek çıkarken, kalabalık onları usulca alkışlıyordu.

Başka bir oy verme merkezini, Scuola Industrial’ın eski üniversite binasını kuşatan binlerce genç, burayı savunmaya hazır-
dı. Birbiri ardına genç grupların barikat kurma çalışmalarını izledim. Avrupa’da neoliberal düzene direnen herkes gibi onlar da neyle karşı karşıya olduklarını biliyorlardı. Ekonomik şiddet tehdidi daima birinci savunma hattıdır: Şirketler yatırımları çekme, stokları eritme tehdidi savuracak, merkez bankaları para biriminden desteğini çekecektir. Yunanistan’ı mahvetmek ve İskoç bağımsızlığını boğmak için tam olarak bu tehditler kullanılmıştı; şimdi aynı tehditler, halkın İspanya’dan ayrılmayı seçmesi halinde Katalonya’ya karşı kullanılıyordu. Ancak ekonomik şiddet sökmezse, her zaman fiili şiddet vardır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ne söylenirse söylensin, akıllı telefonu olan çoğu kişi bunu kendisi görmüştür.

Bütün gün boyunca, İspanyol polisi telefon şebekesi sinyallerini karıştırdı ve oy sandıklarına keyfi olarak el koydu. Ama referandum yine de devam etti. İnip kalkan copların ve plastik

mermilerin ortasında, iki milyon insan geçerli oy kullanmayı başardı ve yüzde 90'ı bağımsızlığa Evet dedi.

Yoğun cadde ve sokak yapısıyla Ortaçağdaki köklerini yansıtan işçi varoşu El Clot semtinde, oy verme merkezleri birbirine öyle yakındı ki, bin kişilik bir kuyruk blok çevresinden kıvrılıp uzarken insanlar burada oy vermeyi bekliyor, bu sırada farklı bir oy merkezi için caddenin karşısında başka bir kuyruk oluşuyordu. Ve gerçek demokrasi sırf oy verme kabinlerinde gerçekleşmiyordu: İki kuyruk arasındaki birkaç metre içinde gerçekleşiyordu.

Herkes yağmur altında bekliyor ve ne yapmak gerektiğini, küçük gruplar halinde –sessizce, uygarca– konuşuyordu. Tütün ve ara sıra esrar dumanlarıyla, ıslanmış köpekler ve huysuz emeklilerle, bu sokak ortamı, demokratik tartışmalarla capcanlıydı. Zıvanadan çıkmış görevliler, sıra genişliğini korumak için, kuyruklar boyunca bir aşağı bir yukarı koşuşturuyor, herkesin cep telefonlarını uçuş moduna geçirmesini istiyorlardı –çoğu kişi de öyle yapıyordu.

İki milyon kişi Evet oyu vermesine karşın, muhaliflerin çoğu, oylamanın meşruiyetini zayıflatmak amacıyla evinde kaldı. Ama demokrasinin niceliğini tartmak için, niteliğini ölçü almak gerekir.

Escola Industrial'da barikat kurmaya çalıştığı sırada tanıştığım on sekiz yaşındaki hukuk öğrencisi Alex, bana, bunun kendisi için bayrakla, hatta dille ilgili bir şey olmadığını anlattı. O, daha çok, İspanyol finans seçkinlerinin kontrolünden kurtulmuş Katalonya büyüklüğünde bir devleti, kendisi için insan haklarını korumanın ve genişletmenin en iyi yolu olarak görüyordu. “*Drets humans, drets humans*” (insan hakları, insan hakları) o gün sayısız sohbette sürekli yinelendiğini işittiğim bir ifadeydi. Katalanlar, saatlerce barışçı bir şekilde sokaklara dökülerek ve birlikte yaşama, hoşgörü, barışçılık temelinde gerçek bir demokrasiyi kendi bölgelerinde yaratarak, sahip olduk-

ları demokratik kültürün, Madrid’de ipleri elinde tutan Katolik gericilerin ve gizli faşistlerin kültüründen nitelikçe çok daha üstün olduğunu gösterdiler.

Katalan isyanı ve 2014’teki İskoç bağımsızlık kampanyası, salt ayrılmaktan çok daha köktenci bir perspektif ortaya koydu. Bu iki ülkede de bağımsızlığa destek verenler anladılar ki, sıfırdan yeni bir devlet kurarsanız –ekonomiyi daha önce olduğu kadar kapitalist nitelikte tutsanız bile– kendinizi ansızın seçkinlerin size yalan söyleme, yolsuzlukları örtbas etme, sizi gözetim bombardımanına tutma ve keyfi baskıya maruz bırakma gücünü yitirdikleri bir yerde bulursunuz.

Bu, modern devletle ilgili dikkat çekici bir gerçeği açığa çıkarır. Bu devlet, modern kavramlar olan insan hakları ve hesap verebilirlik kavramlarına uygun olarak yeni baştan kurulmuş olsaydı, baskı aygıtının önemli parçalarını yitirebilecekti. Sonuç olarak, bir kentin ya da bölgenin bir ülkeden ayrılması biçimini alan ayaklanmalar, otorite yanlılarının gözünde, tüm devleti bir anda ele geçirmeye yönelik girişimlerden daha dehşet vericidir.

Seçkinlerin üzerimizde kurduğu denetimin gerçekliğine baktığımızda, bunun her zaman köhnemiş şeylere dayandığını görürüz: İspanya örneğinde, monarşi, derin devlet, iş dünyasındaki yolsuzluk şebekeleri ve askerileşmiş çevik kuvvet polisi. Dolayısıyla, neoliberalizme karşı tüm ayaklanmalar, bir düzlemde açıkça ona hodri meydan der. Piyasanın ve bireysel tercihin en üstün olduğu farz ediliyorsa, tercihlerimizi bize dayatması, onları sınırlaması ve denetlemesi için niye baskıcı bir devlete ihtiyaç duyuyoruz ki diye sorarlar. Keza, tüm neoliberal karşıdevrimlerin temel biçimi, askerileşmiş kolluk önlemlerinin dayatılması, adaletin keyfi uygulanması ve medyanın kontrol edilmesidir.

Bu yüzden İspanyol devleti, sırf anayasaya aykırı referandum düzenlediler diye ceza olarak, ana akım Katalan siyasal önderli-

ğini dava edip tutuklayarak tek kişilik hücreye koymak için İspanyol Yüksek Mahkemesini kullandı, izleyicilerini yıldırma için faşist grupları harekete geçirdi, bu sırada Madrid çevik kuvvet polisi kılını bile kıpırdatmadan olanı biteni seyretti.

Devrimci yönetim için ideal bir biçim yoktur, ama seçkinleri en çok korkuttuğunu bildiğimiz biçimi, sokak düzeyinde –sürekli yüz yüze tartışma ve değerlendirmelerin yapıldığı– demokrasi ve bunun yanı sıra, sürekli oturum halinde bulunan, hiyerarşisi olmayan karar grupları oluşturur. Paris Komünü işte bunu başarmıştır. Büyük bir kentin halkı her ne zaman seçkinlerin denetimine yeter demeye karar verse, hemen el altında bulunan da bu biçimdir.

Devrimin ne olduğu artık açıkça anlaşılmış olmalıdır: geçici olarak gerçek insan konumuna ulaşma, Marx'ın “türsel varlık” dediği şeyin göz ucuyla görülmesi. Yıllar alacak değişimi birkaç güne ya da birkaç haftaya sığdırdığımız zaman, Marx'ın “insanların kitlesel ölçekte değişim geçirmesi” dediği süreci de hızlandırırız. Birbirimiz içim yaşamaya başlarız.

Aynı mantıkla, karşıdevrimin ne olduğunu da anlayabilirsiniz. Bencilliğin ve insanlık karşıtı âdetlerin yeniden dayatılmasıdır. Karşıdevrimlerin amacı, ayaklanma anında insanın kendi kendini dönüştürmesiyle ilgili edindiğimiz deneyimin anılarını kökten silmektir. Ana akım tarihçiler, işte bu yüzden, Louise Michel'in örgütlediği kadın dövüşçü birliklerinin efsaneden ibaret olduğunu kanıtlamak için özel çaba harcamışlardır.⁵

Karşıdevrimlerin ne kadar ileri gideceğini öğrenmek istiyorsanız, 1878'de yerli Kanak halkının Fransa'ya karşı ayaklanma başlattığı, Yeni Kaledonya'nın taşra kasabası La Foa'yı ziyaret

5 bkz. örneğin, Tombs, Robert, “Savaşçılar ve Katiller: 1871 Paris Komünü Sırasında Kadınlar ve Şiddet”, Aldrich, R. ve Lyons, M. (haz.), *The Sphinx in the Tuileries and Other Essays in Modern French History* (Tuileries'teki Sfenks ve Modern Fransız Tarihinden Diğer Denemeler) içinde, Sidney, 1999, s. 169-82

edin. Eski, miskin bir Fransız kafesi olan Hotel Banu'da, duvarlar geyik avcılığını hatırlatan andaçlarla ve burayı mesken tutan beyaz yerleşimcilerin eski fotoğraflarıyla kaplıdır. Tarihi ve geleneği anımsatan dokunaklı bir yerdir –ama eksik bir şeyler vardır. Duvarlarda Kanaklara ait hiçbir fotoğrafa rastlanmaz. Bugün dışarı baktığınızda –örneğin, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda vardır ama burada– yol kıyısında duran ya da tarlalarda çalışan pek fazla yerli de yoktur. Aslında pek fazla insan yoktur. Portekiz büyüklüğündeki bir adada yalnızca 279 bin kişi yaşamaktadır.

Kanak tarihçi Yvan Kona, bana, halkının tarihinin nasıl da silinmiş olduğunu anlattı. 1878 başkaldırısının ardından, bölgenin nüfusu Fransızlarca sistematik olarak azaltıldı. Adanın 45 bin olan nüfusu, 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde 16 bine indirilmişti. Bugün bile Yeni Kaledonya'da yalnızca yüz bin Kanak vardır –sömürge döneminde yerleşen beyazlar, Fransız memurlar ve başka adalardan gelen göçmen işçiler sayıca onlardan çoktur. Gelgelelim Kanak halkı 1980'lerin ortasında üçüncü büyük ayaklanmasına kalkıştıktan sonra, Fransız devleti nihayet onlara saygılı davranmaya, iş ve eğitim için para tahsis etmeye başladı ve adada paralel bir Kanak yönetim konseyi kurulmasına olanak sağladı.

Bununla birlikte, Kanak sorununa dönük aşırı biri hassasiyet olmasına –Fransa'dan bağımsızlık her zaman masada durması– rağmen, Kona'nın bana anlattığına göre, onların hikâyesini/tarihini koruma yönünde tam bir duyarsızlık hâkimdir:

Araziye bakarsanız, tepelerin doruklarında ve vadilerde tek tek çamlar ve hindistancevizi ağaçları görürsünüz. Bunlar, orada yaşayan bir kabilenin bulunduğunu ve buraların kadim topraklar olduğunu gösteren kabile simgeleriydi. Sömürgeciler bu işaretleri yok ederek işe koyuldular. İlk önce bu işaretleri yok ettiler. Bizi yok ettiler.

Kona'nın bana anlattığına göre, yaptığı çalışma, sağ kalan kabilelere ait ses kayıtlarının derlenmesini ve onlara ait kabile köylerinin, bağ ve bostanların bulunduğu arazilerin izinin sürülmesini gerektirse de, beyaz mülk sahipleri, arazilerine girmek istediğinde onu daima geri çevirmişler. Bu yolla, Kanakların hikâyesini bastırma çabası hâlâ devam ediyor.

Louise Michel, bütün saflığına, Avrupa merkeziliğine ve hatalarına rağmen, asla pes etmemenin ne anlama geldiğini kavradı. Kentsel ortamından alınıp bir cengele getirilince, o cengeldeki iktidar mücadelesinin ne olduğunu sordu ve balıklama içine daldı. Ezilenleri korumanın ve onların bakış açısından hikâyeler anlatmanın devrimci önemini kavradı; biz de öyle yapmalıyız.

ANTİFAŞİST BİR HAYAT YAŞA

Sosyolog Michel Foucault, 1977’de, postmodern dönem için bir etik yasası yazmaya yönelik yarı ciddi bir girişimde bulundu. Ahlak hakkındaki ünlü bir Katolik elkitabını yermek üzere, yapıtına *Faşist Olmayan Yaşama Giriş* adını verdi. Direnmemiz gereken faşizm, diye yazıyordu Foucault, sırf aşırı sağın faşizmi değildir. “Hepimizdeki, kafalarımızdaki ve günlük davranışlarımızdaki faşizm, iktidarı sevmemize, bizi ele geçiren ve sömüren şeyin ta kendini arzu etmemize neden olan faşizm”dir.¹

Hıristiyanlığın yedi erdeminde olduğu gibi, Foucault da yedi kural önerdi. İktidar peşinde koşma! Her şeyi kapsayan bir siyasal hedef benimseme! Hiyerarşileri reddet! Olumsuzluğun siyasal açıdan etkili olduğu düşüncesini reddet! Siyasal eylemci olmak için bedbaht olmanız gerekmez! Siyasal eylemi hakikate dair savlara dayandırmaya çalışma! Ve siyaseti insan haklarına ya da aslında bireysel insanlara dayandırma! “Grup,” diye yazıyordu Foucault, “hiyerarşik ilişki içindeki bireyleri birleştiren organik bağ olmamalı, sürekli bireysellikten uzaklaşma üreten bir şey olmalıdır.”

Asıl metni çok az kişi okumuş olmasına rağmen, yataysallığı (yönetimde eşitlik yöntemlerini) kullanarak küreselleşmeye, iklim değişikliğine ve baskıcı devletlere karşı direnmeye çalışanlar arasında Foucault’nun buyruklarının geniş kabul gördüğünü

1 Foucault, Michel, “Giriş”, Deleuze, Gilles, *Anti-Oedipus* içinde, Minnesota, 1983, s. xiii

söylemek hakça olur. Koskoca bir eylemci kuşağı, ağ bağlantılı eylemler aracılığıyla, bir mücadele türünden diğerine geçiş yaparak ve “bir Hayır, birçok Evet” stratejisiyle iktidarı dağıtma çabasına girmiştir.

Foucault için mantıksal sorun şuydu: Bireylerin ayrı benliklerini çözmelerini ve yıkmalarını savunuyorken, neden bireyler için bir etik sistemi kaleme alınıyor? Eğer “insan” yakın tarihli bir buluşsa ve silinip gitmek üzereyse, onun izlemesi için bir dizi kural koyma zahmetine niçin giriyorsunuz?

Ne var ki bu problem, Foucault’yu yaşamının son yıllarında erdem etiğinin bir biçimine kuvvetle yönelmekten alıkoymadı. 1984’te verdiği bir röportajda yaptığı açıklamaya göre, antik Yunan ve Romalı köle sahiplerinin etik pratiği “kendini gözetme”ye (benlik kaygısı ve öz bakıma) öyle çok odaklanır hale geldi ki, bu kişiler yaşamlarını bir sanat eserine çevirdiler ve arzularına gem vurarak, başka (özgür) insanları ezmeyi bıraktılar.² Bu “kendini gözetme ya da kişisel bakım” pratiğinin, bugüne dair yeni bir felsefeye ya da siyasal bir alternatifte temel oluşturup oluşturamayacağı sorulduğunda, Foucault, “bu sorunu araştırmadım” diye yanıt verdi.

Ancak açıkça görülüyor ki, “öz bakım” ve “yaşamını bir sanat eserine çevirme”, gelişmiş dünyanın orta sınıfları arasında kocaman yeni bir din haline gelmiştir. “Öz bakım” çevresinde, spor salonundan yoga minderine ve plastik cerrahın ameliyat masasına kadar koskoca sektörler ortaya çıkmıştır.

Sorun, eski Yunanda olduğu gibi, bununla eşitsizlik ve adaletsizliğin yok edilememiş olmasıdır. Daha açık bir ifadeyle, bu, modern bir neofaşizmin yükselişini durdurmamıştır. “Öz bakım”da iyi olan Yunan aristokratların bugünkü denklerini incelemek isterseniz, milyoner alternatif sağcı ideolog Milo Yiannopoulos isabetli bir başlangıç noktası olurdu. Ya da Marine Le Pen. Ya da

2 Foucault, Michel, “Özgürlük Pratiği Olarak Öz Bakım Etiği”, Bernauer, James ve Rasmussen, David (haz.), *The Final Foucault* içinde, Cambridge, 1987

Spartalılar gibi, esmer tenli yabancı istilacıları püskürteceklerini gösteren flamalar taşıyarak Avusturya sınırında devriye gezen şık giyimli, hipster Kimlikçiler. Ya da Trump'ın kendisi.

1968 devrimci dalgası sönerken, uğradığı başarısızlığın, iktidara dayalı hiyerarşik bir siyasetin –erkek sendikacılığının, Stalinizmin, ölmeye mahkûm şehir gerilla hareketleri olarak Kara Panterler ve Kızıl Tugayların– başarısızlığı olduğunu belirtmekte Foucault haklıydı. Yirminci yüzyılda sol totaliterciliğin gücünü en çok “benliksiz” olmayı öğütleyen eski Hıristiyan buyruğundan aldığını ima etmekte de haklıydı.

Ama Foucault'nun “faşist olmayan yaşam” sürmeye dair usulleri, bugün yüz yüze olduğumuz sorunları çözmez. Bu kitapta irdelediğim nedenlerle, geleneksel anlamda siyasal iktidarı elde etme riskini almamız gerekiyor. Devletle –askerileşmiş ve baskıcı olmasına karşın– ve seçim sistemiyle yakın ilişki kurmamız gerekiyor, çünkü biz öyle yapmadıkça, liberal merkezci kuvvetler çökecek ve yerini otoriter milliyetçilik alacaktır.

Foucault'nun etik ilkelerini özümsemiş olan kuşağın, bunların ötesine geçmesi gerekiyor. Elbette, “faşist olmayan yaşam” sürmek –aynasızların sokaklarda göçmen avına çıktığı, insanlık dışı hapishane koşullarının caydırıcı denilerek övüldüğü ve Cumhuriyetçi Parti gündemini beyaz üstünlükçülerinin belirlediği Arizona gibi bir yerde bile– mümkündür. Bir balondan diğerine yelken açabilirsiniz: pilates salonundan ruh hekimine ya da Washington'da Trump aleyhine protestolara katılıp Demokratlara bağış yapmaya. Ancak bu türden davranışlar size iktidar kazandırmaz.

Onun yerine, *antifaşist* bir hayat yaşamanın ne anlama geldiğini yeni baştan öğrenmemiz gerekecek.

İspanyol İç Savaşı sırasında George Orwell, POUM adlı aşırı uçtaki sol bir partinin milis gücünde dövüşen bir İtalyan anarşistle tanıştı. Orwell, pek çok yazısında – *Homage to Catalonia*

(*Katalonya'ya Selam*) adlı kitabında, “İtalyan Asker” başlıklı şiirinde, İkinci Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde yazdığı zehir zemberek bir denemede– bu tanışmaya değinecekti.

Bu İtalyan askeri, harita okumayı bilmeyen ama tarihin hangi safında yer aldığını mükemmel şekilde bilen yarı okuryazar bir köylü olarak betimliyordu. Birbirlerine hemen kanları kaynadı. Orwell, onun “arkadaşı için hayatından vazgeçebilecek ve cinayet işleyebilecek” biri olduğu kanısındaydı.³ İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarına gelindiğinde, Orwell, hem faşizmin hem de Stalinizmin uç sol bir muhalifi olarak askerin kesinlikle ölmüş olduğunu yazıyordu: “O, benim için, tüm ülkelerin polisince canından bezdirilen Avrupa işçi sınıfının çiçeğini, İspanya'daki muharebe meydanlarının toplu mezarlarını dolduran halkı simgeliyor ve şimdi, birkaç milyona ulaşarak, zorunlu çalışma kamplarında çürüyor.”⁴

Ancak tarih, gerçek insanlardan oluşur. Bu kişinin Orwell'in hayal gücünde yarattığı romantikleştirilmiş, bileşik bir karakter olmadığını varsayarsak, İtalyan asker hakkında başka neler bilebiliriz?

Orwell, Aralık 1936'da Barselona'da POUM milislerine katıldı. O yılın yaz aylarında savaşmak için kaydını yaptıran İtalyan anarşistlerin ve sol kanat komünistlerin çoğunluğu, milislerin uyguladığı askeri disiplin nedeniyle o zamana kadar ayrılmıştı. Kalanlar –en çok yirmi beş kişi– arasında sadece Cristofano Salvini, Orwell'in *Katalonya'ya Selam*'da sözünü ettiği “kızılımsı sarı saçlara ve güçlü omuzlar” a sahipti. Öyleyse Salvini, “İtalyan asker” olmak için birinci adaydır.⁵ Size onun öyküsünü anlatayım.

Cristofano Salvini, Floransa'nın güneybatısında antik bir taşra kasabası olan Casole d'Elsa'da 1895'te doğdu; orada duvarcı

3 Orwell, George, *Homage to Catalonia (Katalonya'ya Selam)*, Londra, 1938, s. 1

4 http://orwell.ru/library/essays/Spanish_War/english/esw_1

5 <http://eljanoandaluz.blogspot.com/2017/10/voluntarios-internacionalesen-las.html>

olarak çalıştı. 1920’de, yani İtalyan Sosyalist Partisi’nin parlamentodaki en büyük parti haline gelmesinden sonraki yıl, parti-nin belde meclisi üyesi oldu. Ertesi yıl, sosyalistlerden ayrılarak İtalyan Komünist Partisi’ni kuranlar arasında yer aldı. 1923’te, Mussolini’nin faşist hükümetinden kaçıp Fransa’ya gitti ve oradaki birçok Troçkist gruptan birine katıldı. Ağustos 1936’da, gönüllü savaşçılar için ilk çağrı yapıldığında, Salvini, Uluslararası Lenin Kolu denilen elli kişilik grupla İspanya’ya gitti ve hemen Huesca’da cephe hattına gönderildi.

Ama anlaşılıyor ki, harita okumadaki yetersizlikleri ne olursa olsun, Salvini hayli kültürlü, okuryazar biriydi. Sonraki on sekiz ay içinde, Fransız gazetelerinde yayınlanan hayli kapsamlı iki polemik yazısı kaleme alarak, İspanyol İç Savaşı’nda Cumhuriyetçi cephenin Stalinistler tarafından devralınmasını ağır bir dille eleştirdi. Görev aldığı birlik bünyesindeki iç siyasal tartışmalar, POUM’un haftalık gazetesinde en ince ayrıntısına dek belgelendi. İspanyol komünistler, Barselona’daki anarşist ve aşırı sol grupları bastırmak için Mayıs 1937’de harekete geçtiğinde, Salvini ortadan kayboldu ve öldüğü varsayıldı. Gerçekteyse farklı bir cephe-de anarşistlerin yönettiği bir milis kuvvetine katılmıştı.

İç Savaştan sonra Fransa’ya kaçtı ve bir çalışma kampına kapatıldı. 1940’ta Almanlarca Dunkirk’te yakalanarak İtalya’ya iade edildi ve ülkesinde beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Solcu partizanlar 1943’te Toskana’yı kurtarınca salıverilen Salvini, Casale d’Elsa’da eski işi olan duvarcılığa döndü ve 1952’de öldü.⁶

Salvini, Foucault’nun kaçınmamızı istediği tüm şeyleri yapmıştı. Hakikate inanmış, toptancı bir proje için dövüşmüş ve “benlik”le (“kendisi”yle) ilgili pek az kaygı duymuştu. Yine de antifaşist bir hayat yaşamıştı.

Orwell, Salvini gibi kişileri anarken, “Ama yüzünüzde gördüğüm şeyi, hiçbir güç söküp atamaz,” diye yazıyordu. “Patlayan

hiçbir bomba, kristal ruhu parça parça edemez.”⁷ İyi ama her şeyden önce bu kristal ruhu nasıl yaratırsınız? Ortaçağa has tek bir sokak çevresinde kurulup düzenlenmiş bir kasabada doğup büyüyen bir duvarcıyı, kapitalizmi devirme çabası içerisinde, tüm yaşamını örgütsel siyasetle ve Marksist teoriyle iç içe geçir-meye yönelten neydi?

Yanıt şudur: Bu, iki kuşağı kapsayan bir süreçti. 1892’de İtalyan işçi hareketinin ayrı kolları bir araya gelerek bir sosyalist parti kurdu. İlk baştaki bastırma girişimlerini savuşturdu ve 20. yüzyılın ilk on beş yılında oy oranını yüzde 34’e yükseltti. İtalya’nın hızlı sanayileşme deneyimi yaşadığı bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında, İtalyan işçiler fabrikaları ele geçirip, kendi denetimleri altında çalıştırmayı denediler. Ege-men sınıf, liberalizme bağlılığını 1921’de terk ederek, eski sosyalist Benito Mussolini önderliğindeki faşist hareketi destekledi. Faşistlerin Casole d’Elsa gibi yerlerde nasıl hareket ettiklerine dair bir kayıтта şöyle anlatılır:

Herkesin birbirini tanıdığı küçük kasabalarda, faşistler, düş-manlarına acı veren aşağılayıcı törenlere başladılar; bu, herkesin anladığı güçlü bir terör stratejisiydi. Kara gömlekliler, muhaliflerine zorla hintyağı ve başka müshiller içiriyor, sonra onları sancı içinde kıvrınarak ve kendi dışkılarına bulanmış halde evlerine gönderiyorlardı. (...) Ayrıca, muhaliflerine alenen sarkıntılık ediyor, onları çırlıçılak soyuyor, dövüyor, meydanlardaki ve ana yollardaki direklere kelepçeliyorlardı.⁸

Bu şiddetin hedefi olanlar, yasadışı bir grubun üyeleri ya da teröristler değil, tümüyle duvarcı Salvini gibi belde meclisi üyeleri, onun çevresinde sol kulüplerden, partilerden, sendikalardan ve kültür merkezlerinden oluşan bütün bir ağ idi. Bu

7 <https://www.orwellfoundation.com/the-orwell-foundation/orwell/poetry/the-italian-soldier-shook-my-hand/>

8 http://www.slate.com/articles/news_and_politics/fascism/2017/01/how_italian_fascists_succeeded_in_taking_over_italy.html

kurumların kapısına kilit vuruldu ve İtalyan işçi hareketi kökten ezildi. Faşizmin gerçekliği işte budur.

Peki, İtalyan egemen sınıfı gibi modernist, teknolojiyi yakından takip eden ve esasen liberal olan bir seçkin zümre neden birdenbire bunu yapma ihtiyacı duydu? Çünkü otuz yıllık bir dönemde İtalyan işçi sınıfı, kendini bir toplumsal güç olarak tanıma ve savunma noktasından, gerçekleştirmek istediği şeyi –yani kapitalizm yerine sosyalizmi kurmayı– hayata geçirme noktasına ulaşmıştı. Birbirlerini bulmuşlar, eyleme geçmişler, sonra da eylemleri için bir erek saptamışlardı.

Salvini gibi kişiler, bu süreci tek bir ömre sığdırıp yaşadılar –tuğla örmekle başlayıp yerel siyasete, oradan siyasetle ilgili stratejik ulusal tartışmalara, sürgüne ve en sonunda, Lenin’in adını taşıyan bir miliste silahlı çatışmaya geçtiler. Bu deneyimi bir avuç insan değil, aslında yüz binlerce insan farklı biçimlerde paylaştı. Bu, Marx’ın öngördüğü ve unutulmaz bir ifadeyle, işçi sınıfının “kendisi için” sınıf haline gelmesi olarak tarif ettiği bir süreçtir.

Sanayi işçi sınıfının –ileride Çin, Bangladeş ve Brezilya gibi ülkelerde verilecek mücadelelerde bile– 1900 ile 1970’lerin sonu arasında ulaştığı toplumsal yoğunluk düzeyine bir daha ulaşma olasılığı yoktur. Bu kez faşizme direnmesi gereken olan güç, çevrenizdeki darmadağınık insan kitesinden başkası değildir.

Bu kitle, günlük yaşamın ticarileştirilmesini tersine çevirmekle ilgilenen herkesi, zorlama ve “dürtme”yle yapay şekilde rekabetçi davranışa itilmekten bıkip usanan herkesi, gezegeni iklim değişikliğinden korumakta maddi çıkarı olan herkesi, kadına yönelik nefret ve şiddetin hedefi olmak istemeyen her kadını, boyalı basında yabancı tehdit olarak gösterilmek istemeyen bir etnik azınlığa mensup herkesi kapsar.

Yukarıda gördüğümüz üzere, Marx’a göre proletarya, “kendisi için” sınıf haline gelmek için, alışlageldik mücadelelerin ötesine geçmeliydi. Benzetme yapacak olursak, ağ bağlantılı, özgür-

lük âşığı insanlardan oluşan daha şekilsiz, daha gevşek tanımlanmış nüfus için bir sonraki evre, tıpkı Cristofano Salvini'nin kuşağının yaptığı gibi, kolektif bir biçimde “kendileri için” olmanın ne anlama geldiğini bulmaktır.

Ağ bağlantılı bireylerin, hep birlikte, Marksist anlamda bir “yeni sınıf” oluşturdıklarını iddia etmiyorum. Gelgelelim öyle olmaları da gerekmez. Edward Thompson'ın 18. yüzyıl İngiltere'sine ilişkin incelemesinde işaret ettiği gibi, açık ve belirli toplumsal sınıflar olmadan da sınıf mücadeleleri yaşanabilir. Sınıflar, diyordu Thompson, mücadele içinde oluşur. İnsanlar, kendilerini, iktidar ve eşitsizlik etrafında kurulmuş bir toplumda bulurlar, sömürü ve baskı görürler, ortak çıkar noktaları saptarlar ve mücadeleye başlarlar. Sınır çizgilerinin belirginliği bakımından, diye öne sürer Thompson, 19. yüzyıl ve onun bir uzantısı olarak 20. yüzyıl işçi sınıfı, muhtemelen özel bir durum oluştuyordu.⁹

Küçük çaplı yatay eylemcilikten, İngiltere'de İşçi Partisi veya ABD'de Demokratlar gibi ulusal siyasi partilere geçiş, bir düzeyde, ağ bağlantılı bireyciliğin ortak bir kurtuluş projesine yönelik evriminin bir parçasıdır. Ancak bir sonraki düzey, sırf örgütsel biçimlerdeki bir değişimin ötesine uzanmalıdır –protestodan partilerin devralınmasına geçiş. Bireysel reddimiz ve karşı çıkışımız ile siyasi bir proje arasında bağlantı kurmalıdır: piyasa mantığına son vermek ve onun yerine insani ve çevreci mantığı geliştirip desteklemek.

1920'li yıllarda bir işçi, durumunu biraz iyileştirmek isterse sendikaya üye oluyor, herkes harekete geçmeye hazır oluncaya ve bir grev ya da seçim kampanyası gibi hedefe dönük eylemlere girişinceye kadar sabırla bekliyordu. Salvini gibi kişiler, büyük örgütlerin taktik değiştirmelerini sağlamaya işte bu yüzden bu kadar çok odaklandılar –POUM milis kuvvetinde hiyerarşi ol-

9 Thompson, E. P., “On Sekizinci Yüzyılda İngiliz Toplumı: Sınıfsız Sınıf Mücadelesi mi?”, *Social History*, C. 3, no. 2, Mayıs 1978, s. 133-65

madan savaşmanın denendiği ilk birkaç haftadan sonra birkaç subay atanınca ve emir vermeye başlayınca Salvini'nin milisten ayrılmamasının nedeni de belki buydu.

Bunun tersine, 21. yüzyıl kapitalizmi öylesine karmaşıktır ki, bireysel ya da küçük çaplı eylemlerin bile büyük etkileri olabilir. Solcu yazar John Holloway'in öne sürdüğüne göre, ihtiyaç duyulan şeye ulaşmanın yolu, "kapitalist egemenlikte çatlaklar açmak, insan olma düşümüzü hayata geçirdiğimiz mekânlar ya da anlar yaratmak"tır.¹⁰ Piyasaya değerleri değil de insan değerleri ağır basıyormuş gibi hareket ettiğimiz mekânlar.

Bu strateji, Cristofano Salvini'nin kuşağına yabancı değildi ama onlar bunun ötesine geçerek, 1922'den sonra İtalya'da ve 1936'da İspanya'da karşı karşıya kaldıkları türden yüksek düzeyde örgütlü kapitalizmi yenilgiye uğratmanın ve Orwell'in "saygın, her yönüyle insanca yaşam" olarak tanımladığı duruma ulaşmanın, ancak hayli örgütlü işçi oluşumlarıyla mümkün olduğunu anladılar.

Ne var ki, bugün bir açmazdayız. Son otuz yıl, bireyciliğin ideolojik zaferine, sonra da hezimetine tanıklık etmiştir. Onlara inanmasak bile, Roma tanrılarının çağdaş karşılıklarına kurban vermeyi durdurma cesaretini henüz bulamadık. Ve yirminci yüzyıl insanların tekil davalara bağlanmalarının sonucu olan zalimliğin ve adaletsizliğin yinelenmesinden haklı olarak korkuyoruz.

Bunları yazmakta olduğum Avustralya'nın Bondi plajında güneşlenen, denize giren binlerce sıradan genç var. Kentte gözettikleri rekabet ritüelleri kumsalda önemini yitiriyor. Muhteşem kaslarınız mı var? Yüz metre çevrenizdeki elli kişide de var. Sörf mü yapabiliyorsunuz? Ne olmuş, hemen yan havludaki biri de muhteşem bir şekilde amuda kalkabiliyor. Sizde iPhone'un en yedi modeli mi var? Neredeyse başka herkeste de öyle. Siz özel ve

10 <https://www.redpepper.org.uk/we-are-the-crisis-of-capital/>

benzersizsiniz, ama diğer çoğu insan da öyle –ve çağdaş popüler kültür bunu zımnen kabul ediyor.

Ağ bağlantılı kuşak, plajlarda, geceleyin kent meydanlarında ve yaza özgü dans festivallerinde kolaylıkla yeni bir toplumsal ortamın (değer ve inançlar sisteminin) temeli olabilecek derin bir insanîyet ve duygudaşlık sergiliyor. Ama Bondi kumlarını terk edince, “öz bakım”ın dayanışmadan daha önemli olduğu dünyaya dönersiniz. Bondi’nin ana caddesinde Lamborghini’ler ve son moda şık kıyafetler gövde gösterisi yapar, restoran masaları ancak iki saatliğine ayırılabilir. Bu gerçekten bir sınıf ayrımı değildir (gerçi sınıf hâlâ vardır). Bu performansla dayalı kapitalizm ile sahici insan yaşamı arasında bir ayrımdır. Ya da eğer şanslıysak, geçmiş ile gelecek arasında.

Felsefeci Alasdair MacIntyre’in henüz Marksist olduğu dönemde yazdığına göre, sınıflı toplum insan potansiyelini tümüyle bastırdığı için, “insani gelişim, önceden kestirilmesi oldukça zor sıçramalar halinde meydana gelir. Bir sonraki ileri adıma ne kadar yakın olduğumuzu belki hiçbir zaman bilmeyiz.”¹¹ Bana kalırsa, dünyanın dört bir yanındaki kadın düşmanlarından, etnik milliyetçilerden ve otorite yanlılarından yayılan bütün bu kaygı, “bir sonraki ileri adım”a ne kadar yakın olduğumuzu onların da hissedebildiklerini kanıtlıyor.

Antifaşist bir hayat yaşamak, bedeninizi, faşizmi fiilen durdurabileceği bir yere yerleştirmenizi ve böyle yaparak, minik bir özgürleşmiş alan parçasını, başka insanların orayı bulmasına, yerleşmesine ve yaşamasına yetecek kadar uzun bir süre elinizde tutmanızı gerektirir. İnsanın köktenci savunusu sizinle başlar.

11 MacIntyre, Alasdair, “Devrimin Cebiri” (1958), Blackledge, Paul ve Davidson, Neil (haz.), *Alasdair MacIntyre’s Engagement with Marxism (Alasdair MacIntyre’in Marksizmle Bağlantısı)*, Chicago, 2009

TEŞEKKÜRLER

Bu kitabı yazarken, aşağıda saydığım kişiler bana yardımcı oldular. Joana Ramiro, araştırmacım olarak beş yıldızı hak ediyor. Editörüm Tom Penn, bana muazzam ölçüde zaman ayırdı ve hep inandı; temsilcim Matthew Hamilton ve Aitken Alexander ajansındaki ekip beni hep teşvik etti. Jena Üniversitesi'ne bağlı bir enstitüde, Ekim 2017'de, benim kapitalizm sonrası tezime karşı itirazlara odaklanan bir seminer düzenlendi. Jena'da araştırmacı olan Dr. Emma Dowling, beni önemli metinlere yönlendirdi. Sidney Üniversitesi Siyasal İktisat Bölümü'nde Profesör Adam Morton'ın Şubat 2017'de düzenlediği bir lisansüstü seminerde, "Genel Trump Teorisi" tartışıldı. Container Solutions CEO'su Jamie Dobson, YZ'nin mühendislikle ilgili güçlüklerini anlamama yardım ederken, DeepMind kadrosu da yapay sınır ağlarının nasıl çalıştığını anlamama yardımcı oldu. Elena Massa, Katalan bağımsızlık ayaklanması sırasında yardımcılık ve çevirmenlik yaptı; bir Sinn Fein milletvekili olan Eoin Ó Broin ise neler olup bittiğini anlamama yardım etti. Nisan 2017'de "Young Vic Theatre" sanat yönetmeni David Lan, yapımcı Ben Cooper ve aktörler Khaled Abdallah, Sirine Saba ile Lara Sawalha'yla birlikte hazırlanan *Why It's Kicking Off Everywhere* (Niçin Her Yerde Patlak Veriyor) adlı tiyatro eserine katılmış olmam, Bölüm 5'teki tezi etkiledi. Hall Greenland ve Sue Burrows, Sidney yolculuğum için destek ve yardımlarını esirgemediler. Calum Walton ve Jane Bruton, ilk taslak hakkında bana gerçek zamanlı geribildirim gönderdiler. Dr. Karin Speedy, Yeni Kaledonya'ya

yaptığım yolculukta yardımcı ve çevirmen olarak bulundu. Tiyatrocu Samantha Jayne Williams, küreselleşmenin başarısızlığını daha iyi anlamak için kullandığım etkileşimli bir oyun üzerinde benimle birlikte çalıştı. Varşova Bienali'nin, Berlin'de Volksbühne'nin, Rosa Luxemburg Vakfı'nın, Friedrich Ebert Stiftung'un, Das Progressive Zentrum'un, Ferdinand Lassalle Institute'in, Centro Cultural Belem'in, Madrid'de Museo Reina Sofa'nın ve Karl Renner Institut'un yardımıyla, araştırma sürecinde pek çok Avrupa ülkesine gitme olanağı buldum. Güney Kore'de çıkan SISA-IN dergisi, YZ'nin doğurduğu etik sorunları oradaki uygulayıcılarla görüşmek için Seul'a yaptığım yolculuğa yardımcı oldu. Evgeny Morozov, Francesca Bria, Srećko Horvat, Nadia Idle, Paul Greengrass, Paul Hilder, Matthew Cobb, Ewa Jasiewicz, Aaron Bastani, Theopi Skarlatos ve Terry Eagleton ile kimi zaman zihnimde ışıklar çaktıran söyleşiler yaptım. Her türlü yanlış bana aittir.

Dizin

- AB (Avrupa Birliği) 24, 30, 52, 69, 113, 145, 151, 236, 302, 405
- ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 20, 22, 27, 30, 35, 36, 38, 40, 46-48, 50, 52, 55-61, 73, 76, 77, 79, 81, 88, 92, 93, 98, 100-103, 112, 113, 115, 120, 122, 126-128, 130, 131, 133, 137, 141, 142, 146-149, 153, 158, 160, 162, 163, 165, 167, 202, 227, 230, 236, 237, 240, 246, 247, 253, 269, 301, 302, 342, 366, 367, 369, 372, 380, 383, 394, 419
- Adelson, Sheldon 44, 46
- Adorno, Theodore 153, 344
- Afganistan 99, 100
- ağ bağlantılı birey 123, 280, 281, 287, 296, 297, 329, 333, 334, 335
- Airbnb 106
- AK Parti, AKP 23, 288
- akılcılık (-ğ) 34, 57, 139, 196, 264, 271
- algoritma 13, 31, 60-62, 197, 217, 274, 275, 291-293, 317, 334, 357, 358, 360, 378, 382
- algoritmik denetim (algoritmik kontrol) 14, 26, 253, 285, 338, 354, 357, 358, 379, 396, 397
- Alışveriş ve S*kiş 89, 90, 93
- Alibaba 118, 177, 237, 334
- Allen Institute 236
- Almanya 77, 96, 116, 153, 157, 160, 164, 166, 191, 307, 363, 367, 370, 401
- AlphaGoprogramı 219, 221, 222, 225, 231, 239
- alternatifsağ 15, 23, 30, 52, 63, 128, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 140, 149, 150, 154, 155, 158, 167, 169, 170, 291, 294, 301, 317, 333, 335, 344, 352, 362, 364, 369, 413
- Amerikan İç Savaşı 2.0 364
- Althusser, Louis 255, 256, 257, 344
- Amazon 118, 177, 179, 237, 334
- Avrupa Merkez Bankası (ECB) 125
- Avrupa merkezci 275, 411
- American Renaissance 150
- android 220, 221, 250, 251, 252
- Android'ler Elektrikli Koyun Düşler mi? 220
- antifaşist 33, 127, 161, 162, 368, 369, 412-417, 419, 421
- antihümanizm 16, 26, 29, 30, 156, 195, 214, 272, 295, 296, 317, 344, 396
- anti-Semitizm 24, 138, 163
- Apple 118, 216
- Arap Baharı 145
- Arendt, Hannah 17, 33, 34, 40, 56, 57, 138, 157-163, 165-171, 365
- Arjantin 100
- Aristoteles 168, 198, 199, 200, 201, 203, 209, 222, 228-230, 233, 242, 251, 276, 319, 321, 332, 352, 376, 396
- Arthur Andersen 93
- Asimov, Isaac 236
- Astley Green Colliery 68
- Asya finansal krizi (1997) 87
- Atari 216, 218
- Augustinus, Aziz 203
- Avro Bölgesi 112
- Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) 141
- Avustralya 67, 398, 420
- Avusturya 25, 130, 152, 368, 414
- ayaktakımı 40, 56, 153, 159, 166, 168, 232, 291
- Aydınlanma 29, 34, 253, 254, 304, 331
- Bahreyn 121
- Bangladeş 386, 418
- Bank of England (Birleşik Krallık Merkez Bankası) 112, 116, 117
- Bannon, Steve 44, 48, 51, 52, 53, 55, 128, 302, 366, 401
- Barselona 372, 405, 415, 416
- BASIC (bilgisayar programı) 217

- Baudrillard, Jean 32, 257
 BBC 100, 289
 Beck, Glenn 65, 132
 Becker, Gary 105, 106
 Berardi, Franco 352
 Bergson, Henri 263, 264, 272
 Berlin 80, 90, 94, 95, 209, 303, 310, 423
 Beyoncé 48
 bilgi teknolojisi 72, 100, 176, 178-180,
 196, 318, 333, 334, 338, 353, 355-
 357, 359, 379, 381, 392
 bilgi teorisi (bilgi kuramı) 258, 262
 bilimkurgu 231, 236, 244, 249
 Bilimsel Kalkınma (teorisi) 388, 389
 bilişim 13, 14, 29, 120, 139, 196, 245, 253,
 254
 bilişsel bilim 183, 245, 309
 Bin Ali, Zeynel Abidin 121, 124
 1984 165, 252, 258, 260, 312, 354, 413
 Birinci Dünya Savaşı 68, 119, 191, 417
 Birleşmiş Milletler (BM) 248, 289, 302
 Bitcoin 114, 115, 177, 358
 biyoteknoloji 223, 245, 247, 394
 Blackberry 278
 #BlackLivesMatter 48, 146, 147
Blade Runner 220, 221, 250, 251, 260
 Bogdanov, Aleksandr 340
 Bohr, Niels 189
 Bolsonaro, Jair 23
 Boltanski, Luc 85
 Bostrom, Nick 240, 246
 Braidotti, Rosi 258, 270
 Breakout (video oyunu) 215, 216, 218,
 234, 239
 Breitbart 44, 51, 53, 134, 139, 153, 158,
 401
 Breivik, Anders 302
 Brender, Anton 104
 Brexit 24, 35, 53, 55, 69, 111, 116, 129,
 144, 151, 294, 364, 366
 Brezilya 23, 31, 78, 79, 83, 126, 418
 Bridle, James 380
 Brighouse, Harold 278
 Brown, Michael 147, 277
 Brown, Wendy 107, 108
 Budizm 200
 Burnham, James 165
 Bush, George H. W. 96, 113
 Bush, George W. 40, 101, 102, 241
 Bush, Jeb 38
 Caillebotte, Gustave 402
 Calvin Klein 351
 Cambridge Analytica (CA) 31, 53, 61,
 287, 291, 292, 293
 Castells, Manuel 123, 124
 Cato Institute 130, 133
 Cenova (2001) 99
 Cervantes, Miguel 220
 Chaitin, Gregory 187, 188
 Channel 4 289
 Charlottesville (11-12 Ağustos 2017) 30,
 127, 128, 159, 301
 Chen Duxiu 395
 Chiapello, Eve 85
 Churchill, Winston 365
 Cibaliye, UNRWA okulu 289
 Clarke, Arthur C. 251, 252
 Clarke, Simon 257
 Clinton, Hillary 35, 39, 43, 45, 54, 57, 58,
 59, 142, 143, 232, 292, 368
 Cobb, Matthew 183, 187, 423
 Conquistadore'lar 322
 Conway, Kellyanne 44
 Corbyn, Jeremy 371, 372, 373, 405
 Cruz, Ted 44, 47
 Cumhuriyetçi Parti, ABD 41, 42, 366,
 370, 414
 Çay Partisi 39, 40, 41, 43, 45, 132, 370
 Çek Cumhuriyeti 152
 Çin 15, 25, 29, 36, 38, 52, 80, 81, 103,
 108, 116, 119, 141, 142, 198, 211, 214,
 231, 233, 235-237, 242, 303, 329, 342,
 344, 354, 375, 376, 388, 389, 390-397,
 400, 418
 Daily Stormer 301, 401
 Darwin, Charles 185, 187, 303, 309, 320
 Davies, William 70, 115

- davranışsal ekonomi 383, 386
 Debussy, Claude 296
 Deep Blue (IBM'in bilgisayarı) 218
 DeepMind Technologies 215, 221
 Demokrat Parti, ABD 149, 154, 372, 414, 419
 Deng Şiaoping 388, 395
 deregülasyon (kuralsızlaştırma) 45, 46
 Descartes, René 184
 devlet kapitalizmi 70, 76, 79, 113, 116, 117, 118, 361, 362
 DeVos, Betsy 45
 Dick, Philip K. 220, 251
 dijital feodalizm 353, 354
 Diocletianus, İmparator 374, 386
 Dmitriev, Elisabeth 403
 9/11 terörist saldırısı (11 Eylül 2001) 100
Don Kişot 220
 dot-com (balonu, krizi) 73, 88, 92, 130, 383
 Dördüncü Dönemeç teorisi 51
Dr. Strangelove 253
 Dubai 131
 Du Bois, W. E. B. 148
 Duke, David 128
 Dunayevskaya, Raya 211, 299, 344
 Dünya Ticaret Örgütü 30, 76
 dünya tini 94, 95, 97, 188, 209
 dürtme (nudge) 384-386, 418
 eBay 179
 Edinburgh Üniversitesi 265, 267
 Eichmann, Adolf 158, 159
 Einstein, Albert 186, 189, 194, 240
 Eksen Çağı 375, 377
 Elder Scrolls Online 282
 Endonezya 87
 Engels, Friedrich 46, 231, 325, 339, 341
 Enigma şifresi 182
 Enron 46, 92, 100
 Equitable Life 92
 Erdoğan, Recep Tayyip 43, 62, 288
 Esad, Beşar 25, 320
 etik sistemi (-leri) 227-230, 233, 243, 252, 413
 etnik milliyetçi, -lik 15, 52, 109, 117, 129, 138, 144
 Etzioni, Oren 236, 237
 Euplius, Katanyalı (Aziz) 374
 ExxonMobil 102
 Facebook 31, 60, 61, 71, 118, 121, 125, 129, 131, 158, 160, 233, 237, 249, 278, 282, 286, 288, 291-293, 356, 357
 Fanon, Frantz 33, 276
 faşizm 30, 62, 97, 129, 144, 152, 153, 166, 329, 412
 favela 78, 79, 80, 83, 84
 Federici, Silvia 326, 328
 feminazi 134, 138
 feminist 154, 258, 260, 267, 326
 feminizm 328
 Ferguson, Missouri 147, 302
 Fields, James Alex 127
Fight Club (Dövüş Kulübü) 294
 fikri mülkiyet 177, 237, 337, 354, 356, 357
 finansal kriz (mali kriz) 24, 99, 131
 Fisher, Mark 352
 Floridi, Luciano 196, 197, 219, 285
 Flynn, Mike 59
 Forman, Paul 191, 192
 Forscher, Patrick 154
 Forster, E. M., 119, 120
 Foucault, Michel 84, 106, 253, 254, 257, 270, 285, 334, 412-414, 416
 4chan (Fourchan) 128, 129, 134, 137, 153
 FoxNews 31, 53, 132, 134, 139, 158, 301
 Franco, Francisco 352, 367
 Frankfurt Okulu 301, 302
 Franklin, Benjamin 21, 210
 Fransa 67, 74, 75, 77, 96, 112, 115, 120, 144, 162, 164, 202, 367, 372, 401, 403, 405, 409, 410, 416
 Fransız Devrimi 95, 271
 Freeman, Richard 81
 Freud, Sigmund 281
 Friedman, Thomas 101
 Friedrich (Büyük) 131
 Fromm, Erich 43, 152, 153, 154, 274, 275, 344, 365

Fukuyama, Francis 96-99, 103, 248

Galileo Galilei 175

Game of Thrones (TV dizisi) 203, 204

Gamergate (#Gamergate) 133, 134

Gates, Bill 247, 282

genetik 183, 244, 250, 252, 257, 318

Gezi Parkı (2013) 287, 288

Gibson, William 252

Gleick, James 188

Google 58, 60, 118, 177, 218, 291, 292, 334, 380

Gorz, André 333

göçmen 36, 54, 151, 152, 231, 277, 356, 372, 390, 410, 414

Graeber, David 356, 375, 376

Greenberg, Stan 39

Greenspan, Alan 92, 93, 100, 101, 179

Greenwald, Glenn 289

Grenfell Tower 242

Grossman, Vasili 157, 161

Guennol Dişi Aslanı (Guennol Aslanı) 313, 314

Güney Birliği 366

Güney Kore 87, 142, 236, 423

Gürcistan 140, 141

Haldane, Andy 112

Halliburton 102

Harari, Yuval Noah 202-204, 213, 317, 318

Haraway, Donna 258, 259, 260

Harding, Sandra 267

Harman, Graham 263, 264

Hayek, Friedrich 212, 213

Hayles, Katherine 258, 270

Hegel, Georg 94-97, 103, 131, 136, 188, 209, 212, 271, 304, 305, 314, 330, 333, 339

Heidegger, Martin 169

Heyer, Heather 127

Hiristiyanlık 310, 374, 377

Hindistan 23, 29, 344, 376

Hinduizm 200

Higgins, Rich 302

Hitler, Adolf 43, 145, 160, 161, 164, 169, 272, 363, 364, 366, 370

Hollanda 364, 370

Holloway, John 420

Homeland (TV dizisi) 203

homo economicus 106, 108

Homo sapiens 29, 154, 207, 208, 244, 246, 249, 252, 306, 309

Hong Kong 131, 279

Horkheimer, Max 344

Howards End 119

Howe, Neil 51, 52

Hu Cintao 388, 392

Hukuk ve Adalet Partisi, Polonya 371

Hume, David 184

Huxley, Julian 245, 249

hümanizm 28, 33, 34, 172, 197, 245, 246, 249, 276, 298, 344, 387

Icahn, Carl 44

IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) 223, 381

IMF (Uluslararası Para Fonu) 73, 75-77, 99, 116, 117, 125, 405

Instagram 125, 282

Irak (2003) 33, 101, 102, 109, 169

ırkçılık 34, 38, 55, 61, 269, 290

idealizm 98, 189, 190, 192, 195, 197, 304

2001: Bir Uzay Destanı 252

İkinci Dünya Savaşı 33, 68, 74, 211, 260, 326, 364, 365, 415

iklim değişikliği 21, 40, 49, 201, 325, 342, 343, 355, 373, 418

İngiliz İşçi Partisi 372

İngiliz Ulusal Partisi (BNP) 151

İngiltere 92, 114, 115, 151, 246, 342, 356, 363, 365, 366, 371, 381, 384, 385, 419

insan doğası 15, 16, 34, 58, 105, 197, 200, 201, 206, 208-210, 243, 277, 311, 315, 317-321, 328

insan hakları (evrensel insan hakları) 15, 29, 30, 58, 61, 140, 147, 148, 162, 170, 234, 255, 257, 288, 290, 301, 406-408

İran 36, 38, 120, 142, 198, 344, 391
 İrlanda 112, 114, 372
 İskoçbağımsızlık kampanyası (2014) 408
 İslam (İslamiyet) 101, 137, 140, 200, 203
 İslamofobi 23, 24
 İspanya 75, 115, 122, 161, 166, 226, 322, 329, 366, 367, 372, 405, 406, 408, 415, 416, 420
 İspanyol İç Savaşı 161, 414, 416
 İsrail 43, 122, 289, 290
 İsveç 130, 364
 İtalya 31, 115, 117, 130, 152, 164, 166, 175, 364, 368, 370, 416, 417, 420
 iyi yaşam (Aristoteles) 168, 199, 200, 228, 230, 234, 247, 251, 376
 İzlanda 373
 Jameson, Fredric 352, 357
 Japonya 27, 76, 87, 103, 115, 142, 394
 Jason ve Argonotlar 195
 Jaspers, Karl 344, 375
 Javid, Sajid 370
 Jeans, James 186, 195
 Jiang Zemin 388
 Jobs, Steve 216
 Johnston, David Cay 42
 Jung, Carl 286
 Kaddafi, Seyfülislam 122
 kadercilik 33, 54, 203, 213, 214, 258, 344
 kadın düşmanlığı 15, 35, 55-57, 327
 kadın nefreti 109, 133, 137, 138, 140, 367
 Kahneman, Daniel 383
 Kalanick, Travis 46
 Kanak (-lar, halk) 275, 399, 400, 409, 410
 Kant, Immanuel 190, 261, 271, 295, 331
 kapitalizm sonrası (postkapitalizm) 180, 422
 kart tanesi 277, 294-297, 338
 Kara Panterler 48, 414
 Kasparov, Garry 218
 Katalonya 405, 406, 407, 415
 Katalonya'ya Selam 415
 Katrina Kasırgası 241

Kekistan 127-131, 133, 135, 137, 139, 141, 143, 145, 147, 149, 151, 153, 155, 296, 366
 kemer sıkma 75, 113, 117, 118, 125, 362, 372
 Kepler, Johannes 338
 Kessler, Jason 301
 Keynes, John Maynard 71, 113, 117
 Kızıl Tugaylar 414
 Kimlikçiler 127, 128, 414
 King, Martin Luther 352
 Klein, Naomi 46, 207, 351
 kleptokrasi (kleptokrat) 22, 43, 123, 126, 132, 158, 160, 213, 275, 335
 klonlanma (insan) 248
 Koch, Charles ve David 39, 45, 48, 50, 51, 53, 55, 130, 132
 Koestler, Arthur 157, 161
 komünizm 46, 97, 152, 210, 306, 316, 317, 328, 333
 Kona, Yvan 410, 411
 Konfüçyüs 375, 376, 396
 Konfüçyüsçülük 29, 376, 395, 396
 köktenci hümanizm 249, 276, 298, 344, 387
 köktenci sol 111, 361, 367, 368, 369
 Krauthammer, Charles 98
 Kreiss, Daniel 292
 Kteily, Nour 154
 kuantum fiziği (mekanik) 186-7, 189, 191, 318
 Ku Klux Klan 127, 128
 Kushner, Jared 45, 59
 Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) 30
 Kuzey Kore 36
 kültürel Marksizm 138, 301, 302
 küreselleşme 22, 26, 35, 47, 58, 81, 119, 142, 156, 490
 Kyoto Protokolü (1992) 269
 Landauer, Rolf 193
 Lao Tzu (Laozi) 375
 Lapavitsas, Costas 91
 Laplace, Pierre-Simon 185
 Last and First Men 244

- Latour, Bruno 266, 267, 268, 269, 270, 273
- Laurat, Lucien 163, 164
- Lavazza, Andrea 205
- Lawrence, D. H. 278
- Lee Sedol 219, 221, 225, 231
- Lehman Brothers 24, 71, 73, 109, 111, 241
- Leigh, Madenciler Şenliği 67-69, 151, 297
- Lenin, V. İ. 82, 211, 330, 340, 416, 418
- Leninizm 330, 388
- Le Pen, Marine 413
- Levi, Primo 33, 34, 157, 161
- Levi-Strauss, Claude 33
- liberal merkez 363, 367, 368, 370-372
- libertaryen 50, 132, 247, 358, 384, 385
- Libet, Benjamin 202, 204, 258
- Libya 121, 126
- Lind, William 301, 302
- Llewellyn, Richard 332
- Long-Term Capital Management (LTCM) 88
- Lukács, Georg 271, 272
- Luxemburg, Rosa 166, 423
- Lübnan 142
- Macaristan 31, 43, 152, 158, 329, 364
- MacCormack, Patricia 274, 275
- Mach, Ernst 340
- MacIntyre, Alasdair 171, 311, 332, 347, 421
- Macron, Emmanuel 368
- maddecilik 192, 195
- Malezya 87, 99
- Malthus, Thomas 341
- Manafort, Paul 59, 142
- Mao Zedong 108, 211, 330, 388, 395
- Marcuse, Herbert 333, 344
- Marksizm 29, 211, 255, 257, 311, 320, 328, 331, 340, 343, 344, 388, 389, 392, 393, 394, 395, 396, 397
- Martin, Trayvon 146, 169, 352
- Marx, Karl 34, 46, 180, 208, 209-211, 214, 220, 231, 248, 251, 255-257, 259, 265, 273, 276, 298, 299, 302-326, 328, 330, 331, 333, 335-345, 350, 375, 376, 397, 402, 403, 404, 409, 418
- Mason, Paul 72, 120, 307, 325, 330, 336
- Matrix 138
- Maturana, Humberto 261, 262, 263
- McCain, John 42
- McConnell, Allen 283
- McDonald's 107, 273
- McGregor, Shannon 292
- Meccano 113
- Medvedev, Dimitri 141
- Meksika 36, 38, 52, 76, 77, 322
- Melanezya 399
- Mélenchon, Jean-Luc 405
- melez savaş 60, 142, 143, 144
- Mercer, Rebekah 45
- Mercer, Robert 44, 45, 48, 49, 51, 53, 55, 139, 287, 291
- Mezopotamya 198, 313, 314
- Mısır 121, 126, 128, 198
- Michel, Louise 84, 106, 253, 254, 270, 398, 399, 401-404, 409, 411-413
- Mill, John Stuart 105, 227
- milliyetçilik 16, 48, 61, 97, 109, 116, 117, 144, 414
- Minxin Pei 390
- Mitterrand, François 74, 75, 77, 90
- Modi, Narendra 23, 29, 31
- Moldbug, Mencius (Curtis Yarvin) 131, 139
- Mommsen, Hans 364, 366, 370
- Monte, Guidobaldo del 175
- Moore, Roy 366, 367
- Morozov, Evgeny 353, 423
- Moss, Kate 351, 354
- muhafazakâr, -lık 44, 51, 69, 100, 129, 134, 138, 253, 301, 367, 368
- Murdoch, Rupert 139, 280
- Murray, Charles 148, 150
- Musk, Elon 235
- Mussolini, Benito 164, 272, 416, 417
- Mübarek, Cemal 122
- Mübarek, Hüsnü 121, 124
- Nagle, Angela 132
- Napolyon 95, 96
- NATO 140, 142, 144, 145

- Nemtsov, Boris 145
 neofaşist (neofaşizm) 122, 153, 301, 370, 413
 neoliberal benlik 69, 84, 98, 110-1, 278
 neoliberalizm 30, 37, 47, 69, 71, 72, 78-80, 86, 100, 105, 107-109, 115, 116, 117, 125, 136, 147, 148, 242, 273, 326, 335, 383, 386, 393
 neo-Nazi 23, 53, 127, 129, 137, 302, 306, 370
 neo-reaksiyoner 138, 139
 Neo-Reaksiyoner ya da Yeni Gerici Hareket (NRx) 130
 Nesne Yönelimli Ontoloji (OOO) 263, 264
 Netanyahu, Benjamin 43
 Netscape 91, 92
 Neumann, John von 181
Neuromancer 252
New York Times 57, 101
 NFL 48, 149
 Nietzsche, Friedrich 136, 168-171, 228-230, 232, 233, 271
 Nix, Alexander 291
 Norveç 302

 Obama, Barack 39, 40, 41, 56, 59, 132, 138, 142, 147, 384, 394
 Obamacare 38
 Ocasio-Cortez, Alexandria 405
 Occupy (İşgal) 122, 145, 147
 O'Connor, James 342, 343
 OECD 179
 Olson, Joel 148, 149
 Omohundro, Steve 239
 Orban, Viktor 43
 Orwell, George 33, 157, 161, 165, 335, 354, 363-365, 373, 393, 414-416, 420
 otomasyon 13, 353, 356
 otoriter milliyetçilik 153, 273, 289, 366, 371, 414

 özelleştirme 75, 76, 405
 Özgürlük Partisi, Hollanda 370

 "P" Kuşağı 83, 84
 Papadopoulos, George 59
 Paris iklim değişikliği anlaşması 36
 Paris Komünü (1871) 323, 399, 401, 403, 409
 Patriot Prayer 23
 Pelevin, Victor 83
 Pence, Mike 45
 Penny, Laurie 125, 126
 performans dayalı 109, 156, 327, 335, 421
 Perlman, Janice 78, 79
 Pew - Küresel Tutumlar Araştırması 202
 Pinker, Steven 213
 Pisani, Florence 104
 Pittsburgh zirvesi, G20 (2009) 132
 politik doğruculuk 132, 301, 343
 Polonya 80, 96, 152, 158, 164, 366, 371
 popülist 38, 40, 111, 129, 132, 150-152, 155, 343, 368, 370, 371, 372
 popülizm 23, 30
 Portekiz 115, 372, 410
 Portland 23, 352
 posthümanizm 32, 172, 196, 245, 249, 271, 274
 postmodernizm 32, 196, 254, 255, 257, 258, 267, 272
 Prag (2000) 99
 Proud Boys 137
 Prusya 94, 95, 96, 131, 188, 209, 303
 Public Religion Research Institute 54
 Putin, Vladimir 16, 25, 29, 31, 36, 43, 59, 61, 62, 99, 103, 122, 140-144, 146, 236, 280, 320, 400

 Ravenhill, Mark 89, 90, 91
 Rawls, John 227, 229, 232, 234
 Reagan, Ronald 73, 96, 100, 113
 Reddit 137, 139
 refah devleti 212, 385
 RenTec (Renaissance Technologies) 49, 50
 Ricardo, David 180
 Rizzi, Bruno 164, 165
 robot (bot hesaplar) 60, 146, 274, 319, 380

- Roma İmparatorluğu 321, 374, 375, 376, 386
- Romney, Mitt 41
- Ross, Wilbur 19, 44, 45
- Rove, Karl 101, 102
- Rönesans 175, 272, 276
- Ruanda 99
- Rumsfeld, Donald 101
- Rus Devrimi 163, 211
- Rusya 23, 36, 43, 59, 60, 61, 80, 82, 83, 88, 99, 103, 119, 122, 123, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 160, 164, 167, 236, 293, 329, 339, 342, 391
- Ryan, Paul 41
- Sackville-West, Vita 279
- Salvini, Cristofano 415, 419, 420
- Salvini, Matteo 62, 130, 416, 417, 418
- Sanders, Bernie 372, 405
- Sarkeesian, Anita 133
- Schurger, Aaron 205, 206
- SEAT 75, 76
- Seattle (1999) 99
- Selma, Alabama 352
- serbest piyasa ekonomisi 16, 30, 36, 47, 97, 212, 230, 363
- Sennett, Richard 85
- Shannon, Claude 181, 292
- siborg 259, 260, 274, 279
- Sierra, Kathy 133
- Silikon Vadisi 15, 45, 228, 243
- Singapur 87, 131
- sinir bilimi (neuroscience) 29, 34, 196, 202, 204, 205, 281
- Slaughter, Jessi 133
- Smith, Adam 75, 165, 176, 180, 181, 183
- Sokal, Alan 269
- sosyal biliş kuramı 283, 285, 286
- sosyalmedya 23, 24, 43, 53, 71, 120, 121, 124, 196, 242, 286, 290, 293, 354, 359
- sosyalizm 90, 107, 121, 255, 260, 272, 331, 362, 418
- Sovyetler Birliği 37, 80, 98, 107, 108, 160, 164, 253, 320, 392
- Spender, Stephen 363
- Spengler, Oswald 191, 263, 264, 271, 272
- Spinoza, Baruch 185
- Stadel Aslan Adamı 307
- Stalin, Josef 160, 161, 163, 164, 211, 339, 395
- Stalinizm 161, 162, 163, 165, 166, 167, 414, 415
- Stapledon, Olaf 244, 251
- Strauss, William 33, 51
- Sunstein, Cass 384
- Suriye 25, 59, 61, 101, 121, 126, 142, 143, 352
- Suudi Arabistan 38, 101, 121
- Syriza 294, 372, 405
- Şangay, G20 zirvesi (2016) 118
- Şehir ve Yıldızlar 251, 252
- Şi Cinping 16, 25, 339, 354, 388, 389, 391, 393, 395, 397, 400
- Taleb, Nassim Nicholas 202, 213
- tarihe erişme 17, 57, 159
- tarihin sonu 94, 95, 96, 97, 98, 100, 102, 136, 279, 317, 350
- Tayland 87, 99
- TED Talk 192, 382, 383
- Tencent 118
- Terentius 276
- Terminatör 220
- Thaler, Richard 383, 384
- Thatcher, Margaret 25, 73, 75, 77, 79, 169
- Thiel, Peter 45, 130, 131
- Thompson, Edward 344, 419
- Tillerson, Rex 45
- Todorov, Tzvetan 24, 159
- Tolkien, J. R. R. 265
- Tomasello, Michael 309, 310, 311
- totalitercilik 24, 51, 158, 162, 166, 168, 414
- Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) 48
- transhümanizm (aşkın insancılık) 245, 247, 248, 249
- Trans-Pacific Partnership (TPP) 48
- Troçki, Lev 9, 26, 165, 332

- Tronti, Mario 334
 trol (trol hesaplar, troller, internet trolleri) 23, 42, 128, 145, 228
Truman Show 138
 Trump, Donald 16, 19-21, 23-27, 30, 31, 33, 35-38, 40-45, 47-49, 51-63, 111, 116, 127-130, 132, 141, 151-154, 157-160, 168, 213, 264, 275, 280, 287, 291-294, 301, 302, 306, 354, 363-366, 391, 394, 401, 414, 422
 Tunus 121, 126
 Turing, Alan 182, 183, 195, 218, 220, 221
 Turkle, Sherry 279
 Türkiye 23, 24, 43, 117, 126, 287, 288, 289
 türsel varlık 210, 220, 251, 307, 382, 409
 Twitter 36, 60, 110, 121, 129, 139, 145, 146, 278, 288, 289, 291, 292, 365
 Uber 46, 106, 242, 353
 UKIP 69, 151, 371
 Ukrayna 126, 142, 143
 Üç Temsilci (teorisi) 388, 389
Vadim O Kadar Yeşildi Ki 332
 Vanguard America 127
 Vierge, Daniel Urrableta 402
 Vietnam Savaşı 33, 162, 192
 Viyana Kongresi 96
 Volkswagen 75, 242
 Wang Ruoshui 395
 Weinberg, Steven 188
 Wellman, Barry 123, 281
 Wertheim, Margaret 282
 Weyl, Hermann 32
 Wheeler, John Archibald 187, 190, 192
 Wiener, Norbert 181, 183, 192, 193, 195, 197, 245
 Wikipedia 180, 288
 Wilks 44
Wire, The (TV dizisi) 203
 Woolf, Virginia 277, 278, 279
 Wozniak, Steve 216, 218
 Yahudilik 200, 203
 Yanukoviç, Viktor 141
 Yarvin, Curtis 131, 139
Yaşayan Ölülerin Gecesi 27
 Yellen, Janet 56
 Yemen 121, 126
 Yeni Dünya Düzeni 98
 Yeni Kaledonya 264, 275, 398, 399, 409, 410, 422
 Yiannopoulos, Milo 134, 413
 YouTube 129, 132, 288, 379, 380, 381
 Yudkowsky, Eliezer 240
 Yugoslavya 99
 Yunanistan 94, 114, 115, 122, 125, 294, 372, 404, 405, 406
 YZ (yapay zekâ) 217, 219, 222, 223, 225, 226, 231-245, 354, 355, 422, 423
 Zerdüş 375
 Zimmerman, George 146
 Žižek, Slavoj 265
 zombi 27, 28, 202
 Zuckerberg, Mark 357
 Zuse, Konrad 186, 187, 192

İnsanı, insanlığı, insancılığı savunan yeni ve köktenci bir manifesto.

Teknolojiyi, denetimi, gözetimi, algoritmik kontrolü ve zombileri sorgulayan eleştirel bir deneme.

Neoliberalizme, onun kriziyle oluşan boşluğu insanı hiçleştirerek doldurmaya çalışan alternatif sağa ve otoriter yönelimlere kapsamlı bir itiraz.

Zamanımızın en parlak düşünürlerinden biri, Paul Mason, karanlık ve kasvetli günlerin ortasında ısıtılı yarınlarını arıyor insanın. İnsanın köktenci bir savunusuyla apaydınlık bir geleceği...

Güncel gelişmeler, olgular, eylemler, tehditler bir yanda, ağır teorik konular diğer yanda... bir gazeteci kıvraklığıyla kaleme alıyor zorlu kuramsal sorunları Mason.

Otoriter, denetimci güçler karşısında ne yapmalı? Neoliberal benlik nasıl inşa edildi, nerede çuvalladı? "Occupy" hareketlerinde, Arap Baharı'nda, Gezi'de neler başarılı, neler eksik kaldı? Yapay zekâ karşısında insanlığımızı nasıl koruyup geliştireceğiz, denetim toplumuna teslim olmadan insanlığın temel değerlerini nasıl koruyacağız? Peki, yapay zekânın denetimi, hangi değerler sistemine göre olmalı?

Marksizmin insan doğası teorisi bugün bir dayanak olabilir mi; kadınların uğradığı özgül baskılar, ev içi ödenmemiş emek ve ahlak konusunda bıraktığı boşluklarla işçi sınıfına biçtiği rol nasıl değerlendirilmeli? Ağ bağlantılı bireylerin kapitalizmi devirme olanakları ve yeni bir "sınıf" tartışmaları, Marksizmle nasıl ilişkillemeli?

Bütün bu sorulara ve daha fazlasına yanıt arayan, sömürsüz, eşit, özgür, apaydınlık bir geleceği arayan zihin açıcı bir çalışma. Tam zamanında!

"Neoliberalizm hakkında uzun zamandır gördüğüm en iyi çözümleme... Daha da iyisi, tutkulu ve duru bir anlatım. Umuyorum ki birçok kişinin zihninde değişikliğe yol açacak." – Philip Pullman

Yordam Kitap

f YordamKitap t YordamKitap @YordamKitap

40 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-380-8

9 786051 723808